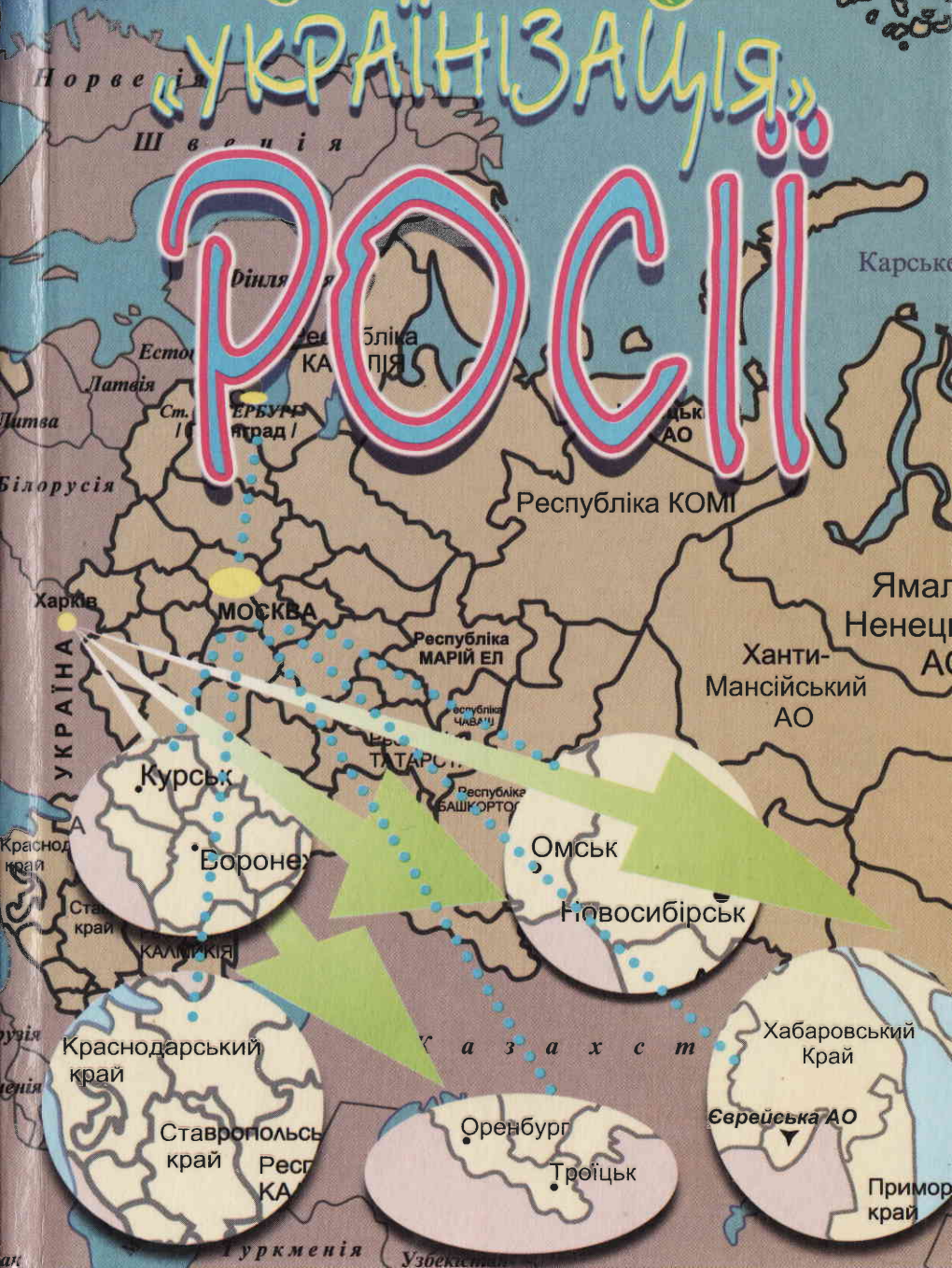

ВОЛОДИМИР СЕРГІЙЧУК
баренцево море

ПІВН

«УКРАЇНІЗАЦІЯ»

РОСІЇ

Володимир Сергійчук

«УКРАЇНІЗАЦІЯ РОСІЇ»

Політичне ошуканство українців
російською більшовицькою владою
в 1923–1932 роках

Українська видавнича спілка

Київ – 2000

Сергійчук В. І.

«Українізація Росії». Політичне ошуканство українців російською більшовицькою владою в 1923—1932 роках.— К.: Українська Видавнича Спілка, 2000.— 336 с.

Використовуючи велику кількість невідомих архівних документів, різних ухвал органів більшовицької влади РСФРР і УСРР у 20-х—30-х роках, автор простежує процес дозволеного комуністичною партією на певний період відродження української духовності на етнічних землях нашого народу і там, де він освоїв величезні простори незайманих територій.

Розрахована на викладачів і студентів історичних факультетів вузів, учителів, усіх, хто цікавиться минулим України.

*Випущено на замовлення
Державного комітету інформаційної політики,
телебачення та радіомовлення України
за Національною програмою випуску
соціально значущих видань.*

© Сергійчук Володимир, 2000.
© Демчишин Леонід, художнє оформлення, 2000.
© Українська Видавнича Спілка, 2000.

ISBN 966-7060-19-5

Початок свого панування в Україні російські більшовики ознаменували закликком творити нову, так звану, пролетарську культуру і нещадно боротися з культурою корінного народу. Спираючись на марксизм, пропагуючи класову боротьбу, доходючи в пошуках нових форм і змісту часто аж до абсурду, вони робили її зовсім нерозумною і взагалі несприйнятною для місцевого населення. Це несприйняття посилювалося русифікаційними процесами, які супроводжували збройне завоювання українських земель більшовицькою Москвою.

Широкий розмах повстанського антирадянського руху в Україні після того, як Уряд на чолі з Головою Директорії та Головним Отаманом військ УНР Симоном Петлюрою змушений був залишити рідну землю, свідчив: хліборобські маси дедалі більше почали усвідомлювати те, що зрозуміли всі тверезі політики ще в грудні 1917 року. А справжні українські патріоти тоді сприйняли проголошення жалюгідною більшовицькою меншістю, що втекла з Першого Всеукраїнського з'їзду рад робітничих, солдатських і селянських депутатів у Києві до Харкова, як спробу повернути Україну в лоно Російської імперії, без чого остання не могла існувати. І, розв'язавши в Україні братовбивчу війну за допомогою російських багнетів, Леніну вдалося підпорядкувати завданню відновлення Російської імперії в новій формі українські хліб, вугілля, залізну руду, цукор... Без цього він і не мислив існування більшовицької Росії, бо можна було обійтися без Фінляндії та Польщі, але без України — ні і ще раз ні.

Ось чому висловлювання керівників УСРР про нібито її самостійність викликали протест навіть у тих українських соціалістів, котрі стояли на ґрунті федералізму новоутворених державних організмів на території колишньої Російської імперії.

Один із них — Микита Шаповал, що змушений був вихати за межі рідної землі, як справжній український лівий зовсім по-іншому бачив державний устрій своєї батьківщини — самостійний. У листі до тодішнього керівника уряду

УСРР Християна Раковського, російського більшовика болгаро-румунського походження, котрий рахувався, правда, членом КП(б)У, в 1921 році Микита Шаповал підкреслював, що українські соціалісти самостійність України розуміють «рішуче так само, як російські соціалісти розуміють самостійність Росії. Жоден російський соціаліст не бажає, щоб Росія була несамоїтною: більшовики, меншовики, соц-революціонери — всі висловлюються на користь самостійності Росії і нічого не кажуть про федерацію з Німеччиною» (Центральний державний архів вищих органів влади і управління України: Фонд 3563.— Опис 1.— Справа 243.— Аркуш 117).

За таких обставин українські більшовики змушені були визнати: «...Ми вдалися б у справжнісіньку самообману, коли б сказали, що національну справу ми вже розв'язали...

Національна справа вимагає для партії без сумнівів повторного курсу, а для молоді ще й початкового. Цей курс слід перейти своєчасно із твердим програмом, бо хто ігнорує національну програму, той ризикує заплутатись в ній...

Погодження господарської централізації з національно-культурною децентралізацією на практиці хоча й складне завдання, але його слід вирішувати, а його вирішення вимагає обережності, вдумливості й витривалості» (Вісті ВУЦВК.— 1923.— 21 березня).

Оскільки подібна ситуація витворилася в усіх національних окраїнах, що перейшли більшовикам у спадщину від російського царату, то їхня партія устами своїх лідерів змушена була шукати вихід із ситуації. Один із них відверто зізнавався, як можна знайти вихід із складного становища «в зв'язку з необхідністю довести союзне будівництво до кінця»: «Як ви гадаєте, ці 60 мільонів національностей, 45 проц. населення радянських республік — в одній Радянській Росії 16 краєвих і окремих автономних республік — як ви їх втягнете в коло нашої культури? Нашою російською мовою? Нашою російською культурою? Ні, товариші, ми їх втягнемо, відкривши їм можливість вчитися на власній мові, мати свою власну культуру» (там само.— 1923.— 15 квітня).

Особливо велике занепокоєння серед більшовицьких лідерів викликали настрої в середовищі селянства, яке й далі залишалося головним носієм усвідомленого українства.

У політичному звіті ЦК VII Всеукраїнській партконференції на початку квітня 1923 року Х.Раковський заявив,

що національне питання — «це питання про заволодіння українським селом. У нас національне питання на партконференції — це питання центральне... Україна стає центром радянської влади не лише для українського селянства, а на нього звертають свої погляди селяне-українці, що живуть за рубіжом радянської України» (там само.— 7 квітня).

А в спеціальній доповіді з національного питання М.Фрунзе чітко сказав: «Ми не можемо лишити значну верству селянства поза впливом пролетарської ідеології. Такого становища ми не можемо допустити, і через те чергове практичне завдання полягає у вивченні української мови нашою партією, підготовці товаришів, котрі можуть проводити пропаганду на українській мові, інакше кажучи, підготовка в цілковитій мірі умов, що забезпечують контакт робітництва з селянством» (там само.— 14 квітня).

Усвідомлюючи надзвичайно велике значення для України розв'язання національної проблеми, до Харкова для участі в роботі згаданої конференції прибув Троцький — друга після Леніна особа в більшовицькій ієрархії.

У своєму виступі він спеціально присвятив цій проблемі чимало місця: «Звичайно, не національна справа наша мета, — відверто наголошував Троцький, — наша мета — це соціалізм, комунізм. Соціалістичне питання — основа, на якій ми сидимо. Так само, як і не селянське господарство є мета нашої програми, а соціалістична централізована держава, висока техніка. Але селянське господарство є факт, не програмова мета, але факт і факт, що складається з багатьох мільонів, десятків і сотень мільонів десятин і великого числа дворів і голів. І неухажне відношення до цього основного факту може перекинути всю нашу програму. Так само з національною справою. Ці дві справи зв'язані поміж собою. Вони відбивають загалом і в цілому одну й ту ж добу, а особливо в нашій спільці вони безпосередньо зв'язані з селянством, та й скрізь, у всьому світі, національна справа насамперед зв'язана з селянством. Ми оголосили, звичайно, усунення національної неволі, пригнічення, нерівності, т. п. Звичайно, ми визнали право кожної національності впорядкувати свої справи виключно до відокремлення від держави, поставивши понад цим справу революційної самоохорони» (там само.— 1923.— 6 квітня).

Як можна переконатися з виступу посланця Москви, російські комуністи змушені були тільки визнати за різними

націями право на самовизначення. Але на це більшовики дали дозвіл тільки в межах їхнього розуміння права інших народів на самовизначення.

Ось як далі висловився Троцький:

«Ми не тільки вам дозволимо, як іноді висловлюються — але ми вам допоможемо поставити справу так, як вам в розумінні національному це буде зручніше. Ми вам за допомогою вашої мови допоможемо прилучитися до найкращих здобутків людської культури, бо в цьому полягає суть справи, а не в тім, що ми проголосили — будуй, що хочеш. Селянин безпорадний, а особливо селянин відсталий, відсталий дрібної нації, яку раніш пригнічували. Він безпорадний і коли над собою бачить державний апарат, хоча б і робітниче-селянський, але неухважний до нього, до його національних особливостей, то він почуває себе безпорадним, він тільки почуває себе більше безпорадним, ніж та баба перед бюрократичним каламарем... бо цей каламар балакає з нею іншою національною мовою, бо він знущається іноді над його мовою в тому розумінні, що не розуміє... Відносини з селянством — гостра справа. Тут незгода загрожує горожанського війною, війною кляс. Коли, каже тов. Ленін, з'явиться буржуазія в особі непмана, вірніш його політичних прикащиків — меншовиків або інших, рішучих і твердіших, і стане на чолі селянства, то це означає горожанську війну, а коли горожанська війна по цій лінії, то перемога пролетаріату на заході має непевний кінець» (там само).

Опанування українським селянством стало основним завданням російських більшовиків, з яким вони не крилися: «Коли ми не зуміємо підійти до селянства, вивчити селянина, його психологію, ми можемо штовхнути його на другу Петлюрівщину. А друга Петлюрівщина була б плановою в цю добу, коли все планове. Ця друга Петлюрівщина матиме плани в культурному відношенні, в школі, в усіх галузях, і український селянин кожне невдоволення буде помножувати на національний фактор. А це поведе до Петлюрівщини, цебто до контрреволюційного руху проти радянської диктатури.

Але коли селянство почує й зрозуміє, що комуністична партія й радянська влада в національній справі підходить до його уважливо, кажучи: «ми даємо тобі все, що можемо дати, ми тобі, відсталому братові, хочемо допомогти, передати тобі все, що можемо, всі містки, всі ступені, по яких ми

йдемо до одної мети, ми хочемо, в міру сил, стати тобі в пригоді, затвердити твою мову, що є мовою, якою ти розумієш, і ця мова повинна бути мовою, якою ти прилучатимешся до культури — в усіх установах державних, і на залізниці, і на пошті, і скрізь тебе повинні розуміти, коли ти говориш своєю мовою, говорити з тобою твоєю мовою, то це селянин може зрозуміти й зрозуміє. Він зрозуміє, що коли ми не можемо йому дати трьохповерхових шкіл, то ми зможемо утворити все ж таки такі школи, де його сини навчатимуться писати мовою, зрозумілою батькові. Коли ж ми цього не зробимо, селянство все своє невдоволення помножуватиме на національний чинник і поставить нам таку одмітку, яка загрожуватиме ліквідацією радянського режиму. Ось чому це справа величезної національної ваги. Ця сила вибухова зараз в нас в потенційному стані. Ми повинні сказати, що ми національної справи не вирішили» (там само).

Отже, російські більшовики зрозуміли, що недооцінка національного моменту в Україні загрожує існуванню їхньої влади взагалі, а відтак усвідомили необхідність іти на тимчасові поступки зміцнілому за роки національно-визвольних змагань 1917—1920 років рухові. Ось чому в рішенні зібрання українських більшовиків було записано, що «конференція вітає ініціативу РКП що до постановки національної справи в напрямку зміцнення Соціалістичного Союзу Радянських Республік не тільки шляхом гарантій всіх окремих інтересів, але й шляхом активної політики пролетарського авангарду, скерованої на те, щоб взяти на увагу всі потреби та давні образи національностей, яких раніше гнобили, в усіх галузях їх існування та всіма можливими заходами допомогти їм при усуненні всяких пережитків і причин недовір'я з їх боку до органів державного союзу» (там само).

Московські більшовики дуже боялися сутички пролетаріату, що був в Україні, як правило, неукраїнського походження, з місцевим селянством. Підтримуючи їх у цьому, один із провідників п'ятої колони в Україні Володимир Затонський заявляв так: «І тисячу разів правий т. Троцький, кажучи, що якщо сутичка пролетаря з селянином взагалі небезпечна штучка, то в країні, де мужик відрізняється культурою і мовою, це вдсятеро небезпечніше. І були б головотяпами, як би дали можливість українській культурі йти своїм шляхом, заявляючи, що ми будуватимемо свою

російську пролетарську культуру. Цього головоп'ятства, цього русотяпства допускати не можна, цей нейтралітет дуже шкідливий» (там само.— 15 квітня).

Але Затонський був противником українізації робітничого класу, завляючи, що якби питання поставити так, то «ми були б просто дурнями» (там само).

У той же час українські націонал-комуністи, і серед них Микола Скрипник, розраховували (при цьому цитувався Сталін), що в Україні відбуватимуться процеси, які мали місце в Угорщині та Чехословаччині, «де також колись міста були за мовою не малярські, не чеські, а німецькі, а поповнення нового кадру пролетаріату абсолютно змінило там обличчя міста. Українізація наших фабрик і заводів і наших міст складає нову базу для українізації» (там само.— 1930.— 21 червня).

Так, деякі українські комуністи могли про це мріяти. Тим паче, що Сталін, виступаючи в березні 1921 року на X з'їзді РКП(б), і справді заявив: «...недавно ще говорилося, що українська республіка і українська національність — вигадка німців. Між тим зрозуміло, що українська національність існує, і розвиток її культури є обов'язком комуністів. Не можна йти проти історії. Зрозуміло, якщо в містах України до цього часу ще переважають російські елементи, то з часом ці міста будуть неминуче українізовані. Років сорок тому Рига становила собою німецьке місто, але оскільки міста зростають за рахунок сіл, а село є хранителем національності, то тепер Рига — чисто литовське місто. Років п'ятдесят тому всі міста Угорщини мали німецький характер, тепер вони маляризовані...» (Сталин И. Марксизм и национально-колониальный вопрос. Сборник избранных статей и речей.— М., 1937.— С. 81).

Але Сталін, як відомо, говорив одне, а робив інше, бо в Кремлі думали так, як це вже було заведено з часів творення Москви як Третього Риму.

Ось чому, роблячи висновки зі своєї доповіді про національну справу на XII з'їзді РКП, Й. Сталін заявив, що «перед нами стоять три чинники, що гальмують об'єднання...

Перший чинник — великоросійський шовінізм, другий — фактична нерівність, третій — красивий націоналізм» (Вісті ВУЦВК.— 1923.— 25 квітня).

І найголовнішим засобом, який допоможе їх позбутися, буде вжиття «всіх заходів на те, щоб радянська влада в республіках зробилася зрозумілою й рідною, щоб радянська

влада була в нас не тільки великоросійською, а й інтернаціональною» (там само).

Зовні це давало можливість корінним жителям національних окраїн відроджувати власну духовність, бо вимушено виконуючи вказівку з Москви, комуністична влада УСРР почала дещо робити у напрямку українізації.

«У справі виконання постанов XII з'їзду РКП(б),— підкреслював на VIII Всеукраїнській партійній конференції 13 травня 1924 року Е. Квірінг,— ми повинні взяти різкий курс на те, щоби наша влада говорила й працювала мовою більшості населення. Всякі розмови про те, що «чи не далеко ми зайшли в цьому напрямку», є цілком безпідставні. Ми мусимо сказати, що наша влада ще досі не є цілком національною, ще дуже не українська і що у всякому разі тут ми не переборщили» (там само.— 1924.— 14 травня).

Але до XII з'їзду РКП(б) цей процес, як справедливо зазначив відомий український історик Ярослав Дашкевич, розвивався «по висхідній без жодного впливу на нього КП(б)У (творчі організації не були тоді під партійним контролем). Не громадсько-культурний розквіт був наслідком українізації, а навпаки — натиск української національної стихії на партію був настільки сильним, що вона змушена була... піти на національну реформу під дезорієнтуючою назвою українізації» (Дашкевич Я. Політичне ошуканство чи провокація. Крах українізації 20-х—30-х рр. // Література на Україна.— 1990.— 4 жовтня).

Вимушено погоджуючись на українізацію, Москва не сподівалася, очевидно, що цей процес масово охопить і ті заселені нашим етносом території, що опинилися за межами УСРР. Але вже період національно-визвольних змагань 1917—1920 років засвідчив перед усім світом, що українство в найдальших куточках свого компактного розселення — від Балтики до Тихого океану — прокинулося від довголітнього сну, не тільки відроджуючи свою національну душу, а й запроваджуючи своє самобутнє самоврядування в різних регіонах Російської імперії.

Мільйони українців, сотні тисяч їхніх дітей вимагали навчання рідною мовою. Саме з ініціативи населення та частини вчителства, починаючи з 1917 року, школи сотнями переходили на українську мову. Так було, зокрема, на Кубані, де національні традиції і культурні зв'язки з Україною були найміцніші. Так було в Середній Азії, де розпочати українську культурну працю допомогли по-

лонені галичани (Новим шляхом (Краснодар).— 1927.— № 2.— С. 9).

Так було і на Далекому Сході, де, наприклад, Хабаровське повітове земське зібрання 11 березня 1920 року ухвалило рішення про переведення шкіл на українську мову навчання (Сергійчук В. І. Українська соборність.— К., 1999.— С. 318—320).

Щоправда, вчителі, які бралися викладати в українських школах, не завжди були підготовлені до подібної праці, крім того, не було підручників і взагалі літератури рідною мовою, давалася взнаки і відсутність єдиного керівного чи координаційного центру. А тому, як правило, українські школи, не маючи підтримки, як відкривалися, так і закривалися.

Не сприяла розгортанню мережі українських шкіл громадянська війна, голод, що слідом за нею насунувся. В цьому хаосі й загинули в більшості ті перші паростки українського культурно-освітнього відродження на теренах Росії.

Однак російська більшовицька партія, роблячи на початку 1921 року тактичний відступ на економічному фронті, змушена була звернути увагу і на національне питання. Виголошуючи доповідь про завдання комуністів у цьому напрямку на X з'їзді РКП(б), Йосип Сталін підкреслював, що «становище великоросійської національності, яка представляла панівну націю, залишило сліди свого впливу навіть на комуністів-росіян, котрі не вміють чи не бажають наблизитися до трудових мас туземців, зрозуміти їхні потреби і допомогти їм вилізти з відсталості і некультурності. Я кажу про ті небагаточисельні групи російських комуністів, які, ігноруючи в своїй роботі особливості побуту і культури на окраїнах, інколи ухиляються в бік російського великодержавного шовінізму» (Сталин И. Марксизм и национально-колониальный вопрос.— С. 76—77).

З усього видно, що з огляду на той стихійний тиск, який ішов із низів, більшовицька влада змушена була організувати в травні 1921 року Українське Центральне Бюро при Раді національних меншин Наркомату освіти РСФРР. Перш за все українській школі треба було дати українського вчителя, а тому вже восени 1921 року в станиці Полтавській на Кубані і в станиці Новоанненській на Поволжі відкрили українські педтехнікуми. Вказане Українське бюро взяло на себе забезпечення українських шкіл підручниками, орга-

нізувало курси перепідготовки для вчителів, налагодило апарат інспектури в цілій низці губернь. Усе це дало перший позитивний результат: починаючи з 1922 року, дещо зросло мережа українських шкіл. Наприклад, на Кубані в 1922—1923 навчальному році їх уже працювало 33, і налічувалося 69 класів (Новим шляхом.— 1927.— № 2.— С. 10).

Звичайно, розширення мережі українських шкіл у різних регіонах відбувалося дуже нерівномірно, що насамперед зумовлювалося наявністю на місцях українських культурних сил і належною підтримкою з боку влади. А чим далі на схід, то ситуація з відкриттям українських шкіл складалася зовсім інакше — вже існуючі закривалися, особливо на Далекому Сході, всупереч бажанню місцевого населення.

А самі українці Далекого Сходу ще до утворення СРСР зверталися до українських радянських властей з проханням посприяти в розвитку національної культури (ЦДАВОВУ: Ф. 4.— Оп. 1.— Спр. 70.— Арк. 175—175 зв., 179—180).

Саме під впливом цього стихійного українського руху за межами УСРР, який уже не можна було зупинити, націонал-комуністи з КП(б)У порушили несподівану для Москви проблему в самій Москві.

Українське населення Росії, заявив на XII з'їзді РКП Микола Скрипник, «сягає більше 7 мільйонів осіб». А далі оратор запитував і сам відповідав: «Як обслуговуються ці 7 мільйонів населення? Ми мали на цих 7 мільйонів шкіл і потім 2 технікуми. Я не думаю, щоби такий відсоток задовольняв культурно-освітні потреби всього українського населення і визначений був хоч до певної міри задовольнячим.

Очевидно, тут практика наша розходиться з теорією. Є тільки теоретичне визнання з боку більшості, але коли доходить до діла, то ані сили, ані волі в нас немає. Згадайте, товариші, як багатьом у нас було не по собі, коли наш союз республік набрав назву не РСФРР, а ССРСР, пригадайте, яке непорозуміння було в розмовах товаришів про перейменування нашої комуністичної партії в комуністичну партію СССР.

Я нагадаю про роботу серед українців, що повинна проводитись спеціально українською мовою. У нас немає досить кадру робітників, нам треба підготувати робітників, що могли би вчити на українській мові. Наша партія давно розв'язала національне питання теоретично. Але важно не

тільки ухвалити резолюцію, важно її перевести в життя» (Вісті ВУЦВК.— 1923.— 26 квітня).

Проте, ухвалюючи рішення про коренізацію національних окраїн, російські більшовики, з усього видно, і не збиралися виконувати його. Фактично нічого спочатку не робилося і в самій УСРР, що ж стосується таких регіонів компактного розселення українців, як Слобожанщина, Північний Кавказ, Поволжя, Урал, Казахстан, Сибір, Далекий Схід, то там узагалі всі процеси національного відродження наших співвітчизників почали згортатися.

Багатох тоді обурило безпринципна поведінка керівництва УСРР, яке, поступившись Росії в 1924 році Таганрозьким і Шахтинським округами, не тільки не вимагало дотримання прав тамтешнього українського населення, а й фактично сприяло русифікації південно-східної України.

Уряд УСРР в цей час, як відверто писав до його голови Власа Чубаря колишній червоноармієць М. Мазярєнко, «глоткой матушки Москвы кричит во все горло (губа не дура) «украинцев в Польше обижают» и ни капли слова о тех 7 мил. украинцев, находящихся в Р.С.Ф.С.Р.» (Центральний державний архів громадських об'єднань України: Ф. 1.— Оп. 20.— Спр. 1813.— Арк. 74).

Цей українець не просто обурювався, він вимагав відповіді: «Скажите, что сделано в защиту последних? Ответьте в уважаемой Вами харьковской газете... Будет зависеть от Вашего ответа, перейти мне в лагерь непримиримых ваших врагов или нет» (там само.— Арк. 74).

З принциповою гостротою питання про необхідність обслуговування українців у СРСР постало перед ЦК ВКП(б) наприкінці 1924 року, коли ЦК Української комуністичної партії подав заяву до Виконавчого Комітету Комінтерну, і лише тоді було створено спеціальну комісію.

Укапісти висунули твердження, що політика КП(б)У і ВКП(б) з українського питання залишається невиразною і не спрямовується на справжню ліквідацію попереднього дореволюційного колоніального становища нашого народу. І хоч Комінтерн, будучи слухняним зряддям у руках московських більшовиків, звинуватив укапістів у націоналістичному ухилі, політбюро ЦК ВКП(б) змушене було розглянути матеріали комісії. Після цього на українське питання дещо звернули увагу в Москві.

Скажімо, на тримісячні центральні курси з підготовки методистів-консультантів сільських шкіл I ступеня, що від-

кривалися 10 лютого 1925 року в Москві, були запрошені два українських педагоги — з Кубано-Чорноморської області та Воронежської губернії (Еженедельник Народного Комиссариата просвещения Р.С.Ф.С.Р.— 1925.— № 5.— С. 14).

На цьому по суті розгортання українізації в Росії на той час і обмежилось, оскільки навіть у розпорядженні ради з національних меншин Наркомату освіти РСФРР від 20 липня 1925 року визнавалось, що до того часу «ще не вдалося досягнути бажаних результатів: до кінця 1924/25 навч. року мережа нацмен закладів по РСФРР все ще не вийшла із стадії виявлення...

Особливо погані справи з мережею шкіл українських, мордовських і білоруських...» (там само.— № 36.— С. 39).

Детальніше стан українізації освіти в РСФРР був проаналізований у спеціальному звіті Наркомосу за 1924—1925 навчальний рік. У ньому, зокрема, чітко вказувалося, що «ця робота серед українців до нинішнього навчального року велася майже тільки в одній Кубанській області. Головною причиною байдужого ставлення на місцях до української справи була близькість української мови до російської. З місць, як правило, відписувалися таким чином: українське населення русифіковане, українці балакають зіпсованою російською мовою і т. д. Саме ж населення також дивилося на свою мову як на «мужицьку», «домашню» — на відміну від російської мови, на якій пишуть папери, розмовляють в установах і т. д.» (Народное просвещение в Р.С.Ф.С.Р. к 1925/26 учебному году (отчет РСФСР за 1924/25 г.).— М., 1926.— С. 286—287).

Українських початкових шкіл налічувалося тоді 303, семирічних — 2. Ця мережа, підкреслюється в документі, «виявилася меншою минулорічної, оскільки через неухажне ставлення на місцях до української справи, за відсутності працівників і роз'яснювальної роботи серед населення українізовані школи виявилися відірваними від усього навколишнього життя і навіть від політосвітзакладів, де робота продовжувалася російською, і 31 школа, раніше українізована, знову повернулася до російської мови. Водночас спостерігалися і такі факти: 146 пунктів Гомельської губернії, населених українцями, подали клопотання про приєднання до України, в той час, як у Гомельській губернії існування українського питання повністю заперечувалося» (там само.— С. 287).

Зважаючи на те, що в Москві протягом двох з лишком

років про задоволення духовних запитів українців РСФРР по суті не клопоталися, ініціативу в цьому напрямку вирішили проявити в Україні. На засіданні Малої Президії Всеукраїнського Центрального Виконавчого комітету 1 вересня 1925 року розглядалося питання «Про освітню роботу серед українського населення союзних республік». У протоколі цього засідання відзначалося, що за даними Москви за межами УСРР у різних регіонах СРСР налічується близько шести з половиною мільйонів українців, які проживають «компактними масами: на Кубані (70%), в Сибірі (613.212), на Далекому Сході (656.509), в Туркестані (600.000), у Воронежській губернії (1.000.000), в Курській (23%), Гомельській (100.000) і т. д.» (ЦДАВОВУ: Ф. 1.— Оп. 2.— Спр. 3146.— Арк. 1).

Не зважаючи на те, в цьому документі підкреслювалося, що «українське населення СРСР являє з себе значну кількість, по прирівненню до інших нацменшостей Союзу, постанови з'їзду Рад і Сесій ЦВКу СРСР по національному питанню слабо торкнулися питання про роботу українського населення, й до цього часу в союзних республіках не переведено виділення українських адміністративних одиниць» (там само.— Арк. 1).

Крім того, в Харкові, тодішній столиці УСРР, змушені були констатувати, що серед українців інших регіонів СРСР «культурно-освітня робота на рідній мові розвинена слабо:

а) дітей українців охоплено школами всього-навсього біля 5%;

б) дитячих українських будинків зовсім немає;

в) школами лікбезу на українській мові охоплено тільки 3% неписьменних;

г) на 6^{1/2} мільйонів населення існує всього 342 хатичитальні та 6 клубів, які проводять політично-освітню роботу, й майже повна відсутність українських книгозбірень та літератури» (там само.— Арк. 1).

У документі відзначалося також, що через таку неувагу до справи українзації з боку республіканських наркоматів освіти «українське населення систематично звертається за культурно-освітньою допомогою безпосередньо на Вкраїну» (там само.— Арк. 2).

Узявши до уваги таке становище з українзацією в союзних республіках, Мала Президія ВУЦВК звернулася до ВЦВК СРСР з проханням здійснити низку заходів, які б

забезпечували правильний розвиток культурно-освітньої роботи серед українського населення і надали б повну можливість усім його масам у СРСР приєднатися до політичного та господарського будівництва.

Пропозиції УСРР полягали в тому, що Республіканськими Наркомосвітами:

«1. З метою повного розвитку господарчої, культурної самодіяльності необхідно терміново приступити до виділення окремих адміністративних одиниць на територіях, які мають більшість українського населення, а насамперед провести широку пояснюючу кампанію по цьому питанню;

б) у виділених адміністративних одиницях провести українзацію радапарату;

в) ввести елемент українознавства (вивчення побуту, культури й економічних особливостей) в тих вищих рад-установах, які будуть мати зв'язок з виділеними українськими адміністраційними одиницями — безпосередньо;

г) законодавчим порядком призначити певний термін для переведення всієї культурно-освітньої роботи (в школах, дитбудинках і в політосвітніх установах) на українську мову, пристосовавши до цього відповідні органи Наркомосвіти;

д) задля ознайомлення з мовою, культурою, економікою того чи іншого краю — розпочати зорганізування короткотермінових педагогічних курсів для вчителів-українців;

е) при існуючих ВУЗ'ах на Кубані, Сибіру та Туркестану — організувати катедри українознавства;

ж) для студентів, які б бажали вчитися в ВУЗ'ах України, встановити стипендії нарівні з стипендіями для ВУЗ'ів РСФРР;

з) у справі політично-освітньої роботи — оказати державну допомогу щодо організації культурно-художніх об'єднань, книгозбірень, театрів і музеїв, а також зорганізування на селі хат-читалень, лікпунктів і постачання їх літературою;

и) прохати Держвидавництво РСФРР, аби воно видало на українській мові необхідну кількість підручників, пристосованих до умов тієї чи іншої місцевості.

Для переведення всієї вищезгаданої роботи на місцях прохати союзні Республіки, аби вони асигнували спеціальні кошти так по державному, як і місцевим бюджетам.

2. Окрім зазначених у п. 1-му заходів, вважати за необхідне оказувати українцям, які мешкають в Союзних Ра-

дянських Республіках за межами України, культурно-освітню допомогу з боку України, задля чого:

а) пропонувати Наркомосвіти УСРР броніувати певну кількість місць у своїх ВУЗ'ах для студентів-українців РСФРР;

б) на випадок, якщо трапиться потреба в наукових робітниках УСРР для союзних Республік — виділити можливу кількість необхідних наукових робітників;

в) установити тісний зв'язок з Наркомосвіти Союзних Республік щодо практичного переведення поставлених перед ними питань;

г) взяти на себе ініціативу по організуванню сумісно з НК Освітою союзних республік науково-методичних нарад, екскурсій і взаємної інформації» (там само.— Арк. 2—3).

Ініціатива влади УСРР, цілком можливо, змусила російський уряд повернутися до проблеми коренізації національних меншин, що розселилися на території Федерації. 21 листопада 1925 року Рада Народних Комісарів РСФРР ухвалила постанову щодо розширення підготовки викладачів для шкіл з неросійською мовою навчання. Зокрема, нею передбачалася і підготовка учителів для українських шкіл у Кубанському педінституті (Известия ЦИК Союза ССР и ВЦИК.— 1925.— 2 грудня).

Однак особливих зрушень у впровадженні освіти українською мовою в Російській Федерації після цього не відбулося. Станом на 1 січня 1927 року хіба що на Кубані можна було констатувати зростання кількості таких шкіл. Скажімо, якщо в 1923—1924 навчальному році їх тут було 133 з 199 класами, в 1924—1925 — 150 з 317, в 1925—1926 — 150 з 464, то в 1926—1927 уже 210 з 710 класами (Новим шляхом.— 1927.— № 2.— С. 10).

В інших регіонах Росії картина не була такою привабливою. Так, у Воронежській губернії українських початкових шкіл налічувалося 140, подібних навчальних закладів у Гомельській губернії було лише 19, Курській — 42, Самарській — 32, Саратовській — 3, Сталінградській — 1, Тамбовській — 7, Ульяновській — 3, Уральській області — 15, на весь Сибірський край — 64, а в РСФРР — усього 568 (там само.— С. 10).

Звичайно, цифри ці були зовсім мізерними, коли їх порівнювати з показниками, що стосувалися освіти рідною мовою для інших національних меншин — чувашів, удмур-

тів, татар, особливо у відсотковому відношенні до кількості населення.

Але за цими низькими показниками треба було розгледіти величезну вперту роботу, яка була здійснена ентузіастами своєї справи і в центрі, і на місцях, щоб перебороти і специфічні, і штучні труднощі, які гальмували розвиток української школи в тодішній Росії.

Найдражливішим, як зазначав П. Шафран, було питання про мову. Те, що українці РСФРР балакають відмінною від російської мови говіркою, було для всіх зрозуміло. Що в школах треба якоюсь мірою цю «матірну говірку» використати — на це з педагогічних міркувань приставала більшість освітніх працівників. А от чи доцільно в українських школах РСФРР вести навчання українською літературною мовою, — про це в кожній губернії, навіть у кожному районі, в кожній волості була своя думка. Ця плутанина, ці хитання передавалися знизу вгору і позначалися навіть на роботі центральних органів народної освіти. Хоча сотні українських шкіл, розкиданих по всіх закутках РСФРР, своєю непримітною, здавалося б, працею щодня давали відповідь на це питання. Їхній досвід зрештою був підсумований у спеціальному інструктивному листі Наркомату освіти РСФРР про принципи та методи переведення шкіл на рідну мову. В ньому було чітко зазначено, «що школа своєю роботою повинна вести дітей від місцевої говірки до загально-національної літературної мови, що такою національною мовою для українського населення РСФРР являється мова Української Республіки і що вона для українських дітей така ж рідна, як російська літературна мова буде рідною для російських дітей різних губернь. Ця директива, така проста й зрозуміла, кладе край усяким змаганням про Кубанську, Курську, Ставропільську «мови», і дає українській школі ясну цілеву установку в роботі — бути провідником нової української культури в широкі трудящі маси українців РСФРР» (там само.— С. 10—11).

Поруч із питанням про мову тоді, як і завжди, стояло питання і про підручники. Звичайно, книжки, що відбивали у собі природу, господарство і побут Радянської України, не могли задовольнити школярів Поволжя, Сибіру, Північного Кавказу. Але щоб спромогтися на свій крайовий підручник, українській школі РСФРР треба було накопичити чимало власного педагогічного досвіду, досягти пев-

ної методичної зрілості. Почин у цій важливій для української школи справі було зроблено на Кубані. Там склали свого, кубанського, букваря і вже працювали над читанкою.

Відсутність зв'язку між українськими культустановами, розпорошеність українських культурних сил, що почасти посприяло географічними умовами розселення українців на території РСФРР, увесь час шкідливо відбивалися на роботі української школи. Без постійного обміну досвідом не могло бути нормального поступу в шкільній справі. Заснування українського педагогічного журналу на терені РСФРР повинно було значною мірою усунути ці хиби і допомогти українській школі перейти від упертої, іноді завзятої, але неорганізованої праці до спокійної планової педагогічної роботи.

Розвиток мережі українських шкіл I ступеня поставив на чергу дня питання про організацію українських шкіл підвищеного типу як Соцвиху (школи селянської молоді, школи I ступеня), так і профосвіти (профтехнічні школи, технікуми). Досягнення в цьому відношенні були невеликі. Повну українську школу I ступеня мали тільки в Краснодарі. Крім того, було десятків-півтора українських груп при російських школах I ступеня (на Північному Кавказі, Вороніжчині і Курщині). Зі шкіл профосвіти, крім згаданих вище українських педагогічних технікумів, відкрилися українські відділи при Кубанському та Воронезькому робфаках з 6-ма групами. Але питання про школи підвищеного типу тільки-но постало. Заснування при Кубанському педагогічному інституті відділу української мови та літератури, який мав постачати педагогічний персонал для українських шкіл II ступеня, вважалось дуже великим кроком до розв'язання цього питання (там само.— С. 11).

Політосвітня робота завжди була найслабшим місцем на українському культурному фронті в РСФРР. На це були свої об'єктивні причини — відсутність працівників, відсутність українських книжок, журналів, газет.

Не треба забувати, що навіть на Кубань газети з України потрапили вперше тільки в 1923 році. Але скрізь досвід практичної роботи щоразу доводив: без глибокої політосвітньої роботи українською мовою не можна серйозно говорити не тільки про розвиток української культури серед українців в РСФРР, а навіть і про нормальний розвиток української школи. Ті заходи, що їх вживав Наркомосвіти

(підготовка політпрацівників-українців через спеціальні курси, постачання української літератури), ще не давали бажаних наслідків. Ще дуже мало було хат-читалень (і то лише на Вороніжчині вели роботу українською мовою), ще дуже мало було відкрито на той час українських лікпунктів. Але вже два роки виходила в Ростові «Червона Газета», виконуючи серед українського робітництва і селянства Північного Кавказу і Вороніжчини уміння і потребу користуватися українським друкованим словом. А видання двох книжечок українською мовою в Ростові показало, що українці РСФРР досередили вже до потреби своєї місцевої книжки рідною мовою (там само.— С. 13).

Процес розвитку української культури серед українського населення в РСФРР, звичайно, не міг обмежитися вузькими межами школи та хати-читальні. Стало зрозуміло, що він уже шукає і далі шукатиме ширшого річища для свого виявлення. Кубань першою відчула потребу поширити українізацію з освітньої галузі на весь радянський апарат станиці, і ще в липні 1926 року було ухвалено відповідну постанову. Але здійснити це спромоглася лише Вороніжчина, де в 1927 році як спробу було здійснено широку українізацію трьох волостей. Почин було зроблено і від його успішності великою мірою залежав темп культурної роботи серед українців, бо, як зазначав Наркомосвіти, масове переведення шкіл, що обслуговують українське населення РСФРР, на рідну мову дітей вимагає, «в першу чергу, націоналізації низового радянського апарату і місцевих, головним чином, сільських громадських установ» (там само.— С. 12).

Але на українізацію низового партійного, радянського і господарського апарату у відповідних регіонах РСФРР годі було й сподіватися, саме в той час Рада Праці і Оборони СРСР (29 вересня 1926 року) відхилила «клопотання УСРР про відпуск в 1925/26 р. 353.000 карбованців на проведення українізації апарату загальносоюзних установ в Україні» (ЦДАВОВУ: Ф. 3.— Оп. 1.— Спр. 4597.— Арк. 28).

Правда, було запропоновано «передбачити необхідні кредити на проведення українізації цих апаратів», що діяли на території УСРР, тільки в майбутньому (там само).

Що ж стосувалося процесів українізації на території Росії, то тоді вони змогли зачепити лише школу. І в цьому плані справді було підготовлено директивний лист Наркомату освіти РСФРР від 30 серпня 1927 року, в якому виклада-

лися принципи і методи переведення на рідну мову російських шкіл, що обслуговували українське та білоруське населення.

У цьому документі стосовно української освіти на теренах РСФРР зазначалося, що «остання хворіє ще на великі хиби і вимагає до себе особливої уваги» (Новим шляхом.— 1927.— № 1.— С. 80).

Важливим у ньому є також оцінка стану українізації. Зокрема, кількість українського населення в РСФРР, підкреслювалося в листі, дуже значна. Подекуди воно займає великі обшири, становить переважну більшість у цілих волостях, районах і повітах.

Значна більшість дітей цього населення навчаються в школах з викладанням російською мовою, а рідною зовсім не навчаються навіть там, де вони становлять суцільне населення, і де в сім'ї і в побуті збереглася рідна мова.

Українізовані, хоча б почасти, школи є в губерніях: Воронежській — 142, Курській — 25, Самарській — 5, на Північному Кавказі — 746 і в Сибіру — 64.

В інших губерніях та областях не тільки не було для українців шкіл з викладанням рідною мовою, але часто навіть не виникало питання про його запровадження, або коли це питання і виникало, то воно розв'язувалося зовсім неправильно або частково. Подекуди органи народної освіти ставилися негативно до самої ідеї українізації шкіл (Дальвно, ВНО Саратовської губернії, почасти Сталінградської).

Прикладом неправильного розв'язання цього завдання є план забезпечення українського населення національною школою, який підготував і надіслав в НКО Сталінградський губвно.

Налічуючи в 1926—27 році в губернії 6745 дітей-українців шкільного віку, губвно сповіщав, що лише 100 із них (1,2%) навчаються в школах, які в навчальному процесі послуговуються їх рідною мовою і мають штат із 3-х вчителів. За планом розгортання шкіл загального навчання передбачалося, що в 1933—34 році рідною мовою при 5 вчителях будуть навчатися 200 дітей (2,2%) з 8494, а решта 97,8% будуть навчатися в школах з російською мовою.

Саратовський ВНО і Далькрайвно, подаючи план розгортання шкіл рідною мовою для національних меншостей, зовсім виключили з них українців і ніякого плану розгортання для україномовних шкіл не дали. Між тим

українське населення цих місцевостей у своїй більшості зберегло мовні особливості. Таке негативне, або не досить уважне ставлення місцевих губвно і губвиконкомів до питання про українізацію шкіл пояснювалося почасти негативним ставленням до цього завдання самої народності, або несвідомим ставленням місцевого сільського і міського українського населення.

Інтелігенція та вчителі, які одержали освіту російською мовою для себе особисто, в українській мові практичної потреби не відчували, і не могли без значної підготовки вести заняття українською мовою.

Селянська ж і робітничка маси, хоча й користувалися в хатньому побуті рідною мовою, жили в російському оточенні і, маючи справи з радянськими і громадськими установами, що працювали російською мовою, відчували потребу знати її, а не українську. Велике значення мали і наслідки старої русифікаторської роботи серед українського населення.

Воно ж вважало, що переведення шкіл на українську мову потягне за собою неминуче скорочення або повне знищення викладання російської грамоти, яку й так учні опановували не достатньою для практичної мети мірою.

Педагогічне ж значення початкового навчання рідною мовою їм було незрозуміле, та й систематичної роз'яснювальної роботи серед них ніхто не вів.

Також великим гальмом у справі будівництва національної української школи залишалося часто зовсім хибне розв'язання питання про мову, якою треба навчати українських дітей. Деякі ВНО вважали, що рідною мовою для них є російська, а літературна українська мова для них незрозуміла.

Цілком очевидно, що таке розв'язання основного питання в будівництві національної школи було наслідком того, що питання не вивчили і ставилися до нього по-верхово. Всеросійська нарада із загального навчання серед нацменів спеціальною постановою визначила основні принципи в цій роботі: рідною мовою для дітей, безперечно, є та мова, якою вони говорять у сім'ї, у своєму повсякденному оточенні. Школа всією своєю роботою, виходячи з цієї рідної мови, має вести дітей до загальнонаціональної літературної мови і їй навчати. Такою національною мовою українського населення є мова Української Республіки, і вона для українських дітей є такою ж рідною, як і для росій-

ських дітей різних губернь, які мають і свої мовні ухили, російська літературна мова.

Тільки таке розв'язання цього питання треба вважати основною умовою в справі переведення українських шкіл на рідну мову (там само.— С. 80—81).

Масове переведення шкіл, які обслуговують українське населення РСФФР російською мовою, на рідну, як зазначалося далі в документі, вимагає попередньої і великої роботи щодо підготовки до цієї реформи місцевих органів народної освіти, вчителів, населення і перш за все націоналізації низового апарату радянського управління місцевих, переважно, сільських громадських установ.

Перехід цих установ до роботи рідною мовою може бути здійснений не лише за згодою, але і за бажанням, або за вимогою самого населення і з затвердженням губ- і повітвиконкомів за приналежністю. Але не досить написати на папері відповідну постанову, необхідно ще вжити заходів для призначення в апарати місцевого управління винятково осіб, що добре володіють мовою населення, посилати в ці райони апарат, що інструктує і інспектує, теж лише з осіб, які розуміють місцеву мову, друкувати всі розпорядження губ- і повітвлади також і місцевою, видавати на ній місцевий офіційний друкований орган.

Всі ці заходи залежать не від губвно або ВНО, а від місцевих рад і виконкомів.

Рівнобіжно повинна вестися і відповідна робота по лінії ВНО в районах, у яких є територія суцільного проживання українського населення. Для цієї роботи необхідно перш за все утворити спеціальний український апарат — секції в Губраднадмені та інспектури. Потім потрібно скласти і затвердити план всебічної українізації певних районів і переведено в життя низку необхідних підготовчих заходів. До них у царині освітньої роботи повинні належати:

1) переведення на рідну мову політосвітустанов районів з українським населенням, що говорить рідною мовою, згідно з особливим планом;

2) постачання хат-читалень і бібліотек району українською літературою, коли не винятково, то в кількості, що переважає над літературою російською мовою;

3) видання українською мовою місцевої газети і передплата та поширення серед населення в достатній кількості журналів цією мовою;

4) переведення в школи, які обслуговують українське на-

селення, учителів-українців чи представників інших народностей, але неодмінно таких, які добре володіють українською мовою;

5) організацію літніх педагогічних курсів для підготовки до запровадження викладання рідною мовою з обов'язковим залученням протягом найменше двох літніх періодів учителів шкіл, що за планом призначаються до переведення на рідну мову;

6) відповідно до визначеної кількості нових учителів, потрібних для шкіл, що переводяться на рідну мову, відкрити українські відділи при педтехнікумах, або національні технікуми і одно-та дворічні педкурси (там само.— С. 81).

До речі, в примітці до цього пункту вказувалося, що не можна розраховувати на залучення потрібних кадрів вчителів з України, бо потреби там у кваліфікованому педагогічному персоналі далеко не забезпечені існуючими педагогічними школами, і, крім того, приїжджі вчителі будуть незнайомі ні з місцевими умовами, ні з місцевим діалектом української мови (там само.— С. 82).

Для успішного проведення українізації планувалося постачати літературу через Центрвидав та інші видавництва і разом з іншими губвно, що перебувають в однакових умовах, підручників і навчальних посібників та приладдя для місцевих українських шкіл.

Це меншою мірою потрібно було для українських шкіл тих губернь, які прилягали до УСРР, де населення жило приблизно в однакових економічних і побутових умовах з населенням України. Але це було цілком необхідно для українців Поволжя, Уралу, Сибіру, Далекого Сходу й Північного Кавказу. Книжки, що видавалися в Україні, відбивали зовсім для них невідомі умови і користувалися українською термінологією радянських і громадських установ, в той час, як населення губернь (РСФФР) користувалося при цьому тільки російською термінологією.

Для підготовки місцевого населення до переведення школи на рідну мову документ рекомендував, що опитування населення, яке часто практикувалося, а іноді й плебісцит, треба відкинути, як засоби, що носять чисто випадковий характер. Також мусять бути відкинуті методи адміністративного натиску у виборі школи з тією чи іншою мовою.

Для правильного розв'язання та успішного переведення викладання в тій чи іншій школі на українську мову, треба

втягнути відповідне населення в будівництво школи з викладанням своєю рідною мовою. З цією метою треба проводити широку роз'яснювальну кампанію серед українського населення про національну політику партії і радянської влади, про роль і значення рідної мови в школі, про перспективи освітньої роботи рідною мовою серед даної національності (школи підвищеного типу, технікуми та ін.).

Крім того, йшлося далі, треба показати населенню можливість використовувати його рідну мову в роботі і діловодстві місцевих радянських органів і установ, а також ознайомити його з досягненнями національної культури (література, театр, музика та ін.), використовуючи з цією метою революційні свята, кампанії, вечори і загалом всю роботу політосвітустанов. Вести цю роботу повинні політосвітпрацівники і вчителі разом з представниками місцевих установ, що обслуговують населення. Цебто не тільки хатач та вчитель, але і лікар, ветеринар, агроном, фінінспектор, начальник міліції, суддя, слідчий та інші представники влади повинні у зносинах з населенням переходити на його мову. Всі об'яви, розпорядження, плакати, що виставляються ними, також повинні бути написані по можливості внятковю тією ж мовою від того, щоб населення відчуло реальну необхідність знання рідної грамоти.

Лише після значного поступу в цих галузях можна з достатньою впевненістю в успіхові виступити перед населенням з офіційною пропозицією перевести школи на рідну мову. Причому неодмінно повинно бути роз'яснено і педагогічне значення цього переведення і зазначено, що російська мова не тільки не виключається з курсу школи, а що на неї буде звертатися особлива увага і що переведення всієї основної роботи з учнями на їх мову забезпечує їм більш швидкий і повний розвиток,— і в результаті кожен більш свідомо і краще засвоїть російську мову (там само.— С. 82).

Детально розписувався в згаданому документі порядок переходу до викладання рідною мовою. Він повинен був відбуватися послідовно, в міру досягнення відповідних умов. До перших з них належали:

- 1) підготовка вчителя до викладання рідною мовою;
- 2) постачання його підручниками і методичними посібниками рідною мовою;
- 3) постачання школи книжками для позакласного читання рідною мовою;

4) оздоблення школи плакатами та гаслами рідною мовою (там само.— С. 82).

Усе це потрібно було виконати до початку переведення школи на рідну мову.

Протягом підготовчого періоду вчитель мав увести до шкільного вжитку рідну мову перш за все у спілкуванні з батьками і тими учнями, що лише вступили до школи, заохочуючи відповіді в класі рідною мовою, розповідаючи і користуючись нею в бесідах і під час пояснень. Він також мав пропонувати вірші рідною мовою, вводити народні пісні, давати учням книжки.

Після офіційної постанови про переведення школи на рідну мову вчитель мав це зробити спочатку лише на першому році навчання і тільки поширювати сферу користування рідною мовою в інших групах, що вчилися до того російською.

На другий рік він переводить усе викладання на рідну мову в другій групі. Наступного року переходить на рідну мову третя група, в програму занять якої вводяться окремі уроки російської грамоти і російської мови — не менше шести. Ці уроки продовжуються і наступного року в 4-й групі, і тоді вся школа переходить на викладання рідною мовою.

З моменту переходу школи на рідну мову, хоч би на одному першому етапі, офіційні виступи школи перед населенням і її зносини з іншими установами, переведеними на рідну мову, повинні вестися уже рідною мовою населення. Школа до цього часу повинна вже бути забезпечена не лише підручниками українською мовою для того відділу, що вже цілком перейшов до вивчення рідної грамоти, але й книжками для позакласного читання рідною мовою для всіх відділів школи. Учителю з метою поширення цих книжок серед учнів сам повинен час від часу читати ці книжки з учнями.

Українською мовою мала вестися й агітаційна та суспільно-корисна робота школи. Пропаганда користі рідної грамоти і розповсюдження її серед місцевого населення мала становити для такої школи особливий тип суспільно-корисної праці, особливо цінної в перехідний період до націоналізації, а також радянських і громадських установ села (там само.— С. 83).

Додаючи до цього інструктивного листа вказівки щодо підготовки плану переведення українських шкіл Росії на

українську мову, нарком освіти РСФФР Луначарський, помічник начальника Головоцвуху Тюркін і голова Центро-раднацмену Мансуров вимагали від губернських, крайових і обласних відділів народної освіти негайно розпочати роботу. Підготовлені плани необхідно було передати до Москви до 1 січня 1928 року (там само.— С. 83).

Керівництво Наркомату, за свідченням документів, тоді й справді вживали певних заходів щодо розширення української шкільної мережі на теренах Росії. Так, 28 січня 1928 року було розподілено на роботу в українські початкові школи 135 учителів: 35 — до Барабинського, 30 — Омського і 35 — Славгородського округів Сибірського краю, 20 — Самарського і 15 — до Уральської області (Еженедельник Народного Комиссариата Просвещения РСФСР.— 1928.— № 5.— С. 23).

З боку УСРР для українців, що населяли РСФФР, було заброньовано водночас 94 місця у вузах України (ЦДАВОВУ: Ф. 3.— Оп. 1.— Спр. 5275.— Арк. 89—89 зв.).

Восени 1928 року цей Наркомат скликав у Москві перший Всеросійський український з'їзд працівників освіти. На його розгляд винесли такі питання:

1. Національна політика радянської влади.

2. Становище і перспективи освітньої роботи серед українського населення РСФФР — доповідь Центральної ради національних меншин НКО.

Співдоповіді: а) Центрально-Чорноземного облвно;

б) Кубанського окрвно;

в) Північно-Кавказького крайвно.

3. Завдання загального навчання серед українського населення РСФФР і методи переведення шкіл на рідну для нього мову — доповідь Головоцвуху.

4. Політико-освітня робота серед українського населення рідною мовою — доповідь Головополітосвіти (Новим шляхом.— 1928.— № 4—5.— С. 81).

Заступник наркома Яковлева підписала також склад учасників українського з'їзду: Центрально-Чорноземна область — 10 осіб, Північно-Кавказький край — 1, Кубанський округ — 3, Донський — 1, Армавірський — 1, Ставропольський — 1, Донецький — 1, Таганрозький — 1, Чорноморський — 1, Сальський — 1, Сибірський край — 1, Омський округ — 2, Славгородський — 1, Томський — 1, Барабинський — 1, Новосибірський — 1, Уральська область — 1, Самарська губернія — 2, Саратовська — 1, Сталінград-

ська — 1, Брянська — 1, редакція «Червоної газети» — 1, редакція журналу «Новим шляхом» — 1, Український відділ Кубанського пединституту — 1, Кубанський український педтехнікум у станиці Полтавській — 1, Грайворонський український педтехнікум — 1, Росошанський український педтехнікум — 1, Український відділ Кубанського робітфаку, Український відділ Воронежського робітфаку — 1.

На з'їзд було також запрошено представників наркоматів освіти автономних республік, зокрема, Казахстану і Німців Поволжя (там само.— С. 81—82).

Такі кроки Москви пояснювалися, природно, не стільки щирим бажанням російських комуністів справді здійснити українізацію, як вимушеною необхідністю реагувати на оцінку «ленінської національної політики», яку давали за кордоном, оскільки Сталін в одній зі своїх доповідей вказував, що правильне здійснення її в Україні «дає нам революціонізуючий вплив стосовно до поневолених національностей західних країн і в силу цього є надто показовим». Переповідаючи ці слова вождя, Микола Скрипник додавав: «Необхідно визначити, що непроведення правильної ленінської національної політики в українському національному питанні дає зброю проти нас, допомагає нашим ворогам і використовується ними проти нас, і це так є в дійсності. «Українське питання» в даний час стало потужним у всіх західноєвропейських імперіалістичних колах. Уся ворожа СРСР преса, особливо за останні півтора-два роки посилено говорить про Україну, про здійснення національного питання стосовно українців і прагне підготувати в Україні плацдарм для майбутнього наступу ворожих сил на Радянський Союз» (Цит. за: Зеркало недели.— 1995.— 17 червня).

З іншого боку, певний вплив на розвиток українізації могла мати реакція зарубіжного українства. Ще в жовтні 1925 року генеральний секретар ЦК КП(б)У Лазар Каганович просив підготувати йому довідку про ставлення «еміграційних кіл до здійснюваної нами на Україні українізації партійного і державного апарату» (ЦДАГОУ: Ф. 1.— Оп. 20.— Спр. 1976.— Арк. 69).

Для Кагановича було вже тоді «бажаним, аби матеріал заключав у собі відомості про ухвали і відгуки різних емігрантських українських установ, цитати чи повний текст цих документів, огляд преси, інформацію по ставлення окремих діячів емігрантського табору, а також про став-

лення українського населення Польщі, Румунії і т. д.» (там само).

Така увага більшовиків до реагування зарубіжного українства на коренізацію в УСРР пояснювалася ще й тим, що саме воно регулярно розвінчувало перед світом справжній хід цього процесу не лише в «Українській Радянській Державі», а й за її межами.

Керівник соціалістичної освіти в УСРР Скрипник у 1928 році змушений був з цього приводу визнати: «Необхідно констатувати, що «українське питання» про справжнє проведення правильної національної політики в українському питанні стає нині політичною зброєю, стає зараз ще більшою мірою, ніж раніше, політичною зброєю, якою ми б'ємо ворога і якою він на випадок наших помилок негайно використовується. Достатньо прочитати, наприклад, виданий колишніми діячами Кубанської Ради збірник «Кубань», де так уважно і ретельно підбираються і використовуються всі факти з шкільної політики, що здійснюється на Кубані, в Таганрозькому окрузі і т. п.» (Цит. за: Зеркало недели.— 1995.— 17 червня).

Скрипник підкреслював, що українські націоналісти Західної України теж не залишають поза увагою стан українців у Росії. При цьому він цитував львівську газету «Діло» від 2 травня 1928 року, яка в статті «Між молотом і ковадлом» писала, що українці в РСФРР не мають найелементарніших національних прав, вони віддані на повну денационалізацію взагалі і русифікацію в особливості.

Пославшись на «Діло» в тому, що «українська мова, яка пробиває собі шляхи на вершину культури в мороці російської дійсності, мова третя за чисельністю серед слов'янських народів у літературі, тільки допускається поряд з російською мовою», Скрипник далі заявив: «Ворогів не переконаєш, і ми не можемо в своїй практичній політиці виходити з міркувань, що можуть про нас сказати наші противники, але ми повинні передбачити і не допустити, аби мали місце окремі помилки і цілий ряд помилок, які вже як дійсна зброя використовується проти нас нашими ворогами, котрі одержують можливість завдавати нам потужних ударів» (там само).

Микола Скрипник змушений був визнати, що «неправильна політика, здійснювана на ділі місцевими працівниками і місцевими органами в прилеглих до УСРР українських територіях РСФРР, б'є нас, підриває сили в веденні

нами правильної ленінської національної політики й послаблює її революціонізуючий вплив на пригноблені маси Західної України, Буковини, Бесарабії і т. д. Разом з тим необхідно відзначити, що і в самій УСРР ворожі нам сили, котрі піднімають голови, використовують усі ці факти курської, кубанської, таганрозької і т. д. дійсності, які не залишаються невідомими. В діяльності на Україні безпосередньо відчувається і дається взнаки вплив тих помилок, усієї тієї недопустимої лінії, яка здійснюється на місцях у Курській губ., Таганрогщині і т. д.» (там само).

Так, у самій Україні, у зв'язку з коренізацією, почали пильно приглядатися до тих, хто сприйняв «за чисту монету» гасла більшовицької партії в цьому плані, в першу чергу, звичайно, до інтелігенції. Ще 25 лютого 1926 року спеціальна комісія Політбюро ЦК КП(б)У на чолі з В. Затонським ухвалила рекомендації щодо необхідності «узяти курс на рішучу боротьбу з правими угрупованнями в середовищі української інтелігенції» (ЦДАГОУ: Ф. 1.— Оп. 16.— Спр. 2.— Арк. 136).

При цьому Голові ДПУ УСРР В. Балицькому доручалося «через місяць подати доповідь про дальші заходи щодо розкладання правих угруповань у середовищі української інтелігенції» (там само).

Що ж стосується справжнього ставлення російських комуністів до українізації, то й самі керівники УСРР бачили: причини її стримування потрібно шукати не в низових ланках місцевої влади РСФРР, а в самій Москві.

Московські «Известия», звертав увагу той же Скрипник, у своїй статті про зустріч українських і російських письменників викреслили місце, де йшлося про те, що український читач сподівався: «М. Горький не лише в приватній розмові, але й у пресі зречеться своїх, що тхнуть гноєм русотяпства, колишніх заяв» (Вісті ВУЦВК.— 1929.— 9 лютого).

І якщо українізація, хоч і мляво, ще продовжувалася, то лише тому, що спрацьовував фактор політичної доцільності для більшовицької партії на даний момент. Зокрема, з другої половини 20-х років розгорнулася широкомасштабна акція щодо залучення українських хліборобів до освоєння великих просторів Поволжя, Зауралля, Середньої Азії, Сибіру та Далекого Сходу. В ці регіони планувалося протягом десяти років переселити майже 2 мільйони селян з України, в той час, коли до Криму та на Північний Кавказ Москва запланувала переправити десятки тисяч росіян.

З 1925 року, наприклад, питома вага українського переселення на союзні земельні фонди постійно зростала. Якщо УСРР тоді було видано нарядів лише 17 відсотків, ще понад 20 тисяч осіб самовільно пішли на переселення), то вже 1926 — 28, а 1928 — до 35, на 1929 планувалося до 40 відсотків усього обсягу переселення виконати за рахунок України.

Розподіл по районах розселення, скажімо, в 1927 році, засвідчував, що українцям виділили землю в неосвоєних районах у такій кількості: Поволжя — 49,9%, Урал — 60,1, Сибір — 15,4, Далекий Схід — 35. Якщо планувалося того року переселити з УСРР до Поволжя 20 тисяч осіб, то насправді переїхало освоювати землю цього регіону 30500. Подібна картина спостерігалася і стосовно інших регіонів. Так, у Далекосхідний край при плані 14 тисяч осіб прибуло 37.800, на Урал — відповідно 16 тисяч і 20.800 (там само.— 12 лютого).

Найулюбленишим регіоном розселення українців був Далекосхідний край, хоч він і лежав найдалі від інших, у зв'язку з чим треба було витратити більше коштів на переїзд. Але тяга до переселення студи українців пояснювалася й тим, що природно-кліматичні умови дуже вже нагадували тут Україну.

За обставин масового переселення саме українських селян з їхньої історичної батьківщини, Москві можна було розраховувати на послаблення їхньої генетичної національної свідомості в майбутньому як на території УСРР, так і в місцях нового розселення тих, хто залишив рідну землю.

Але поки ця величезна маса не піднялася в далеку дорогу, треба було обіцяти їй на далекій чужині школу, газети і книжки українською мовою. Тому дозволялася й далі українізація, в яку щиро вірило й багато керівних кадрів УСРР з числа національно свідомої інтелігенції.

Керівники Наркомату освіти УСРР, скажімо, намагалися якомога повніше виконувати заявки різних регіонів Росії на шкільні підручники, а особливо вчительські кадри. Тим паче, що бажаних працювати з українцями в різних регіонах СРСР виявилася багато. Це пояснювалося виявленням звичайного патріотизму.

Так, учитель з Бишева, що на Київщині, Іван Сухаревський мав величезне бажання поїхати на Далекий Схід і «працювати там на ниві освіти українського народу, що живе далеко від України і не має змоги користуватися всіма

здобутками нашої соціалістичної культури» (ЦДАВОВУ: Ф. 166.— Оп. 10.— Спр. 1571.— Арк. 36).

На пропозицію Наркомату освіти УСРР та Всеукраїнського комітету профспілки працівників освіти про обслуговування вчителів українських місцевостей РСФРР Всеукраїнським заочним інститутом народної освіти, Наркомат освіти РСФРР у травні 1929 року ухвалив рішення, яким передбачалася широка програма такої допомоги (Еженедельник Народного Комиссариата просвещения РСФСР.— 1929.— № 32.— С. 4).

Крім допомоги в розвитку української освітньої справи в РСФРР, Наркомос УСРР мав «разом зі штабом УВО опрацювати конкретні заходи до кращого обслуговування червоноармійців та червонофлотців-українців, що проходять службу в РСФРР та інших союзних республіках. Наркомос повинен був також опрацювати порядок культурного шефства над трудящими української національності, що перебувають в РСФРР і інших союзних республіках» (Вісті ВУЦВК.— 1930.— 24 травня).

Зі свого боку й окремі представники російської інтелігенції ставили питання про розширення культурних зв'язків між народами СРСР, їх взаємозбагачення. Зокрема, тоді часто порушувалася тема використання українського театру.

«Не залишають меж України,— писав московський автор,— тамтешні прекрасні національні театри. Вони не побували жодного разу ні в Ленінграді, ні в Москві, ні в Закавказзі. Але ж російські театри завжди виїжджали на гастролі в Україну. Правда, тут треба вилаяти Наркомосвіти РСФРР, який не приділяє належної уваги національним театрам, не виявляє їм ніякої підтримки, нічого не зробив для обміну національною літературою, живописом» (Просвещение национальностей.— 1930.— № 9—10.— С. 49).

Але, зрозуміло, гастролі українських театрів не могли замінити весь комплекс заходів щодо українізації окремих регіонів РСФРР. У постанові Президії Комнацу Наркомату освіти РСФРР від 8 червня 1931 року зазначалося, що «через недостатнє розгортання роботи серед українського населення, відсутність оперативного керівництва з боку крайових і районних раднародосвітів, недостаток кадрів і підручників рідною мовою, непристосування програм спричинило велике відставання темпів коренізації серед українців» (Бюллетень Наркомата просвещения РСФСР.— 1931.— № 26.— С. 11).

Певною мірою, правда, проблема забезпечення українськими підручниками мала вирішитися після прийняття 15 серпня 1931 року постановки ЦК ВКП(б), якою передбачалося друкувати їх у Ростові, Воронежі, Новосибірську та Хабаровську (Просвещение национальностей.— 1932.— № 4.— С. 41).

Москва тоді допускала і це, оскільки з тактичних міркувань їй треба було маневрувати перед світовим співтовариством. А тому ще не вигідно було заявляти про формування нової спільності — радянського народу, яка повинна була постати на основі російської нації.

Саме через це Сталін у 1930 році був змушений перед усім світом заявляти: «Теорія злиття всіх націй, скажімо, СРСР, в одну загальну великоруську націю з однією спільною великоруською мовою є теорія націонал-шовіністська, теорія антиленінська, що заперечує основному положенню ленінізму, яке полягає в тому, що національні відміни не можуть зникнути в найближчий період, що вони повинні лишитися ще надовго навіть після перемоги пролетарської революції у світовому масштабі» (Вісті ВУЦВК.— 1930.— 4 липня).

Висловлюючи ось такі думки з великої трибуни, більшовицькі вожді змушені були для людського ока дещо й робити в справі коренізації. Так, відзначаючи все ще незадовільний стан програм і викладання рідної мови, ЦК ВКП(б) своєю постановою від 25 серпня 1932 року запропонував Наркомосу РСФФР звернути особливу увагу на їх опрацювання. Ця програма повинна була «забезпечити засвоєння справді систематичного і точно визначеного кола знань, а також сталих навичок правильно читати, писати і усної мови, запровадивши до практики навчальної роботи учнів самостійні письмові роботи, граматичний розбір і т. ін., як у класі, так і вдома» (Вісті ВУЦВК.— 1932.— 28 серпня).

Крім того, постанова визнавала «за потрібне до навчальних програм з суспільствознавства, літератури, мов, географії та історії завести найважливіші знання про національні культури народів СРСР, їх літературу, мистецтво, історичний розвиток, а також елементи краєзнавства...» (там само).

Звичайно, чи не все вирішували кадри. Їх, як правило, готували в УСРР.

Однак розв'язання проблем, пов'язаних із забезпеченням

українських шкіл РСФФР вчительськими кадрами з УСРР, залежало не тільки від Харкова. Як відзначалося на колегії Наркомату освіти УСРР 11 жовтня 1932 року, «деякі республіки і краї значно запізнились з переказом коштів до НКО, а Казакстан переказав гроші лише 25-го вересня; цим в значній мірі пояснюється найбільший відсоток задоволення по Далекому Сходу (69 зі 112) та надсилка лише 5 чол. до Казакстану» (ЦДАВОВУ: Ф. 166.— Оп. 10.— Спр. 914.— Арк. 4).

Щоправда, керівники освітян УСРР на чолі з М. Скрипником не знімали вини із себе, вказуючи, що «головною причиною незадовільних темпів виконання ухвал Колегії про надсилку педкадрів до республік — є нечітка постановка справи групи Облікрозподілу, з боку якої до цього часу не опрацьовано чіткого пляну задоволення вимог значених вище республік, з запізненням поставлено питання перед сусідніми республіками про потребу прискорення надсилки грошей, не надіслано вимог до областей про повідомлення з їхнього боку про перебіг виконання даної їм рознарядки» (там само.— Арк. 4).

Поряд з тим, що УСРР повинна була і в подальшому готувати основну масу вчителів для українських шкіл Росії, були сподівання, що згодом там розгорнеться і своя мережа педагогічних вузів.

На кінець 1932 року в РСФФР уже функціонував Український пединститут у Краснодарі та українські відділення в Саратовському та Благовіщенському педвузах (Просвещение национальностей.— 1932.— Ч. 11—12.— С. 25—26).

Тобто плани українізації попри всілякі труднощі все таки залишалися райдужними. Але це було тільки до середини грудня 1932 року...

14 грудня 1932 року постановою ЦК ВКП(б) та Раднаркомом СРСР передбачалося припинити українізацію на Північному Кавказі. Цим документом, який підписали Сталін і Молотов, вимагалось «негайно перевести на Північному Кавказі діловодство радянських і кооперативних органів «українських районів, а також усі існуючі газети і журнали з української мови на російську як більш зрозумілу для кубанців, підготувати і до осені перевести викладання в школах на російську мову» (Українське слово.— 1994.— 29 вересня).

Крім того, крайком і крайвиконком зобов'язувалися «терміново перевірити і поліпшити склад працівників шкіл в «українських районах» (там само.)

А наступного дня Сталін і Молотов підписали нову ухвалу, яка призупиняла українізацію в Далекосхідному краї, Центрально-Чорноземній області та Казахській АСРР (ЦДАГОУ: Ф. 1.— Оп. 20.— Спр. 5288.— Арк. 4).

Хоч цією постановою називалося лише три регіони, де мали призупинити українізацію, директива з Москви фактично поширювала заборону розвитку українства скрізь поза межами УСРР вже у своїй вступній частині: «ЦК ВКП(б) і РНК СРСР рішуче засуджують виступи і пропозиції, що виходять від окремих українських товаришів, (про) обов'язкову українізацію цілого ряду районів СРСР (наприклад, в ДСК, Казахстані, Середній Азії, ЦЧО і т. д).

Подібні виступи можуть тільки грати на руку тим буржуазно-націоналістичним елементам, які, будучи вигнані з України як шкідливі елементи, проникають в заново українізовані райони і ведуть там розкладницьку роботу» (там само.— Арк. 4).

Зрозуміло, що після такої директиви Москви на місцях одразу ж кинулися її виконувати. А щоб створити відповідне «ідеологічне підґрунтя», засоби масової інформації почали вміщувати статті, в яких засуджувалися нібито перегини в коренізації.

Деякі з них уже побачили «штучну коренізацію шкіл»: «Це стосується, зокрема, українських шкіл Західного Сибіру та інш. Там намагаються школи коренізувати проти бажання населення, яке давно забуло свою мову, що стала, особливо для нового покоління, чужою і незнайомою. Це є викривленням і порушенням політики партії про коренізацію та рідну мову» (Революция и национальности.— 1933.— № 1.— С. 58).

Тобто все те, що вчора піддавалося критиці за гальмування процесів коренізації, тепер вважалося аргументами проти її здійснення.

У статті І. Давидова «Про найближчі етапи коренізації освітніх закладів нацменшин РСФРР», зокрема зазначалося: «Місцевий шовінізм проявляється в боротьбі за обов'язкове (аж до примусу) навчання дітей даної національності рідною мовою в небільшовицькій стопроцентній коренізації (українці на Північному Кавказі, башкири на Уралі, євреї в Західній області), в недооцінці другої мови (друга мова не викладається з тим, аби тримати націонала поза впливом марксистсько-ленінської літератури росій-

ською мовою» (Просвещение национальностей.— 1933.— № 6.— С. 17).

Постанова ЦК ВКП(б) і Раднаркому СРСР зачепила весь комплекс, що був спрямований на коренізацію. Так, з 26 лютого до 2 березня 1933 року відбувся перегляд спектаклів національних державних театрів Москви, організований сектором мистецтв Наркомату освіти РСФРР (там само.— № 3.— С. 47—48).

Постановою Ради Народних Комісарів РСФРР від 26 березня 1933 року, що розвивала відповідне рішення ЦК ВКП(б) від 12 лютого 1933 року, випуск підручників українською мовою вже не передбачався ні на місцях, ні в Москві. У той час, як десятки національних меншин Росії, у тому числі євреї, німці, поляки, білоруси, не кажучи вже про вепсів, іжорів, самоїдів, яких було мізерно мало порівняно з українцями, могли одержувати й далі книги рідною для них мовою (там само.— № 2.— С. 17—20).

Проте, незважаючи на повсюдне згорання українізації, різкі напади на її прихильників, останні не могли змиритися з таким несподіваним для них поворотом у національній політиці партії більшовиків. Не тільки прихильники українізації з числа провідної верстви нашої нації, а й прості люди, в чийх серцях не згасав вогонь любові до рідного народу, не залишалися байдужими до чуток про повернення до русифікації. Вони ходили до місцевих органів влади, насамперед у відділи освіти, від яких вимагали пояснення: чому ми не можемо вчити своїх дітей своєю, українською мовою?

Противники українізації з числа місцевих керівників зловтішалися, ті ж, хто співчував українцям, писали у вищі інстанції — аж до Москви, прохаючи відповіді.

Москва змушена була реагувати на цей потік звернень. 9 липня 1933 року Колегія Наркомату освіти РСФРР підтвердила раніше дану директиву про те, що всі українізовані школи до осені 1933 року мають перейти на російську мову» (Державний архів Автономної Республіки Крим: Ф. 20.— Оп. 3.— Спр. 113.— Арк. 53).

Чи можна було сподіватися на інші наслідки коренізації?

З усього видно, що ні. Хоча, звичайно, непередбачені Москвою масштаби українізації налякали російських комуністів.

Цілком можливо, що Москва врахувала репліку Зінов'єва, який на засіданні президії ЦК ВКП(б) у червні

1927 року, де розглядалася справа його фракційної діяльності, заявив: «На Україні проводять таку українізацію, яка явно протирічить нашій національній політиці, б'є по нашій лінії в цьому питанні, допомагає петлюрівщині, а справжньому шовінізмові відсічі немає» (Вісті ВУЦВК.— 1930.— 17 червня).

Не забули, звичайно, московські функціонери і про ті домагання, які висував Микола Скрипник: «1. Щоби до Конституції УСРР була додана стаття про територію УСРР, тому що в Конституції Україна не мала власної території, а належала до СРСР.

2. Щоби прилучити до української території: Вороніжську, Курську, Чорноморську, Озівську, Кубанську області і підпорядкувати ці землі урядові УСРР.

3. Щоби українським колоніям в РСФРР та в інших радянських республіках надати національно-політичну автономію» (ЦДАВОВУ: Ф. 3833.— Оп. 1.— Спр. 197.— Арк. 56).

Хіба могли подібні вимоги не привернути увагу в Москві?

Привернули, звичайно. Тому на червневому пленумі ЦК КП(б)У (1933 р.) його другий секретар Павло Постишев, котрий був водночас і секретарем ЦК ВКП(б), вимагав від Миколи Скрипника розповісти «про те, як справа українізації опинилася в руках різної наволочі петлюрівської, про те, як ці вороги з партквитком і без нього ховалися за вашу широку спину члена політбюро ЦК КП(б)У, про те, як ви нерідко боронили ці чужі, ворожі нам елементи. Про це треба говорити, це головне» (Літературна газета.— 1933.— 12 липня).

Виступаючи зі звітною доповіддю на XVII з'їзді ВКП(б), Сталін детально зупинився на питанні про ухили до націоналізму. Він говорив, що сперечаються, який ухил є більш загрозливим, ухил до великоросійського націоналізму, чи ухил до місцевого націоналізму? І продовжував: «це формальна, а тому і пуста суперечка. Нерозумно було б давати придатний для всіх часів і умов готовий рецепт про головну і неголовну загрозу. Таких рецептів немає взагалі в природі. Головну загрозу являє той ухил, проти якого перестали боротися і якому дали таким чином розростися до державної небезпеки (тривалі оплески).

На Україні ще зовсім недавно ухил до українського націоналізму не представляв головної небезпеки, але коли з ним перестали боротися і дали йому розростися до того, що

він зімкнувся з інтервенціоністами, цей ухил став головною небезпекою» (Сталин И. Марксизм и национально-колонильный вопрос.— С. 199—200).

Джерелом обох ухилів, як стверджував тоді ж Сталін, є «відхід від ленінського інтернаціоналізму». Великий вождь також учив, як з ними боротися: «Якщо хочете тримати під вогнем обидва ухили, треба бити, насамперед, по цьому джерелу, по тих, хто відходить від інтернаціоналізму, всерівно — чи йдеться про ухил до місцевого націоналізму, чи ухил до великоросійського націоналізму» (Бурхливі оплески) (там само.— С. 199).

Щоправда, в СРСР про останній дозволяли іноді говорити, а місцевий били. Особливо український, та ще в Росії.

ДОКУМЕНТИ

Лист
колишнього червоноармійця М. Мазяренка
до голови Раднаркому УСРР В. Чубаря з приводу
становища українства в Росії

21 вересня 1924 року

21 сентября 24 г.

Тов. Чубарь, если можете, то пожалуйста, ответьте мне, просто интересующемуся человеку, из каких соображений присоединены Шахтинский и Таганрогский районы к Юго-Восточной области. Нельзя ли было присоединить южные земли Юго-Восточной области к УССР; подавляющее большинство населения которых являются украинцы, на которых Украина имеет больше права, чем Р.С.Ф.С.Р.

Скажите, почему уезды Курской, Воронежской губерний, населенные украинцами, тесно соприкасающимися с Украиной, не присоединены к последней? Почему в восточной и южной Украине спокойно продолжается обрусение украинского народа? Заметьте, что в акте присоединения Шахтинского и Таганрогского районов украинский народ еще раз видит над собой явное издевательство. Если Вы не хотите знать правильных границ, то украинский народ Вам напомнит правильные границы. На севере и на востоке, включая Кубанскую область, должны быть отданы Украине все

земли, население которых перетягивают украинцы. Возглавляемое Вами украинское правительство (Украинский сфатул церий) глоткой матушки Москвы кричит во все горло (губа не дура) «украинцев в Польше обижают» и ни капли слова о тех 7 мил. украинцев, находящихся в Р.С.Ф.С.Р.

Скажите, что сделано в защиту последних? Ответьте в уважаемой Вами харьковской газете. Я думаю, что Вы ответите, а если не захотите — как хотите. Я на переломе. Все зависит, ответите или не ответите и какой будет ваш ответ, насколько удовлетворит меня. Я бывший красноармеец, честно прослужил добровольцем в Красной Армии 4 1/2 года, сын крестьянина, располагающего 3-мя десятинами земли. Будет зависеть от Вашего ответа, перейти мне в лагерь непримиримых ваших врагов или нет.

М. МАЗЯРЕНКО

Резолюция: т. Медведеву. Прошу разослать
чл. П/Б Чубарь

Оригінал. Рукопис.

ЦДАГОУ: Ф. 1.— Оп. 20.— Спр. 1813.— Арк. 73—74.

**Резолюції про стан освіти
серед українців і білорусів Росії та досвід
у переведенні українських і білоруських шкіл
на викладання рідною мовою**

29—30 квітня 1925 року

Резолюція «О положении дела среди просвещения украинцев и белоруссов РСФСР», принятая на совещании по вопросам украинской и белорусской работы (29—30 апреля 1925 года)

1. Несмотря на наличие в пределах РСФСР значительного количества украинцев (до 6,5 млн) и белоруссов (до 700 тыс), которые живут, общаются и ведут работу на материнском языке, несмотря на то, что это население зачастую выражает желание, чтобы просветительная работа велась на их национальных языках, местные ОНО белорусской и украинской работы не развернули, исключая до некоторой степени удовлетворительное состояние украинской школьной работы в Кубанском округе.

2. Тяжелое положение украинской и белорусской работы объясняется целым рядом причин, из которых важнейшие сводятся к следующему: на местах не было понимания вопроса ни в массах населения, ни в органах наробразов; достаточно полных и четких директив специально по украинской и белорусской работе центр не давал; разъяснительной кампании не проводилось и у населения отсутствует понимание и ясные перспективы развития работы; невнимательное отношение к нацвопросу и еще не изжитые проявления великодержавного шовинизма и др.

3. Констатируя неудовлетворительное состояние украинской и белорусской работы и невнимательное отношение мест, доходящее иногда до полного отрицания существования самого вопроса, совещание постановляет просить центральные советские и партийные органы дать местам твердые директивы по украинскому и белорусскому вопросам.

4. Для постановки и руководства работой на местах, в губерниях и областях, населенных компактными массами украинского и белорусского населения, приспособить инспекторский аппарат к обслуживанию нужд и потребностей белорусских и украинских учреждений, путем укомплектования его работниками, знающими язык и бытовые особенности этих национальностей.

5. В целях перевода на материнский язык преподавания соответствующие губернии и области должны разработать план перехода школ на украинский и белорусский языки преподавания на ближайшие 2—3 года, а для этого необходимо:

а) в ближайшее время произвести учет учителей, могущих вести работу в школе на украинском и белорусском языках, выделив из них тех, которые сейчас же могут приступить к работе в школе и отдельно нуждающихся в предварительной подготовке. Эту работу закончить к 1 июля с. г. и о результатах сообщить Наркомпросу;

б) для учителей, нуждающихся в подготовке, организовать специальные курсы по изучению украиноведения и белоруссоведения;

в) вопросы украиноведения и белоруссоведения включить в программы всех конференций и курсов, организуемых для поднятия квалификации работников просвещения, где будут учителя украинских и белорусских школ;

г) Наркомпросу РСФСР договориться с Наркомпросами УССР и БССР о подготовке в их учебных заведениях работников для просветительных учреждений РСФСР.

6. В школах II ступени, где это позволяет состав учащихся (украинцы, белоруссы), необходимо введение преподавания украиноведения (белоруссоведения) как обязательного предмета.

7. Констатируя отсутствие дошкольных детских учреждений на белорусском и украинском языках, считать необходимым при дальнейшем развитии дошкольной сети строго проводить принцип родного языка детей. Одновременно реорганизовать на этих же принципах уже существующие дошкольные учреждения.

8. Органы ОНО при закупке учебников и учебных пособий для русских школ должны закупать учебники и учебные пособия, также и для украинских и белорусских школ. Кроме того, необходимо принять меры, чтобы местными книжными складами и магазинами выписывалась литература на украинском и белорусском языках.

9. Педагогическая работа в украинских и белорусских школах должна быть улучшена и усилена, при чем главное внимание надо обратить на проведение программы ГУС'а. Необходимо проследить, чтобы во всех школах с преподаванием на материнском языке не позже как с третьего года обучения преподавался бы русский язык.

10. Для изучения специальных вопросов, связанных с просвещением украинцев и белоруссов, организовать особые кружки из учителей этих национальностей, увязав их работу с общей работой по поднятию квалификации просвещенцев и выделив для нее в общем плане работы достаточное количество времени.

11. Организация опорных-районных учреждений в местностях с развернутой сетью украинских и белорусских школ даст возможность втянуть массовое учительство нацмен в педагогическую работу, путем конференций, кружков и т. д., что поможет поднять его квалификацию и улучшить внутреннюю работу школы.

12. Школы крестьянской молодежи, открываемые в местностях с компактными массами украинцев или белоруссов, должны работать на соответствующих языках, а школы, уже существующие, надлежит постепенно переводить на материнский язык учащихся.

13. Обратит внимание на общественно-политическое

воспитание и развитие детского коммунистического движения среди украинцев и белоруссов, для чего озаботиться подготовкой необходимого кадра руководителей.

14. Для подготовки работников школ II ступени и педтехникумов необходимо в пединститутах и педфаках со значительным количеством студентов украинцев и белоруссов организовать кафедры украиноведения (белоруссоведения), а при наличии профессуры и преподавателей национальных отделений и при педвузах.

15. В целях подготовки культурных работников разных специальностей и квалификаций украинской и белорусской национальностей в РСФСР принять меры к командированию рабоче-крестьянской молодежи этих национальностей в вузы, рабфаки, техникумы как РСФСР, так Украины и Белоруссии по предварительному договору с НКП этих республик.

16. В виду того, что сельская крестьянская украинская и белорусская молодежь плохо владеет русским языком и ей трудно обучаться на общих рабфаках, считать необходимым организацию при рабфаках украинских отделений.

17. Для подготовки кадра квалифицированных работников в области сельского хозяйства, признать необходимым организовать с 25/26 уч. года по одному среднему и одному низшему с. х. учебному заведению как для украинцев, так и для белоруссов.

18. Довести сеть ликпунктов до размеров, намеченных планами ВЧКЛБ и утвержденную коллегией НКП РСФСР.

Чтобы получить возможность приступить к этой работе с начала учебного года, необходимо сейчас же принять меры к подготовке необходимого кадра ликвидаторов и закупке учебников и учебных пособий на украинском и белорусском языках.

19. Для вовлечения широких масс в политико-просветительную работу в селах с украинским и белорусским населением необходимо во всех низовых политико-просветит. учреждениях: красных уголках, кружках, ликпунктах, избах-читальнях и т. д. вести работу на украинском и белорусском языках. С этой целью озаботиться снабжением этих учреждений за счет местных средств необходимой литературой и газетами на соответствующих языках.

20. В целях подготовки и переподготовки работников для украинской и белорусской деревни, признать необходимой

организацию курсов, для чего Губоно должны изыскать необходимые средства.

21. Для постоянного пополнения квалифицированного кадра политпросветработников для украинских и белорусских деревень необходимо организовать отделения при совпартшколах. Просить ЦК и ГПП включить в сеть на 25/26 г. два украинских и одно белорусское отделение.

22. Признать необходимым организацию фонда инвентаризации изб-читален по образцу ГПП.

23. В целях пропаганды среди населения идеи просвещения на родном языке признать необходимым, чтобы Губоно широко использовало местные съезды, конференции и пр. для разъяснения национальной политики советской власти и выяснения населению педагогической необходимости ведения обучения на материнском языке.

24. Совнацмену НКП РСФСР поддерживать тесную связь с НКП Украины и Белоруссии в целях изучения опыта республик и использования его в практической работе Совнацмена.

**Резолюция по докладам
члена коллегии Наркомпроса УССР тов. Кириченко,
члена коллегии Наркомпроса БССР тов. Корневского и
предсовнацмена Кубанского округа тов. Коблянского
на тему «Опыт Украины, Белоруссии и Кубанского округа
по переводу украинских и белорусских школ
на родной язык преподавания»
читанным на совещании по белорусской
и украинской работе (29—30 апреля 1925 года)**

Исходя из опыта перевода просветительной работы на материнский язык в УССР, БССР и Кубанском округе, совещание по просвещению среди украинцев и белоруссов в РСФСР считает:

1) Перевод на материнский язык просветительной работы среди украинцев и белоруссов в РСФСР является необходимым звеном в общей системе мероприятий по разрешению национального вопроса.

2) Это должно сводиться к оказанию белорусскому и украинскому населению со стороны пролетарского государства помощи в деле приобщения к государственному, экономическому и культурному строительству.

3) В интересах развития культурной работы среди укра-

инского и белорусского населения необходимо установление (для каждой губернии отдельно) сроков перевода просветительных учреждений на материнский язык населения, обслуживаемого этими учреждениями.

4) Первой необходимой работой, которая должна предшествовать реализации принципа ведения просветительной работы на материнском языке среди украинцев и белоруссов,— должна быть широкая разъяснительная кампания по линии партии, комсомола, профсоюзов и др.

5) Необходима переподготовка и подготовка работников всех специальностей для обслуживания потребностей украинского и белорусского населения (в первую очередь учителей, затем агрономов и т. д.).

6) Перевод просветительной работы должен осуществляться в направлении от нижних ступеней, непосредственно связанных с населением, к высшим.

7) Перевод просветительной работы на материнский язык должен найти отражение и в издательской деятельности.

8) Считать особенно необходимым активизацию участия в этой работе профсоюза работников просвещения.

9) В развитие постановлений совещания Совнацмену НКП РСФСР надлежит разработать детальную инструкцию.

*Еженедельник народного комиссариата просвещения
РСФСР.— 1925.— № 29.— С. 15—18.*

**Витяг
з протоколу засідання Малої Президії
Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету
про освітню роботу серед українського населення
союзних республік**

1 вересня 1925 року

**Про освітню роботу серед українського населення союзних
республік /доп. т. Неуроків/**

За даними матеріалу наради по українських та білоруських питаннях від 29 квітня 1925 року нараховується біля 6½ мільйонів українського населення, яке живе компактними масами: на Кубані (70%), Сибірі (613.212), на Далек-

му Сході (656.500), Туркестані (600.000), у Воронежській (1.000.00), Курській (23%), Гомельській (100.000) і т. д.

Більшість українців — хлібороби. Але, не дивлячись на те, що українське населення СРСР являє з себе значну кількість, по прирівненню до інших нац. меншостей Союзу, постанови з'їзду Рад і сесій ЦВКу СРСР по національному питанню слабо торкнулися питання про роботу укр. населення, й до цього часу в союзних республіках не переведено виділення укр. адм. одиниць. Культурно-освітня робота на рідній мові розвинена слабо:

а) дітей українців охоплено школами всього-навсього біля п'яти %;

б) дитячих укр. будинків зовсім немає;

в) школами лікбезу на українській мові охоплено тільки 3% неписьменних;

г) на: 6¹/₂ мільйонів населення існує всього 342 хати-читальні та 6¹/₂ клубів, які проводять політично-освітню роботу, й майже повна відсутність українських книгозбірень та літератури.

Республіканськими Наркомосвітами звертається не досить уваги в справі українізації культурно-освітньої роботи, через що українське населення систематично звертається за культурно-освітньою допомогою безпосередньо на Україну.

Узявши на увагу вищезгадане, а також постанову 3-го Союзного з'їзду Рад (резолуція по доповіді про радянське будівництво та про нацменшости) і матеріали, подані Наркомосвітою УССР, ВУЦВК ухвалив:

1. Звернутися до ВЦВК СРСР з проханням про переведення нижче зазначених заходів, які б забезпечували правильний розвиток культурно-освітньої роботи серед українського населення в союзних республіках і надали б повну можливість відсталім масам українського населення СРСР приєднатися до політичного та господарчого будівництва:

а) з метою повного розвитку господарської культурної самодіяльності необхідно терміново приступити до виділення окремих адміністративних одиниць на територіях, які мають більшість українського населення, а насамперед провести широку пояснюючу кампанію по цьому питанню;

б) у виділених адміністративних одиницях провести українізацію радапарату;

в) ввести елемент українознавства (вивчення побуту, культури й економічних особливостей) в тих вищих рад-установах, які будуть мати зв'язок з виділеними українськими адміністративними одиницями безпосередньо;

г) законодавчим порядком призначити певний термін для переведення сеї культурно-освітньої роботи (в школах, дитбудинках і в політосвітніх установах) на українську мову, пристосовавши до цього відповідні органи Наркомосвіти;

д) за-для ознайомлення з мовою, культурою, економікою того чи іншого краю розпочати зорганізування короткотермінових педагогічних курсів для вчителів-українців;

е) при існуючих вуз'ах на Кубані, Сибіру та Туркестану організувати кафедри українознавства;

ж) для студентів, які б бажали вчитися в вузах України, встановити стипендії нарівні з стипендіями для вузів РРФСР;

з) у справі політично-освітньої роботи оказати державну допомогу щодо організації культурно-художніх об'єднань, книгозбірень, театрів і музеїв, а також зорганізування на селі хат-читальень, лікпунктів і постачання їх літературою;

и) прохати Держвидавництво РРФСР, аби воно видало на українській мові необхідну кількість підручників, пристосованих до умов тієї чи іншої місцевості.

Для переведення всієї вищезгаданої роботи на місцях прохати союзні республіки, аби вони асигнували спеціальні кошти так подержавному, як і місцевим бюджетам.

2. Окрім зазначених у п. 1-му заходів, вважати за необхідне оказувати українцям, які мешкають в союзних радянських республіках за межами України, культурно-освітню допомогу з боку України, задля чого:

а) пропонувати Наркомосвіти УСРР бронірувати певну кількість місць у своїх вузах для студентів-українців РРФСР;

б) на випадок, якщо трапиться потреба в наукових робітниках в УСРР для союзних республік,— виділити можливу кількість наукових робітників;

в) установити тісний зв'язок з Наркомосвіти Союзних Республік щодо практичного переведення поставлених перед ними питань;

г) взяти на себе ініціативу по організуванню сумісно з НКО освітою союзних республік науково-методичних нарад, екскурсій і взаємної інформації.

Зазначену постанову довести до відома всіх членів та кандидатів Великої Президії ВУЦВКУ.

Т. в. об. Голови Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету *А. БУЦЕНКО*

Т. в. об. Секретаря Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету, кандидат у члени Президії ВУЦВК *ЛОБАНІВ*

Копія. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 1.— Оп. 2.— Спр. 3146.— Арк. 1—3.

Розпорядження

Наркомату освіти РСФРР про складання й здійснення плану переведення українських і білоруських шкіл на викладання рідною мовою

19 жовтня 1925 року

Распоряжение Наркомпроса от 19/X-25 г. № 97855

О составлении и проведении плана перевода украинских и белорусских школ на родной язык

Всем Обоно и Губоно, Северокавказскому крайОНО

Среди национальностей, обслуживаемых Совнацменом, особую группу составляют украинцы и белоруссы. Как выявило инспекторское обследование (в начале 1925 года), а также и Совещание по украино-белорусскому вопросу (28—29 апреля), работе по просвещению этих национальностей, несмотря на неоднократные указания Наркомпроса, местными органами народного образования не уделяется должного внимания.

Причинами такого отношения Губоно к украинской и белорусской работе в основном являются:

а) местами полное отрицание украинского и белорусского языков как самостоятельных; рассмотрение их как местных неправильных говоров единого русского языка (ломаный русский язык);

б) вековая руссификация и малокультурность украинского и белорусского населения, благодаря которой у него самого создалось пренебрежительное отношение к своему языку, как языку «домашнему», крестьянскому в отличие от языка господского, панского, на котором пишут книги, бумаги и на котором говорят во всех учреждениях;

в) неясность вопроса о принадлежности данной группы населения к той или иной национальности;

г) случаи, когда на местах без предварительной разъяснительной кампании производят голосование желает ли население иметь школу на украинском (белорусском) или на русском языке. Вследствие упомянутых выше причин население, естественно, голосует за школу на русском языке.

В целях правильного подхода к разрешению украинского и белорусского вопроса Наркомпрос предлагает Отделам Народного Образования:

1. Провести разъяснительную кампанию среди украинского и белорусского населения о национальной политике партии и Советской власти, применительно к данным национальностям и вовлечь население в строительство школы на своем родном языке. Для этого необходимо:

а) показать населению возможность использования родного языка в жизни учреждений (красный уголок, изба-читальня, школа и т. д.), ведя с этой целью всю внутреннюю работу в этих учреждениях на языке населения;

б) разъяснить населению, что вслед за школой первой ступени будут открыты, по мере необходимости, семилетки, школы второй ступени, техникумы и т. д. Кроме того, в школе будет изучаться русский язык, что даст возможность беспрепятственно перейти в школу повышенного типа, ведущую работу на русском языке;

в) познакомить население с достижениями национальной культуры (литература, театр, музыка и т. д.), используя для этой цели революционные праздники и вообще работу политпросветучреждений.

2. До настоящего времени во многих местах перевод просветительных учреждений на родной язык совершался стихийно и не носил планового характера. Школы так же быстро ликвидировались, как и открывались, вследствие отсутствия учебников, учителей и других причин. Подобному явлению не должно быть места. Губоно и Обоно должны немедленно приступить к составлению плана перевода школ на родной язык преподавания в 1925—26 г., представив его в Совнацмен Наркомпроса не позже 1-го января 1926 г., а также к фактическому осуществлению плана в наступающем учебном году. Параллельно с этим необходимо также наметить план подготовки соответствующего кадра школьных работников, которые смогли бы вести работу на соответствующих языках (перевод педтехникумов

на родной язык, устройство краткосрочных курсов по подготовке и переподготовке).

Вновь открываемые школы, в местностях с компактными массами украинского и белорусского населения должны начать работу на материнском языке.

3. Перевод работы политпросветительных учреждений на родной язык должен предшествовать или же идти одновременно с переводом школ. Необходимо изменить существующее на местах ошибочное мнение, что в качестве опыта можно допустить работу школ на родном языке, но вести работу политпросветучреждений на языке той или иной национальности нецелесообразно.

Местам необходимо уделить максимум внимания вопросу подбора руководителей деревенскими политпросветучреждениями и пропустить намеченных для работы товарищей через курсы по переподготовке и подготовке работников политпросвета.

Политпросветучреждения, как избы-читальни, библиотеки и т. д., ведущие работу среди украинцев или белоруссов, необходимо наряду с русскими учреждениями, снабжать литературой и периодической печатью на их родном языке, выделив для этого из бюджетов ОНО необходимые средства.

4. Одним из фактов успеха по переводу просветительной работы на украинский и белорусский язык является также состав аппаратов ОНО. Необходимо обратить самое серьезное внимание на подбор инспектуры как губернской, так и уездной в смысле приглашения лиц, знающих как язык, так и бытовые особенности украинского и белорусского населения.

В заключение Наркомпрос считает необходимым отметить, что наступающий 1925—26 учебный год должен быть ударным по переводу сети на украинский и белорусский язык.

О предпринятом в осуществление настоящего циркуляра уведомить Наркомпрос не позже 1-го декабря 1925 года.

Замнаркомпрос **В. ЯКОВЛЕВА**
Зампредсовнацмена **И. ДАВЫДОВ**
И. о. Нач-ка Админ. Орг. Упр. **И. ПЕРЕЛЬ**

Еженедельник Народного Комиссариата Просвещения
РСФСР.— 1925.— № 44.— С. 10—12.

Розпорядження
Ради з нацменшин Наркомату освіти РСФРР
про день пам'яті Тараса Шевченка в освітніх закладах

18 лютого 1926 року

Распоряжение
Совнацмена № 25816 от 18/II-1926 г. о дне памяти
Тараса Шевченко в проsv. учреждениях

Всем Край, Об. и Губоно.

Имя украинского народного поэта Тараса Григорьевича Шевченко, певца угнетенных и обездоленных, является популярнейшим именем среди широких трудящихся масс украинского населения.

Необходимо отметить день смерти поэта 12 марта в подведомственных вам учреждениях Соцвосо и Политпросвета, обслуживающих население.

При проведении празднования руководствоваться распоряжением Совнацмена за № 10900 от 10-го февраля 1925 года, уделив особое внимание докладу «Жизнь, деятельность и мировоззрения поэта».

Зампредсовнацмен **И. ДАВЫДОВ**
Зав. Укр. Отделом **ШАФРАН**
Секретарь **ФЕДОРОВА**

Еженедельник Народного Комиссариата просвещения
РСФСР.— 1926.— № 9-10.— С. 19.

Постанова Ради з нацменшин
Наркомату освіти РСФРР щодо проведення
«Дня Т. Г. Шевченка» в українських школах

29 січня 1927 року

Всем Край, -Обл-и Губоно для украинских учреждений
О проведении «Дня Т. Г. Шевченко» в украинских школах
(№ 2 от 29/I-1927 г.)

10 марта украинский пролетариат и беднейшее крестьянство празднуют годовщину рождения своего великого поэта, борца за волю, певца обездоленных и угнетенных Т. Г. Шевченко.

Культурно-просветительным учреждениям, ведущим свою работу среди украинского населения, необходимо отметить день рождения великого поэта.

Отдел народов западной культуры Центросовнацмена НКП рекомендует провести этот день и подготовку к нему следующим образом:

Учреждения политпросвета устраивают в этот день бесплатные вечера, спектакли, на которых обязательно должны быть прочтены доклады о жизни и деятельности Т. Г. Шевченко.

Проведение праздника должно пройти под лозунгом «Шевченко — борец против царя и помещиков».

«Февральская революция — начало осуществления идеалов Т. Г. Шевченко».

«Только Октябрьская революция осуществила освободительные стремления Шевченко».

«Работница и крестьянка в произведениях поэта». Материал для художественной части вечера — произведения Шевченко, а также сборник «Тарас Шевченко» — Панченко.

Подготовка ко дню Шевченко в школах начинается за неделю, по такому примерно плану:

1. Изучение произведений Т. Г. Шевченко.
2. Знакомство с биографией поэта.
3. Разучивание музыкальных произведений на слова Т. Г. Шевченко.
4. Издание школьного журнала, стенной газеты, посвященных памяти поэта.
5. Организация уголка Т. Г. Шевченко.
6. Подготовка к литературно-музыкальному утру (10/III утро) инсценировки и т. д.
7. Устройство (10 марта) литературно-музыкального утра. Чтение реферата — обязательно учащимся старшей группы.

Материал прорабатывается применительно к возрасту учащихся.

Предцентросовнацмен *МАНСУРОВ*
Зав. отд. нар. зап. культуры *ПАЛАТНИК*

*Еженедельник Народного Комиссариата просвещения
РСФСР. — 1927. — № 5. — С. 19.*

**Инструктивный лист
Наркомату освіти РСФФР про принципи і методи
переведення шкіл, що обслуговують українське і
білоруське населення в Росії, на рідну мову**

30 серпня 1927 року

Всем край-, обл- и губоно.

**О принципах и методах перевода школ, обслуживающих
украинское и белорусское население в РСФСР, на родной
язык (№ 18 от 30/VIII 1927 г.)**

Несмотря на ряд мер, принимаемых со стороны Наркомпроса в отношении необходимого усиления просветительной работы среди украинского и белорусского населения, последняя страдает еще большими недостатками и требует к себе особого внимания.

В развитие циркуляра НКП от 4/VIII 1927 г. за № 2862 настоящим инструктивным письмом Наркомпрос считает необходимым обстоятельно остановиться на всех вопросах, связанных с делом надлежащей национализации украинских и белорусских школ.

1. Фактическое положение.

Численность украинского и белорусского населения в РСФСР очень значительна. Местами оно сплошь занимает большие пространства, составляет подавляющее большинство в целых волостях, районах и уездах.

Огромное большинство детей этого населения обучается в школах с русским языком преподавания и родному языку (украинскому и белорусскому) вовсе не обучается даже там, где они составляют сплошное население и где в семье и быту сохранился родной язык.

Украинизированные, хотя бы отчасти, школы имеются в губерниях: Воронежской — 142, Курской — 25, Самарской — 5, на Северном Кавказе — 746 и в Сибири — 64. Белорусские школы имеются только в Смоленской губернии — 18, Сибири — 10, в Брянской губ. — 25.

В остальных губерниях и областях не только не имеется для этих народностей школ на родном языке, но часто даже не возникало еще вопроса о переводе их на эти языки, или если этот вопрос и возникал, то он разрешался совершенно неправильно или недостаточно. Местами органы народного образования относятся отрицательно к самой идее

украинизации и белоруссизации школ (Дальоно, ОНО Саратовской губернии, Псковской, отчасти Сталинградской).

Как на пример неправильного разрешения этой задачи, можно указать на план обеспечения украинского населения школой на родном языке, составленный и присланный в НКП Сталинградского губоно.

Считая в 1926/27 году в губернии 6745 детей украинцев в школьном возрасте, губоно сообщает, что только 100 из них (1,2%) обучаются в школах, работающих на их родном языке при 3-х учителях. По плану развертывания школ всеобщего обучения предполагается, что в 1933/34 году на родном языке будут обучаться 200 детей (2,2%) при 5 учителях из 8494, а остальные 97,8% будут обучаться в школах, работающих на русском языке.

Саратовский ОНО и Далькрайоно, давая план развертывания школ на родном языке для национальных меньшинств, вовсе исключили украинцев из числа этих меньшинств и никакого плана развертывания для этих школ на родном языке не дают. Между тем украинское и белорусское население этих местностей в большинстве своей массы сохранило языковые особенности. Также относится Псковский губоно к школам для белорусского населения. Такое отрицательное и недостаточно внимательное в других местах отношение местных губоно и губисполкомов к вопросу об украинизации и белоруссизации школ объясняется частью отрицательным отношением к этой задаче местной интеллигенции и учительства, даже принадлежащих по происхождению к этой же народности, или несознательным отношением местного сельского и городского украинского и белорусского населения.

Интеллигенция и учителя, получившие образование на русском языке для себя лично, в украинской речи практической потребности не чувствуют, а последние и не могут без значительной подготовки вести занятия на украинском языке.

Крестьянская же и рабочая масса, хотя и пользуется в домашнем быту родным языком, живя в русском окружении и имея дело с советскими и общественными учреждениями, работающими на русском языке, ощущает потребность в знании русской, а не украинской грамоты, которая сейчас у них имела бы мало практического применения. Не малое значение имеют и следы старой руссификаторской работы среди украинского и белорусского населения.

Перевод школ на украинский (и белорусский) язык население считает влекущим за собою неизбежное сокращение или полное уничтожение преподавания русской грамоты, которой и теперь ученики овладевают не в достаточной для практических целей мере.

Педагогическое же значение начального преподавания на родном языке им непонятно, да и систематической работы среди них по разъяснению этого никем не велось.

Также большим затруднением в деле строительства национальной украинской и белорусской школы было часто совершенно неправильное разрешение вопроса о родном языке, на котором должно обучать украинских и белорусских детей.

Некоторые ОНО считали, что родным языком для них является русский язык, а литературный, украинский и белорусский языки для них непонятны.

Совершенно очевидно, что такое разрешение основного вопроса в строительстве национ. школы является продуктом его неизученности, поверхностного отношения. Всероссийское совещание по всеобщему обучению среди нацмен ясно установило основные принципы в этой работе: родным языком для детей, несомненно, является тот язык, на котором они говорят в семье, в своем повседневном окружении. Школа всей своей работой, исходя из этого родного языка ведет детей к общенациональному литературному языку, ему и обучая. Таким национальным языком для украинского и белорусского населения является язык украинской и белорусской республики, и он для украинских и белорусских детей является таким же родным, как и для русских детей различных губерний, имеющих и свои языковые отклонения, русский литературный язык.

Только такое разрешение этого вопроса следует считать основной предпосылкой в деле перевода украинских и белорусских школ на родной язык.

2. Подготовка условий, необходимых для украинизации и белоруссизации школ.

Массовый перевод школ, обслуживающих украинское и белорусское население РСФСР ныне на русском языке, на родные языки детей, требует предварительной и большой работы по подготовке к этой реформе местных органов народного образования, учительства и населения и в первую

очередь национализации низового аппарата советского управления и местных, главным образом деревенских общественных учреждений.

Переход этих учреждений к работе на родном языке может быть совершен не только с согласия, но по желанию или требованию самого населения и с утверждения губ. и уисполкомов по принадлежности. Но недостаточно провести на бумаге соответствующее постановление, необходимо еще принять меры к назначению в аппараты местного управления исключительно лиц, хорошо владеющих языком населения, посылать инструктирующий и инспектирующий аппарат в эти районы, также только понимающий местный язык, печатать все распоряжения губ. и уездных властей также и на местном языке, издавать на нем местный официальный печатный орган.

Все эти меры зависят не от губоно или НКП, а от местных советов и исполкомов.

Параллельно должна вестись и соответствующая работа по линии ОНО в районах, в которых находится территория сплошного украинского и белорусского населения. Для этой работы необходимо прежде всего создание специального украинского и белорусского аппарата-секции в Губсовнацмене и инспектуры. Затем должен быть составлен и утвержден план всесторонней украинизации (или белорусизации) определенных районов и проведен в жизнь ряд необходимых подготовительных мероприятий. К этим подготовительным мероприятиям в области просветительной работы должны относиться:

1) перевод на родной язык политпросветучреждений районов с украинским или белорусским населением, говорящем на родном языке, согласно особого плана;

2) снабжение всех изб-читален и библиотек района украинской или белорусской литературой, если не исключительно, то в количестве, преобладающем над литературой на русском языке;

3) издание на украинском или белорусском языке местной газеты и выписка и распространение среди населения в достаточном количестве журналов на этих языках;

4) перевод в школы, обслуживающие украинское (и белорусское) население, учителей-украинцев (белорусов) или представителей других народностей, но непременно хорошо владеющих украинским (белорусским) языком;

5) организация летних педагогических курсов для подготовки этих учителей к введению преподавания на родном языке детей с обязательным привлечением на них в течение по меньшей мере двух летних периодов учителей школ, которые по плану предназначаются к переводу на родной язык;

6) в соответствии с определенным числом новых учителей, потребных для школ, переводимых на родной язык, открыть украинские или белорусские отделения при педтехникумах, или национальные техникумы и одно- и двухгодичные педкурсы.

П р и м е ч а н и е. Невозможно рассчитывать на привлечение достаточного кадра учителей из Украины или Белоруссии, так как потребности этих республик в квалифицированном педагогическом персонале далеко не обеспечена существующими у них педагогическими учебными заведениями и, кроме того, приезжие учителя будут незнакомы ни с местными условиями, ни с местным говором украинского или белорусского языка;

7) издание через Центриздат и другие издательства и совместно с другими губоно, находящимися в одинаковых условиях, учебников и учебных пособий для местных украинских школ.

Это в меньшей мере необходимо для белорусских и украинских школ губерний, примыкающих к Белоруссии и Украине, где население живет приблизительно в одинаковых экономических и бытовых условиях, как и население Белоруссии и Украины. Но это совершенно необходимо, например, для украинцев Поволжья, Урала, Сибири, Дальнего Востока и Сев.-Кавказа. Книги, издаваемые на Украине и в Белоруссии, отражают совершенно для них незнакомые условия и пользуются украинской терминологией советских и общественных учреждений, население же русских губерний (РСФСР) неизбежно будет пользоваться при этом только русской терминологией.

Для подготовки местного населения к переводу школы, работавшей до того на русском языке, на родной язык также необходима большая работа.

Часто практикующийся при переводе школ на родной язык преподавания опрос населения, а иногда и плебисцит должны быть отвергнуты, как мероприятия, носящие часто случайный характер. Также должны быть отвергнуты

методы административного нажима в выборе школы на том или ином языке.

Для правильного разрешения и успешного перевода преподавания в той или иной школе на украинский и белорусский язык, необходимо вовлечь, соответствующее население в строительство школы на своем родном языке. Для этой цели необходимо широкую разъяснительную кампанию проводить среди украинского и белорусского населения о национальной политике партии и советской власти, о роли, о значении родного языка в школе, о перспективах просветительной работы на родном языке среди данной национальности (школы повышенного типа, техникумы и т. д.). Кроме того, показать населению возможность использования их родного языка в работе и делопроизводстве местных советских органов и учреждений, а также познакомить его с достижениями национальной культуры (литература, театр, пение и т. д.), используя для этой цели революционные праздники, кампании, вечера и вообще всю работу политпросвет-учреждений. Вести эту работу должны политпросвет-работники и учителя совместно со всеми работниками местных учреждений, обслуживающих население. То есть не только избач и учитель, но и врач, ветеринар, агроном, фининспектор, начальник милиции, судья, следователь и прочие представители власти должны в общении с населением переходить на его язык. Все их объявления, распоряжения, выставляемые плакаты также должны быть по возможности исключительно на том же языке для того, чтобы население почувствовало реальную необходимость знания родной грамоты.

Только после значительного продвижения в этих областях возможно с достаточной уверенностью в успехе выступить перед населением с официальным предложением перевода школы на родной язык. При этом непременно должно быть разъяснено и педагогическое значение этого перевода и указано, что русский язык не только не исключается из курса школы, но что на него будет обращено особенное внимание и что перевод всей основной работы с учениками на их язык обеспечивает им более быстрое и полное развитие и в результате будет иметь более сознательное и лучшее усвоение русского языка.

3. Порядок перехода к преподаванию на родном языке.

Переход школы, обслуживающей украинское или белорусское население, на родной язык должно совершаться со следующей постепенностью по мере достижения соответствующих указанных ниже условий.

Первые условия:

- 1) подготовка учителя к преподаванию на родном языке детей;
- 2) снабжение его учебниками и методическими пособиями на родном языке;
- 3) снабжение школы книгами для внеклассного чтения на родном языке;
- 4) украшение школы плакатами и лозунгами на родном языке;

Все это должно быть выполнено до начала перевода школы на родной язык.

В течение этого подготовительного периода учитель вводит в школьный обиход родную речь, прежде всего в общении с родителями и вновь поступающими в школу учениками, поощряет при рассказывании в классе ответы на родном языке, сам рассказывает на этом языке и пользуется им в беседах и при объяснениях. Предлагает заучивать стихи на родном языке, вводит народные песни на нем, дает ученикам книжки.

После соответствующего официального постановления о переводе школы на родной язык учитель переводит все обучение на родной язык сначала только в первом году обучения и только расширяет сферу пользования родным языком в остальных группах, учившихся до того по-русски и изучавших русскую грамоту.

В следующем году он также переводит все преподавание на родной язык во второй группе. На следующий год также переходит на родной язык 3-я группа, в программу занятий которой вводятся отдельные уроки, не менее шести, русской грамоты и русского языка. Эти уроки продолжают и в следующем году в 4-й группе и тогда вся школа переходит на преподавание на родном языке.

Возможно на второй и третий годы этого периода внести систематическое изучение родного языка в 2-х старших группах, как предмета преподавания.

4. План постепенного перехода к преподаванию на родном языке.

Число часов:

	<u>Г О Д Ы</u>			
	1-й	2-й	3-й	4-й
	<u>Г Р У П П Ы</u>			
	1234	1234	1234	1234
Комплексное преподавание На родном языке	24	24	24 30 24 24 30	24 24
На русском языке	30	30 30	24 24 24	24
Родной язык, как отдельный предмет		6 6 6		6
Русский язык, как отдельный предмет	6		6 6	
Итого часов	24 30 30 30	24 30 30 30	24 30 30 30	34 30 30 30

С момента перехода школы на родной язык, хотя бы в одном первом отделении, официальные выступления школы перед населением и ее сношения с другими учреждениями, переведенными на родной язык, должны вестись уже на родном языке населения. Школа к этому моменту должна быть снабжена не только учебниками на родном языке для того отделения, которое уже всецело перешло к изучению родной грамоты, но и книгами для внеклассного чтения на родном языке, предназначенными для всех отделений школы. Учитель в целях продвижения этих книг в ученическую среду сам должен от времени до времени читать эти книги с учениками.

На этом же языке ведется с этого момента и агитационная и общественно-полезная работа школы. Пропаганда пользы родной грамоты и распространение ее среди местного населения может составить для такой школы особый вид общественно-полезной работы особенно ценной в переходный период к национализации школы, а также советских и общественных учреждений деревни.

5. О составлении плана по переводу украинских и белорусских школ на родной язык.

На основании всего изложенного о принципах и методах перевода школ, обслуживающих украинское и белорусское население в РСФСР, на родной язык Наркомпрос, подтверждая свое распоряжение от 19/IX 1925 г. № 97855, предлагает край- (обл.), губоно немедленно приступить к составлению особых планов этой работы.

В план этот должно войти:

а) последовательный переход к преподаванию на родном языке в школах, работающих на русском языке и обслуживающих украинское и белорусское население;

б) план развертывания мероприятий по пропаганде среди населения значения перевода школ на родной язык;

в) проведение постепенной национализации советских и общественных учреждений и организаций деревни и план перевода учреждений на родной язык;

г) план обеспечения переводимых на родной язык школ педагогическим персоналом;

д) план обеспечения учебниками и другой литературой на родном языке как школ, так п/п учреждений.

План по переводу украинских и белорусских школ на родной язык должен быть тесно увязан с планом введения всеобщего обучения (составляя часть его) и утвержден местными край-, обл-, губисполкомом. Наркомпрос предлагает представить план к 1 января 1928 г.

Приложение. Указания по составлению плана перевода украинских и белорусских школ на родной язык.

Нарком по просвещению *А. ЛУНАЧАРСКИЙ*

Пом. нач. Главсоцвоса *П. ТЮРКИН*

Председатель Центросовнацмена *МАНСУРОВ*

Еженедельник Народного Комиссариата просвещения РСФСР. — 1927. — С. 25—31.

Постанова

Ради нацменшин Народного Комісаріату освіти РСФРР про скликання в Москві I Всеросійського з'їзду українських працівників освіти

7 серпня 1928 року

О созыве I Всероссийского съезда украинских работников просвещения (№ 8007 от 7/VIII 1928 г.)

На 1 октября с. г. в Москве созывается I Всероссийский съезд украинских работников просвещения.

Повестка дня съезда:

1. Национальная политика советской власти.
2. Состояние и перспективы просветительской работы среди украинского населения РСФСР — доклад ЦСНМ НКП (Лиэ).

Содоклады: а) Центрально-черноземного облоно, б) Кубанского окроно.

3. Введение всеобщего обучения среди украинского населения РСФСР и методы перевода школ на родной населению язык — доклад Главсоцвоса (Эпштейн).

4. Политико-просветительская работа среди украинского населения на родном языке — доклад Главполитпросвета (Кравченко).

На съезде будут работать секции — соцвоса, политпросвета и комиссии по профобру.

Продолжительность съезда — 4 дня.

Общежитие и питание участников съезда — за счет центра, проезд в оба конца — за счет мест.

Разверстка мест.

1. Центрально-черноземная область	10 мест
(Разверстка мест по округам по усмотрению Облоно)	
2. Серво-Кавказский крайоно	1
3. Кубанский окроно	3
4. Донской —" —	1
5. Армавирский —" —	1
6. Ставропольский —" —	1
7. Донецкий —" —	1
8. Таганрогский —" —	1
9. Черноморский —" —	1
10. Сальский —" —	1
11. Сибирский крайоно	1
12. Омский окроно	2
13. Славгородский —" —	1
14. Томский —" —	1
15. Барабинский —" —	1
16. Ново-сибирский окроно	1
17. Уральский облоно	1
18. Самарский губоно	2
19. Саратовский —" —	1
20. Сталинградский —" —	1
21. Брянский —" —	1
22. Редакция «Червоной газети»	1
23. —" — журнала «Новим шляхом»	1
24. Украинское отделение Кубанского пед. института	1
25. Кубанский украинский педтехникум в ст. Полтавской	1
26. Грайворонский украинский педтехникум	1

27. Россошанский —" — —" —	1
28. Украинское отделение Кубанского раб-ка —" —	1
29. —" — —" — Воронежского —" —	1

На съезд приглашаются представителя НКП автономных республик Казахстана и Немцев-Поволжья.

Придавая особо важное значение I Всероссийскому съезду украинских работников просвещения, Наркомпрос просит ОНО принять все меры к посылке делегатов на съезд.

Прилагаемый опросник в заполненном виде прислать к 1 сентября, а к 25 августа сообщить фамилии и занимаемую должность командированных на съезд.

Участники съезда в Москве являются по следующему адресу:

Москва, Малый Харитоньевский, 4, дом съездов Наркомпроса.

Замнаркома В. ЯКОВЛЕВА
Зам. пред. Совнацмена В. ЛИЭ

Схема вопросов по украинской работе.

Точные статистические сведения (на основании переписи 1926 г.) об украинском населении в абсолютных цифрах и в процентах к населению в целом:

а) по округам (уездам);

б) по районам (волостям);

в) по возможности — по отдельным населенным пунктам;

г) процент украинского населения, признавшего украинский язык родным.

1. Изучался ли украинский язык в массе населения и среди интеллигенции (привести данные по этому вопросу).

Сведения о школе I ступени:

а) детские контингенты;

б) наличные украинские школы и группы в них, число учащихся и педагогов;

в) процент обслуживания украинских детей школой на родном языке;

г) то же русской школой;

д) 5-летний план перевода школ на родной язык и развертывание сети укр. школ;

е) отношение руководящих органов и разных групп населения к переводу школ на родной язык;

ж) какие приняты учебники и пособия;

з) подготовка и переподготовка работников.

Українська школа підвищеного типу:

Те жє сведения, что и по I ступени, кроме того:

- а) социальный состав учащихся;
- б) подробные сведения о педагогах, в частности об их подготовке по украинским дисциплинам;
- в) украиноведение в русских школах с украинским составом учащихся.

Сведения о политпросветработѣ.

а) Украинские ликпункты, их клиентура, процентное отношение к русским ликпунктам с украинским составом учащихся;

б) отношение взрослого населения к ликвидации неграмотности и малограмотности на родном языке;

в) какие приняты буквари, учебники и пособия;

г) степень и формы украинизации;

д) работа избы-читальни;

е) количество украинской литературы и газет;

ж) художественная работа. Организационные формы, творчество и самодеятельность широких кругов украинского населения.

Еженедельник Народного Комиссариата просвещения РСФСР. — 1928. — С. 30—32.

Виступ

**заступника наркома освіти УСРР О. Карпека
щодо відрядження вчительських кадрів для українських
шкіл РСФФР**

11 жовтня 1932 року

**Промова тов. КАРПЕКА на Колегії НКО — 11/X-32 року
по питанню «Про перебіг виконання ухвал Колегії НКО щодо
надсилки кадрів в райони укр. населення Н. Волги,
Казакстану, Північного Кавказу, ЦЧО, Дал. Сходу й
Киргизстану»**

Питання про надсилку кадрів в райони укр. населення Н. Волги, Казакстану, Північного Кавказу, ЦЧО, Дал. Сходу й Киргизстану стоїть на Колегії НКО вже вдруге. В перший раз це питання стояло 1/X, тобто місяць і 11 день тому, й цифри, що їх сьогодні наведено, фігурували й той раз, і змінилось за цей термін небагато, може 5—6 чол. додано до

тих, які були тоді. Тоді, я пригадую, Колегією НКО було записано, що роботу Облікрозподілом в цій справі було переведено незадовільно й було винесено низку пропозицій з приводу цього, а саме, запропоновано було розробити рознарядку й дати її областям, щоб останні згадали про свої зобов'язання (коли вони їх забули) до країв і областей, куди ці кадри треба було надіслати. Далі, Облікрозподілу було запропоновано перевірити протягом певного терміну роботи щодо перебігу виконання справи надсилки цих вчителів до районів; було запропоновано тому ж Облікрозподілу пов'язати свою роботу зі спілкою Робос, яка мусила розгорнути тут велику роботу, яка відіграє не останню роль в справі мобілізації людей для надсилки їх до областей і країв. На жаль, на Колегії відсутній представник ВУК'у Робос, який міг би дати відомости щодо цього. Й, далі, було запропоновано керівництву Орг. Інстр. сектору систематично перевіряти перебіг цієї справи, конкретну роботу, що її мав провадити в цій справі Облікрозподіл, але пройшов місяць, навіть, більш того, і сьогодні ми знов зустрічаємося з тими ж цифрами. Чому це трапилось? — Тоді, я пам'ятаю, тов. Склярєвський посилався на те, що області не надсилають грошей до НКО. Тоді це було правильно, бо гроші ми одержали лише з Дал. Сходу, інші не надсилали, й тоді я зазначав, що, коли інші республіки запізняються з надсилкою грошей, ми всеж-таки маємо можливість комбінувати, а саме, можемо використати гроші, що їх надіслано з Дал. Сходу, для надсилки людей до інших областей, а потім надійдуть від них гроші, будемо іншим надсилати й, таким чином, можна безперебійно провадити цю роботу. Цього зроблено не було, очевидно, чекали грошей, але, тепер, коли вже гроші одержано від Казакстану, а також пред-к Білорусії, що був у мене, запевняв, що після повернення його до Минську він зразу ж надішле гроші і очевидно ми їх одержимо, й тут уже справа очевидно не в грошах, а в чомусь іншому. На мою думку, головна причина в тому, що області не розгорнули достатньої роботи навколо організації цієї справи, а не розгорнули вони, очевидно, тому, що ми недостатньо твердо ставили перед ними це питання, а ВУК Робос недостатньо твердо ставив це питання перед обласним відділом спілки Робос. На жаль, повторюю, немає пред-ка ВУК'у Робос, а вони мусили провести велику роботу в цій справі й, я гадаю, там теж не все гаразд. Секором Перевірки Виконання не налагоджено було систематичної

перевірки перебігу цієї справи, а ми вимагали систематичних звітів про цю роботу протягом 5 днів, і через це ми виходимо на Колегію з такими ж цифрами, з якими виходили місяць тому. Надалі треба цю справу виправити.

Хоча зараз і пізно вже переводити цю роботу, бо навчальний рік розпочався, але з повідомлень предів обласних відділів на освіту для мене ясно, що по цілій низці областей цю роботу можна перевести, особливо по Київській області, очевидно, певну частину людей можна перекинути з Одеської області, лише з Вінницької та Донецької не можна брати людей, бо там їх бракує.

Відзначаючи хиби в роботі Облікрозподілу, ми в той же час мусимо дати тверді вказівки Орг. Інструкт. сектору в цілому, поклавши відповідальність на його керівника, з тим, щоб всі заходи, що їх було накреслено на Колегії 1/IX та сьогодні, були переведені в життя не пізніш 1-го листопаду.

О. КАРПЕКО

Копія. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 166.— Оп. 10.— Спр. 914.— Арк. 11—12.

Витяг

з протоколу № 32 засідання колегії Наркомату освіти УСРР щодо направлення вчительських кадрів для українських шкіл РСФРР

11 жовтня 1932 року

Затверджено 11/X-1932 року

Н.К.О.

**ВИТЯГ З ПРОТОКОЛУ № 32
ЗАСІДАННЯ КОЛЕГІЇ
НАРОДНОГО КОМІСАРІЯТУ ОСВІГИ
з 11/X-1932 року.**

СЛУХАЛИ: 1. Про перебіг виконання ухвал Колегії НКО щодо надсилки кадрів в райони українського населення Н. Волги, Казакстану, Північного Кавказу, ЦЧО, Далекого Сходу й Киргизстану.

(Доп. Гр. Облік. Розпод. тов КОВГАН)

ВИСЛОВИЛИСЬ: т. т. КАРПЕКО, МІНКЕВИЧ, КОР-
НЕТОВ, СКРИПНИК.

УХВАЛИЛИ: 1. За вимогами від сусідніх республік та за ухвалами Колегії НКО, Народній Комісаріят Освіти повинен був надіслати до Н. Волги — 95 чол., а саме: ви-
кладачів для I ступня 45 чол., ФЗУ — 25, технікумів — 22, педінститутів — 3; по Молдавії — 80 чол., з них 32 чол. для I концентру, і 18 для II концентру; до Далекого Сходу 112 чол., з них для II концентру — 74 чол., для робфаків — 23 чол.; з загальної кількості 112 чол. 9 осіб потрібно було надіслати до Бірбіджанського єврейськ. району: до Казакстану 151 чол. I концентру, до Уралу — 80 чол., з них 62 для I концентру і 18 для II концентру; до Білорусії — 25 ч.

2. За повідомленням тов. КОВГАН, на виконання цих вимог від Облікрозподілу було дано розпорядження областям про виділення точно визначеної кількості педробітників по кожній області, зокрема, по Молдавії дано розпорядження відкомандирувати з Одеської області — 40 чол., Київської — 24 і Донецької — 16 за терміном виконання до 20-го жовтня; до Уралу командирувати з Одеської області — 30 чол., Харківської 33 і Донецької 17 з терміном виконання до 10-го жовтня; відрядження — 25 чол. до Білорусії покладено на Київську область з терміном виконання до 15-го жовтня.

3. Про виконання вимог від Н. Волги, Далекого Сходу та Казакстану розпорядження областям від Облікрозподілу не надсилалося зовсім, не зважаючи на неодноразові розпорядження про це керівникові групи облікрозподілу тов. СКЛЯРЕВСЬКОМУ.

4. Констатувати, що за повідомленням ТВО Керівника Групи Облікрозподілу на 11/X з зазначеної кількості вимог на педкадри від сусідніх республік Групою облікрозподілу відряджено до Н. Волги 7 чол., із загальної кількості 95 чол., що їх треба було надіслати; до Далекого Сходу із загальної кількості — 112 чол., що їх треба було відрядити, відряджено — 69 чол.; до Казакстану надіслано — 5 чол.; на Урал із загальної кількості 62 чол. — надіслано групою Облікрозподілу 1 чолов.

5. Про хід виконання рознарядки, що її надіслано від Групи Облікрозподілу до областей від останніх жодних відомостей про хід виконання до Групи Облікрозподілу не надходило (за винятком Київської області, яка повідомила про відбір 13 чол. з загальної кількості — 26 чол. до Білорусії; відсилка затримується за неодержанням коштів від

НКО БСРР), хоча вже наданий термін щодо надсилки педкадрів на Урал пройшов, а що до останніх республік і країв — не довгим часом закінчується.

6. Відмітити, що однією з причин незадовільного виконання вимог на надсилку педкадрів до сусідніх республік є запізнення з переказом до НКО на цю справу потрібних коштів.

Деякі республіки і краї значно запізнились з переказом коштів до НКО, а Казакстан переказав гроші лише 25-го вересня; цим в значній мірі пояснюється найбільший відсоток задоволення по Далекому Сходу (69 зі 112) та надсилка лише 5 чол. до Казакстану.

7. Проте головною причиною незадовільних темпів виконання ухвал Колегії про надсилку педкадрів до республік — є нечітка постановка справи Групи Облік-розподілу, з боку якої до цього часу не спрацьовано чіткого пляну задоволення вимог зазначених вище республік, з запізненням поставлено питання перед сусідніми республіками про потребу прискорення надсилки грошей, не надіслано вимог до областей про повідомлення з їхнього боку про перебіг виконання даної їм рознарядки.

Д о д а т и:

1) Відзначити, що хоча Колегія НКО прийняла на себе завдання забезпечити райони з укр. населенням братніх республік і країв українськими вчителями в кількості — 693 чол., однак надіслано поки що лише — 85 чол., цебто — 12,2%. Хоча вчителями I ступня в цьому році в ближчих республіках: Н. Волга, Пів. Кавказу, ЦЧО, Середньої Волги, за повідомленням представників відділів Народньої Освіти цих країв, повною забезпечено, оскільки за повідомленням Сектору Кадрів в НКО в цьому році з України за матеріального скруту пішли до інших республік і країв до 5.000 вчителів, однак виконання НКО лише на 12% саме йде по лінії забезпечення більш кваліфікованими керівними силами, викладачами II ступня тощо і, таким чином, виконання на 12% цього пляну зриває дальше забезпечення національно-культурних потреб українського населення в цих республіках і краях, є цілковитим порушенням вказівок, що їх одержав НКО УСРР від комуністичної партії та Уряду.

2. Вказати керівникові Оргінструкторського Сектору тов. Ліханському на неприпустимий стан постановки цієї справи.

3. Керівникові Групи Облік-розподілу тов. Складревському, що всупереч розпоряджень керівника сектору тов. Ліханського не дав рознарядки по областям до надсилки вчителів до Н. Волги, Далекого Сходу і Казакстану — оголосити сувору догану.

УВАГА: Цьому пактові надати чинности лише після одержання пояснень від керівника Групи Облік-розподілу тов. Складревського.

4. Зобов'язати керівника Оргінстр. Сектору тов. Ліханського вжити всіх заходів для того, аби пляна НКО в цій справі було повною виконано.

5. Відзначити, що роботи в цьому питанні зовсім не провадилось, робітники НКО цій справі мало приділяли уваги і нічого про цю справу в пресі так загальній, як і в періодичній, зокрема в газеті «ЗКР» немає.

6. Відмічаючи, що через відсутність представника ВУК'у Робос на засіданні Колегія не має відомостей про роботу, що переведено спілкою Робос в цьому питанні; тому просити Культвідділ ВУРПС'у заслухати доповідь ВУК'У Робос про перебіг роботи в цій справі.

7. Просити ЦК ЛКСМУ заслухати доповідь секторів ЦК про проведену комсомолом роботу в цій справі.

СЕКРЕТАР КОЛЕГІЇ НКО УСРР (ЛЕВІН)

Оригінал. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 166.— Оп. 10.— Спр. 914.— Арк. 2—5.

**Директива
ЦК ВКП(б) і Раднаркому СРСР про припинення
українізації**

15 грудня 1932 року

Харьков ЦК КП(б) У

**Нац. ЦК, крайкомам и обкомам, председателям СНК,
Край и Облисполкомов.**

Сообщается постановление ЦК ВКП(б) и СНК СССР от 15 декабря 1932 года:

«ЦК ВКП(б) и СНК СССР решительно осуждают выступления и предложения, исходящие от отдельных украинских товарищей, (об) обязательной украинизации целого

ряда районов СССР (например, в ДВК, Казакстане, Средней Азии, ЦЧО и т. д.).

Подобные выступления могут только играть на руку тем буржуазно-националистическим элементам, которые, будучи изгнаны из Украины как вредные элементы, проникают во вновь украинизированные районы и ведут там разлагающую работу.

Поручить крайкому и Крайисполкому ДВК, обкому и Облсполкому ЦЧО, Казакстанскому Крайкому и СНК немедленно приостановить дальнейшую украинизацию в районах, перевести все украинизированные газеты, печать и издания на русский язык и к осени 1933 года подготовить переход школ и преподавания на русский язык.

Секретарь ЦК ВКП(б) *СТАЛИН*
Председатель СНК СССР *МОЛОТОВ*

Верно: (підпис нерозбірливий).

Копія. Машинопис.

ЦДАГОУ: Ф. 1.— Оп. 20.— Спр. 5282.— Арк. 4.

Постанова

Колегії Наркомату освіти РСФРР про підтвердження раніше даної директиви щодо припинення українізації

9 липня 1933 року

Копія
Секретно

Постановление Коллегии Народного Комиссариата по Просвещению РСФСР от 9 июля 1933 года

Слушали: О мероприятиях по выполнению постановления директивных органов в связи с украинизацией учреждений Народного Образования.

Постановили: 1. Вследствие имеющихся запросов с мест, подтвердить ранее данную директиву НКП о том, что все украинизированные школы на территории РСФСР к осени 1933 года переходят на русский язык.

2. Предложить Зав. Книгоцентром ОГИЗ'а т. Шварцу обеспечить все бывшие украинизированные школы по

РСФСР русскими учебниками на одинаковых основаниях с русскими школами.

3. Предложить Книгоцентру ОГИЗ'а в отношении снабжения русскими учебниками б. украинских школ районов Кубани исходить из норм 1 букварь на каждого учащегося и 1 учебник на каждых 2-х учащихся для остальных учебников I ступени.

Для II ступени сохранить обычные нормы НКП, за исключением грамматики для 5 года обучения, которую дать по норме один на каждых двух учащихся.

П/п Нарком по Просвещению РСФСР (*БУБНОВ*)

Верно: Зав. сек. дел. НКП Крым АССР (підпис нерозбірливий)

Машинопис.

ДААРК: Ф. Р.-20.— Оп. 3.— Спр. 113.— Арк. 53.

Москва завжди сприймала українців насторожено, намагалася якомога повніше використати їхні здібності, але ніколи не давала їм можливості бути у рідній стихії. Це особливо позначалося на творчих особистостях. Один із таких видатних наших земляків — Антон Чехов, котрий завдяки своєму вродженому українському талантові збагатив російську літературу, аж ніяк не міг там прижитися. Він весь час намагався тікати з первопрестольної, бо там, як писав великий майстер слова 17 жовтня 1888 року в листі до Плещеева, «немає нічого нового. Скучно і сумно, і сіро і олив'яно» (Цит. за: Старожитності.— 1991.— Ч. 5.— С. 4).

Ще через півроку Чехов зізнався: «В Москві я ... почуваву себе так, ніби мене оженили на нелюбій жінці або вислали в країну, де вічна зима» (там само).

По-справжньому його талант міг розвиватися тільки в Україні, де за його визначенням, «така поезія, хоч відбавляй. Тепло, просторо, сила води і зелені і предобрі люди» (там само).

Тому й мріяв великий українець «купити в Полтавській губернії хутір і перебраться туди зовсім на постійне місце мешкання. Геть із Москви!» (там само).

Той, хто із українців не мав мужності чи можливості вчинити так, як Чехов, був приречений на втрату свого національного ества: бо в Москві не можливо було розкрити саме його багатство.

І так велося не лише за царських часів. Цю традицію самодержавства підхопила і більшовицька влада. З перших же днів свого існування вона намагалася взяти під контроль насамперед український національно-визвольний рух, який набув значного поширення з лютого 1917 року.

І от Москва, як свідчили наші земляки, «має надію стати подвійною столицею: советської російської республіки, а разом і української советської республіки. Підготовча робота йде, вже нашвидку мочать рядно, яким збираються накрити громадян українців московської колонії. Призначений замість вибраного,— як це годиться в вільнішій з республік,— український комисар має утішати осиротіле громадянство. Можемо бути спокійними: він виконає хри-

стіянський заповіт і осуше наші сирітські сльози. Дарма, що цей заповіт вийшов з царських вуст, та ще й Миколая! Адже ж і царі іноді діло казали». (Український голос (Москва).— 1918.— 24 березня).

Тоді, в 1918, коли в Москві опинилися більшовицькі діячі, що змушені були залишити Україну і які під контролем Леніна організували там КП(б)У і український радянський уряд, ще можна було торгуватися з комуністами про розвиток у їхній столиці культурного життя для «меншого брата». Відтак на Тверській, 37 відкрився український театр і український клуб імені Тараса Шевченка.

Але так продовжувалося тільки до 1922 року, коли український театр за розпорядженням Московського відділу народної освіти був знятий з бюджету РСФФР і через відсутність коштів, природно, припинив своє існування. Його приміщення віддали під театр імені Комісаржевської, а в розпорядження клубу залишилося тільки 4 кімнати (ЩАДГОУ: Ф. 1.— Оп. 20.— Спр. 3112.— Арк. 6 зв.).

Особливо характерною в цьому плані була поведінка завідуючої відділом національних меншин московського міськкому ВКП(б) Гончарської, яка у своєму «упоєнии великодержавным шовинизмом» вперто ігнорувала існування в столиці української громади, ліквідувавши її клуб і дозволяючи збиратися разом не більше, ніж 50 українцям.

А дізнавшись, що українці Москви все таки зберегли свій клуб, тулячись у непристосованому приміщенні, Гончарська, вражена їхньою завзятістю, заявила: «Ми вас ліквідували. Ви не маєте права існувати» (Комсомольская правда.— 1929.— № 262).

В оцих останніх словах найяскравіше мабуть виражалася справжнє ставлення представників Москви до організованого українства взагалі. «Ну для чого вам клуб,— каже Гончарська українцям,— адже всі українці розуміють російську. Знаєте, без компліментів, ви відмінно розмовляєте по-російськи. Всі по-російськи розуміють, а в російські клуби йти не хочуть...» (там само).

Ось яким насправді було ставлення московських властей до українців столиці. І ніякі листи-прохання з Харкова не допомагали. Втім вони й не могли впливати на Москву, оскільки українські більшовики навіть боялися відверто заявити ЦК ВКП(б) про справді зневажливе ставлення до своїх співвітчизників у російській столиці. Це, зокрема, чіт-

Лист

члена РКП(б) В. Гадзинського до Московського комітету РКП(б), який висвітлює антиукраїнську позицію зав. відділом нацмен міськкому партії Гончарської

10 жовтня 1925 року

В Московский комитет РКП(б)

Копия: Бюро фракции Укр. Клуба в Москве

Копия: ЦКА КПБУ (к сведению)

Члена РКП Владимира Антоновича Гадзинского,

№ п.б. 122467

Заявление

Мне сообщено (в настоящее время нахожусь в отпуску в Ялте), что Нацмен МК РКП в лице тов. Гончарской хочет закрывать Украинский Клуб им. Т. Шевченко в Москве.

Поэтому спешу сообщить МК РКП как б. председатель правления Укр. Клуба в Москве (с 1921 по 1925 гг.), что при поспешном решении этого вопроса можно проделать крупнейшую политическую ошибку, которая может быть истолкована украинцами РСФСР и УССР самым нежелательным для нас образом, тем более, что работа украинского Клуба в Москве интересует все круги украинской рев. общестственности. Одновременно как б. председатель правления указанного клуба я должен заявить, что нельзя по этому вопросу базироваться исключительно на информацию и доклады зав. Нацмен МК РКП тов. Гончарской.

Я как партийный работник и одновременно украинский общественный деятель на основании трехлетнего опыта работы с тов. Гончарской глубоко убежден, что она к украинскому вопросу, кроме личного отрицательного непонимания, подходит так, как подходили в 1919 и 1920 гг. очень многие коммунисты. Тов. Гончарская понимает украинский вопрос как петлюровщину, в то время, когда мы за последние шесть лет имеем не только постановления 12 партсъезда, но в частности, при разрешении украинского вопроса полную перемену политики в сравнении с методами нашей работы в 1919, 20 и 21 гг., и большой сдвиг украинской общестственности в сторону нашей партии и соввласти.

Я должен заявить, что поведение Нацмен МК в лице

ко простежується в підготовці звернення ЦК КП(б)У до ЦК ВКП(б) на початку січня 1930 року. У Харкові тоді побоюлися залишити ось такі рядки у своєму листі, аби, очевидно, не накликати на себе підозри: «Навколо питання культурного обслуговування українців створилася якась стіна ворожості й бюрократизму з чисто великодержавними шовіністичними витівками деяких працівників проти культурної роботи серед українців Москви українською мовою.

Необхідно, нарешті, зломити спротив великодержавних елементів здійсненню культурної роботи рідною мовою серед українців.

Необхідно притягнути до відповідальності осіб, котрі не бажать втілювати національну політику партії» (ЩДАГОУ: Ф. 1.— Оп. 20.— Спр. 3112.— Арк. 2).

А тому й не дивно, що московська влада по суті ігнорувала українське питання. Так, ухвалюючи резолюцію щодо доповіді Московського відділу народної освіти, комітет національностей Наркомосу РСФРР 5 січня 1930 року ставить питання про перетворення семирічних єврейських, татарських, латиських, німецьких і польських шкіл в опорні, забезпечивши їм відповідну матеріальну базу і керівництво. Що ж стосується організації подібних навчальних закладів для українців (як, до речі, для білорусів, асирійців, циган і мордві), то дане рішення передбачає вести роботу в напрямі організації їх... (Бюллетень Народного Комиссариата по просвещению РСФРР.— 1930.— № 3.— С. 37).

Стосовно поширення української освіти і культури в Підмосков'ї, то у згаданому документі зазначалося: «Через те, що коренізація, а особливо українізація і білорусизація в умовах Московської області зустрічає протидію з боку деяких груп відповідних національностей, а також з боку місцевих органів, повести активну роботу по роз'ясненню національної політики ВКП(б)» (там само.— С. 38).

Ось так і «українізувалися» Москва і Московщина...

т. Гончарской относительно украинского клуба с самого начала существования Нацмен МК было самое недоброжелательное и ясно, что должны были быть трения между коммунистами, которые руководили работой укр. Клуба и знали украинскую работу, и тов. Гончарской, которая не только не знала ее, но и ничего не научилась, имея всегда под рукой комиссарскую угрозу: «Мы вас закроем...»

Последний инцидент между т. Гончарской и бюро фракции Укрклуба с 25 сентября с.г. есть яркое доказательство того, как не умела и не умеет тов. Гончарская руководить по партийной линии работой укр. Клуба.

Я не знаю, как руководит тов. Гончарская работой среди других Нацмен, но если она имеет еще в настоящее время смелость вносить предложение о закрытии Укр. клуба, что является самым лучшим доказательством непонимания укр. работ в Москве (закрывать вместо поработать как следует — самый удобный метод работы), то я должен откровенно сказать, что надо не закрывать украинский клуб, а устранить работника, который нелепым поведением и сугубо не товарищеским влиянием дискредитирует нашу партию в глазах Нацмен, руководя таким органом, как МК РКП.

Владимир ГАДЗИНСКИЙ

Ялта, 10 октября 1925 г.

Оригінал. Рукопис.

ЦДАГОУ: Ф. 1.— Оп. 20.— Спр. 2019.— Арк. 26—27.

**Звернення
керівників українських організацій Москви
до наркома освіти РСФФР А. Бубнова з проханням
допомогти в розвитку української культури в столиці**

10 жовтня 1929 року

Народному комиссару Просвещения РСФСР
тов. БУБНОВУ

Копия: ЦК ВКП
ЦК КП(б)У

Несмотря на ряд вынесенных резолюций на заявлениях ответственных руководителей культурно-просветительных организаций РСФСР, перелома в культурном обслуживании украинского населения РСФСР, в частности гор. Москвы, не наступило. Почти во всех советских и партийных

учреждениях гор. Москвы имеется ряд заявлений и ходатайств всех московских украинских общественных организаций, имеется специальное письмо Председателя ВУЦК'а тов. ПЕТРОВСКОГО и Председателя Совета Народных Комиссаров УССР тов. ЧУБАРЯ о предоставлении помещения для украинского клуба. По этому поводу было вынесено ряд решений МК, Моссовета и проч. ЦК ВКП(б) также ставил этот вопрос перед Моссоветом, тем не менее до сих пор украинский клуб ютится в четырех комнатках, в которых, согласно постановления пожарной комиссии Моссовета, запрещено вести массовую работу. Такое положение лишает и коренное население гор. Москвы, в частности, украинских рабочих, вынесших специальную резолюцию по этому поводу на 2.000 собрании в клубе им. Кухмистрова, и украинское студенчество, насчитывающее в Москве до 3.000 человек, какой бы то ни было культурно-национальной работы. Считаем необходимым радикальное разрешение этого вопроса, так как шестикратная передача в течении 3-х лет вопроса в разгрузочную и другие комиссии ни к каким положительным результатам не привела.

2) Несмотря на то, что в РСФСР насчитывается 8 млн. украинцев, что за последнее время открыт ряд украинских школ и учреждений, что образован ряд украинских административных центров в РСФСР, на всей территории России нет ни одного украинского журнала, ни одной газеты. В то же время в Москве имеется группа украинцев, которая по своим идеологическим устремлениям к непосредственной связи с украинской культурой,— могла бы с успехом руководить изданием такого журнала. Считаем необходимым поставить вопрос о выделении фонда (денежного и бумажного) для издания украинского журнала в Москве и организации вкладного листа на украинском языке при «Известиях ЦИК Союза».

3) Партийным совещанием при ЦК и рядом других постановлений была признана необходимой организация в Москве при библиотеке им. Ленина специального украинского отдела. До настоящего времени этот отдел не организован и потребность населения (украинского и неукраинского) в книжке на украинском языке не удовлетворяется.

4) Неоднократно часть трудящегося населения гор. Москвы подымала вопрос о создании украинской школы для детей украинцев в Москве, тем не менее до сих пор этот вопрос также не предусмотрен.

5) Благодаря интересу украинских и русских трудящихся к украинскому искусству с одной стороны и безразличному отношению к этому вопросу со стороны культурно-просветительных организаций РСФСР с другой, свили себе в Москве гнездо отбросы старого «малороссийского театра», дискредитирующие и искажающие современное украинское искусство.

Украинская общественность, на средства Украинского Студенческого Землячества создала Укр. драматическую и хоровую студии, с успехом показавшие свои достижения.

Так, как за полтора года работы все средства (40.000) были исчерпаны, вопрос о бюджетном обеспечении студий был поставлен перед НКПросом летом этого года. Наркомпрос в лице т. ЯКОВЛЕВОЙ и т. СВИДЕРСКОГО официально уведомил, что он включает капеллу в состав учреждений Главискусства и берет на субсидию драм. студию.

На этом основании был сделан набор (50% приема, приехавших с Украины) и приступлено к занятиям. Сейчас Главискусство средств не отпускает, и мы стоим перед фактом роспуска уже созданных единственных в РСФСР организаций.

Приехавшие студенты, бросившие на Украине службу, и должны быть выброшены.

Все указанные моменты вынуждают украинскую общественность в Москве со всей категоричностью поставить перед Вами вопрос о необходимости заострения внимания соответствующих культурно-просветительных организаций на постановку вопроса о культурном обслуживании украинского населения в практическую плоскость.

Мы полагаем, что руководящие культурно-просветительные организации, в соответствии с ленинской национальной политикой, сумеют использовать инициативу украинской общественности, чтобы внедрять коммунистическое воспитание среди украинского населения РСФСР в наиболее близкой и доступной форме — в форме национальной культуры.

ОБЩЕСТВО ДРУЗЕЙ УКРАИНСКОГО ТЕАТРА в МОСКВЕ

(підпис нерозбірливий)

ЗЕМЛЯЧЕСТВО ПРОЛЕТСТУДА УКРАИНЫ в МОСКВЕ

(підпис нерозбірливий)

УКРАИНСКИЙ КЛУБ им. Т. ШЕВЧЕНКО *(підпис нерозбірливий)*

Оригінал. Машинопис.

ЦДАГОУ: Ф.1.— Оп. 20.— Спр. 3112.— Арк. 4—5.

**Звернення
українських організацій Москви до
робітничо-селянської інспекції СРСР
про байдуже ставлення столичної влади до розвитку
самої української культури**

4 листопада 1929 року

В РАБОЧЕ-КРЕСТЬЯНСКУЮ ИНСПЕКЦИЮ СССР

Копии РКИ РСФСР — т. Яковлеву; РКИ УССР — тов. Затонскому; тов. Орджиникидзе; Совнарком СССР — т. Рыкову; Совнарком РСФСР — т. Сырцову; Совнарком УССР — т. Чубарю; ВЦИК — Президиуму; ЦИК РСФСР — т. Калинину; ЦИК УССР — т. Петровскому; НКпрос РСФСР — т. Бубнову; НКпрос УССР — т. Скрыпнику; Совет Национальностей ВЦИК'а — т. Смидовичу; Моссовет — т. Уханову; МОСОБЛ РКИ; ЦК ВКП(б) — Молотову, Кагановичу; ЦК КП(б)У — т. Косиору; МК ВКП(б) — т. Бауману Постпредство УССР — т. Крупко; Совнацмен МОНО; Нацмен МК — т. Иткиной; ВЦСПС — Президиуму; ВЦСПС — т. Акулову; МОСПС — Президиуму; МОСПС — Нацмен.

В настоящий момент в условиях культурной революции вопросы развития национальной культуры как базы для культуры общепролетарской являются наиболее актуальными для национальных меньшинств РСФСР.

В частности вопросы об обслуживании украинского населения РСФСР, которое насчитывает в основном составе свыше 70 тысяч по одной только Москве, в том числе более 10 тысяч рабочих на предприятиях Москвы, не говоря уже о 7 миллионах украинцев, живущих на территории РСФСР, казалось бы должен стоять во весь рост перед советскими, профессиональными и партийными организациями Москвы и РСФСР.

Вопрос об организации культурных учреждений, обслуживающих украинское население, могущих пронести в гущу украинского населения РСФСР те достижения украинской культуры последних лет, которые своим размахом привлекают внимание всех общественных кругов всего Советского Союза, несомненно должен был стоять в центре внимания соответствующих организаций РСФСР.

В действительности же мы имеем следующее: культур-

ные учреждения, созданные и поддерживаемые исключительно силами украинской общественности,— стоят вне внимания и поддержки соответствующих организаций РСФСР, ВСТРЕЧАЯ К СЕБЕ НЕ ТОЛЬКО НЕВНИМАТЕЛЬНОЕ, НО ЗАЧАСТУЮ — ПРЕНЕБРЕЖИТЕЛЬНОЕ И ДАЖЕ ЛИКВИДАТОРСКОЕ отношение.

В частности вопросы о предоставлении украинскому клубу помещения для размещения в нем всех украинских культурных организаций, о материальной поддержке этих организаций — не встречают должного внимания, и в отношении к этому вопросу слишком ясно видно НАПЛЕВАТЕЛЬНОЕ, ЖЕЛАНИЕ ОТДЕЛАТЬСЯ И, ПРЕЖДЕ ВСЕГО, СОВЕРШЕННОЕ НЕПОНИМАНИЕ ТЕХ ЗАДАЧ, КАКИЕ СТОЯТ ПЕРЕД ОРГАНИЗАЦИЯМИ РСФСР В СООТВЕТСТВИИ С ДИРЕКТИВАМИ ПАРТИЙНЫХ, СОВЕТСКИХ И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ОРГАНОВ ПО ВОПРОСУ ОБ ОРГАНИЗАЦИИ НАЦМЕНЬШИНСТВ В МОСКВЕ И НА ТЕРРИТОРИИ ВСЕЙ РСФСР.

Обратимся к истории вопроса: украинский клуб им. Шевченко в Москве был организован в 1918 году и объединял партийных и советских работников, эвакуировавшихся из Украины во время немецкой оккупации. Он занимал помещение в доме № 37 по Тверской ул., при чем во втором этаже помещался украинский театр, а в третьем — правление клуба. Так продолжалось до 1922 года, когда украинский театр по распоряжению МОНО был снят с бюджета РСФСР и за неимением средств прекратил существование; помещение МОНО было отдано театру им. Комиссаржевской, а в распоряжении клуба было оставлено 4 комнаты, каковое положение осталось и до сих пор. В числе этих 4 комнат — зал на 150 человек, одна комната под библиотекой, вторая читальная и третья занята канцелярией Землячества Пролетарских Студентов Украины. Таким образом для массовой и кружковой работы помещения в клубе нет, тем более, что по требованию пожарной охраны г. Москвы в зале не допускается одновременного присутствия более 50 чел., что сводит использование помещения к нулю.

С 1926 года, когда Председатель Совнаркома УССР тов. Чубарь обратился к Председателю Совнаркома РСФСР и СССР с письмом о предоставлении помещения для украинского клуба — вопрос о культурном обслуживании украинского населения РСФСР к настоящему времени прошел через следующие стадии:

5 июля 1926 года было возбуждено ходатайство перед Комиссией по разгрузке Москвы о предоставлении помещения, поддержанное Агитпропом Краснопресненского Райкома ВКП(б); на это ходатайство удовлетворительного ответа не получено;

20 апреля 1928 года было возбуждено ходатайство перед Моссоветом, — одновременно от тов. Чубаря было прислано письмо Председателю Моссовета — о предоставлении клубу помещения театра бывш. «Семперанте», но, несмотря на резолюцию Зампредмоссовета тов. Волкова, отношение Адмотдела Моссовета и Губполитпросвета МОНО, вопрос в отношении укрклуба не сдвинулся с мертвой точки, а просимое помещение было передано клубам: 16-й типографии и еврейскому.

За этот период клуб существовал исключительно на средства, отпускаемые Землячеством Пролетарского Студенчества Украины и субсидией от НКпроса УССР в сумме 1500 рубл. и, несмотря на ежегодные ходатайства о субсидии перед МОНО, НИ ОДНОЙ КОПЕЙКИ ОТ МОНО И ДРУГИХ ОРГАНОВ РСФСР НЕ ПОЛУЧИЛ.

Не получая материальной поддержки, не встречая необходимого внимания к вопросу о помещении для культурной работы со стороны органов РСФСР, все же украинская общественность Москвы, сознавая всю важность и необходимость культурного обслуживания украинского населения РСФСР, берет на себя инициативу по созданию культурных единиц, могущих быть активным средством в проведении украинской культуры в массы украинского населения Москвы и всего РСФСР. В начале 1928 г. на расширенном совещании украинцев: членов клуба и Землячества было организовано Общество Друзей Украинского Театра в Москве.

Это Общество в первую очередь обратило внимание на наиболее уязвимую сторону культурной работы — область искусства.

Со времени ликвидации украинского театра в 1922 году, украинское искусство в Москве представлялось «Муздромой» — ультрахалтурным коллективом невысокой квалификации по своему составу и идеологически абсолютно не выдержанным по репертуару — ансамблями «украинской песни» по пивным и украинской капеллой под управлением Купавы — т. е. тем, что давно уже выметено поганой метлой из украинской культуры и почему то нашло себе приют в центре СССР — в Москве.

В противовес этой халтуре и пошлятине и решило Общество создать украинский культурный театр и украинскую хоровую капеллу, которые должны стать **ДЕЙСТВИТЕЛЬНЫМИ И АКТИВНЫМИ ПРОВОДНИКАМИ УКРАИНСКОЙ КУЛЬТУРЫ В МАССЫ.**

В апреле 1928 года была основана украинская Драмстудия, которая после 3-х летней основательной и серьезной учебы должна лечь в основание культурного украинского театра, строящегося в соответствии со всеми достижениями современной театральной техники и культуры и с теми заданиями, которые ставят перед театром директивы советских органов и партии.

Основанная в то же время Хоровая Студия к 16 мая 1929 г. стала квалификацию и существует теперь как Хоровая Капелла, выступая в рабочих аудиториях и по радио, в то же время продолжая свою учебу. Ценность Капеллы, как высоко квалифицированной художественной единицы, была подчеркнута как квалифицированной Комиссией, так и отзывами таких вполне авторитетных работников в области музыки, как Брауде, Богуславский, Глиер и др.

Обе эти культурные единицы существовали исключительно на средства Пролетарского Студенчества Украины, **НЕ ПОЛУЧАЯ НИКАКИХ СРЕДСТВ ОТ ОРГАНОВ РСФСР.**

За время существования Драмстудии — было два раза произведено пополнение ее набранными на Украине силами; в связи с количественным ростом, возросли и материальные потребности.

Возвращаясь к вопросу об отношении к работе в области украинской культуры со стороны органов РСФСР, мы имеем следующие факты:

В начале текущего года, во время приезда украинских писателей в Москву — интерес и внимание к украинской культуре резко повысился, и можно было надеяться на улучшение украинских культурных организаций.

Так, тов. Корженцевым и тов. Смидовичем, выступившими на вечере встречи украинских писателей в Доме Союзов, было подчеркнута значение и важность работы в области национальной культуры и, в частности, украинской среди рабочих масс РСФСР. Тов. Луначарский в своем выступлении тогда же указал, что этому вопросу уделялось слишком мало внимания—в одних случаях по недосмотру руководителей РСФСРских организаций, а иногда, просто,—

«В УПОЕНИИ ВЕЛИКОДЕРЖАВНЫМ ШОВИНИЗМОМ» (цитируем подлинные слова тов. Луначарского).

На партсовещании в ЦК ВКП(б) с писателями Украины поставлен был вопрос о субсидировании украинских культурных учреждений, и тов. Луначарским было официально заявлено, что со следующего бюджетного года эти учреждения включены будут в бюджет НКПроса.

Весной текущего года в связи с количественным увеличением состава клуба, преимущественно за счет рабочих с предприятий Москвы, вновь стал вопрос о помещении и субсидировании клуба и культурных учреждений украинской общности.

Так, на собрании рабочих, красноармейцев, служащих и студентов — украинцев в клубе им. Кухмистерова 18/IV-29 года было вынесено от имени 2000 присутствовавших постановление добиваться от Моссовета предоставления помещения для клуба, субсидии клубу от МОСПС, принятия на содержание МОНО библиотеки клуба, включения в бюджет НКПроса Драматической и Хоровой студии и организации в Москве украинской школы и детского сада. На этом же собрании член Президиума ВЦСПС тов. Теплицкий обещал полную поддержку в культурной работе среди украинского трудового населения РСФСР со стороны профорганизаций.

В мае и июне месяцах делегации рабочих — украинцев с заводов: АМО, ДИНАМО, СЕРП и МОЛОТ, СТРОЙМЕХАНИЗАЦИЯ и др. в беседах с Председателем Моссовета тов. Ухановым, членом Президиума Моссовета тов. Хлопьянкиным, Зав, АПО МК тов. Поповым, управделами МК тов. Киселевым и другими ответственными работниками РСФСР было получено обещание в поддержке, как в отношении скорейшего получения помещения под клуб, так и в отношении ассигнований на работу.

Во время Съезда Советов, делегация от украинской общности имела беседу с Председателем ВЦИК'а и ЦИК'а УССР тов. Петровским Г. И., который поддержал ходатайство и заручился обещанием от тов. Баумана и тов. Уханова — разрешить этот вопрос в положительном смысле в ближайшие дни.

Не дождавшись удовлетворительного ответа, (очевидно, тов. Бауман и тов. Уханов о своем обещании забыли) — представители украинской общности обращаются письменно опять к т. т. Петровскому и Чубарю, в результате

чего было получено письмо от т. Петровского, адресованное т.т. Калинину, Молотову, Рудзутаку, Бауману и Уханову, с вторичной просьбой о скорейшем удовлетворении нужд украинской общественности и привлечении к ответственности лиц, виновных в волоките.

После этого было созвано совещание в МК ВКП(б), где в результате обмена мнений, вопрос, казалось, был окончательно разрешен в положительном смысле.

На основании изложенного были составлены сметы на содержание клуба и библиотеки и сданы, первая — в МГСПС, вторая — в МОНО.

Одновременно были сданы сметы в НКпрос РСФСР на содержание Драматической студии и Хоровой Капеллы.

В отношении помещения было возбуждено ходатайство о передаче украинскому клубу помещения клуба, ликвидированного МУНИ.

И опять, по прошествии 3-х лет беспримерной волокиты, результаты оказались отрицательными.

Смета на содержание клуба в МОСПС не принята, при чем в беседе с командированным членом Правления клуба, инструктор Нацмен МОСПС заявил, что «ВСЕ УКРАИНЦЫ ПОНИМАЮТ РУССКИЙ ЯЗЫК И ПОЭТОМУ НУЖДЫ В СУЩЕСТВОВАНИИ ОТДЕЛЬНОГО УКРАИНСКОГО КЛУБА НЕТ».

БЛЕСТЯЩИЙ ПРИМЕР «ВЕЛИКОДЕРЖАВНОГО ШОВИНИЗМА» И ГОЛОВОТЯПСТВА.

МОНО из представленной сметы на 13 с лишком тысяч принимает на себя лишь оплату единицы и пополнение библиотеки на сумму 1500 руб.

ЭТО ДЛЯ БИБЛИОТЕКИ — ЕДИНСТВЕННОЙ УКРАИНСКОЙ В МОСКВЕ — И НАСЧИТЫВАЮЩЕЙ БОЛЕЕ 20 ТЫСЯЧ ЭКЗЕМПЛЯРОВ.

Вопрос о предоставлении помещения бывш. клуба МУНИ Комиссией по разгрузке Москвы был перенесен в Малый Совнарком, который ходатайство украинского клуба отклонил, предложив Комиссии подыскать подходящее помещение в месячный срок, в течение которого КОМИССИЕЙ, КОНЕЧНО НИЧЕГО НЕ СДЕЛАНО.

Такие результаты благих намерений отдельных ответственных работников РСФСР являются несомненно СЛЕДСТВИЕМ НЕСЕРЬЕЗНОГО, БЛИЗКОГО К ИЗДАТЕЛЬСТВУ, ОТНОШЕНИЯ К ПОСТАВЛЕННЫМ ВОПРОСАМ СО СТОРОНЫ РСФСРских АППАРАТОВ.

Сметы на содержание студий из бюджета НКпроса РСФСР НКфином вычеркнуты. Сейчас ведутся переговоры с Главискусством о пересмотре этого решения.

Таким образом все украинские культурные организации, обслуживающие украинское население Москвы и московский гарнизон, имеющий больше 60% украинцев, к настоящему моменту стали вплотную перед неимением помещения и полным отсутствием средств на свою работу. На ранее получившиеся средства из Землячества Пролетстуда Украины, теперь рассчитывать нельзя, ввиду увеличения контингента Украинцев, студентов в Москве, и, следовательно, увеличения прямых расходов по Землячеству.

Нельзя обойти молчанием также следующие факты, свидетельствующие о недопустимом отношении ИМЕННО К УКРАИНСКОЙ КУЛЬТУРЕ, И ИМЕННО В МОСКВЕ:

Во первых — в Ленинграде Украинский клуб пользуется великолепным помещением и получает субсидию от Ленинград. Совета; в Ленинграде существует украинский театр, получающий от НКпроса РСФСР субсидию;

Во вторых — в Москве другие нацменьшинства: поляки, латыши, евреи имеют вполне подходящие помещения и дотации от МОНО — только для украинцев их не хватает.

Украинской общественности предстоит разрешить вопрос о дальнейшей работе:

ДОБИВАТЬСЯ ЛИ ДАЛЕЕ ПОМОЩИ ОТ СОВЕТСКИХ И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ОРГАНОВ РСФСР В ПРОВЕДЕНИИ КУЛЬТУРНОЙ РАБОТЫ СРЕДИ ТРУДЯЩЕГОСЯ УКРАИНСКОГО НАСЕЛЕНИЯ РСФСР ИЛИ СВЕРНУТЬ ВСЮ РАБОТУ И УСТАНОВИТЬ ФАКТ, ЧТО РАБОТЕ ПО ПРОВЕДЕНИЮ УКРАИНСКОЙ КУЛЬТУРЫ В МАССЫ РАБОЧИХ УКРАИНЦЕВ НА ТЕРРИТОРИИ РСФСР — НЕТ МЕСТА — «ЗА НЕНАДОБНОСТЬЮ».

Ответ на эти вопросы украинская общественность Москвы ждет от соответствующих органов РСФСР и СССР и в первую очередь РАБОЧЕ-КРЕСТЬЯНСКОЙ ИНСПЕКЦИИ РСФСР.

УКРАИНСКИЙ КЛУБ ИМЕНИ Т.Г.ШЕВЧЕНКО
ЗЕМЛЯЧЕСТВО ПРОЛЕТАРСКИХ СТУДЕНТОВ УКРАИНЫ
ОБЩЕСТВО ДРУЗЕЙ УКРАИНСКОГО ТЕАТРА
4/XI-29г.

Оригинал. Машинотис.

ЦДАГОУ: Ф. 1.— Оп. 20.— Спр. 3112.— Арк. 6—9.

Стаття
в журналі «Рабочий и искусство» про стан
обслуговування українського населення Москви

23 листопада 1929 року

УКРАИНСКОЕ ИСКУССТВО В РСФСР
Чего не сделал НАРКОМПРОС

Художественное обслуживание национальных меньшинств на родном языке один из путей вовлечения трудящихся нацменов, в социалистическое строительство. Национальное искусство на службе у пролетариата превращается в рычаг культурной революции, в орудие классовой борьбы. Так ли воспринята роль и значение национального искусства государственными (Наркомпросом и др.) и общественными (профсоюзными и др.) организациями в РСФСР. К сожалению, в этом участке дальше многообещающих и громких заявлений дело не пошло. Возьмем крупнейшее нацменьшинство в РСФСР — украинское. В РСФСР проживает около 8000.000 украинцев (8% всего населения РСФСР). Подавляющее большинство этих украинцев считает своим родным языком украинский язык. Бурный процесс культурного развития в УССР, естественно, сказался на национально-культурном подъеме украинцев за пределами Украины. Этому способствует и расселение украинцев на территории РСФСР целыми группами на Кубани, Сибири, в Поволжье, ЦЧО. Мероприятия правительства РСФСР за последние несколько лет по украинизации школьного строительства, выделению административных центров, органов власти в ряде районов и проч. создали ряд опорных украинских пунктов в РСФСР. Все эти условия помогают развитию украинского искусства, тем более, что круг его потребителей не ограничивается только украинским населением. Это показал интерес, проявленный русскими рабочими зрителями к отдельным показам революционного украинского искусства.

Работа в этом направлении поставлена из рук вон плохо. Ни в планах Главискусства, ни в наметках профсоюзов и др. государственных и общественных организаций национальное искусство не нашло надлежащего отражения, больше того, в этих планах вовсе выпало «незначительное украинское нацменьшинство». Между тем, спрос на украинский

театр, на украинскую музыку стихийно растет и также стихийно вызывает предложения. Благодаря невнимательному отношению к этому вопросу со стороны Наркомпроса и профсоюзов РСФСР свили себе прочное гнездо выброшенные из Украины «деятели» старого малороссийского театра. Случайные по своему составу, с реакционным репертуаром и отжившей халтурой, формальной подачей различные ансамбли, труппы, коллективы под всевозможными названиями («Муздрамы», Нартеатры, капеллы и др.) проникли в рабочие клубы и дома крестьянина РСФСР. Никто не контролирует их, не руководит ими (да и можно ли руководить). Характерно, что эти коллективы нашли приют не только в глухой провинции, но и в столице РСФСР Москве, Ленинграде. Под боком у Наркомпроса украинская муздрама в Москве, протаскивающая в рабочие клубы под видом современного украинского искусства старинного пьяницу мужика, сварливую жинку, дьяка, водку и гопак — искажают дискредитируют подлинно-современный украинский революционный театр. Украинская капелла Ивана Купалы, завоевавшая себе почетное имя не только в пределах СССР, но и за границей, превратила украинск. хоровое искусство в эстрадное развлечение самого худшего пошиба, и много других постоянных и разъезжающих, социально чуждых, художественно безграмотных организаций наводняют РСФСР. Даже в такую крупную культурную организацию, как Парк культуры и отдыха, проникла эта шушера. Такое, прямо скажем, попустительство приносит иногда и явный политический вред. Например, в интернациональном концерте в честь иностранной делегации украинское искусство было представлено «сборным хором», взятым из пивнушки. Ничего почти не было сделано до сих пор в отношении обмена художественными силами с Украиной (как впрочем и с друг. республиками). Те несколько случайных концертов, которые были даны в Москве, шли помимо, а иногда и против желания местных художественных организаций. Софил не дал ни одного концерта украинской музыки. Ничего не сделано для ознакомления русского рабочего с современной украинской оперой, симфонией, с камерной музыкой, с творчеством молодых украинских композиторов. За 12 лет революции в РСФСР гастролировал лишь один раз украинский театр, проезд которого прошел незамеченным руководящими художественными организациями. Неудивительно, что

один деятель искусства РСФСР перепутал названия украинского театра «Березиль» с фамилией режисера Курбаса. Приезд вначале этого года украинских писателей в Москву и Ленинград произвел некоторый перелом в этом участке, в Москве образовалось общество друзей Украинского искусства. Оно создало украинскую драматическую студию во главе с известным мастером тов. Смышляевым, украинскую хоровую капеллу, которую печать признала высоко художественной организацией. В Ленинграде приступили к организации украинского театра. Украинское студенчество, насчитывающее в Москве и Ленинграде до 6000 человек, дало на это дело около 40.000 р. из своих небогатых фондов. Нужна была своевременная поддержка со стороны Наркомпроса. Но после торжественных слов, после пышных постановлений о принятии этих организаций в государственный бюджет, эти ценные, созданные самой общественностью художественные революционные организации обещанного не получили. Новое руководство Главискусством не подняло этот вопрос на надлежащую высоту. И сейчас еще вопрос о включении в бюджет Главискусства украинских студий и театра не разрешен. С недоумением и некоторой горечью прочли мы беседу с тов. Раскольниковым о задачах Главискусства, в которой совсем упущен вопрос о национальном искусстве.

С. ЯНСКИЙ

Рабочий и искусство.— 1929.— 23 листопада.

Виписка

**з протоколу засідання секретаріату ЦК КП(б)У
щодо поліпшення культурного обслуговування українців
Москви**

1 грудня 1929 року

Протокол № 135

засідання секретаріату ЦК КП(б)У з 1-го грудня 1929 року

Присутні:

Члени с-ту ЦК — т. Картвелішвілі

Канд. в чл. ЦК — т.т. Хвиля, Чернявський

Члени та канд. ЦК — т. Гулий

Член РК ЦК — т. Рабічев.

Зав., заст., за пом. зав. від. ЦК — т.т. Вайнов, Донченко,

Кустелян, Кіпер, Резніков, Рубач, Сегалович, Світнев, Сухіно-Хоменко, Ткач, Шаповалов.

Інструктори ЦК — т. т. Голуб, Жебровський, Самойлович, Трофіменко.

Пом. Секрет. ЦК — т. т. Тур, Зайчик.

Від ВУЦВКу — т. Горлінський.

5. Про українську колонію в Москві (т. Хвиля).

Просити ЦК ВКП дати вказівки відповідним організаціям про поліпшення культурного обслуговування українців.

Доручити т. Хвилі написати договірну записку до ЦК ВКП.

Секретар ЦК КП(б)У

Копія. Машинопис.

ЦДАГОУ: Ф.1.— Оп. 6.— Спр. 119.— Арк. 133.

Стаття

**в газеті «Комсомольська правда»,
яка висвітлює неувагу влади Москви до культурних
потреб української громади**

1929 рік

САДОВНИКИ НАЦИОНАЛЬНОЙ «КЛЮКВЫ»

«Малороссийский гопак» с шароварами или братское сближение двух культур

СОЗДАДИМ МОСКОВСКИЙ ДОМ УКРАИНСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Об углавом жильце

Среди «просителей» по этому делу — т. Петровский, пред. ЦИК СССР и ВУЦИК, и т. Чубарь, пред. украинского Совнаркома. Их настоятельные, повторенные несколько раз, заявления мирно лежат в деле. Дело же благополучно растет.

Скучно зевнув, в комиссии по разгрузке Москвы вам скажут — да, обычная, знаете, историйка, Жилкризис....

В Москве 70.000 украинцев, из них 10.000 рабочих. И 4 комнаты на всех — украинский клуб.

Посетителям, впрочем, не тесно в нем: посетителей стро-

гая норма, 50 человек на вечер. Массами в украинском клубе собираться **СТРОГО ВОСПРЕЩАЕТСЯ**.

5 раз в течение 5-ти лет АОМС закрывал клуб из-за опасности его в пожарном отношении — к этому привыкли, как можно привыкнуть к изнурительной лихорадке. Кончилось тем, что Зав. Клубом выдал милиции **ПОДПИСКУ В ТОМ, ЧТО В КЛУБЕ НЕ БУДЕТ СОБИРАТЬСЯ БОЛЕЕ 50 ЧЕЛОВЕК**. Так опасность человеческих жертв и клубной работы была стараниями АОМС благополучно и гениально предотвращена.

Впрочем, в нацене МК ВКП(б) искренно удивляются: разве украинская культура существует?

Зав. нацменотделом т. Гончарская поражена: Как. Разве клуб еще существует, спрашивает она зав. укрклубом, пришедшего к ней. Но ведь мы вас ликвидировали. Вы не имеете права существовать.

Тов. Гончарская просто возмущена тем, что в укрклубе, ликвидированном ее попечением несколько лет назад, ничего об этом не знают, она, этот клуб ликвидировавшая, ничего не знает о том, что он все же существует.

— **НУ ЗАЧЕМ ВАМ КЛУБ**,— говорит она, ведь все украинцы понимают по-русски. Вы вот пришли ко мне. Знаете, без комплиментов, вы отлично говорите по-русски. Бросьте, какая там украинская культура. Все по-русски понимают, а в русские клубы идти не хотят.

У Гончарской есть продолжатели, тоже «скептики».

Инструктор Наценка МК т. Виттол, инструктор наценка МОСПС т. Алексеев, секретарь культотдела МОСПС тов. Пинус хором повторяют рассуждения Гончарской. Крепка стена.

Брандмейстер все же отзывчивее. Если хорошенько попросить его, он может иногда милостиво разрешить собраться раз-другой для проведения какой-нибудь годовщины. Так и напишет: «Я брандмейстер такой-то, частно против празднования Октябрьской революции в укрклубе не возражаю».

И на том спасибо.

А МЕЖДУ ТЕМ...

Русская халтура, натиском советского театра выжитая из РСФСР, кормится сейчас на Украине. Халтура же украинская «малороссийщина» в синих шароварах — перебралась в РСФСР, где и преуспевает вне конкуренции.

Вот украинская муздрама выступает от **МОНО**. Пользуется «бешеным успехом». Потрафляет вкусам, заботливо воспитанным царизмом, «хохлов» показывает посмешнее, поглупее, в неопикуемых штанах, с обязательной горилкой и колбаской.

Репертуар заново, как эти самые штаны. Пьесы — в большинстве «давно запрещенные на Украине украинским Главреперткомом. Здесь же они сойдут».

Иногда режиссер посылно, самодельно маскирует их. В старинную оперетку «Запорожец за Дунаем» (идет под выдержанным названием «Под властью Султана») режиссер впахивает — ну, конечно же, обязательно комсомольцев. Комсомольцы в шароварах с саблями, комсомолки в венках; колбаса, песни, гопак до умопомрачения; дикая смесь цыганских платков, украинских плахт, русских сарафанов; невообразимые декорации украинской «природы» с Казбеком на заднем плане — нелепая «солянка» по-малорусски, которую московские клубы «лопают» впрочем, очень охотно...

Есть еще украинская капелла Купавы. Эта капелла с «прошлым». Несколько лет назад по пивнушкам и барам успешно подвизались хоры и ансамбли «малороссийской» песни и танца. Потом пивнушки прикрыли, а «хоры и ансамбли» объединились в «капеллу» под руководством Купавы.

Те же нелепые костюмы, тот же гопачок, та же карусельная дешевая пестрота. Венки у певиц огромны, как велосипедные колеса, а юбки достаточно коротки, чтобы обнажить черное, интернациональное трико. Зрители прямо ржут от восторга, когда певицы пускаются в лихую присядку.

ЭТИКЕТКИ

Не так давно украинское постоянное представительство при Совнаркомех СССР имело ожесточенную переписку с Винторгом. Предмет переписки — мелочь: этикетки «Малороссийская запеканка», «Малороссийский спотыкач» и т. д.

Малороссии нет — убеждают в постпредстве — есть Украина, новая Советская Украина меньше всего связана с «запеканкой и спотыкачем».

Но у нас этикеток уйма, наивничают в Винторге — куда же прикажете девать. Беда в том, что эти этикетки не только на складах Винторга, они в головах у очень многих остались — этикетные, куценькие представления о Советской

Украине — стране Донбасса, Днепроостроя, могучей промышленности Харькова, Днепропетровска, большой, сильно развившейся после революции нацкультуры. Мы смеемся над иностранным невежеством о России, над так называемой «русской клюквой». Мы можем обвинить сейчас советскую русскую общественность в еще более позорном невежестве — в «малорусской клюкве». На вечере в ГАХМ посвященному национальному творчеству народов СССР, с научным докладом об Украине выступил ученый секретарь СОКОЛОВ. И... доклад его иллюстрирует наивысшее достижение украинской культуры шантанний, нелепоярмарочный хор Купавы. Еще факт, более позорный, на конгрессе друзей СССР на торжественном вечере представляется Украина — тот же хор Купавы. Рядом с Москвиным яростно откалывают гопак «любимцы» Сухаревой публики... Это ли не символ, не этикетка заваливающаяся на складе. И напрасно украинцы пишут протесты против такой вот клеветы по адресу украинской культуры, зря хлопочут и возмущаются, — этикеток слишком много на складах и... в умах.

ТИХИЙ САБОТАЖ

Дело конечно не только в четырех комнатах, в которых задыхается украинский клуб. Дело в том, что украинская культура без пристанища. Дело в том, что украинской культуре в Москве противостоит поток «малоросиянщины» безобразнейшего опошления украинской культуры шовинистического украиноедства. Несмотря ни на что, украинская советская общественность в Москве создала общество друзей украинского театра, хоровую капеллу и драмстудию. О хоровой капелле, как о серьезной многообещающей организации дают отзывы Браудо, Чесноков, Глиер. Капелла работает при живейшем систематическом участии Городовенко, руководителя знаменитой «Думки». Тем не менее капелла, приглашенная в парк культуры и отдыха, выступала только несколько дней. Нам нужно, чтобы с танцами, заявили в парке. Можно с гопаком, тогда оставим. С гопаком капелла отказалась, и на ее место был приглашен хор Купавы. Драмстудии, работающей под руководством Смышляева из МХАТА 11, ведется интереснейшая экспериментальная работа. И тем не менее студию выбрасывают из клуба «Кожевников», где она временно приютилась. В Главискусстве сухо отчеканивают: ни копейки на студию и капеллу. Капелла и студия — полпреды советской культуры

единственно могущие бороться против спекулянтов на малороссийщине, — ликвидируются. До сих пор капелла и студия кормились крохами с убогого студенческого стола, той небольшой поддержки нет. Значит, музыку, гопак. «Малороссом» в трико и «малороссов» в «шароварах».

М. Д. У. К.

Украинская культура должна быть признана не только «де-юре», но и «де-факто». Постановление партсовещания при ЦК ВКП(б) о сближении двух культур должны быть реализованы: Украиноедам, «малороссам», бюрократам, не умеющим различить обычной жилищной историйки от крупного политического вопроса, нужно дать по рукам, нужно создать московский дом украинской культуры. В нем должна быть централизована вся работа по обслуживанию 70.000 украинцев в Москве, в нем должно сосредоточиться культурное представительство всех достижений советской украинской культуры. В доме должны быть: театр (драмстудия), капелла, кинотеатр — ВУФКУ, музыкальные показательные кружки. Главискусство должно включить эти организации в свою смету. Ведь в Главискусстве нет даже такой статьи расходов, на культуру нацменьшинств, это ли не «сметный» шовинизм. В доме должны периодически организовываться выставки по украинской книге, графике, живописи, достижениям промышленности, краеведческие уголки. Нужно развернуть 4 комнаты на Тверской в мощное культурное представительство, в мост между союзными братскими культурами.

Л. ПОЛТАВЦЕВ

Комсомольская правда. — 1929. — № 262.

Проект листа ЦК КП(б)У до ЦК ВКП(б) щодо культурного обслуговування українців Москви, підготовлений зав. відділом агітації та пропаганди А. Хвилею

9 січня 1930 року

ЦК ВКП(б)

Украинские организации Москвы (клуб им. Шевченко, Землячество Пролетстуда, общество друзей украинского театра) неоднократно ставили перед Наркомпросом РСФСР, Моссветом, МГСПС и т. д. вопрос об организа-

ции культурного обслуживания на родном языке украинцев Москвы. Собственными силами указанные организации организовали и содержали в Москве клуб им. Шевченко, украинский театр, хоровую капеллу и т. д. Работу этих организаций поддерживает пролетарская украинская общественность (рабочие-украинцы московских заводов, красноармейцы, пролетстуденчество и т. д.), которые на своих собраниях неоднократно ставили перед Моссоветом, Наркомпросом и т. д. вопрос об оказании также..., как и другим нацменьшинствам, материальной помощи украинским культурным организациям.

С резолюциями рабочих собраний, собственными заявлениями украинские организации Москвы неоднократно обращались в Моссовет, Наркомпрос, МГСПС и т. д. и... однако до сего времени вопрос о культурном обслуживании украинцев в Москве не разрешен. Поддержка просьб украинцев Москвы председателем ЦИК'а и ВУЦВК Петровским, пред. СНК УССР Чубарем перед Моссоветом и заверения товарищей из Моссовета и т. д. об удовлетворении культурных нужд украинской колонии Москвы — до сего времени ничего не дало.

Вокруг вопроса культурного обслуживания украинцев создалась какая-то стена враждебности и бюрократизма с чисто великодержавными шовинистическими выхватками некоторых работников против культурной работы среди украинцев Москвы на украинском языке.

Необходимо, наконец, сломить сопротивление великодержавных элементов проведению культурной работы на родном языке среди украинцев.

Необходимо привлечь к ответственности лиц, не желающих проводить национальную политику партии.

ЦК КП(б)У просит ЦК ВКП(б) указать Наркомпросу РСФСР, Моссовету, профсоюзам на необходимость организовать культурную работу среди украинского нацменьшинства, в частности — в Москве, обеспечить помещением и соответствующей материальной помощью клуб им. Шевченко, украинскую библиотеку, украинский театр и хоровую капеллу.

Секретарь ЦК КП(б)У
Зав. АППО ЦК (А. Хвыля)

Оригінал. Машинопис.

ЦДАГОУ: Ф. 1.— Оп. 20.— Спр. 3112.— Арк. 2.

Лист
ЦК КП(б)У до ЦК ВКП(б) щодо культурного
обслуговування українців Москви

11 січня 1930 року

ЦК ВКП(б)

Украинские организации Москвы (клуб им. Шевченко, Землячество Пролетстуда, общество друзей украинского театра) неоднократно ставили перед Наркомпросом РСФСР, Моссоветом, МГСПС и т. д. вопрос об организации культурного обслуживания на родном языке украинцев Москвы. Собственными силами указанные организации организовали и содержали в Москве клуб им. Шевченко, украинский театр, хоровую капеллу и т. д. Работу этих организаций поддерживает пролетарская украинская общественность (рабочие-украинцы московских заводов, красноармейцы, пролетстуденчество и т. д.), которые на своих собраниях неоднократно ставили перед Моссоветом, Наркомпросом и т. д. вопрос об оказании также, как и другим нацменьшинствам материальной помощи украинским культурным организациям.

С резолюциями рабочих собраний, собственными заявлениями украинские организации Москвы неоднократно обращались в Моссовет, Наркомпрос, МГСПС и т. д. и однако, до сего времени вопрос о культурном обслуживании украинцев в Москве не разрешен. Поддержка просьб украинцев Москвы председателем ЦИК'а и ВУЦВК'а Петровским, пред. СНК УССР Чубарем перед Моссоветом и заверения товарищей из Моссовета и т. д. об удовлетворении культурных нужд украинской колонии Москвы до сего времени ничего не дало.

ЦК КП(б)У просит ЦК ВКП(б) указать Наркомпросу РСФСР, Моссовету, профсоюзам на необходимость организовать культурную работу среди украинского нацменьшинства, в частности — в Москве, обеспечить помещением и соответствующей материальной помощью клуб им. Шевченко, украинскую библиотеку, украинский театр и хоровую капеллу.

Секретарь ЦК КП(б)У

Копія. Машинопис.

ЦДАГОУ: Ф. 1.— Оп. 20.— Спр. 3112.— Арк. 3.

**Звернення
до наркома освіти РСФФР А. Бубнова щодо
становища українського театру в Москві**

Жовтень 1931 року

НАРКОМУ ПРОСВЕЩЕНИЯ РСФСР
тов. БУБНОВУ

Копия: Председателю Совнацмена
НКП РСФСР

Наряду с основными вопросами культурной революции, ставится вопрос о советском революционном искусстве.

Естественно, что обслуживание национальных меньшинств РСФСР их национальным искусством является неотъемлемой частью общей деятельности руководящих культурных учреждений РСФСР.

Однако, из рук вон плохо (принципиально и практически) обстоит дело на этом участке до настоящего времени. В РСФСР живут около 8 мил. украинцев. Значительная часть украинцев, живущих компактными массами, органически связаны с культурными процессами в УССР и являются активными потребителями украинского искусства (главным образом, театрального и музыкального).

До последнего года на всей территории РСФСР не было ни одной государственной художественной организации, обслуживающей украинское национальное меньшинство, составляющее 8% всего населения РСФСР.

Это обстоятельство, а также безразличное отношение к этому вопросу культурно-просветительных организаций РСФСР при наличии спроса украинского населения позволили свить себе гнездо под видом различных театров и музыкальных ансамблей многим халтурным коллективам, порочащим и дискредитирующим украинское национальное искусство. Эти «малороссийские труппы» зачастую протаскивали на площадки рабочих клубов и сельских местностей мещанско-кулацкую и шовинистическую идеологию. Если учесть то обстоятельство, что потребителем украинского искусства являются и русские трудящиеся, то круг воздействия этих халтурных организаций значительно расширяется.

Особенно остро стоит этот вопрос для Москвы, являющейся столицей СССР. В Москву стекаются представители всего Союза. Москва, обычно первая, встречает

приезжающих в СССР заграничных друзей и демонстрация культурных достижений (в частности, в области искусства) народов СССР больше всего имеет место здесь. Часто не бывая в других центрах СССР, они создают себе мнение о той или иной национальной культуре по тому, что видели в Москве.

Не трудно себе представить какое мнение о современном революционном украинском искусстве вынесли иностранные гости, видевшие в дни празднования X годовщины Октября на сцене клуба им. Кухмистерова «малороссийский хор», собранный из московских пивнушек.

Все эти факты и обстоятельства заставили украинскую общественность в Москве, с одной стороны и руководящие партийные и советские организации — с другой заострить внимание на этом вопросе. Украинская же общественность начала форсировать задачу создания в Москве художественных организаций.

В 1928 году, после доклада об украинской культуре Зам. Наркомпроса УССР тов. ПРИХОДЬКО — в Москве было создано Общество Друзей Украинского Театра, поставившее своей задачей первое: репрезентовать современную украинскую культуру путем создания художественных единиц и второе: бороться с искажающими настоящее лицо современного украинского искусства халтурной «малороссийщиной». В том же году Общество Друзей Украинского Театра совместно с Землячеством Пролетарского Студенчества Украины в Москве организовало Украинскую Театральную Студию, которая, пройдя этап академической работы, должна стать Украинским театром современной национальной культуры. Для руководства студией был приглашен режиссер 2-го МХАТ'а — В. С. СМЫШЛЯЕВ.

Первый год работы студия существовала на средства, которые отпускало Землячество Украинского Студенчества из сумм, получаемых от Наркомпроса УССР на культурные нужды.

За полтора года работы студии все средства были исчерпаны и вопрос о бюджетном обеспечении студии был поставлен перед НКПросом РСФСР и другими соответствующими организациями.

1. На партсовещании при ЦК ВКП по вопросу об украинской культуре в феврале 1929 г. была вынесена специальная по этому поводу резолюция, в частности, было указано о необходимости создания Украинского театра в Москве.

2. Во время пребывания делегации украинских писателей в Москве — т. Керженцевым и т. Луначарским были сделаны заверения об упорядочении вопросов об украинском национальном искусстве в РСФСР, в частности, в Москве.

3. Коллегия Наркомпроса вынесла решение о принятии Украинской Театральной Студии в состав учреждений Наркомпроса; Зам. Наркомпроса тов. Яковлевой, летом того года было дано специальное распоряжение о субсидировании Укр. Драм. Студии.

На этом основании был сделан дополнительный набор в Студию на Украине.

Однако, осенью Главискусство, при утверждении сметы на 1929/30 г. в отпуске средств Украинской Драматической Студии отказало. Таким образом, все предварительные заверения и обещания Главискусством реализованы не были. Рабочие планы Студии были разбиты из-за отсутствия средств, работа студии была прервана.

Это обстоятельство вызвало принятие целого ряда решительных мер, как-то: ходатайств различных заинтересованных общественных организаций, активным выступлением прессы («Комсомольская Правда», «Рабочий и Искусство», «Вісті ВУЦВК»). Все эти факторы со всей категоричностью поставили перед Главискусством вопрос вообще о существовании в Москве культурной Украинской Театральной студии.

В результате этого Главискусством была выделена Комиссия, которая, обследовав работы в составе студии, — дала положительное заключение, и 29 января 1930 г. на заседании Президиума Совета Главискусства было постановлено «Признать студию как базу для создания Украинского театра в РСФСР»; «в будущем бюджетном году предусмотреть ассигнования театру», «признать необходимым, чтобы студия к осени текущего года подготовила и поставила минимум одну советскую пьесу одного из современных украинских драматургов», «оказывать студии возможную и мощь и поддержку в ее работе». «Предложить студии разработать смету и представить ее Совету для оказания возможной материальной помощи».

В марте же 1930 г. Главискусство РСФСР отпустило студии в виде единовременной дотации 2.530 руб. для того, чтобы студия не прерывала своей работы и могла бы к осени выполнить указанное выше постановление Главискусства.

Проведя в Москве ряд показов своей академической работы, составив и подав годовую смету на 1930—31 г. для утверждения в Главискусство, студия приступила к приготовлению пьес; имея уверенность, что с осени 1930 г. постановления Главискусства будут выполнены, и она приступит к нормальной производственной работе.

Главискусство и на этот раз, но уже категорически и определенно в отпуске средств для Украинской Театральной студии отказывает.

Студия снова поставлена под угрозу закрытия, а таким образом 3-х летняя упорная акад. работа не дает реальных результатов, а все средства, вложенные украинской общественностью в дело создания украинского театра в Москве, должны пропасть.

За 3 года своего существования пройдя целый ряд препятствий и лишений, как-то — отсутствие помещения для работы, отсутствие общежития (принятые из Украины студенты живут в сыром подвальном помещении без света и отопления заброшенной церкви и только часть их получает госстипендию от НКПроса УССР.

В самых невыносимых для занятий условиях студия провела большую серьезную академическую работу, провела целый ряд общественных показов, в летнее время на селах УССР принимала участие в общественной работе и тесно связывалась с жизнью и бытом села. В этом году летом Студия была прикреплена партийной организацией к колхозу с. Перановичей на Полтавщине, где принимала участие в хозяйственной работе коллектива, организовала концерты и др.

Студия выковала из себя крепкий, спаянный, здоровый коллектив, что является первой предпосылкой и основой к существованию современного культурного театрального организма.

В настоящее время студия имеет уже готовую продукцию к показу. Приготовлена пантомима и почти закончены две современные пьесы.

Все указанные моменты вынуждают нас со всей категоричностью поставить перед Вами вопрос о культурном обслуживании украинского населения в практической плоскости. Мы полагаем, что Вы, как руководитель культурных просветительных организаций в РСФСР, в соответствии с Ленинской национальной политикой и постановлением XVI Партийного Съезда, сумеете использовать инициативу

украинской общественности, чтобы внедрять коммунистическое воспитание среди украинского населения РСФСР в наиболее близкие и доступные формы национальных культур.

Настаиваем перед Вами на необходимости включения Украинской театральной Студии в сеть предприятий Главискусства, для чего просим предложить Сектору Искусства ассигновать на текущий 1931 г. средства для Московской Украинской Театральной студии театра согласно сметы, имеющейся в Секторе.

Копія. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 166.— Оп. 9.— Спр. 268.— Арк. 86—90 зв.

Як і в Москві, так і в Петрограді російські більшовики, тільки-но взявши владу до своїх рук, вирішили поставити під контроль діяльність українських організацій. Коли це не вдалося, то наприкінці 1917 року було розгромлено Український військово-революційний штаб у місті на Неві, спалено українську бібліотеку, багатьох свідомих українців заарештовано за наказом зі Смольного.

Несприйняття й ігнорування більшовиками українського руху в Петрограді особливо чітко було виражено в ухвалах їхньої влади навесні 1918 року. Так, тоді згідно з резолюцією з'їзду рад та постановою ради народних комісарів спілки комун Північної області було утворено єврейський, польський, литовський, білоруський, латиський, фінський і мусульманський відділи. Про потребу розв'язувати українські проблеми в цій ухвалі навіть не згадувалося. (Центральний державний архів Санкт-Петербурга: Ф. 75.— Оп. 2.— Спр. 1.— Арк. 5).

Питання про створення українського відділу порушили у вересні 1918 року, тоді ж розробили його штат та кошторис витрат, призначили завідуючого (там само.— Арк. 24, 35).

Витрати після обговорення пропонувалося скоротити, українцям, яких тоді очолював Авраменко, тимчасово надали колишнє приміщення латиського відділу. І до кінця 1918 року більше ніяких згадок про розгляд українських справ у протоколах не зустрічаємо. Цей відділ фактично не існував, навіть не було заплановано витрат на першу половину наступного року. А 16 січня 1919 на пропозицію Української секції РКП постало питання про затвердження завідуючим українським відділом Клойзнера. Але воно залишилося відкритим до з'ясування в «Українського Народного Комиссариата о надобностях в возобновлении деятельности отдела» (там само.— Арк. 102).

Із доступних документів і матеріалів можна пере-свідчуватися й надалі про неухвагу до української проблеми в Петрограді, з 1924 року перейменованому в Ленінград. Скажімо, створене тут 1922 року «Товариство дослідників української історії, письменства та мови», яке існувало при

Всеукраїнській академії наук як комісія для виконання наукових доручень у місті на Неві, одержувало кошти на утримання з Києва.

Воно складалося з кращих тамтешніх наукових сил — академіків В. М. Перетца, Б. М. Ляпунова, Х. І. Шміта, В. І. Вернадського, членів-кореспондентів Академії Наук СРСР А. Я. Ляценка, проф. Д. І. Абрамовича, В. В. Сиповського, В. П. Адріанової-Перетц, С. О. Щеллової, В. Ш. Бояновського, В. В. Данилова, Б. Є. Крижановського, С. Д. Балухатого, І. Т. Рибаківа та інших, переважно викладачів та співробітників місцевих вузів і наукових установ. Почесним членом товариства було обрано академіка М. С. Грушевського, головою — невтомного В. М. Перетца, а заступником його — А. Я. Ляценка.

З 1922 до 1928 року у товаристві прочитано приблизно 200 прилюдних доповідей, значна частина яких побачила світ у різних виданнях ВУАН. Студіювалися: українська історія, археологія, історія мистецтва, друкарства та письменства, театр, мова і фольклор. У грудні 1925 року загальні збори товариства ухвалили утворити особливу етнографічну секцію з дорученням досліджувати побут та народну творчість українців на терені РСФРР.

З доповідей, що тим чи іншим чином торкалися, наприклад, кубанського життя, за 1925—1927 роки були прочитані такі, як «Еволюція будівництва, одягу та харчу на Кубані», «Етнічний склад і історія колонізації Кубані», «Еволюція землеробства та скотарства на Кубані» д. ч. А. С. Бежковича, «Старосвітський дотеп український» (з приводу віршованого листа П. Скоржинського до З. Чепіги), «Кухаренко як літературний діяч» і «Старий Катериноград» д. ч. В. В. Дроздовського.

Інші члени товариства брали участь у складанні етнографічної карти українців та росіян, що оселилися у Казахстані, тощо.

Товариство мало на меті ще більше поширити і систематизувати свою наукову працю в Ленінграді, вивчати побут і творчість тих мільйонів українців, що живуть на Північному Кавказі, в Сибіру, Вороніжчині. Його діяльністю дуже зацікавилася українська молодь з університету, колишнього Географічного Інституту та Інституту історії мистецтв. Але для такої великої роботи треба було б утворити в Ленінграді дослідну наукову кафедру, або Інститут Українознавства. Такий проект був і підтримувався ВУАН,

але, на жаль, його відхилили (Новим шляхом.— 1928.— № 1.— С. 54).

У той же час відкриття такого закладу в місті над Невію було конче необхідним не тільки для налагодження культурно-освітньої праці серед українського населення РСФРР, а й для вивчення багатющої творчої спадщини кращих синів нашого народу, які тут жили.

Під час перебування в лютому 1929 року в Ленінграді групи українських письменників Сергій Пилипенко заявив: «...тут по архівах є цінні матеріали з історії української культури. В Ленінграді знайдено, наприклад, багато українських п'єс, заборонених у свій час царською цензурою, багато видатних портретів Шевченка тощо» (Вісті ВУЦВК.— 1929.— 21 лютого).

Справді, для дослідника української культури Ленінград з його світового рівня бібліотеками, музеями та архівами завжди давав величезний науковий матеріал. Там було можливим, наприклад, ознайомитися з цінним архівом комітету в справах цензури, що зберігався в Центральній бібліотеці драми. В ньому налічували до 2000 примірників різних українських п'єс, з яких більшість ніколи не друкувалася, а близько 700 було під суворою забороною. Між авторами зустрічалися і нікому невідомі імена, і такі визначні, як М. Кропивницький, І. Карпенко-Карий, Б. Грінченко, В. Винниченко та інші. Були там також і кілька п'єс кубанського драматурга Г. Доброскока, «Чорноморський Побут» — Я. Кухаренка, переробки з В. Мови тощо.

Дуже цікавими були також матеріали Пушкінського Дому, Бібліотеки Академії Наук, Публічної бібліотеки, Державного, різних військових архівів та інше. В останніх переходилося чимало документів, які висвітлювали історію Кубанського козацького війська.

Майже не привертав на той час уваги вчених величезний етнографічний матеріал, що зберігався в архіві Російського Географічного товариства та Російському Музеї, Ермітажі, Академії матеріальної культури тощо (Новим шляхом.— 1928.— № 1.— С. 53).

Душі наших земляків, щоправда, зігривав Український будинок освіти ім. Г. І. Петровського. Там постійно інформували про життя в Україні через різні лекції, вечори запитань і відповідей. Шість комісій та дев'ять гуртків при ньому, які активно працювали в 1929 році, поширювали

українське слово і під час виїзних засідань до заводських, червоноармійських та вузівських клубів.

Крім того, при будинку освіти функціонували школа для дорослих, школа для ліквідації неписьменності, довідкове бюро, бібліотека, яка налічувала до 13 тисяч томів, з яких 85 відсотків — праці українських авторів.

І хоч кількість членів Будинку освіти за вказаний рік скоротилася з 1232 осіб до 756 (робітників — 490, службовців — 192, домашніх господарок — 32 тощо), на цей вогник української культури продовжували заглядати багато ленинградців: протягом 1929 р. його відвідало близько 220 тисяч осіб (Вісті ВУЦВК.— 1929.— 11 грудня).

Але все це трималося, переважно, на ентузіазмі українців. Державна влада Ленінграда і РСФРР дуже мало робила для задоволення культурних запитів місцевих українців. Це особливо переконливо засвідчують документи, які висвітлюють організацію в Ленінграді Українського державного театру.

ДОКУМЕНТИ

Виписка

з протоколу засідання робочої групи Ленінградської театральної ради про організацію в місті українського театру

19 квітня 1929 року

Слушали:

1. Проект КУАП об організації в гор. Ленінграді Українського Гостеатра в сезоні 1929/30 г.

Докладчики: секретарь фракції Ленінградського Укр. Домпросвета ім. Петровського — т. Андрейченко і режисер драми — т. Мовин. Проект оснований на наступних принципіальних передпосылках:

а) Укр. театр в г. Ленінграді за 10-е існування в г. Ленінграді має свого глядача як українця, живущого на території Ленінграда, так і російського.

б) В виді постановлення АП ЦК партії о моральної і матеріальної допомоги театрам нацмен, Український театр також повинен бути приблизен к театрам соціально-політичної значимости.

в) Для життєвості театрального організму в перший рік його існування на нових початках необхідні наступні умови:

1) 1-й рік стаціонар в г. Ленінграді з виїздом в робочі райони. Летом гастролю по РСФСР по заданню Главискусства.

2) Театр повинен бути на госбюджеті.

3) Художественна політика театру повинна бути направлена по лінії зображення Української сучасної театральної культури.

4) Проведення проекту в життя повинно йти по лінії Ленінградської Української громадськості, т. е. Ленінградського Українського Домпросвета ім. т. Петровського.

Постановили:

1. Заслухав проект об організації Українського Гостеатра в г. Ленінграді з сезону 1929/30 г., постановили:

1) Приймаючи во увагу, що в Ленінграді проживає до 30.000 українців, з яких більша частина робочих, краснофлотців, красноармійців, студентство Вузів і рабфаків, а також, вважаючи, що для російської робочої маси необхідно ознайомлення з досягненнями доповідної сучасної української культури і, враховуючи, що Секція Нацмен Облону цю точку зору підтримує, визнати організацію в гор. Ленінграді сучасного Українського Советського Театру НЕОБХОДИМОЮ.

2) Поручити проведення проекту в життя організационній комісії, затвердженій Правлінням Ленінградського Українського Домпросвета імені тов. Петровського.

3) Вважати, що новий театр повинен бути державним і підтримувати ходатайство організационній комісії від імені Област. Т. С. в Главискусствах УССР і РСФСР о матеріальної допомоги.

4) Вважати бажаним привертання для окремих постановок в новому театрі режиссури різних театральних течій України.

5) Питання о формі театру, його репертуарному плані перенести на засідання Обл. Театрального Совету, поручив організационній комісії представити свій проект.

б) Вопрос о создании нового театра широко осветить на страницах печати.

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ РОМАНОВ
СЕКРЕТАРЬ (Мих.ПАДВО)

Верно: Делопроизводитель Облоно (Блинов)

Копія. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 166.— Оп. 9.— Спр. 268.— Арк. 10.

Розпорядження
наркома освіти УСРР М. Скрипника
про надання допомоги в створенні
українського театру в Ленінграді

16 серпня 1929 року

Копія

ВИТЯГ З ПРОТОКОЛУ
ПОСТАНОВ ТА РОЗПОРЯДЖЕНЬ НАРОДНОГО
КОМІСАРА УСРР тов. СКРИПНИКА
від 16/VIII-1929 року

СЛУХАВ: Про український Драмтеатр в Ленінграді.

УХВАЛИВ: 1. Прийняти до відому, що за ініціативою Українського Землячества в м. Ленінграді організований Організаційний Комітет «Українського Драматичного Театру в Ленінграді», і що тая ініціатива підтримана відповідними постановами Українського землячества студентських Українських мас, зборами будинка освіти, зборами актива робітників Українців Путилівського заводу, Спілкою Роб-мисом, Обласною Театральною Радою, відділа Нацменів при Обласному Комітеті.

Відзначити, що база для театру є, оскільки студентів і робітників у м. Ленінграді більше 30.000 українців і червонофлотців, а також, що Головмистецтво РСФРР, як то свідчить лист від 10/VIII-29 р. НКО РСФСР ч. 6310 до Орг. Комітету Українського Драматичного Театру в Ленінграді повідомив, що Головмистецтво НКО РСФРР повідомляє, що питання про включення театру субсидії в сумі 40.000 карб. передбачено Головмистецтвом РСФРР в кошторисі,

але ж фіксувати точно суму, що має бути відпущена, є неможливе до остаточного затвердження кошторису.

Приймаючи до уваги, що Головмистецтво НКО РСФРР листом від 12/VIII-29р. ч. 6310 за підписом виконуючого обов'язки Заступника Нач. Головмистецтва НКО РСФРР тов. ЦКЕЛЯ, звернувся до Головмистецтв УСРР, де, повідомляючи, що Головмистецтво РСФРР приступає до організації Українського Держтеатру в Ленінграді, який в своєму репертуарі мусить відбивати пролетарські тенденції сучасної української культури, прохає Головмистецтво УСРР прийти на допомогу Організаційному Комітетові Ленінградського Українського Драматичного Театру в підборі художньо-керуючого складу та репертуару для того театру.

2. Приймаючи до уваги, що організація Ленінградського Українського Театру має певне політичне значіння, як також має певне значіння для розвитку української культури, зокрема серед українців РСФРР,— визнати за конче потрібне, щоб НКО УСРР через Управління Мистецтв оказав всляку допомогу Комітетові Українського Драматичного Театру в Ленінграді,— а також, що до підбору художньо-керівничого складу та репертуару того театру, як і всякої інш. допомоги театрові.

Пропонувати Управлінню Мистецтв розглянути ту справу й практичні заходи тієї допомоги, погодивши тес питання з Головою Організаційного Комітету Українського Драматичного Театру в Ленінграді та з Головою Українського Землячества в Ленінграді т. АНДРІЙЧЕНКОМ.

ДОДАТОК: Намітити кандидатуру т. **РОВІНСЬКОГО** на посаду директора цього Театру.

Згідно — **ПОЛОЦЬКА**

Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 166.— Оп. 9.— Спр. 268.— Арк. 14.

Лист
заст. наркома освіти УСРР Приходька
до Наркомату освіти РСФФР щодо підтримки створення
українського театру в Ленінграді і відрадження керувати
ним Д. Ровинського

7 вересня 1929 року

НАРОДНОМУ КОМИССАРИАТУ ПО ПРОСВЕЩЕНИЮ
Р.С.Ф.С.Р.

г. Москва

НАРКОМПРОС УССР, учитывая стремление довольно многочисленного в сравнении с иными местами украинского населения г. Ленинграда, а также решение Наркомпроса РСФСР, что видно из отношения его от 10/VIII-с. г. за № 6310 на имя Орг. Комитета Украинского Драматического Театра по вопросу о создании в г. Ленинграде Государственного Драматического Украинского театра в плане, содействующем правильному развитию и росту украинской культуры среди украинского нац. меньшинства на русской территории, а этим самым и борьбы с тенденцией профанирования украинского искусства, широко развитого в РСФСР через труд. коллективы г. наз. «малороссийского типа», считает, что такой театр имеет свое громадное практическое значение не только в вопросе обслуживания нац. меньшинства и правильного освещения развития украинской театральной культуры среди других национальностей РСФСР, но будет служить элементом культурной связи между республиками, перенося через него наилучшие образцы театральной продукции с русской на украинскую сцену и с украинской на русскую.

НАРОДНЫЙ КОМИССАРИАТ ПО ПРОСВЕЩЕНИЮ РСФСР после заслушания доклада представителей украинского землячества по вопросу о ходе работ по организации театра в г. Ленинграде от 16/VIII-29 г. отметил действительное политическое значение этого дела и предложил надлежащим органам Наркомпроса УССР оказывать всяческое организационное содействие Комитету в деле создания этого театра.

НАРКОМПРОС УССР в первую очередь стал на точку зрения на необходимости обеспечить с самого начала организации театра соответствующим руководителем, который

в свою очередь при полной поддержке Наркомпросов РСФСР и УССР произведет подбор наилучших квалифицированных сил украинской сцены для данного театра, обеспечит плановым, бесперебойным развитием театр в дальнейшем в соответствии с принципами и нормами продиктованными ходом развития украинской культуры.

На должность этого руководителя Наркомпрос УССР выдвигает тов. РАВИНСКОГО Д. Д. (так в оригиналі — В. С.), стоявшего во главе театра им. Шевченко на протяжении 11 лет и являющегося основоположником данного театра.

НАРКОМПРОС УССР направляет тов. РАВИНСКОГО Д. Д. в Ваше распоряжение для работы по созданию ЛЕНИНГРАДСКОГО УКРАИНСКОГО ТЕАТРА и в дальнейшем будет оказывать организационное содействие в деле развития данного театра.

ЗАМ. НАРКОМПРОСА УССР ПРИХОДЬКО

(М.П.)

В. И. Д. ЗАВ. УПРИМСКУССТВ БЕЛОКРИНИЦКИЙ

Згідно: подпись

Копія. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 166.— Оп. 9.— Спр. 268.— Арк. 15.

Протокол
наради щодо організації у Ленінграді Українського
державного театру

30 вересня 1929 року

СЛУШАЛИ:

Главискусство, Наркомпросы УССР и РСФСР признали, что организация Гос. Украинского Театра в Ленинграде необходима.

тов. РАВИНСКИЙ — Задача Украинского театра — быть репрезентатором современной Украинской культуры, борьба с малорос., изжитие безграмотности. Форма театра — реальн. конструктивизм.

Принцип формирования — основное ядро, выделенное из Гос. Укр. театров и артистов, находящихся на рынке. Будет создана Комиссия.

Поскольку нет площадки — смету реально представить нельзя. Занято будет до 100 человек.

Тематический план театра.
Подготовит. Сезон 5 недель.
Театр будет вести обществ. работу: Худ. Совет, связь с производств. ассоциацией пролет. писателей.
Доходная часть — резко упир. в площадку.
Дотация — 40.000 и 20.000.
Ск. на актер цех — 30 м. и 18 женщ.
Ск. мест для мест актеров — может быть все, а может быть никого.

Будет организ. Комиссия.
Ск. времени сезон — 7 мес. 1,5 подготов.
Кто худож. руковод. — Равинский, режисс.
тов. СХИДНЫЙ. На сегодняшний день из 4-х групп со-
здавалось 29 ч. с оркестром, задача положить начало борьбы с
халтурой. Репертуар намечался в разрезе со врем. Помеще-
ние имеется в Польшк. Д. П. Режиссура намечалась из самых
актеров. Думали работать в Упр. Трудколл, работаем до
момента организации Гос. Украинского театра.

Раньше чем через месяц — подготовит. период не начнет-
ся, а поэтому куда надо дать работать артистам.

ПОСТАНОВИЛИ:

Признавая необходимость организации Госуд. Украин-
ского театра, как выразителя новой советской украинской
культуры, оказать всяческую поддержку в деле его органи-
зации.

Предложить худож. руководителю и директору театра
г. Равинскому представить в Союз план производственный
и финансовый.

При формировании труппы театра, считать необходи-
мым создание Комиссии из представителей общественно-
сти, Союза, Посредрабиса, используя в первую очередь все
наиболее ценное и квалифицированное из состава безработ-
ных украинцев-актеров в г. Ленинграде.

Ввиду того, что формирование труппы Гос. Украинского
театра задерживается из-за отсутствия площадки, не возра-
жать против допуска работы на правах Трудколлектива —
ансамбля Украинских актеров Ленинграда, предложив
г. СХИДНОМУ представить в Союз Производственный
план и смету Коллектива.

С подлинным верно:

Секретарь ОТЭ Ленинград Рабиса
подпись.

Копія. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 166.— Оп. 9.— Спр. 268.— Арк. 19.

Лист
ради у справах мистецтва і літератури
відділу народної освіти Ленінградського облвиконкому
до Головного мистецтва РСФРР щодо надання приміщення
для українського театру

8 жовтня 1929 року

Совет по делам искусства и литературы, получив Ваше предложение оказать содействие тов. **РОВИНСКОМУ** в деле организации в Ленинграде Государственного Украинского Театра, всячески приветствует это начинание Наркомпросов РСФСР и УССР.

Совет по делам искусства и литературы понимает этот театр как представителя пролетарской украинской культуры, задачей которого будет способствование пропаганде и национальной форме и общих идей социалистического строительства и культурной революции.

Особенно должна вестись борьба с националистическими шовинистическими тенденциями.

Исходя из этих соображений, Совет по делам искусства принимает все меры к тому, чтобы с апреля месяца 1930 года представить Украинскому Государственному театру постоянный стационар (г. б. «Пассаж»). Предоставление в этом году большой стационарной площадки оказалось затруднительным, в виду того, что площадки были уже распределены к моменту приезда тов. **РОВИНСКОГО** с полномочиями.

Однако Совет изъявил согласие на предоставление маленькой площадки размером 10x10 с количеством мест 500 в Украинском Доме Просвещения, которым театр и может воспользоваться в текущем году, если от найдет это нужным.

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ СОВЕТА (*подпись*)
СЕКРЕТАРЬ (*подпись*)

М.П.

Копія. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 166.— Оп. 9.— Спр. 268.— Арк. 18.

Лист
керівника Ленінградського державного
українського театру Д. Ровинського до наркома освіти
УСРР М. Скрипника про важке становище труппи

12 грудня 1929 року

ДОПОВІДНА ЗАПИСКА

На терені РСФФР перебуває біля 8 мільйонів українців, з яких значна більшість визнають основною своєю мовою українську. Найбільш скупчені українці в РСФФР це на Кубані, в Сибіру, Поволжю, Центральній Черноземній Області, Москві та Ленінграді. Така скупченість, здавалось б, забезпечує правильно можливість обслуговування українського населення в РСФФР и зазнайомлення їх із здобутками української Радянської Теа-культури, але тому, що Наркомосвіта РСФФР, ні Головмистецтво РСФФР, а ні ЦК Всеробмису в належний спосіб не завернули на цю ділянку своєї уваги, у РСФФР знайшли притулок викинуті життям з України всі так звані «Малоросійські театри», випадкові по своєму людському складу, реакційні по змісту, консервативні по формі. Годі думати про якісь формальні досягнення цих так званих «Колективів, ансамблів» які в кількості 42 одиниць, блукаючи по РСФФР, пролазять в усі усяди включно до робітничих клубів.

Навіть в таких великих осередках, як Москва та Ленінград, ще й досі існують найгіршого гатунку колективи, які виставляючи п'єси, давно заборонені до вистав на Україні ведуть розкладаючу роботу, підриваючи серед працюючих мас в РСФФР довіря до українського театру, дискредитуючи українське теа-мистецтво.

Приїзд українських пролетарських письменників в Москву та Ленінград зрушив громадську увагу і на цей небезпечний теа-участок. У Москві утворилось товариство друзів українського Театру, а в Ленінграді склався громадський комітет по утворенню постійного державного укр. театру в Ленінграді, голова якого тов. Андрійченко, він же голова українського земляцтва, приїздив в серпні місяці до Харкову і по його доповіді з Вашого розпорядження від 16-серпня ц. р. мене було відряджено до Головмистецтва РСФФР для організаційної роботи по утворенню Держтеатру в Ленінграді (відношення Наркомосвіти УСРР від ... ч....).

Перевіривши попередню підготовчу роботу на Україні й принципово погодивши з цілим рядом робітників художнього складу їхню майбутню працю в Ленінграді, я виїхав до Москви де, одержавши відповідні свідоцтва та документи, виїхав до Ленінграду провадити далі доручену мені роботу.

На першій же Нараді в Ленінградській обласній теа-раді під головуванням завідуючого Ленінградським Облоно тов. БІСЯГИНИМ, коли мною було поставлено питання про непридатність театральної залі на Троїцькій, 13, Дом. просвет ім. Петровського для українського театру й заміну його більш відповідною теа-площадкою театру Пасаж, Ленінградська Обласна Теа-Рада відмовилася дати для українського Держтеатру приміщення театру Пасаж, в якому ще й тепер продовжує грати приватний російський театр «комедії» за керівництвом Грановської та Надеждіна, досить консервативний по своєму змісту й напрямку, який приніс республіці півмільйона збиток (Ленінградс. Красн. газетою від 28 жовтня ц. р.). Й лише після того, коли питання було мною перенесено в Агітпром Ленінградського Облпаркому була дана відповідна директива обласній театральній раді, й приміщення Пасажа з весни 1930 року передається для Ленінградського Українського Держтеатру (відношення Наросвіти Ленінграда до Головмистецтва РСФФР від 8/8-29 р. черга 63).

Забезпечивши театр в Ленінграді приміщенням, а на Україні художнім складом, виїхав з доповіддю до Москви, а також за коштами на підготовчу роботу. Саме в цей час у Москві відбувалася зміна керуючої верхівки Наросвіти та Головмистецтва, а також спішно склалися додаткові кошториси та доповідні записки до Раднаркому РСФФР про асигнування коштів театрам Меєрхольда, Неміровича-Данченко, Станіславського та єврейському «Госету», яким раніше було відмовлено в дотації.

В Головмистецтві РСФФР мені запропонували виїхати на Україну, придбати і привести п'єси, а також всебічно з'ясувати з Управлінням Мистецтва УСРР тематичний й фінансовий плян театру, а також розмір дотації на цей театр від Наросвіти УСРР.

В Харкові були зроблені мною доповіді Вук й Робмису, правління Мистецтв й Зам. Наркомосвіти тов. Полоцькому про стан організації українського Держтеатру РСФФР в Ленінграді, але задовольняючих директив від Управління мистецтв УСРР я не одержав.

Визнавшись про Ваше перебування в Москві, я негайно виїхав, сподіваючись на Вашу допомогу, а також і директиви щодо найскорішої реалізації утворення театру в Ленінграді, на жаль, у Москві Вас не застав, бо Ви вже виїхали на Україну.

Зі слів з начальником Головного мистецтва тов. Роскольниковим я довідався, що обіцяних і передбачених кошторисом 40.000 на український театр в Ленінграді немає, рівно як немає грошей на українську студію та капелу в Москві.

Опісля статті в Московській пресі про стан українського мистецтва в РСФРР (див. комс. правда № 262 та Раб. искусство № 3) соціально-культурною секцією Народного Комісаріату РСІ було скликано зацікавлених осіб та установ нараду, де в присутності представника Головного мистецтва урядовець Наркомфіну заявив, що Наркомфіном по кошторису Наркомосвіти РСФРР було відпущено для українського театру 25.000 по бюджету РСФРР і 15000 для цієї мети по бюджету СРСР й що Наркомфін, зменшуючи загальний розмір дотації Наркомосвіті, дотацію українського театру не здимає, а залишив цілком, чого на цій нараді не заперечував представник від Головного мистецтва.

Отже, виходить, що Головним мистецтвом РСФРР збалансувало в урізанні Наркомфіном % по кошторису дотації всіх театрів за рахунок українського театру. На цій же нараді соціально-культурної секції Народного Комісаріату РСІ ухвалено було цілий ряд дуже потрібних заходів, як відкриття українських шкіл в РСФРР, організація клубів Будинків української культури та утворення постійного українського театру в Ленінграді, української студії в Москві та низки пересувних театрів для РСФРР.

Доповівши про наслідки наради в соціально-культурній секції Начал. Головного мистецтва тов. Раскольникову, я одержав завдання скласти відповідну записку до Раднаркому РСФРР про відпуск Ленінградському Українському Театру — 50.000 карб. дотації. Зазначена доповідна записка мною складена, підписана начальником Головного мистецтва й відправлена, але одночасно Головним мистецтвом РСФРР в своєму відношенні від 29/XI ц. р. № 6935 на ім'я управління мистецтв УСРР надсилає мене в Ваше розпорядження до спеціального виклику, який буде лише у випадок відпуску коштів Раднаркомом на цей театр.

Доводячи про все вищевказане до Вашого відома, прошу відповідних розпоряджень та вказівок.

12 грудня 1929 року
м. Харків.

Оригінал. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 166.— Оп. 9.— Спр. 268.— Арк. 5—8.

Лист
керівників Українського державного
театру «Жовтень» у Ленінграді до заступника Наркома
освіти УСРР М. Полоцького з проханням
матеріальної підтримки

19 вересня 1931 року

Український театр в РСФРР Жовтень, що виник в значній мірі за ідеологічною підтримкою НКО УСРР, з цілого ряду незалежно від заряду театру причин «випав з бюджету НКО РСФРР», в надзвичайно важких матеріальних умовах зумів зберегти себе як одиницю, одержуючи невелику дотацію «двічі по 30.000 крб.» з резервного фонду РНК РСФРР.

Лише з майбутнього бюджетного року на підставі постанови РНК театр буде включено до загального кошторису НКО РСФРР. Все це не дає ніякої можливості розгорнути навколо вистав театру необхідну політосвітню роботу, як: 1) видання збірника про завдання Українського Радянського театру в РСФРР та про досягнення Українського Пожовтневого театру на терені УСРР, 2) либрето вистав; 3) виставок, тематично пов'язаних з виставами театру. Специфічність умов Українського Революційного театру в РСФРР та крайня необхідність політосвітньої роботи по біля театру, спонукали прохати Вас дати розпорядження про термінову надсилку Державному Українському театру Жовтень в Ленінграді 10.000 карб., необхідних для зазначеної політосвітньої роботи.

Одночасно просимо, аби Всеукраїнське т-во культзв'язку з закордоном влаштувало в фойе театру, з метою ліквідації української необізнаності серед широких мас РСФРР, періодичних виставок на теми:

1) Україна сьогодні. Соцбудівництво та перебудова села як протипоставлення поняттю України — Гоголя.

2) Виставок українського малярства, графіки, різьбярства, а також необхідно влаштувати сталу виставку Української періодики.

Доводячи про все, сподіваємось на В/авторитетну допомогу.

Керівник театру
Адміністратор

Оригінал. Рукопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 166.— Оп. 9.— Спр. 268.— Арк. 48—48 зв.

Лист

**керівників Ленінградських культурних організацій
до Головного управління РСФРР з пропозицією фінансово
підтримати український театр «Жовтень»**

18 жовтня 1931 року

В сектор искусств НКП

Ленинское правительство считает необходимым обратить Ваше внимание на ненормальные условия, в которых находится театр «Жовтень», и принять срочные меры к их разрешению.

Из доклада вновь назначенного Вами Директора т. Пущечникова и ознакомления с положением театра видно, что:

1) Театр на сегодня имеет около 70.000 долга, при чем часть этого долга требует немедленного погашения (театральный налог, типографиям, костюмы и другие); в противном случае театр не может продолжать спектаклей.

2) Актерам не выплачена зарплата с 25.VIII, и дирекция не в состоянии сегодня выдать хотя бы всем на обед.

3) В связи с материальным положением 12 артистов из общего числа 29 подало заявление об уходе.

4) Дирекция своевременно не позаботилась обеспечить спектакли организованным зрителем (за подготовку культурного зрелища взялись только в начале октября, договоров подписано на 3,1 (2 культурного зрелища) и театр зависит только от кассы, вечеровой сбор которой в среднем 130 рублей).

5) С дня открытия по сей день ставится репертуар прошлого года, из-за отсутствия денег на оформление не готовятся новые пьесы.

6) Учитывая заявление представителей Совета нац. театров т. т. Симолина и Шиферсона, что работа украинского

театра должна протекать в Ленинграде как основной базе 3-4 месяца, после чего в плавном порядке через Совет нац. театров должен быть переброшен на периферию (Воронеж, Ростов и др.), на сегодня по имеющимся сведениям Советом Нац. театров в этом направлении ничего не сделано, что лишает театр перспектив в дальнейшем и еще более усугубляет материальное положение.

7) Ленинское правительство обращает также Ваше внимание на то, что несмотря на категорическое заверение представителей Совета Нац. театров об освобождении театра от налогов, на сегодня ничего не сделано, и театр уже стоит перед фактом ареста кассы Финотделом.

8) Все вместе взятое создает настроение, как у работников театра, так и у отдельных представителей разных организаций о ликвидации театра. Мы не допускаем и мысли о возможности ликвидации, так как это было бы политически неверно. Создание на территории РСФСР театра «Жовтень» было в свое время отмечено и заграничной прессой (Америка, Берлин, Прага), так и белогвардейской (Милюковские известия).

И, конечно, закрытие данного театра даст право заграничные распространяться о нашей нацполитике. С другой стороны, существование театра в таком виде ведет к самоликвидации или превращению его в малороссийский кружок, что равносильно ликвидации.

9) Ленинское правительство, сигнализируя Вам о состоянии театра «Жовтень», считает необходимым предпринять с Вашей стороны немедленно следующие меры:

а) Обеспечить театр выплатой зарплаты.

б) Оплатить необходимые на сегодня долги.

в) Отпустить средства на оформление новых постановок.

г) Приступить сейчас же к контрактации площадок на периферии с расчетом на выезд театра не позже марта месяца.

Принимая во внимание, что неудовлетворение Вами минимальных требований, необходимых для работы театра, ведет последний к ликвидации, Ленинское правительство просит на этот счет Ваших телеграфных распоряжений.

Зав. Ленинским театром (Софронов)

Уполн. Нац. театров по Ленинграду (Горский)

18/X.31

Верно: подпись

Копія. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 116.— Оп. 9.— Спр. 268.— Арк. 41—41 зв.

Політика кримських більшовиків стосовно українців одразу після остаточного захоплення ними влади в 1920 році не відрізнялася від царської.

Без перебільшення можна стверджувати, що більшовицька влада цілковито знехтувала тутешнє українство. Сама вона визнавала, що навіть «статистичне управління Криму, публікуючи в 1922 році попередні результати перепису 1921 року, не виділило українців як окремої нації, а зарахувало їх до російського населення. В праці С. А. Усова «Историко-экономические очерки Крыма», виданій у 1925 році в м. Сімферополі, при порівнянні двох переписів 1897 і 1921 року національність — українці — також не показана» (ДААРК: Ф. Р. 137.— Оп. 6.— Спр. 42.— Арк. 1 зв.). Відтак українське життя на півострові майже зовсім завмерло — не залишилося бодай однієї української школи.

Навіть та національна школа, яку організували на початку 1918 року на свої кошти самі українці Севастополя і в якій до 1921 року утримували 6 класів, була розпущена більшовиками, котрі зайняли приміщення під військову частину. Взимку 1921—1922 років у колишній українській школі влада розгашувала російську, пояснюючи це побажанням батьків (там само: Ф. Р. 663.— Оп. 1.— Спр. 1194.— Арк. 2).

Незважаючи на те, що з 1923 року в СРСР здійснювалася так звана коренізація, «питанням культурної серед українців Криму на рідній мові ніхто до нинішнього часу (1928 року — В. С.) не займався, і ні по лінії Наркомосвіти, ні по лінії профспілковій таке не обговорювалося і не ставилося на обговорення навіть у порядку вивчення» (там само.— Арк.2).

Скажимо, планом з розвитку освіти на 1925—1926 навчальний рік на півострові передбачалося мати 359 татарських шкіл, 289 — російських, 131 — німецьку, 11 — грецьких, 10 — вірменських, 5 — єврейських, 3 — болгарських, 2 — караїмських, і жодної — української (там само.— Оп. 1.— Спр. 202.— Арк. 96 зв.).

Ахівні і газетні свідчення того часу стверджують, що кримська влада регулярно збирала представників різних меншин, обговорювала з ними проблеми їхнього національно-культурного будівництва.

Наприклад, у 1926 році Президія Кримського центрального виконавчого комітету вважала за необхідне підтримати 6 пропозицій Кримнаркомосвіти у зв'язку з першою конференцією безпартійних вірменів, зокрема при розгалуженні шкільної мережі на майбутній бюджетний рік найширше охопити дітей вірменського населення як міста, так і села; поклопотатися запросити підготовлених учителів і своєчасно запезпечити навчальними посібниками, рекомендаціями, літературою, газетами вірменською мовою; перетворити деякі вірменські школи першого ступеня (Керч, Сімферополь) у школи-семирічки без переведення їх на самокупність (Державний архів Севастополя: Ф. Р. 79.— Оп.— 1.— Спр. 213.— Арк. 1а).

Подібної турботи про розвиток української школи ми не зустрічаємо.

Тому й не диво, що, оглядаючи роботу з національного будівництва на початку грудня 1926 року, влада Криму виділила росіян, татар, німців, євреїв, греків, болгар, вірмен, а також згадали «інших», до яких зарахувала караїмів (5000 осіб), поляків (3000), естонців (3000), чехів (2000), циганів (1500) та італійців (650). Про українців — знову ні слова (ДААРК: Ф. 663.— Оп. 1.— Спр. 991.— Арк. 2—3).

Підстави для сумнівів щодо офіційних даних про кількість українців у Криму дають і офіційні матеріали перепису 1926 року. Зокрема, в них вказується, що загалом українців у Криму налічується 77123 особи, у тому числі німців — 43214 (Всесоюзная перепись населения 1926 года.— М., 1930.— Т. 39.— С. 19). Але там же є посилання й на те, що вихідців з України налічується 72289 (там само.— С. 34—35). А якщо додати сюди переселенців з Кубані, Слобожанщини, Донщини, які тоді в організованому порядку масово прибували на півострів, хіба не знайдеться серед них чимало тих, у кого в жилах текла українська кров?

Наприклад, українців у Кубанському окрузі тоді налічувалося 915450 (там само.— С. 146), майже вдвічі більше, ніж росіян.

Наведену кількість українців одразу ж після перепису 1926 року вони самі спростували. Так, у їхньому зверненні до Президії Кримського центрального виконавчого комі-

тету, зокрема, зазначалося: «Вказана кількість є применшеною через неправильні записи переписників, як це спостерігалось в Сімферополі, з деякими українцями доходили до суперечки про національність, і в силу байдужого ставлення самого населення до анкетних питань про національність. Насправді ж українське населення Криму становить від 15 до 16 відсотків усього населення, якщо взяти до уваги статистичні дані довоєнного періоду і ту обставину, що відпливу українців з Криму не спостерігалось, а навпаки, починаючи з 1923 року, помічається великий наплив їх з України» (ДААРК: Ф. Р. 663.— Оп. 1.— Спр. 1194.— Арк. 2.).

З цього приводу з'явилася публікація і в харківській газеті «Вісті» (1927 р. 22 березня), в якій підкреслювалося, що «Крим. ЦСУ абсолютно не приділило уваги виділенню українців у самостійну національність» (там само: Ф. Р. 137.— Оп. 1.— Спр.— 300.— Арк. 15).

Не дочекавшись почину згори і не побачивши навіть ознак того, що питання про національно-культурні потреби українців буде вивчено і опрацьовано, представники нашого етносу в містах Криму почали самі організовано заявляти про себе і домагатися своїх прав. Однак це не дало помітних результатів. Замість допомоги вони наштовхувалися на перепони і гіркі розчарування. Наприклад, утворений у Ялті в 1926 році «червоний куток», навколо якого об'єдналося 150 українців, протягом півтора року не домігся приміщення й матеріальної допомоги і змушений був ліквідуватися.

З великими труднощами українцям Сімферополя вдалося в березні 1926 року домогтися дозволу на відкриття Українського клубу, який протягом трьох років не міг одержати відповідного приміщення, тулячись у приймах у різних школах, вечорами — у маленьких кімнатах. Та дотація в сумі 50 карбованців на місяць, яку Український клуб одержував з жовтня 1927 року, природно, не могла задовольнити потреб ні бібліотеки, ні клубу з його гуртковою роботою (там само: Ф. Р. 663.— Оп. 1.— 1194.— Арк. 2 зв.).

У скрутному становищі перебувала й початкова українська школа, відкрита за наполегливими проханнями батьків-українців у 1927 році. Тулилася вона в двох кімнатках у приміщенні 2-ї об'єднаної школи. У них на площі 53 квадратних метри розташовувалися: сама українська школа,

бібліотека, клуб, хоровий, драматичний і музичний гуртки, читальня. Крім того, в цьому приміщенні працювало товариство «Взаємодопомога» (там само.— Арк. 2 зв.).

У подібному становищі опинилися і українці Севастополя, де їх було досить багато, зокрема, серед військових їхня частка становила близько 75 відсотків. З 1925 року припинив існування український театр, який користувався значним успіхом не лише серед українців, але й росіян. На початку 1927 року в Севастополі не було навіть українського клубу, в той час як менш чисельні національні меншини — вірмени, грузини та інші — мали можливість розташовувати свої культурно-освітні організації (Вісті ВУЦВК.— 1927.— 1 лютого).

Що стосується національно-культурної роботи в українських селах Криму, то її, як такої, взагалі не велося. У хатах-читальнях не було жодної української книги, газети чи журналу. В більшості українських сіл учителі, ніби спеціально,— росіяни, а в неукраїнських селах якраз було зосереджено більшість педагогів-українців (там само.— Арк. 3).

З приводу відкриття українських шкіл у селах в Наркоматі освіти Кримської АСРР відповідали: мовляв, селяни не ставили питання про українізацію. А тому керівники українських організацій Криму висували своє запитання до влади: «А чи проробив Наркомосвіти з наукового боку і з точки зору педагогічної доцільності питання про українізацію шкіл з тим, щоб у подальшому провести кампанію постановки питання перед селянами на місцях? Ні. Якщо міські українці почали ставити питання про нацшколу, то селяни не тільки не відмовляться, але навпаки, будуть ще вдячні. Треба тільки підійти до питання серйозно, продумано, а головне — без усяких упереджень» (там само.— Арк. 3).

Гіркоти українцям додавалося від того, що про все це говорилося на всекримській нараді з культурної роботи серед нацменшин, але нічого не змінювалося. Тому в 1928 році вони заявили: «необхідно визнати, що злочинним було б з нашого боку безкінечно вмовляти масу і мовчати, не доводячи до відома вищих властей Кримської АСРР» (там само.— Арк. 3—3 зв.).

Перед Президією Кримського виконавчого комітету (в копіях обкому ВКП(б) і Кримській раді профспілок) правління Сімферопольського Українського клубу і Сімферопольського українського товариства «Взаємодопомога» клопоталися про вирішення таких питань:

а) обговорити своєчасність, культурну і політичну доцільність розв'язання національно-культурних потреб українського населення Криму;

б) запропонувати Наркомосвіти Криму негайно створити компетентний дорадчий орган для вивчення з наукового боку і педагогічної доцільності питання про культурботу серед українського населення Криму рідною мовою, а також для проробки практичних заходів у цьому питанні (перекидання вчителів, влаштування курсів українознавства для них, проведення роз'яснювальної кампанії на місцях та інше), допустивши до участі в цій нараді культпрацівників місцевого українського клубу і Севастопольської української школи;

в) через складність питання, значущості маси і відсутності в апараті відповідних культпрацівників для спрямування роботи в подальшому, запропонувати Наркомосвіти негайно організувати в себе підсобний орган з роботи серед українського населення, для чого місцевий український клуб перевести на становище «Будинку української соціалістичної культури» (Будинок просвіти) загальнокримського масштабу, в якому зосередити напрямок і керівництво шкільним і позашкільним, а також політичним вихованням української маси;

г) запропонувати ОМХу м. Сімферополя негайно надати для українських організацій (клубу, школи, тов-ва Взаємодопомоги) відповідні приміщення, по можливості в центрі міста, маючи на увазі розпорошеність українського населення і значність маси;

д) беручи до уваги, що засобів на національну культурботу серед українського населення до цього часу не витрачалось і що Сімферопольська міськрада матеріально також допомогти не може, асигнувати з коштів КримЦВК'а на облаштування, бібліотеки, організацію українського театру і на витрати по організації клубів у м. м. Севастополі і Ялті 6.500 карбованців (з них на театр 3.500 карб.— до включення його в бюджет Наркомосвіти) (там само.— Арк. 3 зв.).

Яких заходів було вжито через півроку після подання цієї записки, можна судити з поміток на ній, датованих кимось із кримських керівників 16 січня 1929 року: «Погіршення з шкільним і клубним приміщенням (учнів з 44-х стало 109, а кімнат прибавили дві маленьких для класів, вселивши туди ж школу-грамоту (заняття вчором). Поряд з цим, де був

клуб і школа, вселили школу безпритульних, заняття останніх з 2—6 г., і там же заняття до 7 г. ввечора з учнями 2-ї семирічки. Звідси висновок — для бібліотеки, клубу і гуртків місця немає.... Для сіл. Видано 10 бібліотек-пересув. (на укр. мові)...» (там само.— Арк. 3 зв.).

Цілковом можливо, що такий стан українства в Криму змусив місцеву більшовицьку владу уважно розглянути цю проблему, оскільки з Кремля саме тоді дуже часто проголошували гасла про успішну коренізацію національних меншин, крім того, й влада УСРР певною мірою висловлювала занепокоєння неухвагою до українців півострова. А тому за рішенням Президії Кримського центрального виконавчого комітету від 12 квітня 1929 року вже до 1 травня в Сімферополі було підготовлено матеріали й висновки щодо здійснення низки підготовчих заходів щодо переведення на українську мову шкіл і політпросвітніх закладів у місцях компактного проживання нашого етносу.

Зокрема, було встановлено, що «всі головні риси, властиві кримським українським населеним пунктам, притаманні і діалектичним групам південно-українського говору, який ліг в основу літературно-розмовної української мови.

Російська культура дуже мало, якщо не зовсім невеликий виявила вплив тільки на незначну заможну частину освіченого населення, яка користувалася українсько-російським жаргоном для відповіді росіянам і взагалі особам з міст. У сільському й домашньому спілкуванні існує говір переважно український. Що ж стосується населених українських пунктів, віддалених від міста і пізнішого утворення, як Чистенька, Бешарань, Миколаївка, Іванівка, Контуган (Сімферопольського району) і всіх населених пунктів Джанкойського і Євпаторійського районів, то в таких говір і побут залишилися в повній українській своєрідності» (там само.— Оп. 2.— Спр. 141.— Арк. 1 зв.).

Цікавими виявилися під час опитів в українських селах відповіді учнів. Запитання російською про введення української мови «зустрічає мовчанка або рідкі, пасивні, поза емоційними переживаннями відповіді з одного-двох і не більше трьох-чотирьох слів по-російськи з лексику поставлених запитань речень учителя, або відповіді, повні емоційних переживань на рідній мові (Катерліс), або байдуже слухання «лекції-бесіди» поза активністю переживань (Бакси)» (там само.— Арк. 1 зв.—2).

З цього було зроблено висновок, що «учитель, культ-працівник — «напівіноземець», якого часто доводиться зустрічати в українських населених пунктах, не володіючи рідною мовою села, в процесі роботи культзакладів живе своїм емоційним життям, а аудиторія в стороні від таких. Відсутність роботи на рідній мові сковає мову, знижує активність і загальний розвиток» (там само.— Арк. 2).

А тому в доповіді, з якою виступив представник Українського педколективу Згоровський, чітко вказувалося: «в постановці питання про можливість, необхідність і доцільність переведення культпросвітзакладів на рідну мову перед населенням необхідно зробити висновок як правильності чи політ. і педагогічної неграмотності постановки тов., що проводили кампанію» (там само.— Арк. 2).

З доданих протоколів було однозначно видно, що в таких населених пунктах Керченського району, як Бакси, Булганак, Катерліс, де опитування проводилося винятково уповноваженими Наркомату освіти, населення схвалило і визнало доцільним переведення культзакладів на українську мову. А в селах Нова Миколаївка і Джаржава, де належної підготовчої роботи не було проведено, відповіді звучали так: «населення поки що не бажає, хоч і говорить по-українськи» (там само.— Арк. 2).

У Джанкойському районі опитування українського населення щодо переходу на рідну мову здійснювалося завідуючими існуючих російських шкіл, а тому зовсім не випадковими виявилися висновки:

«За матеріалами Стат. Управління: село Ново-Павлівка — 90% українців, у зав. школою Гончарової — жодного. Населення не погодилося.

За матеріалами Стат. Управління: село Біюк-Кият — 98% українців, у Ляшкової, яка проводила кампанію: «діти абсолютно не знають української мови, а тому населення не бажає перевести (школу — В. С.) на рідну мову».

За матер. Стат. Управління: село Карт-Козак — 98% українців, уч. Миряшина: «діти народилися в Криму і більше балакають російською мовою, а тому громадяни категорично відмовляються від переведення викладання на українську мову», і далі про національність: «у всіх групах діти — малороси».

За матер. Стат. Управл.: с. Магазинка — 54%. «Шкільна рада вважає, що українську мову можна ввести як предмет, хоча діти, як і дорослі, розмовляють російською».

По селу Коз. Шагин — «ввести як предмет».

По Середн. Сараяу Воронц. с/р.— 92%, кампанію проводила вчит. Саблаєва. «Населення вважає українську мову абсолютно непотрібною в кримських умовах, а тому, беручи до уваги вищесказане, збори просять вести навчання, як і донині, російською».

У Воронцовці — 80%. Кампанію проводив уч. Морозов. «Через те, що жителі села Воронцовка всі народжені в Криму і нічого спільного з Україною не мають, тому введення української мови не бажають».

На Керчен. дільниці № 4 кампанію проводила уч. Дем'янова — «Українську мову ввести як предмет в обов'язковому порядку».

По сел. Тархи — 96%. Кампанію проводила вч. Ветвицька: «Діти розмовляють абсолютно інакше, ніж на Україні», а тому «більшістю голосів постановили продовжувати навчання російською мовою».

По сел. Тюбей (сільгосп.), уч. Поль. «Населення визнало необхідним переведення школи на українську мову».

Сел. Булат-Коджа і Джанжора — уч. Шкарупо: «Населення не погодилося на переведення». Обговорення немає в протоколі.

Сел. Магазинка — «Вважати недоцільним перехід школи на українську мову. Крім того, дітям створюється подвійне навчання — вчити російську мову й українську мову окремо».

Сел. Магит. Кампанію проводила сільрада — «Українську мову ввести як предмет» (там само.— Арк. 3—3 зв.).

Ознайомлення з документами так званої роз'яснювальної роботи щодо українізації шкіл у Криму показує, і це визнавалося в Сімферополі ще в 1929 році, що ті, кому доручили опитати населення, відповідних інструкцій з боку відділів та Наркомату освіти КАСРР не мали, а більшості з них «українська соціалістична культура, а також доцільність побудови педпроцесу на рідній мові абсолютно чужа, неприйнятна, не кажучи вже про результати, пов'язані з особистими несприятливими наслідками, як-то: переведення по службі через незнання мови, курси по перепідготовці, якщо населення погодиться на переведення» (там само.— Арк. 3 зв.).

Зазначені матеріали вказували на те, що навіть і ті села, які вирішили переводити свої справи на українську мову ще в 1928 році, як у Тюбей Джанкойського району, могли

розраховувати на це лише в 1930—1931 навчальному році, оскільки і в інших українських селах «зустрічаються ті, що володіють вірменською та іншими мовами, але не володіють мовою села (українською)» (там само.— Арк. 3 зв.).

У Євпаторійському районі відзначалася повна байдужість місцевого відділу освіти щодо переведення в українських селах шкіл і культпросвітніх закладів на рідну мову. Дійшло до того, що з багатьох українських сіл приходили «казусні» відповіді на зразок: «українцев нет». І це за умови, що процес створення багатьох населених пунктів у районі відбувався в 1922—1923—1924 роках шляхом переселення селян Подільської та Київської губерній на запасний земельний фонд (там само.— Арк. 3).

Що стосується Сімферопольського району, то тут роз'яснювальна кампанія була проведена лише в селі Миколаївка і в місті, де вже існували українські школи. Ставилося питання про здійснення такої і в Іванівці та Контугані, це міг би виконати член президії Українського обласного педколективу Молдавський, завідуючий школою в Миколаївці (там само.— Арк. 4).

У Ялті та районі українці були найчисленнішою меншиною. За неповними даними, понад 2 тисячі їх мешкали в самому місті, в Алупці — 222, Гурзуфі — 229, в Сімеїзі — 143, в Алушті — 521.

Спочатку вони мали свій клуб на вулиці Літкенса. Тут здійснювали всю культурно-освітню роботу, відкрили бібліотеку з невеликим читальним залом, працювали хоровий та драматичний гуртки.

До землетрусу в 1928 році...

Справді, землетрус зруйнував український клуб у Ялті, але понад 5 тисяч українців у місті та околицях — найчисленніша нацменшина — залишилася. Вони не раз намагалися відновити його діяльність, аби мати нормальні умови для національної роботи, як греки, вірмени та інші менш численні меншини. Однак заяви українців постійно ходили зачарованим колом: політосвіта посилала їх до нацменвідділу, він — до профради, остання — до Крим ЦВК. А українці так і залишилися в маленькій кімнаті клубу імені Комінтерну, де вміщувалося не більше двох десятків людей (Вісті ВУЦВК.— 1930.— 7 лютого).

Щоправда, вони не опускали руки, а й у таких умовах продовжували підтримувати діяльність драмгуртка та хорової капели. Вечори, на яких вони регулярно виступали, були

тоді найпопулярнішими серед ялтинців. Принаймні раз на тиждень у найбільших ялтинських клубах — імені Комінтерну та імені Томського відбувалися українські вистави та музичні вечори (там само).

Тільки на початку 1930 року дістали одну кімнату українці Севастополя. Ініціативу щодо створення свого національного клубу виявили українці місцевих заводів та група вчителів української трудової школи. Саме їм довелося побігати по численних установах, аби домогтися дотації для клубу в 100 карбованців на політосвітню роботу та 100 — на господарські витрати, що й становило весь річний кошторис клубу. Місцеву ж владу анітрохи не турбувало, що українська нацменшість Севастополя — найчисленніша в місті — не має можливості організувати культурно-освітню роботу рідною мовою (там само).

На середину 1930 року в Криму було українізовано лише 3 сільради, 29 культустанов та 19 шкіл. Таке становище Перша всекримська конференція нацменшин визнала за незадовільне. Було ухвалено українізувати всі населені пункти, де українців близько 70 відсотків.

У виступах колгоспників-українців з Миколаївки, Іванівки, Контугана та інших сіл ставилися вимоги про забезпечення українською літературою.

Для підготовки необхідних кадрів вирішено відрядити українську молодь на навчання в УСРР, створити українську кафедру в Сімферопольському педінституті (там само.— 20 липня).

Хоч і з великими потугами, але процес українізації Криму поступово відбувався. На всекримській конференції нацменшин у 1930 році відзначалося, що на півострові вже організовується близько 17 самостійних українських шкіл, у тому числі одна неповносередня (ДААРК: Ф. Р. 663.— Оп. 1.— Спр. 626.— Арк. 69—70).

Крім того, планувалося відкрити найближчим часом і хату-читальню, 2 червоних кутки, 1 клуб та 1 бібліотеку (там само.— Арк. 73).

Наскільки були виконані ці плани сказати сьогодні важко, оскільки архівних матеріалів не збереглося. За твердженням же тодішніх керівників освіти півострова (О. М. Железнов, О. А. Шендель, Г. М. Пантелейчук), на початку 30-х років у Криму було понад сорок шкіл з українською мовою навчання (там само: Ф. Р. 3026.— Оп. 4.— Спр. 736.— Арк. 56—57).

На жаль, плани щодо розвитку освіти українською мовою в Криму мали підтримку лише до кінця 1932 року, коли відомою постановою ЦК ВКП(б) і Раднаркому СРСР було зупинено процес українізації по всій території Радянського Союзу.

І хоча Крим не називався в згаданій постанові, однак вона була сигналом до згорання українізації на півострові. З того часу в документах не йдеться вже про задоволення освітніх і культурних потреб місцевих українців рідною мовою. Незважаючи, звичайно, на те, що їхня кількість збільшувалася щороку. Так, якщо в 1930 році нашого етносу в Криму налічувалося 79.165 (ДААРК: Ф.Р. 663.— Оп. 2.— Спр. 550.— Арк. 49), то в 1939—154.123 (там само: Ф.Р. 219.— Оп. 1.— Спр. 115.— Арк. 15).

Щоправда, незважаючи на повторне підтвердження таємної директиви Наркомосвіти РСФРР від 9 липня 1933 року про безумовне переведення українізованих шкіл на російську мову (там само: Ф.Р. 20.— Оп. 3.— Спр. 113.— Арк. 53), ще в 1937—1938 навчальному році 2 їх функціонувало — у Сімферополі та Красноперекопському районі (там само: Ф.Р. 3026.— Оп. 4.— Спр. 736.— Арк. 56).

У 1940—1941 навчальному році вже діяла одна — середня, де в 17 класах вчилися 569 учнів (там само.— Арк. 56).

ДОКУМЕНТИ

Доповідна записка керівників українських організацій Криму до владних структур півострова щодо становища українства

1928 рік

В президиум Крымского Центрального
Исполнительного Комитета
Копии: Крымскому Областному Комитету ВКП(б)
Крымскому Совету Профсоюзов
Правлений Симферопольских: украинского клуба и
Общества Взаимопомощи (г. Симферополь,
Гоголевская ул., д. № 7).

ЗАПИСКА

На территории Крымской Автономной ССР, граничащей и экономически тесно связанной с Украиной, издавна

проживает довольно крупная масса граждан Украинской национальности, состоящая на 2/3 из селян, живущих в большинстве отдельными, а иногда смешанными селами и волостями и на 1/3 из рабочих и служащих, проживающих в городах и по линиям железной дороги. Селяне-украинцы живут во всех районах Крыма, кроме горной его части (Ялтинского, Судакского и Бахчисарайского), а рабочие и служащие проживают, главным образом, в гг. Симферополь, Севастополе и Армянске, где процент их по отношению к общему количеству населения достигает 12%. Это по данным общесоюзной переписи 1926 г., определившей общее количество украинцев в Крыму в 77.000, составляющих 11% всего населения Крыма. Указанное количество является преуменьшенным, благодаря неправильным записям переписчиков, которые, как это наблюдалось в г. Симферополь, с некоторыми украинцами доходили до спора о национальности и в силу безразличного отношения самого населения к анкетным вопросам о национальности. В действительности же украинское население Крыма составляет от 15 до 16 процентов всего населения, если принять во внимание статистические данные довоенного периода и то обстоятельство, что отлива украинцев из Крыма не наблюдалось, а наоборот, начиная с 1923 г., замечается большой наплыв их из Украины.

Русское самодержавие, поработив Украину экономически, жестоко преследовало украинскую культуру в надежде легче руссифицировать народ, но несмотря на это, все же украинский народ за 200 лет царизма выдержал этот гнет на национально культурном фронте до наступления Октября, который открыл ему пути к свободному творчеству и развитию своей культуры. Великие блага Октября, в этом отношении, дали возможность и Крымским украинцам присоединиться к новым формам родной культуры. К сожалению, приходится констатировать, что до сего времени украинское население Крыма не воспользовалось благами нацполитики Партии и Соввласти, широко проводящейся в СССР вот уже 5-й год,— так как вопросам о культурной работе среди украинцев Крыма на родном языке никто до сего времени и не занимался и, ни по линии Наркомпроса, ни по линии Профсоюзной, таковой не обсуждался и не ставился на обсуждение даже в порядке изучения.

Городские украинцы Крыма, не дождавшись почина сверху и не видя даже признаков, указывающих на то, что

вопрос о национальных культурных нуждах их будет изучен и проработан, начали сами организованно заявлять о себе и добиваться своих прав. Вместо помощи до сего времени приходилось испытывать немало препятствий и горьких разочарований, так например: организовавшийся в 1926 г. в г. Ялте «Червонный куток» (Красный уголок), насчитывавший до 150 членов, не добился в течение полутора лет помещения и материальной помощи от Политпросвета и вынужден был ликвидироваться в конце 1927 г.; в начале 1918 г. украинцы г. Севастополя организовали на свои средства украинскую школу, доведенную до 6 классов, и содержали ее до 1921 г. на средства своего кооператива. Школа эта была распущена, помещение временно было занято воинской частью и зимой 1921—1922 гг. в помещении этом открыта была школа не по национальному, а по территориальному принципу с преподаванием на русском языке. На появившуюся заметку в газете «Красный Крым» от 15/III—1928 г. Наркомпрос сообщил, что причиной этому явились родители, не пожелавшие обучения на украинском языке. Конечно, если принять во внимание, что родители этих учащихся на 70% не были украинцами, то, понятно, что введение украинского языка при этих условиях было невозможным. Поставить же вопрос о созыве родителей — украинцев и восстановлении украинской школы, никто не подумал, а если бы проведено было это собрание, то школа была бы восстановлена. С большими хлопотами украинцам г. Симферополя удалось добиться в марте м-це 1926 г. разрешения на открытие украинского клуба, который и до сего времени влачит существование и испытывает острую нужду и неприятности, т. к. в течение всего 1926 г. находился не в ведении Политпросвета, а — милиции и в продолжение вот почти уже трех лет не может добиться соответствующего помещения, ютясь в гостях в разных школах и проводя работу по вечерам в маленьких двух комнатках, площадью в 18 и 35 кв. метров, заставленных к тому же школьной обстановкой, в то время, как клубы других, значительно меньших количественно национальностей, имеют отдельные помещения и включены в бюджет Политпросвета. Только с октября 1927 г. украинский клуб получил дотацию в размере 50 руб. в месяц, которая, понятно, не может удовлетворить нужд ни библиотеки, ни клуба с его кружковой работой. В 1927 г. по настоянию родителей — украинцев в г. Симферополе открыта была

украинская школа 1-й ступени, развернутая в 1928 г. до 5-й группы включительно, которой отведено помещение в две комнатки в здании 2-й объединенной школы, и вот в этих то двух комнатках площадью в 53 кв. метра, помещаются: школа, библиотека, клуб, кружки хоровой, музыкальный, драматический, читальня, школа-же кройки и шитья нередко занимается по частным квартирам учениц, в виду отсутствия места. Физкультуры и уголка безбожников поместить совершенно негде, между тем для уголка безбожников клубом получено от Комиссии ВУЦВК'а большой комплект плакатов и картин. Если к этому прибавить, что в этом же помещении происходит работа и Общества «Взаимопомощи», то ясно станет, какова может быть массовая работа и можно ли ее разворачивать, имея в виду, что число украинцев в г. Симферополе достигает по переписи 1926 г. до 11.000 человек.

Украинское население в городах исключительно трудящиеся и по составу массы — члены профсоюзов, их иждивенцы и учащиеся. Среди членов нашего клуба (исключая иждивенцев и учащихся) 85% членов Профсоюзов, остальные кустари: портные, сапожники, точильщики, металлисты, а также и красноармейцы. Большой процент членов профсоюзов объясняется тем, что в Профсоюзных клубах нацработа среди украинцев не ведется (если не считать постановки спектаклей, зачастую старого хлама или халтуры), украинской литературы нет и не заботятся о приобретении ее. На вопросы почему не имеется украинской литературы и не ведется работа — получают ответы, будто масса не интересуется или вместо ответа появляется улыбка, сопровождающаяся высокомерием, и это когда в числе членов нашего клуба находится более чем по 100 человек членов отдельных Профсоюзов (Рабземлес, Совторгслужащих), вынужденных идти в нацклуб и платить членские взносы. Украинцы, выступавшие на совещании по нацмен работе при культотделе КСПС, указывали на эти обстоятельства, но по резолюции все же ничего не делается. В Центральной Областной Библиотеке украинской литературы совершенно нет, хотя Наркомпрос еще в марте м-це отписался в «Красном Крыму», что таковая выписана. Театр организованный хорошо, с современным репертуаром, также является одним из могучих очагов культуры и воспитания масс, украинский же театр, по своей природе глубоко народный, всегда охотно и с любовью посещался не только украинцами, но и

трудящимися всех национальностей. И вот, несмотря на то, что трудящаяся масса не посещает Госдрамы (где зачастую ставится «Цыганские бароны» и др. допотопные вещи) никто не подумал об организации здесь украинского театра в общекрымском масштабе, который удовлетворял бы трудящиеся массы всех национальностей, конечно, при хорошем современном репертуаре и идеологически подобранных силах (вне всякого сомнения был бы бездефицитным и материально помогал бы культурным украинским учреждениям Крыма и, кроме того, устранил бы халтурщину, наблюдаемую по разным клубам.

Касаясь национально-культурной работы в украинских селах Крыма, приходится отметить, что здесь совершенно ничего не делалось. В хатах-читальнях нет ни одной украинской книжки, газеты или журнала; в большинстве украинских сел учителя, как нарочно, неукраинцы и наоборот, много учителей украинцев в неукраинских селах. В Наркомпросе говорят: селяне не заявляли о желании украинизировать школу. Спрашивается: а проработал ли Наркомпрос с научной стороны и с точки зрения педагогической целесообразности вопрос об украинизации школ с тем, чтобы в дальнейшем провести кампанию постановки вопроса перед селянами на местах? Нет. Если городские украинцы начали ставить вопрос о нацшколе, то селяне не только не откажутся, но наоборот, будут еще благодарны. Нужно только подойти к вопросу серьезно, продуманно, а главное без всяких предубеждений. Такое положение украинского вопроса в Крыму со всеми ненормальностями и несправедливостями по отношению к национально-культурным нуждам украинского населения Крыма, создали у многих неверие в возможность добиться справедливости и — скептицизм. В результате чего стали посылаться жалобные письма в Харьков.

Обо всем этом говорилось на Всекрымском Собрании по культуре нацмен, а потому необходимо признать, что преступным было бы со стороны нашей бесконечно уговаривать массу и молчать, не доводя до сведения Высших Органов Власти Крымской АССР.

На основании изложенного мы ходатайствуем перед Президиумом КРЫМЦИК'а:

I. а) обсудить своевременность, культурную и политическую целесообразность разрешения национально-культурных нужд украинского населения Крыма;

б) предложить Наркомпросу Крыма немедленно создать компетентный совещательный орган для изучения с научной стороны и педагогической целесообразности вопроса о культурной работе среди украинского населения Крыма на родном языке, а также для проработки практических мероприятий в этом вопросе (переброска учителей, устройство курсов украиноведения для них, проведение разъяснительной кампании на местах и проч.), допустив к участию в этом совещании культурработников местного украинского клуба и Севастопольской украинской школы.

в) в виду сложности вопроса, значительности массы и отсутствия в аппарате соответствующих культурработников для направления работы в дальнейшем, предложить Наркомпросу немедленно организовать у себя подсобный орган по работе среди украинского населения, для чего местный украинский клуб перевести на положение «Будинка української соціалістичної культури» (Дом просвещения) общекрымского масштаба, в котором сосредоточить направление и руководство школьным и внешкольным, а также политическим воспитанием украинской массы;

г) предложить ОМХу г. Симферополя немедленно предоставить для украинских организаций (клубу, школе и Об-ву Взаимопомощи) соответствующие помещения, по возможности в центре города, имея в виду разбросанность украинского населения и значительность массы;

д) принимая во внимание, что средств на национальную культурную работу среди украинского населения Крыма до сего времени не затрачивалось и что Симферопольский Горсовет материально также помочь не может, АССИГНОВАТЬ из средств КрымЦИК'а на обзаведение, библиотеки, организацию украинского театра и на расходы по организации клубов в гг. Севастополе и Ялте 6.500 рублей (из них на театр 3.500 руб.— до включения его в бюджет Наркомпроса).

II. Ходатайствуем перед областным Комитетом ВКП(б) Крыма о выделении из числа членов партии культурработников-украинцев для участия в совещании по изучению украинского вопроса и прикрепить для работы в украинском клубе партийцев, двух мужчин и одну женщину. При отсутствии же таковых здесь запросить их через ЦКП(б)У.

III. Ходатайствуем перед КСПС проработать вопрос о культурном обслуживании членов профсоюзов на родном языке (по их желанию), а при невозможности сосредоточить

эту работу в нацклубе, оказав для этого ему материальную помощь.

Правление Симфероп. Украинского Клуба:

- 1) К. Ткаченко
- 2) М. Шупта
- 3) Х. Довженко.

Правление Симфероп. Украинского общества «Взаимопомощи»:

- 1) Т. Марченко
- 2) В. Голубев
- 3) Т. Чебаненко.

Оригінал. Машинопис.

ДААРК: Ф.Р. 663.— Оп. 1.— Спр. 1194.— Арк. 1—3 зв.

Матеріали і висновки щодо здійснення українізації освіти в Криму

1 травня 1929 року

МАТЕРИАЛЫ И ВЫВОДЫ ПО ПРОВЕДЕНИЮ РЯДА ПОДГОТОВИТЕЛЬНЫХ МЕРОПРИЯТИЙ ПО ПЕРЕВОДУ НА УКРАИНСКИЙ ЯЗЫК ШКОЛ И ПОЛИТ-ПРОСВЕТ УЧРЕЖДЕНИЙ, ОБСЛУЖИВАЮЩИХ КОМПАКТНЫЕ МАССЫ УКРАИНСКОГО НАСЕЛЕНИЯ В КРЫМУ, ОТ 1/V-29 Г.

В подготовительно-организационной части по выяснению возможности, необходимости и целесообразности перевода школ и политпросвет учреждений Крымских украинских населенных пунктов, согласно решения Украинской секции Всекрымского нацмен культсовещания от 20—22 мая 1928 г. и командировок для указанной цели Крым. НКПроса членов Президиума Крымского Украинского Педколлектива при содействии и материальной поддержке Президиума Крым. ЦИК-а (протокол № 116 от 12 апреля 1929 г.), в работе Крымского Укр. Педколлектива было принято за основу:

1. Изучение исторического прошлого украин. населенных пунктов по списку НКПроса и решению Украин. Секции от 20—22 мая 1928 г.

Приложение: список и решение украин. секции.

2. Изучение говоров (диалектов) по возрастам: дошкольников, школьников и взрослых.

3. Изучение процесса работы русской школы в украин. населенных пунктах и влияния русской культуры на протяжении истории на процесс ассимиляции.

4. Постановка вопроса об украинизации перед собраниями населения на основе циркуляра НКПроса от 30/VIII 1927 г. № 18 (в крымских условиях) и проверка правильности проведения кампаний ОНО и школами по протоколам и материалам ОНО.

5. Выявление пригодности (значение языка) и желания работников работать в украинизированном учреждении.

6. Составление и представление в ОНО рекомендательных списков на предмет своевременного заказа учебников, пособий, библиотек и вообще литературы как для школ, так и для изб-читален.

I

При изучении истории образования украинских населенных пунктов по методам: опроса стариков на местах, опроса школьных работников, инспекторы ОНО, работников музея, а отчасти изучение архивных материалов оказалось, что украинцы в Крым переселяются с начала 19-го столетия вплоть до последних дней и лет. В частности: по Керченскому району — д. д. Катерлес, Баксы, Булганак, Джарджова и Новониколаевка в XIX ст. 20—30—40 и 60-е года главным образом переселенцы из бывших Киевской, Полтавской и частично Екатеринославской губерний на запасный фонд с одной стороны, беглые крепостные — с другой, остатки «чумачества» с третьей и часть, как результат остатков 25-ти летней службы «царю и отечеству», не могущих по тем или иным причинам возвратиться на родину.

По Джанкойскому, Симферопольскому и Евпаторийскому районам главным образом переселенцы на запасный фонд во второй половине XIX столетия и начале 20 столетия (Чистенькая с 1912 г. и др.). Процесс заселения в городах выяснить слишком трудно. Известно только, что до 2000 рабочих на заводе им. Войкова — переехавшие из Укр. С.С.Р.

II

В изучении украинского населения со стороны диалектологической оказалось по записям в обследованных деревнях даже ближайших к городу и наиболее ранних по

истории переселения (Катерлас, Баксы, Булганак) Керченского района (приложение копии говором, заверенные зав. школами, преподавателями и представителями от населения), что все главнейшие черты, свойственные крымским украинским населенным пунктам, свойственны и диалектическим группам южно-украинского наречия, легшего в основу литературно-разговорного украинского языка.

Русская культура очень мало, если не совсем небольшое оказала влияние только на незначительную заможную часть грамотного населения, пользующегося украинско-русским жаргоном для ответов русским и вообще лицам из города. В сельском же и домашнем общении существует говор преимущественно украинский. Что же касается населенных украинских пунктов, отдаленных от города и более позднего образования, как Чистенькая, Бешарань, Николаевка, Ивановка, Контуган (Симферопольского района) и всех населенных пунктов Джанкойского и Евпаторийского районов, то в таковых говор и быт остался в полном украинском своеобразии.

III

Пр изучении процесса работы в современной русской школе и украинских населенных пунктах оказалось: (приложение — запись ответов уч-ся) что ведение такового (в школах соцвоса и полит-просвета) с постановками вопросов по русски встречает молчание или редкие, пассивные, вне национальных переживаний ответы из одного двух и не больше трех четырех слов по русски из лексикона поставленных вопросов — предложений учителя, или ответы полные эмоциональных переживаний на родном языке (Катерлес) или скучное слушание «лекции-беседы» вне активности переживаний (Баксы).

Выводы: Учитель, культработник — «полуиностранец», что часто приходится встречать в украинских населенных пунктах, не владеющий родным языком деревни, в процессе работы культучреждения живет своей эмоциональной жизнью, а аудитория в стороне от таковых. Отсутствие ведения работы на родном языке сковывает язык, понижает активность и общее развитие.

IV, V и VI

В постановках вопроса о возможности и целесообразности перевода культпросвет учреждений на родной

язык перед населением необходимо сделать вывод как правильности или полноты и педагогической неграмотности постановки тов. тов., проводивших кампании.

(Приложение — копии протоколов).

Из протоколов видно, что в населенных пунктах по Керченскому району: дер. Баксы, Булганак, Катерлес, где кампания проводилась исключительно уполномоченными НКПроса, население одобрило и признало целесообразным мероприятием перевод культучреждений на родной язык. В дер. дер. Н. Николаевка и Джаржава, где должной кампанией ни кем не проводилось, встретило ответы инструкторы ОНО, «что население пока не желает, хотя говорит по украински».

По Керченскому району: ОНО не ответил до сих пор за № 132/81/36 от 13/IV-29 г. Циркуляр НКПроса о мероприятиях по подготовке намеченных к переводу культпросвет учреждений, несмотря на то, что выводы и все необходимые материалы У.О.П.-ом вручены. Кадры работников, владеющих украинским языком и могущих вести работу в украинизированных культпросвет учреждениях района, в распоряжении ОНО совершенно не имеется. Дальнейшее ведение работы по переводу необходимо поручить ОНО, в частности инструктору школ грамоты ОНО тов. Малайдаху, владеющему украинским языком до некоторой степени и знающем условия работы среди украинцев. Тов. Малайдах после известной подготовки мог бы быть использован и в украинских полит-просвет учреждениях.

По Джанкойскому району кампания проводилась существующими зав. русскими школами по поручению ОНО.

Характерно отметить проведенную кампанию каждым работником на основе протоколов и сопоставить хотя бы с данными стат-управлениями по переписи 1926-го года, проведенной на основе опроса населения (копии прилагаются).

По материалам Стат. Управления: дер. Ново-Павловка — 90% украинцев, у зав. школой Гончаровой — ни одного. Население не согласилось.

По материалам Стат. Управления — дер. Биюк-Кият — 98% украинцев, у Ляшковой, производившей кампанию — «дети не знают совершенно украинского языка и что население поэтому не желает перейти на родной язык.

По матер. Стат. Управления — дер. Карт-Азак 3—98% украинцев, уч. Миряшина — «дети родились в Крыму и больше говорят на русском языке, а поэтому граждане

категорически отказываются от перевода преподавания на украинский язык» и далее: по национальности — «во всех группах дети малороссы».

По матер. Стат. Управл. — с. Магазинка — 54%. «Школьный совет находит, что украинский язык можно ввести как предмет, хотя дети, как и их родители, говорят по русски».

По деревне Каз. Шигим — «ввести, как предмет».

По Средн. Сараю Воронц. с/с — 92%, кампанию проводила уч. Саблаева. «Население считает украинский язык совершенно ненужным в крымских условиях, а поэтому, принимая во внимание вышесказанное, собрание просит вести обучение в школе по прежнему на русском языке».

По Воронцовке — 80%. Кампанию проводил уч. Морозов. «Вследствие того, что жители дер. Воронцовка все рожденные в Крыму и ничего общего с Украиной не имеют, а потому введения украинского языка не желают».

По Керчен. участк. № 4 кампанию проводила уч. Демьянова — «Украинский язык ввести как предмет в обязательном порядке».

По дер. Тархан — 96%. Кампанию проводила уч. Ветвицкая — «Дети говорят совершенно иначе, чем на Украине, а поэтому «большинством голосов постановили продолжать обучение на русском языке».

По дер. Тубей (сель-хоз) уч. Поль — «Население признало необходимым перевод школы на украинский язык».

Дер. Булат-Коджа и Джанжора — уч. Шкарупо — «Население не согласилось на перевод». Обсуждений нет в протоколе.

Дер. Магазинка — «Считать нецелесообразным переход школы на укр. язык. Кроме того, создается детям двойная учеба учить программный материал и украинский язык особо».

Дер. Магит. Кампанию проводил сельсовет — «Украинский язык ввести, как предмет».

Из большинства примеров проведения разъяснительной «кампании» видно, что вопрос о необходимости перевода школ и культ-просвет учреждений перед украинским населением в Крыму ставится впервые в 1928 г., при чем из большинства протоколов и сведений о личном составе проводивших «разъяснительную кампанию» оказывается, что не было должных инструкций со стороны ОНО и НКПроса. Кроме этого, проведение кампании ОНО поручил лицам, каковым украинская социалистическая культура, а также

целесообразность построения педпроцесса на родном языке совершенно чужда, неприемлема, не говоря уже о результатах, связанных с личными неблагоприятными последствиями, как то: перевод по службе, по незнанию языка, курсы по переподготовке и т. п., если население согласится на перевод.

Украинский Педколлектив считает, что в своих незарегистрированных выводах от 22/IV Джанкойский РайОНО в общем правильно подошел к вопросу культобслуживания укрнаселения района на 29/30 г.

Однако, в указанном материале и плане Джанкойского РайОНО необходимо отметить, а) совхоз Тубей, где население согласилось на перевод, почему то отнесен к переводу в 30/31 уч. году, б) ОНО совершенно неправильно в прошлом подходил к использованию педперсонала, а тем и построения педпроцесса в школах украинских населенных пунктов, что видно из пункта 4, где указано, что имеются «школьные работники», владеющие языком и могущие быть использованы в украинизированных школах». Однако, приходится отметить, что в большинстве или вернее почти во всех украинских населен. пунктах культпр. работники и преподаватели не знакомы ни с языком, ни с бытом населения и детей, а наоборот, нередко встречаются владеющие армянским и другими языками, но не владеющие языком деревни (украинским). Преподаватели же владеющие украинским языком работают в школах не украинских населенных пунктов.

Кроме того, Украинский Областной Педколлектив считает, что при отправлении на курсы по повышению квалификации культработников и педагогов, необходимо исходить не только из общего владения говором, а из действительных знаний языка и цикла украиноведения, как то: фонетики, морфологии, орфоэпии, синтаксиса, литературы, истории классовой борьбы на Украине и т. п. в наименьшей мере в объеме 7-ми летки школы II ст., с тем, чтобы абитуриенты курсов в месячный срок смогли пополнить, расширить и осветить круг своих знаний и приспособить таковые к украинск. культ. учреждению в Крыму и только исходя из указанных требований к абитуриентам дать заявки на курсы по повышению квалификации.

По Евпаторийскому району необходимо отметить полную косность ОНО, не проделавшего в разрезе перевода школ и культ-просвет учреждений украин. населенных

пунктов на родній язык ничего, дававшего неоднократные «казусные ответы»,— что «украинцев нет» и даже не потрудившегося ответить до сих пор на № 132, 81/36. от 13/IV 29 г. циркуляр НКПроса (срочно). Почему выводы необходимо сделать по прилагаемому отчету у Зам. Пред. Президиума Крымского Украинского Областного Пед. Коллектива (копия прилагается). На Евпаторийский район в работе по культобслуживанию украинского населения нужно обратить серьезное внимание, имея в виду, что процесс образования многих населенных украинских пунктов прошел в 1922—23—24 году из переселенцев из Подольской, Киевской губ. на запасный фонд. Просить Наркомпрос ввести перевод на родной язык в населенных пунктах, согласно прилагаемого отчета продлить дальнейшую кампанию по переводу школ и культ. учреждений, согласно списка на 29/30 уч. год до 15-го августа. Просить Наркомпрос о поручении ведения таковой преп. Галичу, дав соответствующие инструкции и указания. Для ведения в дальнейшем работы по переводу рекомендовать тов. Галича А.Н. на курсы украинских просвещенцев в Москве с 1/X-29г.

По Симферопольскому району. Кампания проведена только в дер. Николаевке с 28-го года и в городе, где уже существуют украинские школы. Состоялось совещание из зав. школами и инструктор. ОНО тов. Шарковым. (Копия протокола прилагается). Ответа на циркуляр НКПроса за № 132/81/26 от 13/IV-29 г. Симферопольский Рай ОНО не представил. Необходимо кампанию до 15-го июня провести в деревнях. В частности, по дерев. Ивановке и Контуган поручить зав. школой дер. Николаевки тов. Молдавскому — члену През. Украин. Областного Пед. Коллектива, а в остальных, по списку НКПроса, инструктора ОНО и У.О.П.

Наличный кадр работников имеется только: в Николаевке 2 человека и в Симферополе — 5 ч., могущих проводить работу на украинском языке, но и для них необходима переподготовка. В частности, чл. През. У.О.П. тов. Молдавского необходимо было бы направить на курсы в Москву.

Докладчик Згоровский

Оригінал. Машинопис.

ДААРК: Ф. Р. 663.— Оп. 2.— Спр. 141.— Арк. 1—4.

Денікінська окупація цього регіону, зрозуміло, не дала можливості закріпити Нижнє Подоння в складі українського державного організму, як передбачалося Берестейським договором від 9 лютого 1918 року, а також приєднати до Української Народної Республіки Кубань, представники якої ставили дане питання перед Великою Україною ще з квітня 1917 року, чітко про це заявивши на Всеукраїнському національному конгресі.

Вирішуючи національне питання нагаями й мотузками, Денікін загнав український рух на Північному Кавказі в підпілля, ліквідуючи як провідників, так і свідомих його носіїв, особливо вчителів. Школи були скасовані, бібліотеки спалені.

Утвердження більшовицької влади також не сприяло українському національному відродженню на Північному Кавказі. Уряд Леніна не тільки й слухати не хотів про возз'єднання українських етнічних регіонів з УСРР — навпаки, він заборонив у них діяльність українських лівих політичних партій, під надуманим приводом відірвав у 1924 році Таганрозький і Шахтинський округи від України, приєднавши їх до РСФРР.

Але такі постаті українського національного відродження, як Микола Міхновський, котрий опинився в той час на Північному Кавказі, продовжували боротися за краще майбутнє рідного народу. Той, кого з початку ХХ ст. називали батьком українського націоналізму, вчителюючи до 1924 року в станиці Полтавській, «чулим і одночасно твердим, переконливим і одночасно наказуючим голосом закликав... студентів віддати всі сили ідеї національного відродження... Затаївши віддих, з напруженою увагою слухали студенти ці віщі слова, які падали, немов життєдайна волога, на засохлий родючий ґрунт» (Визначні постаті Визвольної боротьби України.— Стрий, 1992.— С. 81).

І завдяки саме таким подвижникам уже з початку 20-х років, коли на Дону й Кубані після руйнівної війни і голоду почало відновлюватися мирне життя, місцева українська громадськість стала активно шукати шляхи відродження

рідної культури, можливості звертатися до земляків своїм словом. Саме рідна мова, як стверджує О. Терещенко, була головною турботою подвижників українства, насамперед на Кубані.

У жовтні 1921 року в станиці Старокорсунській Кубанського округу група молоді почала видавати україномовний журнал «Зоря», надрукований на машинці. У процес відродження включилося нове покоління літературознавців, поетів, та прозаїків-початківців: Ю. Литовченко та М. Щербина з Старокорсунської, О. Кирій, В. Чередниченко з Краснодара, К. Кравченко зі станиці Старомар'їнської та інші.

Зрозуміло, що не все написане ентузіастами кубанської української літератури сприймалося штатними ідеологами, їх твори часто суворо критикували на сторінках партійної преси. Саме такі оцінки одержали вірші М. Щербини зі збірки «Ранок», що побачила світ у 1929 році. Тоді ж у рецензії журналу «Новим шляхом» під багатозначним заголовком «Гнилі акорди» рецензент повчав: «При будівельному підйомі вірші, які не закликають іти вперед, тягнуть назад. Їх треба відкинути, як і інші перешкоди. Одним з таких ідеологічних гальм і є збірник поезії М. Щербини «Ранок».

«Збірка поезії» Олексі Кирія, що побачила світ на початку українізації, в 1926 році, також була піддана різкій критиці, а самого автора звинуватили в тому, що він нібито пропагує народництво та регіліно-націоналістичні погляди.

Великий громадський резонанс одержала діяльність в 1923—25 роках літературної групи молодих кубанських письменників-українців у станиці Полтавській Слов'янського району. Саме тут на початку 20-х років було відкрито Кубанський педагогічний український технікум, який став осередком української культури на Кубані.

Організація і діяльність групи молодих літературознавців була продовженням української кубанської периферійної інтелігенції, котра прагнула зберегти вітчизняну культуру і в першу чергу рідну мову. В 1923 році в станиці виникла перша на Північному Кавказі організація українських кубанських письменників «Гарт» (Кубфільгарт). Ініціатором створення цієї організації був молодий поет Іван Дорожний. Її членами здебільшого були студенти Кубанського українського педтехнікуму, які робили перші кроки на літера-

турній ниві, пов'язуючи їх із відродженням інтересу до рідної мови та історії українського народу. Найбільш відомі учасники «Гарту» — Іван Дорожний, Кирило Тихий, Маруся Гринько, Пилип Прірва, Микола Промінь. «Гарт» проводив масову роз'яснювальну роботу серед населення, популяризуючи рідну українську мову (Терещенко О. Українське відродження на півдні Росії // Схід (Донецьк).— 1998.— № 6. — С. 69).

Відродження інтересу до рідної мови, історії українців Кубані було помітно і в інших великих станицях Кубанського та Таганрозького округів, де склалися найчисленніші масиви українського населення. Серед них можна виділити також станицю Уманську — центр Сійського відділу Кубанської області до революції. Вона при перепису населення 1897 року була включена в списки міст Росії. Тут на базі місцевої гімназії та військових кубанських установ було організовано літературно-історичний український гурток, який активно діяв серед населення.

У вересні 1924 року в Москві був організований «Союз українських пролетарських та сільських письменників Російської Федерації» (СИМ) — «Село і Місто». До цієї організації на рівні філій увійшли літературні групи кубанських українських письменників в Краснодарі та в станиці Полтавській. Зокрема, до Краснодарської філії входили Іван Луценко, Яків Промінь, Тимофій Іващенко, Олександр Лісогор та інші.

«Сімівці» проводили літературні вечори українською мовою в Краснодарі та в станицях Кубанського округу, видавали книги у хатах-читальнях та інших установах культури.

Однак ентузіазм українських патріотів Північного Кавказу, незважаючи на рішення XII з'їзду РКП(б), зустрів відчайдушний спротив місцевих можновладців. Як результат — до 1926 року на Кубані, наприклад, залишилося тільки 150 українських початкових шкіл, 8 — неповносередніх, 1 педтехнікум та український відділ у Краснодарському педінституті, в той час, коли в 1919 в цьому регіоні наші співвітчизники мали 1391 початкову, 180 — неповносередніх, 151 — середню школу, 2 українські семінарії, 124 інженерно-професійних школи, педінститут і політехніку.

Але зрозумівши, що українізація набуває дедалі більш стихійного розвитку, більшовики вирішили узяти цей процес до своїх рук, аби зовсім не втратити контроль над ним.

Весною 1925 року в Краснодарі відбулася перша крайова українська партійна нарада, яка по суті поклала початок організованої роботи серед українського населення Північного Кавказу, насамперед на Кубані. Тоді ж було порушено питання про те, аби безплатний додаток «Советский станичник» до кубанської газети «Красное знамя» перетворити на український часопис. Крайком ВКП(б), з огляду на рішення української партійної наради, підтримав пропозицію. І з серпня 1925 року «Советский станичник» почав поводити українізуватися. Але цьому процесові перешкождали не хто інші, як зрусіфіковані інтелігенти з числа українців, котрі перелякалися українізації. Це вони заявили, що не можна «хахляцькою мовою портити газету». Більше того, чулися голоси і такого спрямування, як «Долой хакляцьку газету, потому что у нас украинцев нету».

Але тоді обізвалися справжні кубанські хлібороби, що відразу ж написали до газети, відверто заявивши: «Що ми — росіяни, це ви, інтелігенти, брешете, бо ми — українці й українська газета не тільки по мові, а й по духу зрозуміла нам. Нам краще вивчати сотню-дві незрозумілих нових українських слів, ніж вивчати всю російську мову».

До цієї основної думки стали приєднуватися хлібороби багатьох станиць, і українство Кубані взяло гору. Більше того, це гостро поставило питання перед українською секцією крайкому ВКП(б) про створення окремої української газети, яка б обслуговувала усіх українців Північного Кавказу.

Північно-Кавказький крайком більшовицької партії змушений був у листопаді 1926 року ухвалити спеціальну постанову в справі українізації: «Визнати за потрібне скласти комісію для вивчення справи з переведенням діловодства радпарату на українську мову. Доручити Крайбюро українських партсекцій організувати в Ростові українську газету для обслуговування всіх округ краю. Там, де переважає українське населення, вести роботу серед КСМ, безпартійної молоді і жінок переважно їхньою рідною мовою. Вжити заходів до українізації піонерроботи. Завхат. читальнями в станицях, де більшість населення становлять українці, повинні використовувати українську мову. В округах і районах треба зробити перехід до викладання в школах рідною українською мовою населення, школи українізувати тоді, коли є на те згода батьків учнів».

І з 1926 року таке періодичне видання — «Червона газета» — побачило світ. Починала газета з одного працівника і 35 примірників платного тиражу. Через рік вона, будучи на той час першою і єдиною українською газетою в РСФРР, вже мала сталий редакційний апарат і понад 200 сільських кореспондентів. Вона й виховала свого читача, здобувши авторитет і повагу серед широких українських мас Північного Кавказу, котрі до цього не мали можливості знайомитися з рідним друкованим словом (Вісті ВУЦВК.— 1927.— 16 квітня).

Усе це впливало на самостійність кубанських українців, спонукало їх до тісного зв'язку з батьківською землею через приєднання у формі автономії. Мовляв, «чого нам під Москвою перебувати? Взяли б і приєдналися до України. Тут же зовсім близько: Озівське море — і Україна. Волимо під Україну, але з однією умовою, аби Кубань не обернулася в звичайну округу. Ну, коли хочете, на засадах федерації, навіть, правильніше, конфедерації, на це свідоме козацтво піде» (там само.— 3 травня).

За даними Кубанського окружного відділу народної освіти, в 1925 році україномовного населення тут налічувалося 900 тисяч осіб. Серед жителів Краснодара 50 тисяч (третина) розмовляли українською. Відповідною була кількість українських шкіл I ступеня — 150, з 14 тисячами учнів і 320 учителями.

У 1925 році з'явилася спеціальна постанова Північно-Кавказького крайкому ВКП(б) «Про роботу серед українців», яка визнає її «суттєво важливою».

Але, з усього видно, надзвичайно великий вплив на розвиток українізації на Північному Кавказі зробила учительська конференція Слов'янського, Поповичівського і Темрюцького районів Кубанського округу, яка відбулася 9—12 січня 1926 року. Її резолюції «Українізація на Кубані», «Про роботу хати-читальні ст. Полтавської», «Про роботу дослідно-показової школи Куб. Укр. Педтехнікуму за I-й триместр» і «Про роботу українських секцій педколективів» знайшли схвалення в регіоні, в перекладі на російську були опубліковані московським журналом (Вопросы просвещения.— 1926.— № 2—4.— С. 200—202).

Ці документи, звичайно, не залишилися і поза увагою місцевих комуністів-українців. Проте готовність багатьох з них підтримати процес рідної духовності остуджували з Москви. Зокрема, тодішній нарком освіти РСФРР Анатолій

Луначарський заявив на зібранні працівників місцевої школи в Краснодарі: «Українізація лякає деяких учителів тим, що російська школа буде українізована, і, таким чином, російська мова займе становище мови, що зникає на Кубані. Ці побоювання зовсім безпідставні. Якщо на Україні проведено ґрунтовно українізацію, то це там узгоджується цілком з місцевим побутом. Тут же, на Кубані, цього робити не можна» (Красное знамя.— 1926.— 18 вересня).

Справді, багатьох місцевих учителів, які не сприймали українізації, лякало те, що рік у рік на Кубані зростала кількість українських шкіл. Так, у 1924–1925 навчальному році їх налічувалося 147, 1925–1926 — 150, 1926–1927 — 219.

Заспокоюючи ревнителів «общепонятного», Луначарський рекомендував уживати в школі замість української «кубанську». Зрештою, він заспокоїв присутніх тим, що в майбутньому можна буде перевести навчання на російську (там само).

Місцевій владі інколи доводилося переживати справжні потрясіння, в тому числі від хороших колективів, які виконували українські пісні, і, як висловлювалося місцеве чиновництво, «жили переважно старим і «малоросійським» репертуаром». Так, запрошений у березні 1926 року до Краснодара — виступити на II з'їзді Рад Кубані — хор станиці Сергіївської прикрасив свій концерт піснею «Ще не вмерла Україна» (ЦДАВОВУ: Ф. 1.— Оп. 2.— Спр. 3146.— Арк. 19).

Та все ж під тиском зростаючої національної свідомості українського населення влада змушена була здавати свої позиції.

Партійний комітет Арзгірського району, що був розташований по сусідству з Калмикією, повідомляв: «Протягом останніх років наша організація провадить агітацію й пропаганду серед селян українською мовою, використовуючи для цього селян-українців, бо населення краще розуміє українську мову, ніж російську. Ми рахуємо, що потрібно цілком українізувати наш район, українізувати партійні осередки, щоб наблизити їх до селянства» (Вісті ВУЦВК.— 1926.— 12 серпня). В інших районах Ставропілля й над Тереком така робота не здійснювалася, хоч потреба в українізації тут також давно вже була нагальна, особливо в П'ятигірському, Александрівському, Медвежинському та Новогригорівському — в останньому майже половина населення українці» (там само.— 1926.— 25 серпня).

Однак над Тереком і в Ставропіллі помітних практичних заходів щодо українізації з боку радянської влади на середину 1926 року не було фактично зроблено. Тут на вказаний час не діяла жодна українська школа або хата-читальня. На велику прикристь для більшовицьких функціонерів, там «кі досі б'ють гопака та співають «Ще не вмерла Україна», що місцевим населенням «вважалося» за дійсно сучасне українське» (там само.— 12 серпня).

У березні 1927 року нарада секретарів українських секцій райкомів ухвалила, що найголовнішим їхнім завданням праці повинна бути культурно-політично-виховна праця серед українського населення українською мовою: 1) підготовка партійців (гуртки при хатах, запровадження навчання української мови в школах рухомих і стаціонарних, 2) вивчення культурно-побутових умов життя українського населення Кубані, 3) створення українського партійного і безпартійного активу, 4) збільшення кількості українських лікпунктів, просування української книжки в маси, 5) організація гуртків українознавства, 6) організація курсів перепідготовки хатачів-українців, 7) запровадження більшої плановості українізації школи, 8) утворення мережі українських шкіл вищого типу, 9) розгортання мережі українських профшкіл. Однак і ця постановка мало в чому змінила стан справ (Тризуб.— 1929.— Ч. 42— С. 6).

Пояснення цьому треба шукати в тому ставленні адміністраційних апаратів до українського населення, яке на другій кубанській округовій конференції ВКП(б) делікатно назвали «нездоровим», вбачаючи причину його в недостатній увазі до українізації.

Про це ж ставлення і про ці умови, за яких здійснювалася на Кубані українська культурна праця, досить яскраво говорить, наприклад, той факт, що завідуючий педтехнікумом в ст. Полтавській, член комуністичної партії, протягом року отримав 8 доган і двічі був виключений з партії за ведення роботи українською мовою. Не менш виразне свідчення завідуючого відділом освітою Кубанського округу Потапова. «В деяких районах,— писав він,— стан культурно-освітньої праці українською мовою є ненормальним через те, що частина місцевих працівників веде неправильну лінію, яка іде проти українізації. Одні одверто виступають проти неї, а другі ставлять дане питання на розв'язання учням першого ступня (безграмотним) і вживають інших

заходів, цілком непотрібних і недопустимих. Другою гальною в справі українізації є негативне відношення до цього питання керівників освітою, котрі виявляють зайвий російський шовінізм» (там само).

Ще в гіршому стані перебувала справа українізації адміністративного апарату. Не зважаючи на те, що маси вже давно вимагали цього, і станичні ради одна за одною ухвалювали резолюції про українізацію станрад, судів, а урядові комісії констатували, що «в районних і почасті станичних організаціях керуючий склад робітників української мови не знає, що утруднює масове охоплення роботи рідною мовою і дуже перешкоджає здійсненню наближення апарату до населення», на Кубані не було жодної української адміністративної установи (на Україні ж ще на 1-ше січня 1927 року було виділено з діловодством відповідною мовою 306 російських сільрад, 228 німецьких, 137 польських, 117 єврейських, 52 молдавських, 47 болгарських, 30 грецьких, 13 чеських, 2 білоруських і 1 шведську).

І це цілком зрозуміло, якщо взяти до уваги, що росіяни становили більшість у місцевому адміністративному апараті. Наприклад, в 1926 році в районних виконкомах Кубанського округу українці становили 29 відсотків, а росіяни 66 — відношення цілком протилежне справжньому реальному національному складу населення округу; в Краснодарській міськраді українців було 3,3 відсотка, а росіян 84 відсотка, тоді як у місті українців 33 відсотка, а росіян 28 (там само.— С. 7).

Отже, Кубанню, робив висновок її уродженець П. Сулятицький, правлять зайшли, чужі їй росіяни, котрі, як свідчить газета «Молот», «української мови не знають, що утруднює здійснення наближення апарату до населення», і котрі, як додає «Червона газета», «замість того, щоб роз'яснювати громадянам національну політику партії і совітської влади... вороже ставляться до українізації через те, що просто всі вони не розуміють національної політики і висловлюються проти українізації, ставлячи свої власні інтереси вище громадських». А в цьому так далеко заходять, що, як констатує газета («Красное Знамя»), «всю українізацію пояснюють каверзами чужої комунізму неросійської з походження частини вчителства та контрреволюційних кулацьких верств козацтва» (там само).

Шукали й інші причини, мовляв, саме населення часто

каже: «Українська школа? Це гарно, це ми розуміємо. Але що ж? У станраді говорять і пишуть по-руськомому, у вищих школах вчать по-руськомому. Повчиться дитина чотири роки по-українськомому, а тоді переучуйся або сиди дома. Та нехай воно вже так буде, як є.

Русотяпи за це хапаються і кажуть:

— От, бачите, само населення не бажає української школи» (Вісті ВУЦВК.— 1927.— 27 квітня).

На відміну від Москви і Ленінграда, де українські колонії склалися зі студентів, червоноармійців і службовців, у Ростові основою громади був український пролетаріат. Тут стихійно виникли українські секції при клубах шкіряників, комунальників і ленінських майстерень, Саме робітники з передмість заповнювали театри, коли в них ішли українські вистави. Влада на це дивилася поблажливо: «Хохли балуються своєю рідною мовою і культурою — хай!» (там само).

Подібне становище склалося і в Новоросійську, де половину робітничого класу становили українці, котрі самотужки тягнулися до рідного слова (там само).

Існування в краї, не зважаючи на найнесприятливіші умови, самочинної українізації, яку годі було сподіватися знизити, привело до того, що 13 липня 1927 року президія Кубанського окружного виконкому змушена була ухвалити резолюцію про проведення українізації всього радянського апарату.

Та тільки у росіян у подібних випадках від виголошення до здійснення дуже далеко. Проти українізації було висунено всі вже давно відомі аргументи, включно до того, що на Кубані немає української мови, а є своя власна «кубанська». На цілий рік питання повисло в повітрі, поки, нарешті, 17 липня 1928 в Краснодарі на нараді комісії ВЦВК і ЦКК з місцевими партійними та громадськими діячами не було поховано «кубанську мову», здавалося «по першому розряду» (було вказано, що «кубанська говірка в науковому відношенні є чисто українською і навіть в більшій мірі, ніж в місцевостях У.С.С.Р.»).

Нарада ухвалила провести українізацію школи і всього радянського апарату «прискореним темпом». На підставі цієї ухвали було створено комісію на чолі з Ємельяновим, котрий, до речі, зовсім не знав української мови, і якому насамперед було доручено скласти план українізації культурно-просвітніх установ. Таке обмеження завдань комісії

порівняно з ухвалами наради відразу ж поставило під знак питання «прискорений темп» українізації.

І справді, через десять днів Ємельянов виступав на 5-му пленумі Кубанського Окрвиконкому з доповіддю про шкільні справи, в якій про українізацію — ані звука. Тільки, заатакований запитаннями, в останньому своєму слові він заявив: «Питання українізації давнє і складне. Українізація вже прищепилася. 29% всієї шкільної мережі українізовано. Питанням українізації цікавляться і центральні органи. Після довгих суперечок і балачок ясно одне: українська мова одна; окремої кубанської мови нема. Українське населення не протестує проти українізації... В цьому році ми підійшли до планової українізації Кубані. Всілякі хитання, всілякі спроби дезукраїнізації шкіл — нетерпимі.» (Цит. за: Тризуб.— 1929.— Ч. 42.— С. 7).

Та, не зважаючи на все те, планова українізація — ані руш. Знову закралася сумніви: чи справді таки населення Кубані говорить українською, а не «кубанською мовою?»

Професор Кубанського сільгоспінституту Ленський, наприклад, заявив: «Українізація — штучне питання, по-перше, «кубанці не говорять українською мовою, бо вже давно зрусифіковані, по-друге, українізація призведе до регресу культури, українізації не вимагає життя, по-третє» (Вісті ВУЦВК.— 1928.— 4 вересня).

Але це були вигадки. Факти свідчили про протилежне: українське населення Північного Кавказу тягнулося до рідного слова. Так, учитель Давидівської школи (станція Таманська) писав до Наркомату освіти УСРР восени 1927 року: «Дітвора кожен день прохає — дайте книжечки прочитати — а де ж я її візьму?» (ЦДАВОВУ: Ф. 1.— Оп. 7.— Спр. 249.— Арк. 1).

Коли жителям високогірного аулу Хошмензіль, переселенням з Полтавщини, показали кілька старих українських часописів, то «здійнявся цілий переполох. Газети переходили з рук до рук... довелося їх залишити, бо занадто настирливо просили селяни» (Вісті ВУЦВК.— 1928.— 14 грудня).

На той час більшість хліборобів уже зрозуміли, що навчати дітей рідною мовою легше, ніж будь-якою іншою.

Наприклад, в одній станиці Кубанського округу на загальних зборах разом із радою ухвалили перевести навчання в школі на рідну, українську мову, а потім зняли вивіску станичної ради, «затерли написане на російській,

написали на українській мові, така-то Станрада» (ЦДАВОВУ: Ф. 1.— Оп. 2.— Спр. 3146.— Арк. 18).

А в Успенському районі Армавірського округу одну з українських шкіл було відкрито навіть за ухвалою сільської церковної ради (Вісті ВУЦВК.— 1929.— 20 березня).

У станиці Новодерев'янківській, використавши бездіяльність місцевої влади щодо українізації, як підкреслювалося в крайовій газеті, українізували церкви. Там почали навіть викладати українською мовою закон божий (Червона газета.— 1931.— Ч. 32).

У станиці Ягорлицькій, повідомлялося в пресі, «дуже тепло зустрічали присутні виступи наших харківських делегатів, особливо тих, що говорили українською мовою. Для багатьох тутешніх українців це, без сумніву, була ціла подія, бо, нігде правду діти, з трибуни вони чули українську мову вперше» (Вісті ВУЦВК.— 1929.— 4 липня).

І от в листопаді 1927 року в Ростові скликали крайову конференцію за участю представників Наркомату освіти України.

В оборону «кубанської» мови виступив доцент Краснодарського педінституту Ф. Чистяков, але підтримки не дістав. Проф. Міртов і доц. Шаля блискуче довели, що мова кубанського населення чисто українська, навіть менше засмічена чужими словами, ніж мова населення Чернігівської, Харківської та Катеринославської губерній, звідкіль походять кубанці.

Рятуючи ситуацію, Ємельянов запропонував поставити на плебісцит питання: чи треба проводити українізацію, чи ні. Але конференція одногосно відхилила цю пропозицію і визнала необхідним українізувати всі установи, не об'єднуючись тільки культурно-освітніми (Тризуб.— 1929.— Ч. 42.— С. 8).

Зрештою сам Ємельянов, як вже сказано вище, змушений був визнати: «После долгих споров и толков ясно одно: украинский язык один, особого кубанского языка нет. Украинское население не протестует против украинизации, если и школы, и техникумы и стансоветы украинизируются» (Вісті ВУЦВК.— 1928.— 4 вересня).

Ця сама конференція констатувала, з одного боку, стихійний потяг населення до українізації, якої воно одностайно вимагало на різних з'їздах, пленумах, конференціях і т. д., а з другого, боротьбу проти неї місцевих партійних організацій і представників влади і у зв'язку з цим загострення

національної і соціальної ворожнечі. Нарешті, для обміну досвідом українізації ухвалено налагодити зв'язки з УСРР (Тризуб.— 1929.— Ч. 42).

Наприкінці грудня 1928 року бюро крайового комітету партії в спеціальній резолюції визнало необхідним: 1) українізувати в районах, де переважає українське населення, не тільки школи, а і весь радянський апарат з тим, щоб у сільських і ставничих радах діловодство провадилося українською мовою, а в районних виконкомах — і українською, і російською; 2) оголошувати всілякі постанови сільських рад там, де є українське населення, одночасно в двома мовами — українською і російською; 3) вжити заходів, щоб у складі окружного і районного активів робітників певна частина працівників володіла українською мовою; 4) протягом найближчого року українізувати цілу низку рад і судових установ; 5) відкрити достатню кількість українських шкіл I і II ступеня.

Все це потягло за собою усунення з посади завідуючого відділом освіти кубанського округу Ємельянова і утворення крайвиконкомом нової комісії, котра розробила план українізації в 37 районах Північно-Кавказького Краю 965 шкіл I ступеня, 561 лікпунктів, 309 хат-читальень та декількох десятків профшкіл і шкіл II ступеня.

Наприкінці березня 1929 року пленум комісії крайового виконкому в справах національних меншин, поповнений представниками крайового суду і прокуратури та інших крайових установ, обговорював доповідь оргвідділу виконкому про планову українізацію радянського апарату в 37 районах краю протягом трьох років і про підготовку для цього на спеціальних курсах відповідальних працівників (по 1000 щороку).

Констатуючи, що досі ще не проведено роз'яснюючої праці на місцях і в крайовій пресі, не складено планів українізації і запропонувавши їм зробити це протягом десяти днів, пленум комісії прийняв за основу план оргвідділу, але з тим, щоб в українських районах були українізовані не тільки ради і районні виконкоми, а абсолютно всі установи (суд, міліція, кооперативи і т. п.). Крім того, пленум зажадав, щоб протягом 1929 року було українізовано не 8, а 15 районів, і доручив крайовому суду і прокуратурі негайно взятися за переведення роботи в судах на українську мову.

Через кілька днів під час III Крайового з'їзду було утворено спеціальну нараду делегатів з'їзду з приводу україні-

зації. На цій нараді делегати одноголосно вимагали негайної українізації (там само.— С. 8).

Основні напрямки її передбачали введення викладання українською мовою в початкових школах 35 районів, які підлягали українізації. Передбачалося перевести на українську і викладання в школах середнього ступеня, а також у так званих ШКМ (школах колгоспної молоді). В семи педагогічних технікумах створювалися відділення з навчанням українською мовою. В станиці Полтавській Слов'янського району розширили педагогічний технікум до 900 студентів. Випускники цих закладів повинні були вирішити проблему українських вчителів у початкових школах Північного Кавказу та Подоння. Важливе значення мало відкриття при Кубанському педагогічному інституті відділення українознавства з аспірантурою з профілю «українська мова, література та історія».

Було також організовано Північно-Кавказький український науково-дослідний інститут, одним із завдань якого була підготовка для шкіл різноманітних довідників. Друк шкільної та іншої літератури українською мовою мало здійснювати спеціальне видавництво «Північний Кавказ» у Ростові.

Важливим напрямком діяльності з українізації на Північному Кавказі було створення інформаційної мережі українською мовою, яка передбачала українізацію 9 районних газет, випуск крайової «Червоної газети», щомісячного крайового журналу «Новим шляхом», який пізніше було перейменовано на «Ленінський шлях». Для дітей було вирішено видавати «українську сторінку» в крайовій російськомовній газеті «Ленинские внуцата».

У Ростові було відкрито Північно-Кавказьке відділення Державного видавництва України, що давало можливість випускати підручники для українізованих шкіл і почати забезпечувати книжковий ринок україномовної літератури. Однією з важливих сфер державної підтримки українізації був культурний сектор з клубами, бібліотеками, хатами-читальнями, кіно, радіо, стінними газетами. В районах українізації велася масштабна робота з розгортання мережі гуртків та курсів вивчення української мови.

Окружні комітети Північного Кавказу ухвалювали численні рішення про обов'язковість вивчення української мови службовцями окружних, районних та сільських установ з подальшим введенням її в діловодство. Службовців,

які ухилилися від вивчення української мови, притягали до партійної та адміністративної відповідальності. Секретаріат Північно-Кавказького комітету партії теж ухвалював численні рішення щодо українізації в краї. Вони охоплювали матеріальну та організаційну допомогу у випуску преси українською мовою, дозволу відряджень редакторів газет в Україну. В 1929 році секретаріат крайкому збільшив наклад «Червоної газети» в два рази і доручив крайвиконкому виділити для цієї мети додатково паперу та 6450 карбованців, визначивши це як місячну норму. Було профінансовано український та вірменський пересувні театри. Обговорювалося питання про організацію стаціонарного українського театру в Ростові. Все це здійснювалося в межах трирічного плану українізації (Терещенко О. Українське відродження...— С. 70).

Не зважаючи на труднощі, пов'язані з тривалою попередньою асиміляцією українців краю, українізація в Північно-Кавказькому регіоні і на Дону до початку 30-х років мала тенденцію до розширення і закріплення в сільських районах. Своєрідним фундаментом для цього процесу стали успіхи в навчально-просвітницькій сфері. В 1931 році в краї було 1200 українських I ступеня і близько 80 шкіл так званого підвищеного типу, шкіл II ступеня — ШКМ. Значно виріс наклад «Червоної газети», який становив 38 тисяч примірників. Популярністю серед української та російської інтелігенції користувався педагогічний та літературно-художній щомісячник «Новим шляхом» (там само.— С. 70).

У Кубанському окрузі працювало понад 300 українських шкіл, 53 гуртки української мови, а в самому Краснодарі останніх — 30. На українському відділі робітфаку навчалось близько сотні осіб, українському відділенні педтехнікуму — 70, в педтехнікумі станиці Полтавської — 300 і на українському відділенні Кубанської радпартшколи — 60. Кубанський радіоцентр 40 відсотків своїх програм транслював українською мовою.

Проте станом на середину 1930 року жоден із 12 визначених для українізації районів не виконав свого завдання. Станичні ради, які вели діловодство українською мовою, були поодинокими...

Усі хати-читальні тих районів, що українізувалися, одержували газети і літературу рідною для місцевого населення мовою в дуже обмеженій кількості. Масова робота тут здійснювалася, як правило, російською.

Формально ставилися до українізації різні окружні організації. Наприклад, поштовики заявляли, що «немає команди зверху» (Вісті ВУЦВК.— 1930.— 20 липня).

Уже з кінця 1929 року, тобто з початком колективізації, місцева преса регулярно реєструвала випадки відмови працівників освіти користувалися українською. «На русском языке лучше занимается, он более нужен» (ст. Канівська); «украинизация — это ненужная для нас роскошь» (ст. Спокійна). В станиці Раєвській місцева влада не платила школі належних грошей через те, що вона була українізована. В станиці Старощербинівській завідуючий школою агітував проти утворення в школі 5 українського класу.

У станицях Новоменській і Мінгрельській керівництво відмовляло, не зважаючи на вимоги батьків і учнів, в українізації старших класів школи.

У станиці Андріївській звільняли з посад учителів, які володіли українською мовою, а призначали таких, що нею не користувалися. У школі села Новокубанського на другий рік навчання перейшли з української мови на російську, всупереч волі місцевого населення.

По всьому краї уперто не виконувалися розпорядження відповідної влади про те, що по школах, де українців не менше 30%, мусить викладатися українознавство. Ще рік тому Наркомос зробив розпорядження, щоб на всіх відділах Кубанського педінституту вчили українську мову, але місцева влада так цього і не виконала.

Подібне ж творилося і на інших ділянках місцевого життя. В станиці Новомишастівській відмовилися поповнювати бібліотеку українськими книжками, в Краснодарі центральна бібліотека імені Пушкіна, яка щомісяця безплатно діставала українські книжки, просто стала ховати їх. По хатах-читальнях, ігноруючи бажання відвідувачів, відмовлялися передплачувати українські часописи, а місцями агітували навіть проти їх приватної передплати.

У станиці Кореньовській в станраді не бажали розмовляти з населенням українською мовою, а в станраді Новомишастівської голова виконкому не приймав заяв, писаних українською мовою, і т. д., і т. д. (Тризуб.— 1929.— Ч. 42.— С. 9).

Та все-ж дерусифікація краю проводилася силами самого населення, що далі, то все глибше й ширше, і люди поза керівництвом самі собі давали раду. На відсутність українських театру та клубів населення Кубані відповіло

організацією численних українських аматорських труп, хорів, оркестрів. Майже в кожній станиці існував драматичний гурток; в Краснодарі їх налічувалося близько 10.

Між іншим, було помітне надзвичайне зацікавлення бандурою. Створилося декілька гуртків бандуристів, а при Краснодарській консерваторії організували клас гри на цьому інструменті. Один із таких гуртків протягом 8 місяців в 1928 році дав по станицях і селах краю з великим успіхом понад 200 концертів.

Відсутність українських бібліотек компенсувалася зростанням купівлі української книжки, часто-густо в складчину (там само).

Дуже захопилася українізацією молодь. У станиці Полтавській студенти педтехнікуму організували український лікпункт і пропустили через нього близько 600 неграмотних, у цьому напрямі працювали у багатьох станицях старші учні місцевих шкіл; вони ж організували стінні українські газети та групи сількорів і скрізь, де тільки провадилася національно-культурна праця, брали в ній найдіяльнішу участь (там само).

За ухвалою крайової влади в липні 1931 року в Краснодарі почав організовуватися Північно-Кавказький Український науково-дослідний інститут. Через півроку він уже приступив до виконання планових тем з чотирьох напрямків — економіки, історії та етнографії, літератури та мистецтва, мовно-культурного будівництва.

Результати праці 5 штатних і 21 позаштатних науковців за I квартал 1932 року, наприклад, були підсумовані в першому збірнику, до якого, зокрема, ввійшли статті: «Нариси історіографії Кубанщини», «Мова крайової газети», «Мова районних українських газет», «Місто Краснодар — як осередок пролетарської культури українських районів Північного Кавказу» тощо (Вісті ВУЦВК. — 1932. — 15 червня).

Одну з бригад вказаного інституту відрядили до станиці Полтавської з метою вивчення досвіду українізації партійного та радянського апарату, щоб поширити його в інших українських районах. Лінгвістична експедиція мовно-культурного сектора мала за завдання протягом 2 і 3 кварталів 1932 року дослідити межі розповсюдження української мови на Північному Кавказі.

Крім того, науковий колектив інституту готував підручники з української мови і літератури, суспільствознавства.

Крайова влада подбала і про матеріальну базу українського наукового закладу. Її передали Краснодарський історичний, Темрюцький і Таманський музеї, допомогли придбати бібліотеку, в якій налічувалося 8 тисяч книг (там само).

«З неволі,— писав П. Сулятицький,— пішов московський уряд і компартія на українізацію Кубані, і зараз вони самі добре не знають, як їм далі бути в цьому «проклятому питанні»: не допомагати українізації, поборювати її — зле, помагати — лихо, а зовсім не звертати на неї уваги, то ще гірше. Раніше говорилося, що українізація — це власне лише метода підходу партії до мас і є частиною їх геніального винаходу класової національної політики. А тепер чуємо, що українізація — стихійний процес і що вона не тільки метода підходу партії до трудових хліборобських мас, вона ставиться ширше, її потрібно використати як методу прискорення культурного рорзвитку українського населення краю» (Тризуб. — 1929. — Ч. 42. — С. 10).

Спочатку стверджували, що в українізації зацікавлені лише незаможні, і то переважно не козаки, т. з. іногородні, а тепер з жахом констатують, що стихія заливає і куркулів-козаків, і буржуїв-іногородніх, і їх обвинувачується у всіх гріхах українського шовінізму і націоналізму. Не вільні від тих обвинувачень і середняки. Це все загрожує перспективами об'єднання населення, а кому від такого об'єднання буде лихо, цього доводити не треба. Через те зараз уже лунають заклики «активно провадити жорстоку боротьбу з класовим ворогом, хоч би він був тричі українцем» (там само).

«1929 року,— продовжував П. Сулятицький,— надзвичайно жваво і піднесено пройшли Шевченківські дні. Не було станиці, не було села, взагалі скільки-небудь залюдненого пункту, де б урочисто не святкувалися ці дні, збираючи на концерти, вистави, реферати, академії сотні і тисячі люду. Не обійшлося, звичайно, без інцидентів. Наприклад, у Павловській, коли при перших згуках «Заповіту» весь зал піднявся, секретар партосередку, голова стансовіту, секретар нарсуду і члени райвиконкому, не скинувши шапок, на вимогу присутніх встати, відповідали; «Вы — украинцы, ну и стойте»...

Подаючи цей факт, «Червона газета» глибокодумно і багато додала від себе: «отакі чудаки».

«Стриманість в оцінці,— зазначав П. Сулятицький,— надзвичайна, і вона свідчить про те, що наближається той

час, коли Кубань знайде в собі і сили й уміння примусити отих «чужаків», що зараз сидять по всіх її закутках, не тільки встати, але й назавжди залишити її хату...» (там само.— С. 10).

Кубанцям у вигнанні залишалося лише мріяти про повне відродження українства на рідній землі, а тим, хто там проживав, більшовицька влада в 1931—1932 роках дала невелику можливість сподіватися на дальший розвиток українізації. Про це нібито свідчили її кроки. Так, ухвалювалися постанови про відкриття нових курсів для підготовки вчителів українських шкіл, критикували недоліки в окремих районах тощо.

Усе це було однак явищем тимчасовим: з 1930 року, за дослідженням Я. Савки, почався зворотний процес — згорання українізації. Уже тоді в практику увійшли нічні виклики професорів і учителів-українців, начеплювання різноманітних ярликів, інкримінування безглузких звинувачень.

Але повних обертів цей процес набрав 1932 року, коли ЦК ВКП(б) і РНК СРСР ухвалили постанову «Про припинення українізації». Підписана Сталіним і Молотовим ухвала вимагала «негайно перевести на Північному Кавказі діловодство радянських і кооперативних органів «українських» районів, а також усі існуючі газети і журнали з української мови на російську як більш зрозумілу для кубанців, підготувати і до осені перевести викладання у школах на російську мову» (Терещенко О. Українське відродження на півдні Росії.— С. 70). Крайком і крайвиконком зобов'язані «терміново перевірити і поліпшити склад працівників шкіл в «українських» районах.

Одразу ж було припинено діяльність видавництв «Червоний прапор» і «Радянський станичник», Краснодарська філія Державного видавництва України з її представництвами на Кубані і Північному Кавказі зупинила розповсюдження української літератури і періодики. Відтак місцеве населення змушене було читати лише російськомовні видання.

З 28 березня 1933 року ліквідувався і крайовий український театр (ЦДАВОВУ: Ф. 1.— Оп. 8.— Спр. 374.— Арк. 42).

Успіхові русифікації сприяли заходи на зразок тих, що практикувалися у фашистській Німеччині: українські школи та культурно-освітні установи повсюдно ліквідувалися, у людних місцях палили українські книжки з хат-читалень;

тих, хто поширював українське слово, знищували або висилали до сибірських концтаборів — така доля спіткала, зокрема, півтори тисячі вчителів.

Великих втрат українське населення Кубані зазнало під час голодомору, що набрав розмаху вслід за насильницькою колективізацією селянських господарств. Загони Червоної армії та ОДПУ оточували щільним кільцем козацькі станиці, не випускаючи з них людей,— тобто прирікали їх на вимирання, оскільки хліб і худобу заздалегідь було забрано.

Внаслідок таких заходів більшовицької влади половину українського козацтва Кубані заморили голодною смертю. Населення значної кількості станиць поголовно вивезли до Сибіру, вселивши на козацькі обійстя, здебільшого, ветеранів Червоної армії. Знищували навіть назви станиць — їх змінювали, аби ніхто і здогадатися не міг, що тут жили нащадки українського козацтва.

Так, 16 грудня 1932 року, крайком ВКП(б) прийняв постанову про виселення всіх жителів станиці Полтавської: «Ввиду того, что станица Полтавская, несмотря на принятые меры, продолжает злостно саботировать хозяйственные мероприятия Советской власти и явно идет на поводу у кулака, признать необходимым выселить всех жителей станицы из пределов края, за исключением доказавших на деле свою преданность Советской власти в гражданской войне и борьбе с кулачеством... Полтавскую партийную организацию, как явно неспособную бороться за решения партии, распустить». Полтавську, з найбільш характерною українською назвою, переіменували на Красноармійську.

20 січня 1933 року бюро Північно-Кавказького крайкому ВКП(б) під головуванням першого секретаря Шоболдаєва прийняло безпідставну постанову: «Ввиду того, что станица Уманская Павловского района по прежнему идет на поводу у кулака, саботируя хлебопоставки, по примеру станицы Полтавской, Медведовской и Урупской выселить в северные районы СССР из станицы Уманской 1200 хозяйств единоличников и колхозников, наиболее злостно саботирующих хлебопоставки».

Тепер старовинна станиця, яка була названа при переселенні запорожців на Кубань за йменням запорозького коша (куринь), стала Ленінградською (там само).

Так фактично були розгромлені найбільш активні центри української культури в сільській місцевості Північно-Кавка-

зького краю (Терещенко О. Українське відродження півдня Росії.— С. 71).

Крім того, десятки тисяч свідомих кубанських українців, яким інкримінували «антидержавну національну політику», були закатовані в підвалах місцевих відділів ОДПУ-НКВС.

Усе це боляче вдарило по українській людині Кубані, спричинивши там занепад національного життя на довгі роки.

ДОКУМЕНТИ

Постанова

Північно-Кавказького крайкому РКП(б) про роботу серед українців

1925 рік

Постановление Крайкома РКП(б) Северного Кавказа О работе среди украинцев

В виду того, что работе среди украинского населения Края до сих пор не уделялось должного внимания, бюро Север. Кав. Крайкома постановило:

1. Предложить Окркомам усилить работу среди украинцев, как среди национального меньшинства, считая эту работу существенно важной.

2. Работу среди украинцев развернуть, главным образом, по линии народного образования, принимая все меры к удовлетворению нужд населения в украинской школе.

3. Украинской секции при Окркомах организационно оформить и укомплектовать бюро секций соответствующими коммунистами-украинцами, с выделением платного секретаря, и в первую очередь — на Кубани, в Армавире, Черноморьи и Таганроге.

4. Признать необходимым к новому учебному году провести перевод на украинский язык школ в тех населенных пунктах, где при свободном опросе соответствующее количество населения выскажется за украинскую школу.

5. Считать необходимым вводить представителей от украинцев хлеборобов в выборные советские и общественные органы как от национального меньшинства, если таковые не избраны в общем порядке.

6. Поручить фракции КИК'а разработать вопрос о переводе работы в учреждениях на украинский язык в районах с преобладающим украинским населением, где за это выскажется большинство населения.

7. Подотделу Нацмен совместно с Орготделом Крайкома разработать вопрос об обслуживании всех округов с украинским населением партийными украинскими силами.

8. Признать необходимым, при отсутствии возражений со стороны Кубокркома, превратить приложение «Советский Станичник» к газ. «Красное Знамя» в украинскую газету с использованием ее для обслуживания всех районов Края с украинским населением. Кубокркому совместно с отделом печати Крайкома поручается провести в жизнь его решение.

9. Агитпрому разработать вопрос о сохранении в Краснодаре специального отделения при Совпартшколе для подготовки работников украинцев.

Еженедельник Народного Комиссариата просвещения РСФСР.—1925.— № 29.— С. 14—15.

Витяги

з резолюцій учительської конференції Слов'янського, Поповичівського і Темрюцького районів Кубані щодо українізації

9—12 січня 1926 року

Из резолюций украинской учительской конференции Славянского, Поповичевского и Темрюкского районов Кубанского округа (9—12 января 1926 г.)

1. По докладу «Украинизация на Кубани».

Конференция учителей украинских школ Славянского, Поповичевского и Темрюкского районов Кубанского округа отмечает, что опыт работы украинских школ на Кубани целиком подтверждает правильность курса, взятого Покружной Партконференцией в отношении украинизации, так как ребенок лучше развивается в родной школе и легче овладевает знанием. Такие же результаты дает и политпросветительная работа на украинском языке. Передовая часть населения приветствует и поддерживает украини-

зацию школы и несочувственное отношение к украинской школе некоторых станиц объясняется несознательностью их в отношении национальной политики Соввласти, а также влиянием отдельных лиц, враждебно относящихся к украинизации.

В то же время, конференция отмечает целый ряд причин, тормозивших работу по украинизации школы:

1) Недостаточно внимательное отношение к вопросу украинизации школы со стороны части партийных, профессиональных и советских организаций, что в некоторых местностях привело даже к закрытию украинских школ.

2) Недостаточно внимательное отношение к украинской школе со стороны райинспектуры, что наиболее выявилось при укомплектовании школ педперсоналом. В некоторых станицах квалифицированные учителя-украинцы назначались в русские школы, а в то же время в украинских школах работали учителя, совершенно неподготовленные к этой работе.

3) Неприспособленность украинских учебников к природе, экономике и быту Кубани.

4) Недостаточная работа учителей-украинцев вне школы, среди взрослого населения.

В целях углубления и расширения работы по украинизации в будущем, конференция считает необходимым:

1. Провести широкую кампанию среди населения по разъяснению национальной политики Соввласти и популяризации постановлений II-й окружной партконференции по вопросу украинизации Кубани, привлекая к этой работе профессиональные и советские организации.

2. Просить соответствующие организации ускорить решение вопроса об украинизации советских учреждений и, в первую очередь, обеспечить украинскому населению право подавать в сов. учреждения заявления, написанные на украинском языке, и пользоваться украинским языком на заседаниях стансоветов и проч.

3. Просить соответствующие организации установить единую линию поведения в отношении украинизации среди станичных организаций и учреждений.

4. Немедленно приступить к переводу на украинский язык работы хат-читален и ликпунктов, обслуживающих украинское население, вменив в обязанность учителям-украинцам вести всю политико-просветительную работу на украинском языке.

5. Поручить окр. нацмену:

а) проследить за тем, чтобы вся внутренняя работа укр. школ велась на укр. языке и обеспечить право вести переписку с советскими учреждениями и организациями на укр. языке;

б) обратить особенное внимание на укомплектование укр. школ педперсоналом, сосредоточив этот подбор в окрОНО;

в) пересмотреть состав заведующих укр. школами и подобрать на эти должности работников-украинцев соответствующей квалификации;

г) принять меры к назначению в украинские районы инспекторов-украинцев;

д) с будущего учебного года приступить к плановой работе по украинизации семилеток, школ крестьянской молодежи и школ II ступени;

е) организовать в течение летнего периода украинские учительские курсы;

ж) наладить вопрос снабжения укр. школ учебниками и принять меры к изданию учебников, приспособленных к условиям Кубани;

з) созывать периодически массовые районные украинские учительские конференции.

2. По докладу «О работе хаты-читальни ст. Полтавской»

При украинизации хат-читален необходимо:

а) обратить серьезное внимание на подготовительную работу, разъяснить населению важность украинизации и потребность в ней, ознакомить население с украинским правописанием и проч.;

б) с помощью учительства и актива хлеборобов провести агитацию за выписку газет на украинском языке, в первую очередь газ. «Радяньский Станичник»;

в) озаботиться увеличением количества украинской литературы в библиотеках (приобретая в первую очередь книги по сельскому хозяйству), понятной для крестьянских масс художественной литературы; принять меры к продвижению книги к читателю;

г) всю работу хаты-читальни как справочную, кружковую, так и массовую вести на украинском языке, избегая непонятных для местного населения слов и оборотов и только постепенно, в процессе работы, обогащая лексикон;

д) добиваться того, чтобы вся переписка хаты-читальни с другими учреждениями, а также письменные заявления для крестьян выполнялись на украинском языке.

3. По докладу «О работе опытно-показательной школы Куб. Укр. Педтехникума за 1-й триместр»

Конференция отмечает следующие достижения в работе опытной школы.

1. Широкое применение активных методов (главным образом, исследовательского) и, как результат этого, активность и самостоятельность детей при проработке программного материала.

2. Плановость школьной работы и активное участие в разработке производственных планов учащихся и части родителей.

3. Успешную пропаганду идей трудовой школы среди населения, что привело к перемене взглядов родителей на общественную работу учащихся, на школьные экскурсии, на стенгазету и пр. Конференция считает, что опытная школа в дальнейшем должна провести следующие мероприятия:

а) установить связь в работе с другими школами станицы;

б) теснее связаться с советскими учреждениями и общественными организациями;

в) увеличить количество времени на технические навыки.

В отношении метода групповой проработки материала в IV группе — конференция поручает опытной школе детально проверить целесообразность этого метода и поделиться с учительством результатами работы.

4. По докладу «О работе украинских секций педколлективов»

1. Добиться, чтобы все учителя-украинцы принимали активное участие в работе секций.

2. В педколлективах и методических кружках, где украинцы составляют большинство, всю работу вести на украинском языке.

3. Организовать в каждом районе украинские районные секции, поручив им руководство работой станичных секций.

4. Просить союз Работпрос выделить часть средств на приобретение украинской литературы.

Вопросы просвещения. — 1926. — № 3-4. — С. 200—202.

Постанова Північно-Кавказької крайової ради з народної освіти про організацію курсів учителів українських шкіл

1930 рік

8. Об организации курсов учителей украинских школ I ст.

На основании постановления рабочей части Президиума Крайсовнарпроса для обеспечения украинскими учителями школ I ст. организуются курсы по подготовке украинских учителей при следующих педтехникумах и по следующей разверстке комсомольцев на район по посылке на курсы:

а) Полтавский Техникум:	Славянский район...	15 чел.
(ст. Полтавская Славянск. района)	Тимошевский	-"- 1-"-
	Кореневский	-"- 15-"-
	Каневский	-"- 15-"-
	Брюховецкий	-"- 15-"-
б) Кубанский Техникум:	Краснодарск.	-"- 25-"-
(г. Краснодар)	г. Краснодар	-"- 20-"-
	г. Ключевск.	-"- 15-"-
	Абинский	-"- 1-"-
в) Ставропол. Техникум:	Ремонтненск.	-"- 10-"-
(г. Ставрополь)	Замовниковск.	-"- 10-"-
	Пролетарский	-"- 10-"-
	Курсавский	-"- 10-"-
	Дивенский	-"- 10-"-
	Арзигирский	-"- 10-"-
г) Таганрог. Техникум:	Таганрог	-"- 15-"-
(г. Таганрог)	Таганрогский	-"- 10-"-
	Мечетинский	-"- 15-"-
	Азовский	-"- 15-"-
д) Кушевский Техникум	Кушевский	-"- 50-"-
(ст. Кушевская того же района)	ст. Минский-	-"- 25-"-

Предлагается всем указанным Райсовнарпросам по окончании курсов использовать окончивших на работе в школах своих же районов.

Завпредкрайсовнарпроса *Гадиев*
Зав. Учраспредом *Панов*

Бюллетень Сев.-Кав. краев. совета народного просвещения. —
1930. — № 4. — С. 13—14.

**Резолюція
крайової наради інспекторів відділів народної освіти про
заходи щодо здійснення українізації
на Північному Кавказі**

13 лютого 1931 року

**Резолюция совещания райинспектуры о мероприятиях по
проведению украинизации на Северном Кавказе**

Успешное развертывание социалистического строительства по всему фронту на основе решений XVI партийного съезда и VI Северо-Кавказской краевой конференции ВКП(б), завершение и закрепление сплошной коллективизации нашего края и окончательной ликвидации на ее основе кулака как класса упирается в необходимость приведения темпов культурного строительства в соответствии с темпами, взятыми по социалистическому переустройству всего народного хозяйства страны.

Декабрьский пленум Крайкома ВКП(б), выдвигая задачу «решительного и коренного перелома в культурном строительстве», считает, что «культурное строительство является коренным условием нашего дальнейшего продвижения вперед и построения социализма в исторически минимальные сроки», предлагает... «вопросы культурной работы ставить и решать как основные вопросы социалистического строительства».

В свете этих задач проведение национально-культурного строительства, в частности украинизации, как основной из форм этого строительства приобретает особое значение в условиях нашего края.

Конкретная постановка вопроса об украинизации культурной работы должна ставиться в зависимости от «прямых и конкретных задач социалистической реконструкции, которые (задачи) для районов с преобладанием украинского населения характеризуются большим процентом коллективизации, механизации и интенсификации сельского хозяйства (развитие новых технических культур), потребностью в кратчайший срок разрешить проблему организации, поднятия производительности и культуры труда, внедрения новейшей техники, подготовки соответствующих кадров, вовлечения широких трудящихся масс в социалистическое строительство, т. е. проблему, разрешение которой немис-

ливо без одновременного развертывания культурной работы на родном языке.

Совещание отмечает положительные сдвиги в области украинизации культпросветучреждений по линии школ I ступени, увеличение количественных показателей (рост школ с 464 до 1000, увеличение % охвата детей до 65%, издание основных учебников для всех групп I ступени) и качественной стороны работы (издание программ, проведение ряда курсов для учителей I ступени, повышение качества работы школы в связи с коренизацией и т. д.). По линии ШКМ — рост украинизированных школ, увеличение контингентов. По линии подготовки кадров: увеличение педтехникумов с 1 до 7, украинизация Кубанского пединститута, проведение ряда курсовых мероприятий (охват для 1000 чел.), приглашение работников с Украины.

По линии массовой п/п работы: издание краеведческой литературы, украинизация ликбезработы, продвижение через систему кооперации украинской книги.

Наряду с этим совещание констатирует, что темпы проведения украинизации культурно-просветительной работы в такой мере не соответствуют требованиям развертывания социалистического строительства и национальной украинской культуры и отмечает: наличие в практике целого ряда районов политической и практической недооценки значения украинизации; весьма слабое развертывание, а местами и полное отсутствие борьбы с проявлением великодержавного шовинизма как главной опасности и украинского национального шовинизма, совершенно слабое развертывание борьбы с оппортунистическим отношением проведения в жизнь решений Крайкома ВКП(б) и Крайисполкома об украинизации в крае; недостаточное проведение разъяснения и популяризации национальной политики партии по линии культпросветучреждений.

Для решительного сдвига в вопросе украинизации и дальнейшего развертывания строительства украинской национально-социалистической культуры совещание постановляет:

1. Исходя из положения, что введение всеобщего обязательного обучения на родном языке является могучим фактором развития национальной культуры по форме, интернациональной по существу и руководствуясь постановлением пленума крайкома о коренизации 70% нац. и

нацменшкол в 1931 г., органам ОНО на местах принять все меры к выполнению и перевыполнению данного задания в украинских районах края.

2. Решительно бороться с недооценкой политического и практического значения украинизации, с проявлениями великодержавного шовинизма и стремлений кулачества сорвать мероприятия партии по украинизации.

Развернуть беспощадную борьбу под руководством партии с проявлениями оппортунизма в национальном вопросе в органах народного просвещения.

Широко развернуть массовую работу по разъяснению трудящимся ленинской национальной политики партии, в частности, решения Крайкома ВКП(б) об украинизации путем введения укр. языка в обиход... политжизни, постановкой докладов, вечеров, посвященных укр. культуре и т. д., тесно увязывая с проведением текущих хоз. полит. кампаний.

3. Совещание одобряет решение КСНП о пересмотре украинской культпятилетки в сторону ее расширения и ускорения темпов.

Одновременно с этим совещание считает, что сроки украинизации не соответствуют задачам социалистического строительства, поэтому считает необходимым КСНП дать твердые указания об усилении темпов и сокращении сроков украинизации всей сети культпросветучреждений, в частности, массовой школы (первая ступень, школы переростков, ШКМ и др.). Сеть специальных учебных заведений: профшколы, с.-х. учр. и др., а также сеть стационарных курсов ускоренных и вечерних ШКМ, колхоз-университетов и т. д. должны также перевести свою работу на украинский язык в наступающем 1931 году.

4. Украинизация сети ликбеза (ликпункты и школы малограмотных) как одной из форм привлечения взрослого населения к активному участию в социалистическом строительстве должна проводиться ускоренными темпами. Совещание считает необходимым поставить перед соответствующими организациями вопрос об усилении снабжения украинской литературы для малограмотных, а также издания краеведческой и газет на украинском языке для детей и малограмотных.

5. Массовая политико-просветительная работа в первую очередь изб-читален, красных уголков, радио-кино в системе единого плана должна быть ведущей в деле украинизации.

низации. Поэтому при составлении единого культплана органам ОНО нужно обеспечить все мероприятия, содействующие полному переводу сети п/п. учреждений на родной язык, вовлекая в эту работу все организации. Единый культплан должен быть составлен как план проведения украинизации всей культ.-просвет. работы. Особо должно быть обращено внимание на проведение украинизации художественного обслуживания. Со стороны КСНП должна быть оказана соответствующая помощь в налаживании руководства сетью низовых художественных кружков, создании опорных баз (кино, театр, музей) и т. д.

6. Проведение украинизации упирается в проблему кадров. Совещание, приветствуя решение НКП УССР об оказании помощи нашему краю в проведении украинизации, в частности, в деле подготовки кадров, считает необходимым:

а) взятый КСНП курс и развертывание сети украинских педтехникумов закрепить, добиваясь более высокого качества продукции их и ускорив развертывание п/п. и дошкольных отделений;

б) учитывая огромную нужду в кадрах для средней школы, Крайсовнарпрос решительно ставит вопрос перед Кубанским пединститутом о введении украинского языка на всех старших курсах всех факультетов с тем, чтобы в текущем году он выпустил не только преподавателей родного языка, но и специалистов преподавателей по отдельным дисциплинам для ШКМ;

в) недостаточная квалифицированность значительного большинства украинских учителей требует особого внимания к вопросу повышения квалификации на родном языке. Считать необходимым в текущем учебном году окончательно ликвидировать украинскую неграмотность среди работников сети народного просвещения, используя для этой цели как систему заочного обучения, так и курсовые и кружковые мероприятия;

г) острый недостаток в кадрах, владеющих украинским языком для советского кооперативного и колхозного аппарата, сейчас уже тормозит дальнейшее проведение украинизации.

Совещание считает нужным поставить перед соответствующими организациями и органами, регулирующими подготовку кадров об украинизации специальных учебных заведений (СПШ, с.-х., кооперативные, медицинские и дру-

гие техникумы, расположенные в украинских районах, и об открытии украинских отделений при учебных заведениях, имеющих краевое значение.

7. Работа по линии снабжения учебников и учебных пособий для школ всех типов должна вестись по линии полного количественного охвата и качественного улучшения их. Совещание считает необходимым в этом году приступить к изданию краеведческих учебников на украинском языке для ШКМ.

Совещание приветствует начин газеты «Ленвнучат» — издание украинской странички, считает необходимым в 31 году приступить к изданию самостоятельной украинской детской газеты как для младшего, так и старшего возраста, а также издания журнала — учебника на укр. языке.

8. Развертывание украинизации культурной работы, естественно, ставит вопрос о необходимости издания на Северном Кавказе специального журнала на украинском языке, освещающего теорию и практику культурной работы в украинских районах.

9. Отмечая, что постановление КИК'а, которым на органы ОНО возложена задача по ликвидации украинской неграмотности среди работников аппарата советских и других организаций, не выполнено. Совещание поручает старшим инспекторам укр. районов принять решительные меры к выполнению постановления КИК'а путем создания зимой текущего года кружков и курсов, обеспечив их должным методическим руководством.

10. Крайсовнаркомпросу в развитие настоящего решения дать подробное указание на места о порядке срока и методах проведения украинизации всей работы по культурному строительству.

11. Намечаемый КСНП съезд украинской инспектуры совместно с представителями опорных учреждений-совещание считает нужным созвать не позднее февраля месяца 1931 года.

(Утвер. Презид. КСНП 18/II-31г.)

Бюллетень Северо-Кавказского крайнарпроса. — 1931. — № 11. — С. 15—19.

Газетне повідомлення про недоліки в українізації Приморсько-Ахтарського району на Кубані

5 травня 1932 року

Рішуче вдарити по всім винувникам зриву українізації

Рибтрест строки українізації все відтягує, парторганізація за українізацію ні своїх комуністів, ні робітників не турбується, ніякої масово-політичної роботи навколо питань ленінської національної політики не проводить. Але, не дивлячись на такі опортуністичні принципи, які мають зв'язок з великодержавним шовінізмом — політосвіта в Рибтресті організувала курси та гуртки по вивченню укрмови.

Директор тресту, член ВКП(б) Штепа, роботу курсів зривав і заявив: зараз не до українізації, тут баланс не сходиться.

Внаслідок такого ставлення до українізації партосередку та Рибтресту — курси та гуртки розпались. Зараз т. Штепа видає наказ «негайно розпочати українізацію, і взагалі т. Штепа не так робе, як треба, де треба масова робота, там голе адміністрування, накази — треба б РК ВКП(б) рішуче поставитись до всіх зривщиків українізації та перевірить, як завпроваджує Ленінову національну політику партколектив Рибтресту.

Б. Є.

Колгоспний ударник (Приморсько-Ахтарськ). — 1932. — 5 травня.

Стаття

М. Павленка у всесоюзній учительській газеті про недоліки українізації в Слов'янському районі на Кубані

24 травня 1931 року

На лаврах бездеятельности

Несмотря на ряд директив краевых и центральных органов, дело украинизации соваппарата Славянского района Северо-Кавказского края не подвигается.

Такие крупные станицы, как Славянская, Полтавская, Старо-Джерелиевская, Ново-Николаевская и др., до сих пор

ведут работу на русском языке, мало понятном для местного украинского населения. Как единичное отрадное явление следует отметить, что в районе украинизированы школы I ступени.

Что делают просвещенцы, чтобы сдвинуть с места дело? Борются ли они за большевистское проведение украинизации в станицах, борются ли они с теми, кто срывает ленинскую национальную политику, с великодержавным шовинизмом? Просвещенцы в большинстве случаев стоят в стороне от этой большой работы. На сегодняшний день, за немногим исключением, они еще не стали застрельщиками украинизации в станицах. Так, стангруппком союза рабпрос станицы Ново-Николаевской взялся было организовать кружок изучения украинского языка, но до сих пор преспокойно почивает на лаврах... бездеятельности.

Недалеко от Ново-Николаевского стангруппкома ушли и другие группкомы союза рабпрос. Классовый враг и его агентура, пользуясь неповоротливостью наших общественных организаций, активно выступает против украинизации, говоря, что украинизацию вводят для того, чтобы держать народ в темноте, чтобы друг друга не понимали и т. д.

Нужно в корне уничтожить эту вредную кулацкую агитацию. Нужно в ближайшие дни обеспечить решительный поворот просвещенцев Славянского района в сторону скорейшего практического осуществления украинизации района.

М. Павленко

*За коммунистическое просвещение (Москва).—
1931.— 24 травня.*

Лист

**директора Українського крайового державного
драматичного театру Північного Кавказу**

**С. Чернявського до наркоматів освіти РСФРР і УСРР
про важкі умови існування колективу**

28 липня 1931 року

Условия Сев. Кавказского Края, где целый ряд районов населяет украинское население, совершенно естественно выдвинули вопрос о создании своего национального театра, который сумел-бы показать с одной стороны украинские пьесы советской тематики на их языке, с другой своим

национальным по форме, а социалистическим по содержанию успехи национальной политики нашей партии.

Это задачи, стоявшие перед театром в момент его формирования и всего подготовительного периода. Составленная смета театра в сумме 179.000 руб. утвержденная постановлением Крайисполкома и рабочей частью (до этого) През. Крайсовнарпроса и Крайрабиса с самого начала работ театра обеспечивала солидность работы будущей национальной театральной единицы, впервые организуемой на Северном Кавказе, на что было обращено вначале максимальное внимание Краевых организаций.

Начинается второй период. Театр формировался на базе роспуска украинского коллектива «Червоный жовтень» согласно категорических предложений Крайпосредрабиса и Крайрабиса, настаивавших на максимальном охвате мною безработных данного коллектива, не учитывая моих заверений в необходимости упора на взятие квалифицированных сил из Украины, которые освобождались от контрактов в ряде театров.

Вопрос предоставления площадок театру Крайпосредрабисом, несмотря на соответствующее решение Президиума Крайрабиса, оказался совершенно открытым и, находясь в сфере Краевого (целого ряда зрелищных предприятий Краевого-Ростовского и местных) недоверия, я не имел возможности начать работу театра на площадке, обеспечивающей хотя бы минимум промфинплана, утвержденного Крайсовнарпросом.

Имея направление в гор. Армавир (официальное от Крайпосредрабиса), я вынужден был начать подготовительную и активную первого месяца работу театра в гор. Новочеркасске, где в ряде организационных неувязок, проявившихся со стороны ряда организаций к нашему театру я (а не мне) вынужден был платить гарантию Новочеркасскому УЗП. Таковая была встреча первого национального театра с периферийным Управлением зрелищных предприятий.

В результате подобного отношения, несмотря на полное основание выдержать свою социальную и художественную значимость, театр, ввиду невыполнения промфинплана и четырех судебных дел с организациями, закупавшими спектакли, вынужден был отойти от намеченного репертуарного плана в сторону частичного введения этнографического материала, который дал возможность даже ввиду прекращения финансирования театра, покрыть материальные проб-

лемы, ярко вырисовавшиеся в то время из-за того, что целый ряд организаций, желая заниматься голой коммерцией, игнорировали Советский Украинский театр, а будирование данного вопроса о прекращении подобного отношения к нашему театру перед Краевыми руководящими организациями не нашло до сих пор своего разрешения.

Я предлагаю для иллюстрации целый ряд материалов, в копиях они с достаточной яркостью охарактеризуют Вам положение, когда Краевой театр не может найти площадок для своей работы у себя же в Крае.

Подтверждением того, что театр строился и строится как действительно Советская национальная единица служит наличие в репертуаре театра «ГУГА», «Диктатура», «Міст», «Свеча-Криница», «Газы (Ирчана)». «Вій» (по тексту Остапа Вишни) и находящиеся в работе «Наступ» и «Гайдамаки». Этнографический материал, выразившийся в названиях «Запорожец за Дунаем», «Сорочинский ярмарок» и «Наталка Полтавка», были введены потому, что:

1. Театр, кроме сумм на организационную работу, не получает финансовой поддержки от Крайсовнарпроса, в свое время утвержденной КИК'ом, а Крайсовнарпросу не вносят деньги ряд организаций как, например, Крайколхозсоюз, Крайсоюз и Крайсовпроф.

Я же, очутившись в безвыходном положении в Новочеркасске с одной стороны, и, не имея средств для выезда в следующий город, с другой, с санкции Худполитсовета и официального разрешения местных организаций вынужден был согласиться на пропуск указанных выше пьес. А также то, что:

2. Театр платит гарантии за снимаемое помещение (в Краснодаре — платим 20 рублей за вечер), при абсолютном неучастии Краевых организаций, несмотря на ряд моих рапортов, снимают с меня ответственность за поданный репертуарный прорыв.

Я прошу обратить внимание на прилагаемые к данной докладной записке копии рапортов, которые со всей ясностью определяют отношение организации к театру, который получив письменное постановление о гарантиях, который имеет утвержденную годовую смету и в результате оказался без финансовой базы.

Разверните карту Северного Кавказа, возьмите любой город и театр Вам покажет того или иного УЗП и Райсовнарпоса «нет, нет, нет».

Мною в свое время испрашивалась от Крайсовнарпроса комиссия, дабы на месте можно было ознакомиться, я бы сказал, познакомиться с театром, который находился два месяца в 2-х часах езды от центра Края г. Ростова, но такая приехала в театр спустя два с половиной месяца работы театра, который с одной стороны находится в тисках хозяйственников ряда УЗП, предпочитающих в угоду кассовым интересам интересы классовые, а с другой стороны в Край же посылался ряд компрометирующих меня как руководителя предприятия материалов, которые безусловно требовали в интересах дела немедленного разрешения, но комиссии в свое время не было, что, безусловно, отразилось на работе театра.

После Новочеркаска театр переехал на клубную площадку в г. Кропоткин с совершенно необорудованной сценой (3,5x5 метров), за которую платит 25%, сбора, и только сюда приезжает комиссия Крайсовнарпроса и вместо изучения ненормальностей, возникших по отношению к театру со стороны ряда организаций, она, не проверив материалов, ограничилась целым рядом ничем необоснованных предложений, которые в свою очередь вызвали единодушное возмущение работников театра и Кропоткинского Райсовпрофа. Я воздерживаюсь от дачи оценки работы комиссии, но хочу сигнализировать формальное отношение к театру, отсутствие конкретных указаний дальнейшей его работы, благодаря чему театр стоит под угрозой срыва его работы ввиду отсутствия площадок с 1-го Октября, и возможные беспризорности и распада театра, если Наркомпросы РСФСР и УССР не обратят внимания на то безобразное положение в котором очутился театр ввиду всего вышеуказанного, и своим вмешательством не помогут театру наладить нормальную работу и правильное обслуживание трудящихся националов Края.

КОНКРЕТНО:

1. Решением рабочей части Президиума Крайсовнарпроса утверждены выводы комиссии, которая указывает о необходимости перевода театра на хозрасчет без конкретных указаний, с оставлением классического (вероятно Наталка Полтавка и проч.) репертуара. Театр не отрицает необходимости перевода на хозрасчет, но ведь это нужно делать разумно, так, чтобы не толкать театр на старую тематику, как это было уже сделано, а посему, я прошу разъяснить, что это значит оставление классического репертуара с

советизацией его (выводы), нужно-ли это сегодня трудящемуся националу, для которого создан театр. Я же со своей стороны на подобное приспособленчество и формальность в подаче нашего репертуара идти не могу. Данное предложение было сделано комиссией только ввиду хозрасчета, не продумав достаточно вредности проведения этого в жизнь.

В отношении введения хозрасчета я всецело присоединюсь к мнению работников и профорганизации театра, которые указывают на необходимость проработки данного мероприятия для использования его по отношению к украинскому театру в условиях Северного Кавказа.

Во время пребывания моего в Наркомпросе Украины в беседе с тов. ГЕТЬМАНОМ я выяснил, что даже на Украине переводят украинские театры с тщательным изучением данного вопроса, а делать это с кандачка, не обеспечивая театр, по моему, это ничто иное, как искривление линии Партии в данном вопросе. (Правда некоторые члены комиссии, вроде товарища Абакумова, представителя Крайсовнарпроса, предлагали реорганизовать струнный оркестр, необходимый для музыкального оформления спектаклей, в музыкальную часть в составе из одного ...баяна? не легли ли подобные размышления в других отраслях работ комиссии в их основу).

2. В результате бесполезных обращений в Краевые организации, я ставлю вопрос перед Наркомпросами РСФСР, УССР о том, что наш театр не имеет площадок с 1-го Октября ввиду того, что во всех городах Северного Кавказа открывают зимние сезоны русские драмы, единственный так званый Армавирский театральный Трест на Северном Кавказе считает необходимым пригласить в состав своего Треста оперетту, оперу, русскую драму, но не украинский театр.

Крайпосредбис же до сих пор не дал ни одной площадки. А также ввиду того, что сектор искусств Крайсовнарпроса держит курс на перевод театра в условия инструктивного театра, забывая о том, что Северный Кавказ не имеет ни одного представителя Украинской культуры, кроме нашего театра, целый ряд высоко квалифицированных работников театра заявляют о нежелании работать в подобной атмосфере и выходе из состава театра. Приглашенные работники, оканчивающие работу в других театральные предприятия, также не изъявляют своего согласия на выезд в театр инструктивного порядка, считая, что подобный

театр должен быть организован как филиал большого в размерах, утвержден для нашего национального театра.

Работая, инструктивным театром можно охватить ряд станиц, которые совершенно не выдержат финансовой базы и промфинплана театра.

Я прошу Наркомпрос РСФСР и УССР взять театр под свое непосредственное наблюдение и обсудив выдвинутые мною моменты невозможности подобной БЕЗПЕРСПЕКТИВНОЙ как в отношении площадок, так и в финансовом отношении работы театра, учесть всю создавшуюся ситуацию вокруг работы молодого театра, нежелание хозяйственников из зрелищных предприятий Края контактировать с ним, и, оценив по своему отношению Краевых организацией к первому Краевому национальному театру, либо взять театр Северного Кавказа, перебросив его на Украину в один из рабочих районов, которые нуждаются в Украинских театральные единицах, пока здесь давно разрешенные, но не имеющие практического разрешения из-за людей определенно не дооценивающих значения развития национальной культуры, вопросы возможности работы театра будут благоприятно созданы, либо прошу немедленно выслать представителя Наркомпроса для обследования состояния работ театра и отношение к нему с тем, чтобы на месте со своей категоричностью можно было выправить безобразное отношение к нашему театру.

28/VIII-1931 г.
гор. Краснодар
Летний театр УЗП

О. Чернявский

*Оригинал. Машинопис.
ЦДАВОВУ: Ф. 166.— Оп. 10.— Спр. 1274.— Арк. 35—38.*

**Постанова
президії Північно-Кавказького крайового комітету
національностей про виконання рішень щодо українізації**

1931 рік

**Резолюція по докладам о выполнении постановления
Крайнацсовета об украинизации**

Президиум Крайкомнаца, заслушав доклад Таганрогского райсовнарпроса и содоклады секторов КСНП и отдельных организаций отмечает, что в период обостреннойнейшей

классовой борьбы в деревне, кулачество и духовенство стараются использовать слабое проведение украинцами культ.-просвет учреждений в своих классовых интересах, выступая против этого мероприятия как меры, способствующей большему вовлечению украинских трудящихся масс в строительство.

Осуществление ленинской национальной политики партии, обеспечивающей быстрый подъем культурного роста отдельных национальностей, вызывает бешеную агитацию классово-враждебных элементов, направленную на срыв проводимых мероприятий. В частности, по Таганрогскому району имеет место вылазка кулачества и духовенства, агитирующая, что «украинизация проводится с целью снижения темпов культурного роста народности», что «население стало украинским по фантазии статистики» и пр. Этим выступлениям классового врага должен быть дан решительный отпор со стороны широких колхозных, батрацких и бедняцко-средняцких масс, активно участвующих в проведении мероприятий партии и правительства.

Решение Крайнацсовета по вопросу украинизации в целом ряде украинских районов края еще выполняется слабо.

Президиум Крайкомнаца решительно осуждает попытку райсовнарпроса оправдать свою бездеятельность в деле украинизации культпросветучреждений и предупреждает все райСНП, что политическая недооценка украинизации будет расцениваться как право-оппортунистическая практика в национальном вопросе.

Наряду с достижениями в подготовительной работе всех организаций (развертывание массовой разъяснительной работы, перевод радио на украинский язык, организация массовых кружков по изучению украинского языка), имеется ряд крупных недочетов.

1) До настоящего времени не выявлена потребность в педкадрах в условиях перехода всех школ на украинский язык, не принимаются решительных мер к изысканию путей покрытия этой потребности внутри района; имеет место в работе самотек.

2) Не предприняты меры к обеспечению района украинской массовой книгой (по вопросам текущих хоз.-политических кампаний) и учебников для школ.

3) Избы-читальни и ликпункты продолжают в отдельных местах работать на русском языке.

4) Не развернута работа по заочной и др. формам переподготовки учительства.

5) Имеет место срыв в работе целого ряда курсовых мероприятий, подготавливающих кадров для всеобща в украинских районах.

6) Массовые культпросветучреждения не перевели своей работы на украинский язык. Есть факты ведения ликпунктов на русском языке (в Брюховецком районе курсы, подготавливающие учителей I ступени, работают на русском языке).

7) РайСНП, руководящими украинским массивом в неукраинских районах, не проводится почти никакой работы в деле украинизации.

8) Укркнигоцентром и ОГИЗ'ом не развернута работа по обеспечению учебной и массовой книгой уккрайонов.

Крайкомнац предлагает райсовнарпросам немедленно в своей работе добиться решительного перелома в сторону полного перехода на украинский язык массовых культпросветучреждений.

1) Сектору кадров КСНП перевести преподавание педтехникумов на украинский язык.

Уточнить вопрос о потребных украинских педагогических кадрах и подготовке их к новому учебному году. Обеспечить педтехникумы и ШКМ кадрами, могущими вести занятия на украинском языке.

2) Методсектору повторить указания о порядке перевода школ на преподавание на укр. языке.

Обеспечить в минимальный срок выполнение плана издания украинских учебников. Конкретно договориться об издании детских журналов и учебников на предстоящий учебный год.

Обеспечить методическими указаниями и перевод работы на украинский язык в педтехникумах, ШКМ и школах I ступени.

3) Массовому сектору добиться в августовский штурм определенного перелома в ликвидации укр. неграмотности в районах.

Обеспечить массовые библиотеки украинской книгой, провести работу по распространению журнала «Ленинским шляхом».

Поручить т. Чапала обеспечить выпуск газеты для малограмотных на украинском языке.

4) Таганрогскому райсовнарпросу точно учесть потребность в укрпедкадрах и принять меры к покрытию потреб-

ности. Обеспечить перевод работы во всех массовых к/учреждениях на украинский язык. Усилить методическое руководство ликвидацией украинской неграмотности.

Создать сеть опорных укр. культурчреждений.

Обеспечить более решительную украинизацию самого аппарата.

Таганрогскому Горсовнарпросу проработать вопрос об организации помощи Таганрогскому РСНП в деле передачи кадров из украинского населения города.

5) Всем райсовнарпросам районов первоочередной украинизации срочно представить заявки на потребность в укр. педкадрах и на учебную украинскую книгу, не издаваемую в крае.

6) Заслушать на очередном заседании президиума Крайкомна доклады Союзкино и Радиоцентра о выполнении ими решений Нацсовета.

7) Павловскому райсовнарпросу представить объяснения о причине неявки с докладом, несмотря на двухкратный вызов.

Период развернутого социалистического наступления, выполнения планов культурного строительства, осуществления ленинской национальной политики требует от райсовнарпросов самой беспощадной борьбы со всякими попытками классового врага сорвать развернувшуюся борьбу за украинизацию, беспощадно бороться с проявлением великодержавного шовинизма и местного национализма в вопросах национальной политики. Райсовнарпросы — боевые штабы культурной революции — должны мобилизовать широкие массы трудящегося украинского населения и всей общественности на быстрейшее и успешное осуществление украинизации.

Отв. секр. Крайкомна *Чебаненко*

Бюллетень Северо-Кавказского крайсовнарпроса. — 1931. — № 14. — С. 23.

Директивный лист
Північно-Кавказького крайового виконавчого комітету
Приморсько-Ахтарському райвиконкомку
щодо здійснення українзації

Лютий 1931 року

Р.С.Ф.С.Р.
Северо-Кавказский Краевой
Исполнительный Комитет
« » февраля 1932 г.

П. Ахтарскому Райисполкомку.

Срок окончательного разрешения украинизации в 20-ти районах края прошел. А результаты, которые мы имеем на сегодня, несмотря на достаточное руководство Крайкома и Крайнацсовета и наличие полной возможности, которую имеет каждый Райисполком, — неудовлетворительны. У большинства работников районных организаций есть тенденция невозможности проведения украинизации ввиду отсутствия украинцев, владеющих литературным украинским языком и отсутствия украинских кадров вообще.

Это правооппортунистическое отношение как отдельных работников, так и Райисполкома в целом, привело к тому, что:

1. Массовая работа по разъяснению населению политического значения советской украинизации в большинстве районов совсем не проводилась.

2. Хозполиткомпании не увязывались и не увязываются с проведением украинизации.

3. Борьба со всякого рода национал-шовинистическими искривлениями генеральной линии партии проводилась случайно, голо, казенно-бюрократически, отделялась от массы, украинские трудящиеся массы не мобилизованы вокруг этого вопроса.

4. Классовая борьба с кулаком совсем не увязывалась с борьбой за проведение ленинской нацполитики, отдельно — политики партии по украинизации.

5. В связи с этим в некоторых районах получился разрыв между темпами соц. строительства и национальной политикой, от которой зависит успех выполнения планов социалистического строительства.

6. Вопросами подготовки и переподготовки кадров путем организации 3-месячных курсов при каждой районной

организации и С/Советах почти никто не занимался, в связи с чем аппараты советские, кооперативные, колхозные и другие до сего времени не украинизированы, буквально переполнены русскими, которые не способны обслуживать украинское трудовое население на его родном языке, не способны обеспечить экономических и культурных требований этого населения.

7. Коренизация аппарата, которая является главным и решающим источником успешного завершения советской украинизации в районах, райисполкомами не дооценивалась, благодаря чему выдвижение колхозников-украинцев и красных партизан, которые выявили себя на политических кампаниях, на руководящую работу не проводилось, не смотря на указания краевых директивных организаций.

8. Учета лиц, владеющих украинским языком, с целью использования их преподавателями курсов украинского языка, не проведено, а также не произведена проверка правильного использования украинских культурных сил.

9. Некоторые районы не дооценивают политического значения украинизации, отложили и проведение ее до окончания хозполиткомпании и, таким образом, национальную политику как неотъемлемую часть генеральной линии партии отрывают от темпов социалистического строительства, от темпов культурной революции.

10. Соцсоревнование по всем отраслям социалистического строительства не увязывалось с лучшим быстрейшим практическим разрешением нацвопроса, а некоторые работники райисполкомов (Ейск) старались доказать, что соревноваться по вопросам украинизации невозможно, так как работа эта не ограничивается объектами и сроками.

Это есть не что иное, как непонимание нацполитики и методов соцсоревнования, которые возможно применять во всех отраслях нашего строительства. Это есть еще и оппортунистическая недооценка социалистического соревнования.

Вот, например, взять хотя бы Староминский и Кушевский районы, которые, благодаря методу соцсоревнования, полностью завершили советскую украинизацию и с честью вышли на 1-е место в крае.

Проводя решительную борьбу на фронте украинизации, мобилизуя украинские трудящиеся массы вокруг нацполитики и давая решительный отпор классовому врагу, старающемуся использовать украинизацию в своих личных

интересах, Староминский, Кушевский, Брюховецкий, Северский, Матвеево-Курганский и Азовский районы достигли значительных успехов в области выполнения постановления партии и Правительства по украинизации аппаратов.

Староминский, Кушевский, Брюховецкий районы завершили украинизацию; остальные указанные выше районы завершают ее в феврале месяце. Что же касается Лесно-Калитвенского, Морозовского, Абинского, Северского и Таганрогского районов, то темпы, которые ими развернуты за последнее время, обеспечивают завершение украинизации в первых числах февраля месяца. Районы, как-то: Миллеровский, Ейский, Славянский, Тимашевский и Каширский — сорвали украинизацию. В этих районах не только не выполнили постановления Крайисполкома по украинизации райаппаратов и с/советов к 1-му января истекшего года, но не принято никаких мер, обеспечивающих проведение украинизации даже в ближайшее время.

Наряду с этим необходимо отметить и те искривления, которые имелись в работе. Эти искривления заключались, главным образом, в непонимании ленинской нацполитики по вопросу обслуживания других национальностей. Ряд районов не поняли слов «сплошная украинизация» в постановлении Крайнацсовета от 19-го июля 1931 г. и начали украинизировать нацменовские с/советы и школьные учреждения (Азовский, Ейский, Павловский районы).

А были и такие случаи, когда служащие вывешивали табличку перед своим столом с надписью: «Российской мовы не разумю, звертатися льше украинскою». Или посылали отношение, написанное украинским языком, в немецкие колхозы и, в свою очередь, немцы на эти отношения отвечали на своем немецком языке (Азовский район).

Это есть не что иное, как игра в национальную политику партии, как дискредитация советской украинизации, выгодная классовому врагу.

Все искривления, замеченные Крайнацсоветом на протяжении последних 2-х лет, учесть слишком трудно, но все это говорит о том, что на местах, кроме великодержавных выпадов, есть и ряд непониманий практического проведения украинизации.

Учитывая некоторые общие недоразумения в вопросах проведения постановлений Крайнацсовета в жизнь, а также для внесения большей ясности в этот вопрос, Крайисполком

и Крайнацсовет предлагает к неуклонному исполнению следующее:

1. Староминскому, Кущевскому, Брюховецкому Райисполкомам закрепить достигнутые успехи в завершении украинизации.

Краснодарскому, Северскому, Азовскому, Матвеево-Курганскому, Лесно-Калитвенскому, Кореновскому, Приморско-Ахтарскому, Павловскому и Темрюкскому Райисполкомам, под личную ответственность председателей РИКов, завершить полностью украинизацию своего районного и сельского аппарата к 15-му февраля т. г. Ейскому, Миллеровскому, Тимашевскому, Славянскому и Каширскому Райисполкомам закончить украинизацию к 1-му мая 1932 г.

2. Президиум Крайисполкома предупреждает председателей поименованных РИКов, что, в случае невыполнения этих сроков, Крайисполком будет принимать решительные меры, не останавливаясь даже перед привлечением виновных к суровой ответственности.

3. Украинизировать лишь тот аппарат, который непосредственно обслуживает украинское трудящееся население. В том случае, если, например, станица полностью украинизируется, а к ней прилегают другие нацменьшинские хутора, не имеющие сельских советов, а лишь уполномоченные, последних обслуживать на русском языке. Что же касается собраний, стен. газет, докладов, школ и вообще обслуживания в хуторе — употреблять исключительно язык того населения, которое преобладает.

То же самое относится к Райисполкомам.

4. Переписка с украинскими районами и с/советами, а также и другие формы обслуживания украинского населения проводятся исключительно на украинском языке. Переписка же русскими районами и с/советами, а также с крайвыми организациями, кроме Крайнацсовета, — проводится на русском языке.

5. В учреждениях сельских и районных пользуются, как правило, украинским языком; но если обращается посетитель другой национальности, в этом случае употреблять русский язык, если служащий не понимает языка тех лиц, которые к нему обращаются.

6. Аппараты сельских и районных организаций коренизировать соответственно проценту украинского населения в районе за счет колхозников-украинцев и красных

партизан, которые показали себя на политико-общественной работе.

Подготовку же кадров необходимо проводить на месте (в станице, в селе) путем организации специальных трудшкол в каждой станице, как по изучению ими украинского литературного языка, так и по поднятию их культурно политического уровня.

7. Трехмесячные курсы по изучению украинского языка служащими в тех местах, где они существуют, закрепить, а где до сих пор не организованы — немедленно организовать, привлекая к их посещению не только технических работников, но и ответственных. В том случае, если ответственный работник принужден часто выезжать в командировки и т. п., давать ему индивидуальные задания, соответственно программам обучения, проверяя его по возвращении из командировок. В сельских местностях привлечь к преподаванию украинского языка учителей школ, за счет других общественных нагрузок, выполняемых последними, безусловно освободив их от всех нагрузок.

Чтобы ускорить темпы завершения украинизации и придать эффективность работе курсов, занятия проводить не по пятидневке, как это практикуется в большинстве районов, а ежедневно с таким расчетом, чтобы до перехода на украинское делопроизводство обучение было полностью закончено.

Никаких удостоверений об окончании обучения не выдавать и категории не определять, а вслед за окончанием работы 3-месячных курсов, организовать из тех слушателей, которые заканчивали первые курсы, курсы повышенного типа.

8. В области украинизации школ Края имеются громадные достижения. Но наряду с этим мы имеем и ряд искривлений.

Эти искривления главным образом, заключаются в том, что некоторые районные работники проявили на практике украинский национализм, заключающийся в украинизации русских школ. Необходимо запомнить, что школы украинизируются только там, где детская масса по своему национальному происхождению является украинской. Но это не означает того, что дети других национальностей должны обучаться в украинских школах. В том случае, например, если в станице школы все украинизированы, а в наличии

дети других национальностей, необходимо при украинских школах создавать отдельные группы и обучение проводить на их родном языке.

Как правило, необходимо придерживаться такого порядка, чтобы процент украинизации школ в каждой станице соответствовал бы проценту общего количества детской школьной массы по национальному происхождению.

То же самое надлежит проводить и в группах, расположенных в украинских районах.

9. Беря во внимание низкую квалификацию учителей, которые работают в украинских школах, предлагается обсудить этот вопрос на месте и принять меры к организации специальных учительских курсов по повышению квалификации учителей, работающих в украинских школах, за счет государственных хозяйственных организаций, с привлечением для этой цели средств профсоюзных организаций. Кроме этого, развернуть соответствующую работу по заочному обучению среди учительского состава.

10. Пересмотреть планы снабжения районов украинской литературой и учебниками, принимая все меры к тому, чтобы библиотеки как районные, так и сельские, были бы укомплектованы в таком размере, который бы соответствовал проценту украинского населения района. Для этого необходимо использовать полностью проводимый крайисполкомом и Крайнацсоветом месячник продвижения украинской литературы до каждого колхозника в отдельности.

11. В районах, где газеты до сих пор или не украинизированы, или украинизированы не полностью, в течение февраля месяца принять все зависящие меры к тому, чтобы они были украинизированы, для чего Райисполкомы должны проявить особое внимание в части укомплектования аппаратов редакций квалифицированными работниками.

В Азовском и Ейском районах, наряду с изданием газет на украинском языке, давать посменные странички (не реже 5-дневки) на русском языке, принимая во внимание интересы рабочих фабрик и заводов, а также городского и сельского трудящегося русского населения.

Президиум Крайисполкома категорически предлагает всем украинским райисполкомам на основе этого письма и других постановлений Крайисполкома и Крайнацсовета принять также широко развернутые мероприятия, которые

бы целиком обеспечивали завершение украинизации в сроки, определенные краем.

П. п. Зампредкрайисполкома
Пред. Крайнацсовета (*Г. Кабоев*)
Ответ. Инструктор Крайисполкома по делам украинизации (*И. С. Замч*)

*Вісник Товариства української культури
Кубані (Краснодар).— 1998.— № 5(10).— С. 6—8.*

**Постанова
президії Північно-Кавказького крайвиконкому про
відпуск коштів на ліквідацію українського театру**

28 березня 1933 року

**Протокол № 62
засідання Президиума Северо-Кавказского исполнительного
комитета VI созыва**

4 апреля 1933 года
Ростов-на-Дону

**Постановления Президиума Северо-Кавказского исполкома,
принятые с 25 марта по 5 апреля 1933 г.
№ 372**

Слушали: Об отпуске средств на ликвидацию краевого украинского театра.

28.ІІІ.-33 г. Докл. Куприяновский.

Постановили: 1. Согласиться с решением КрайОНО о ликвидации краевого украинского театра. Ликвидацию произвести КрайОНО.

2. Поручить КрайФУ и КрайОНО определить источник покрытия расходов, вытекающих из ликвидации.

Зам. председателя
С-Кавказского крайисполкома *Л. Ароцкер*

Копія. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 1.— Оп. 8.— Спр. 374.— Арк. 42.

Центрально-Чорноземна область

Одним із важливих завдань, що ставили перед собою російські більшовики в 1918—1919 роках, було не допустити приєднання до України Східної Слобожанщини. Шляхом терору місцевого населення й тиску на слухняних керівників так званої самостійної УСРР Москві вдалося цього досягти.

Але бажання українського населення, яке опинилося поза межами УСРР, з'єднатися з рідною йому Україною, проявлялося і пізніше. Так, 1920 року за входження до України однозначно висловилися з'їзди Рад Коров'яківської та Кульбакінської волостей Рильського повіту Курської губернії, Нововознесенської, Успенської, Грайворонської волостей Путивльського повіту та багатьох інших.

Однак тоді це питання не вирішилося. Його знову порушив уряд Радянської України в 1922 році. Враховуючи те, що й тоді в Курській і Воронезькій губерніях мешкало понад 1704 тисячі українців, пропонувалося їх прикордонні райони передати до УСРР. Для розгляду проекту Союзний ЦВК створив паритетну комісію, до складу якої ввійшли по два представники від УСРР, РСФРР та БСРР, очолювану головою ЦВК Білорусії Червяковим. Однак досягти згоди з делегацією РСФРР не вдалося, її члени всіляко перешкоджали прийняттю проекту УСРР. У своїй доповідній записці Політбюро ЦК КП(б)У член Союзної паритетної комісії від України А. Буценко писав: «Перш за все це було помітно по поведінці представників РСФРР на засіданні Союзної Паритетної комісії, як то: явне небажання розглядати проект УСРР, зухвальний тон, демонстративне залишення представниками Курської і Воронізької губерній залу засідань, посилення на недостатню підготовку до розгляду проекту УСРР, в той же час, як представники РСФРР мали на руках цілком опрацьовані Курським і Воронезьким губвиконкомом доповідні записки...».

У травні 1927 року ЦК КП(б)У знову поставив питання про передачу УСРР території РСФРР, де компактно проживало українське населення. Проте численні звернення українського уряду не дали результату. В Москві не звертали уваги і ось на таку заяву, яку підписали на загальних зборах мешканці другого Красноярського району Валуй-

ківського повіту від 25 січня 1925 року: «Ніхто нас не запитував про бажання до України чи Московщини, а судьбу нашу вирішували о прилученні до України руськи різних руських губерній, котрі скрізь служать по учрежденіях, і вони стараються, щоб к Московщині приеднатися і так вирішили. Ми, громадяни, просимо о визволенні нас від Московщини і прилученні до рідної матері-України... Хай наші діти будуть вільними українцями. Хай вони розвиваються на своїй рідній мові».

Але вже тоді російська адміністрація всіляко перешкоджала процесові українізації на Слобожанщині. Так, у березні 1925 року Президія Всеросійського ЦВК запропонувала Курському губвиконкому перевести в районах з українським населенням школи на українську мову, а також тамтешні лікнепи та хати-читальні, українізувати школи селянської молоді, організувати педтехнікуми для підготовки вчителів-українців, відкрити в бібліотеках відділи української книжки, виділити по одному району в повітах з переважним українським населенням для негайного переведення в них на українську мову діловодства та всього радянського адміністративного і судового апарату тощо. Чотири рази звертався Відділ Національностей ЦВК і Секретаріату Всеросійського ЦВК до губвиконкому щодо вжитих заходів, а відповіді так і не отримав. Тільки через рік вона надійшла з Курська до Москви: «робота серед нацменів посувається вперед, розроблено перспективний план роботи в справі українізації на 3-річний період».

Однак цей «перспективний план» зводився лише до того, що «ведеться підготовча робота щодо створення курсів перепідготовки українських», «здійснюється підготовча робота по відкритті українських відділень в профшколах і сільськогосподарських школах», «намічена підготовча робота по створенню українських бібліотек для обслуговування українського населення», «порушено питання перед губпрофосвітою про відкриття українського педтехнікуму в Грайвороні» тощо.

На 1925 рік, наприклад, у Курській губернії було заплановано перевести на українську мову викладання 70 шкіл. Як виконується ця програма в серпні, перед початком нового навчального року, поцікавилася комісія з Москви. Інструктор відділу національностей Всеросійського ЦВК Моравський, обстеживши губернію стосовно задоволення культурних потреб українського населення, виявив, що

замість 70 шкіл на рідну мову місцевих жителів переведено лише 3, причому тільки перші групи в них. На курси до Воронежа нікого не послали, тобто не можна було сподіватися на те, що найближчим часом буде підготовлено відповідну кількість учителів для українських шкіл.

У доповідній записці перевіряючий з Москви, характеризуючи стан обслуговування українського населення, відзначав «важку атмосферу, в якій доводиться працювати тим небагатьом працівникам, які прагнуть провести правильну лінію в цьому питанні, більшість працівників не знайомі з виступами наших вождів з національного питання і з резолюціями XIII партз'їзду. Взагалі спостерігається повне нерозуміння національної політики Радянської влади» (Цит. за: Зеркало недели.— 1995.— 17 червня).

Водночас у доповідній відзначалося, що дослідження двох повітів засвідчило одночасно: «незважаючи на бай- дуже ставлення місцевої влади... українське населення прагне українізації» (там само).

7 січня 1926 року колегія Наркомату освіти РСФРР, заслухавши доповідь завідуючого Курським губвідділом, визнала його роботу незадовільною. Підкреслюючи недостатню ініціативу й увагу до українізації з боку курських властей, колегія змушена була констатувати, що «робота щодо просвіти серед українського населення губернії перебуває в зародковому стані» (там само).

З огляду на це і з'явилося звернення до президії Всеросійського ЦВК з проханням «звернути увагу Курського ГВК на необхідність застосування рішучих заходів стосовно просвітньої роботи серед нацмен» (там само).

Проте ця постанова аж ніяк не вплинула на стан справ з українізацією. Також зовсім не змінило становища й рішення Раднаркому РСФРР щодо освітньої роботи серед нацменшин, ухвалене 18 червня 1926 року. Всі ці вказівки центральних російських властей не мали ніякого впливу на органи курської влади. Забезпечення необхідними коштами перспективного плану українізації закінчилося виділенням 6736 карбованців і 76 копійок (з 15-мільйонного бюджету губернії) на організацію курсів з підготовки працівників низового радянського апарату, які насправді були не українізовані.

15 вересня 1927 року президія Курського губвиконкому, заслухавши один із пунктів порядку денного під назвою «різне», ухвалила нове ґрунтовне рішення щодо доповіді

про роботу в українських районах, у якому пропонувалося повітовим виконкомом «у всіх їхніх планових заходах з радянського, господарського і культурного будівництва враховувати й відображати інтереси української частини населення, вживши насамперед заходи щодо поширення серед українців мережі освітніх адміністративних, судових та інш. установ, що в змозі обслуговувати їх рідною мовою» (там само).

Крім того, працівникам низових рад було запропоновано вивчити українську мову.

Нове обстеження стану українізації в Курській губернії наприкінці 1927— на початку 1928 року, яке здійснив інструктор уже Всесоюзного ЦВК Островський, засвідчило повну відсутність яких-небудь заходів хоча б для мінімального задоволення культурних запитів українського населення.

Загальна характеристика стану українізації в цьому документі: «На жаль, у Курську, як і в багатьох інших місцях СРСР, де ще остаточно не зжиті залишки великоросійського націоналізму, і де нерідко спостерігається головотяпство окремих керівних товаришів, утвердилася така точка зору, що українці не є нацменшиною, що вони нібито остаточно асимільовані серед російського населення, що вони відмінно володіють російською мовою і т. д., а тому не мають ніякої особливої потреби в обслуговуванні рідною мовою» (там само).

Але у відповідь на доповідну Островського з'явилася нова резолюція Курського губвиконкому від 27 лютого 1928 року, яка була повторенням попередньої, щоправда, новий термін закінчення українізації в ній тепер переносився на 1931 рік, хоч це не підкріплювалося ніякими практичними заходами.

І не робилося майже нічого. І тому нарком освіти УСРР М. Скрипник змушений був констатувати: «У серпні 1925 року в Курській губернії з 844 лікпунктів, 82 хат-читальень, 19 бібліотек не було жодної української. У 1926 році була українізована 1 хата-читальня, а лікпунктів — всього 2.

У Грайворонському повіті, де українців за мовою 95%, лише в 4 школах першого ступеня було українізовано першу групу. Там також була лише одна українська хата-читальня, при тім знята з бюджету і тільки в одному педтехнікумі українська мова викладалася як предмет, а всі інші предмети — російською мовою. Як обговорювано питання про

українізацію шкіл в цьому повіті? Президія ЦВК після значної дискусії щодо заходів українізації ухвалила: «...без корінного ламання та наявності витрат колосальних сум, що далеко перевищують фонд зарплати, а він і без того має домінуюче значення в бюджеті, цих заходів зробити не можна».

У бібліотеках не було української книжки, у школах майже зовсім були відсутні українські підручники. У Білгородському повіті українізовані школи не могли в 1927 році працювати, бо не було коштів на придбання українських підручників. У Воронізькій губернії картина така сама, хоча там українських шкіл у кілька разів більше, ніж на Курщині, а проте і ця кількість безумовно недостатня. Посилання на відсутність учителів та підручників, безумовно, не виправдовують наявного стану. У Воронезькій робфаці викладання української мови, як одного з предметів, уже в 1927/28 році припинилося, і робфак знову не міг давати потрібних кадрів учителів з українського населення для дальшої праці в українських школах губернії. На Курщині в Грайвороні утворили Український педагогічний технікум у 1925/26 році, але негайно ж після організації такого технікуму припинено викладання української мови та українознавства, те ж саме в Белгородському і Суджанському повітах, а вся українізація Грайворонського технікуму була зведена до того, щоб у нім викладали українську мову як український предмет» (Зеркало недели.— 1995.— 17 червня).

В Алексеевському районі, де налічувалося 73 відсотки українців, з 33 сільрад були українськими 22, у травні 1927 року при райвиконкомі організували курси для перепідготовки працівників радянського апарату, після чого всі 22 сільради цілком перейшли на українську мову. Частково почали листуватися українською мовою райвиконком та райнарсуд.

Однак через низьку зарплату багато працівників сільрад залишили свою роботу, а відтак українізація в них припинилася. Щоб забезпечити сільські кіноустановки українськими фільмами, Алексеевський райвиконком послав свого представника до Москви: але там відповіли, що українські фільми до РСФРР можна відправляти тільки за дозволом союзного уряду...

Незадовільно відбувалася українізація політосвітніх установ. Так, з 6 хат-читалень в українських селах лише в Іллічівській була помітна національна робота.

Краще становище складалося з українізацією школи. Наприклад, з 83 навчальних закладів перехід на українську мову передбачався в 64. На початок 1930 року в 39 з них усі групи були переведені на рідну мову, а в 25 — перші класи.

Але якщо районні організації намагалися сприяти українізації, то нічого подібного не спостерігалось з боку окружних партійних і радянських організацій. Скажімо, вони розробили план повної коренізації всіх українських районів до 1 серпня 1929 року. Однак ніхто не перевіряв виконання запланованого, а тому майже всі передбачені заходи залишилися на папері.

Так, окружна контора «Союзхліба» категорично заборонила виділяти по 2 карбованці в місяць для курсів української мови, які мав відвідувати один працівник із зернозаготівельного пункту в Алексеевці.

А тому господарські організації навіть Алексеевського району, де райком ВКП(б) і райвиконком тримали курс на українізацію, побачивши, що окружні організації цією справою не цікавляться, також почали ставитися байдуже до неї (Вісті ВУЦВК.— 1930.— 7 лютого).

Аби заспокоїти ЦК КП(б)У та українське населення Східної Слобожанщини, з Москви їм пообіцяли і почали дещо робити для розвитку рідної культури та освіти. Ця робота посилилася наприкінці 20-х років. Наприклад, якщо в 1927 році на території зазначених областей, які тоді об'єднувалися в Центрально-Чорноземну — налічувалося 468 початкових шкіл, то вже в 1931—1378. На цю дату неповносередніх та фабрично-заводських шкіл українізували вже 51, у 8 українських педтехнікумах навчалася тисяча студентів, у Воронезькому державному університеті готували викладачів української мови та літератури.

Крім того, в 1931 році в Східній Слобожанщині видавалося 13 районних газет українською мовою, зокрема: «Шлях комуні» (Алексеевка), «Ленінським шляхом» (Калач), «Прапор комуні» (Кантемирівка), «Без межі» (Коренева), «Колгоспна будова» (Михайлівка), «Промінь комуні» (Павлівськ), а також обласна «За письменність колективіста» (Воронеж).

Широкі плани визначалися в справі українізації і на майбутнє. Цей процес мав охопити Богучарський сільськогосподарський технікум, Калачівський зоотехнічний, Кантемирівський ячно-птахарський, Корочанський сільськогос-

подарський, Острогозький ветеринарний, Росошанський птахопромисловий, Росошанський медичний, Богучарський радгоспуч, Павлівська радпартшкола, Острогозька радпартшкола, Павлівський робітфак, Павлівська школа ФЗН, з 1932 року мав відкритися Белгородський український агропедінститут...

Повній українзації підлягали 26 районів, де українське населення становило абсолютну більшість, а там, де його було менше половини — Белгородський, Беловський, Большетроїцький, Борисоглібський, Валуйський, Весело-Лопатинський, Верхньомамонський, Воронцовський, Слань-Коленовський, Кореневський, Коротояцький, Лискинський, Корочанський, Лосівський, Новохоперський, Новоскольський, Пісківський, Прохорівський, Ріп'ївський, Скороднянський, Староскольський, Суджанський, Томарівський, Талівський, Уразівський, Шебекинський — частково (Культурное строительство ЦЧО.— Воронеж, 1931.— С. 226—229).

Та подібні плани склалися до того часу, поки дозволяла Москва.

Як почувалися українці там до припинення українзації, свідчить хоч ось такий документ: «Украинский отдел по делам национальностей доводит до сведения, что в воскресенье 27-го октября была закрыта Украинская Воронежская Громада. Послужило закрытием Указанной Громады, как вредная организация для Советской власти.

При обыске и рассмотрении документов обнаружена агитационная литература право-эсеровская, Киевской Центральной Рады, а также портреты профессора Грушевского и других врагов Советской власти. Члены указанной громады были монархисты, правые эсеры, а также пана ясно-вельможного Скоропадского, консул г. Ярославль, активный работник и организатор этой шайки, др. под этим. Указанным отделом была громада конфискована, как литература, а также деньги 1565 руб. 82 коп. Прошу обратить серьезное внимание Советской власти на такие организации, подобно громаде и др. Я считаю в свободной стране всего мира, как Россия, недопустимы такие организации, замаскированные под видом культурно-просветительной цели, также под национальным флагом. Это есть враги Советской власти, это есть враги, предатели рабоче-крестьянской Революции, это есть враги социализма» (*Сергійчук В.* Українці в імперії.— С. 33).

Переведення рідної школи на російську мову ще довго продовжувало негативно впливати на рівень грамотності українських дітей. Так, з 292 учнів, котрі писали контрольну роботу з російської мови в Грайворонському педтехнікумові, 142, тобто майже 50 відсотків, допустили більше 8 орфографічних помилок (Бюллетень Курского ОблОНО.— 1935.— № 1.— С. 12).

І це було природним, оскільки рідною для них залишалася українська, яку насильно вилучили зі школи.

ДОКУМЕНТИ

Постанова колегії Наркомату освіти РСФРР щодо доповіді зав. Курським губВНО про роботу серед українського населення губернії

7 січня 1926 року

Постановление коллегии Наркомпроса от 7/1-26 г. по докладу Зав.Курским Губоно о работе среди украинского населения Курской губернии

1. Констатировать, что работа по просвещению среди украинского населения губернии находится в зачаточном состоянии. Со стороны Губоно до начала 1925/26 учебного года не было проявлено достаточной инициативы и должного внимания в этой отрасли работы; в частности Губоно не реагировало должным образом на запросы населения о желании обучаться на родном языке. Отметить, что только с начала 1925/26 учебного года работа по просвещению нацмена Курской губернии была сдвинута с мертвой точки, и начинается рост сети учреждений и увеличивается охват населения.

2. Просить Президиум ВЦИК'а обратить внимание Курского ГИК'а на необходимость принятия решительных мер в отношении просветительной работы среди нацмен.

3. В целях оживления работы среди украинского населения Курской губернии учредить штатные должности инспекторов-украинцев при Губоно и при Грайворонском,

Рыльском, Белгородском Уоно, а в остальные Уоно привлечь работников, владеющих украинским языком и обеспечить возможность живой связи с местами.

4. Предложить Курскому Губоно разработать 3-хлетний план перевода школ с украинским составом учащихся на родной язык, руководствуясь циркуляром НКП № 97855 от 1925 г. (Еженед. № 44). План перевода школ и других просветительных учреждений на материнский язык преподавания представить в Совнацмен НКП к 1-му марта 1926 г.

5. Предложить Губоно во всех школах II ступени Грайворонского уезда и в других уездах, где имеется достаточный контингент учащихся украинцев, ввести начиная с текущего учебного года, на факультативных началах преподавание украиноведения (украинский язык, культура, литература), для чего Губоно изыскать средства на нормальную оплату преподавания украиноведения.

6. Считать необходимым с 1926\27 учебного года решительно вступить на путь украинизации школ крестьянской молодежи в ряде уездов Курской губернии. Поручить Главсоцвою совместно с Совнацменом НКП и Курским Губоно к I/III-26 г. разработать конкретные предложения по этому вопросу.

7. Считать необходимым приспособить Суджанский и Белгородский педтехникумы для подготовки кадра учителей-украинцев — на первое время путем введения в этих учебных заведениях украиноведения как обязательного для украинцев предмета. Поручить Главпрофобру совместно с Совнацменом к I/III-26 г. разработать вопрос о подготовке преподавателей для украинских школ путем: 1) либо открытия нового украинского педтехникума в Курской губернии, 2) либо открытия украинского отделения при одном из существующих педтехникумов, 3) либо украинизации для этой цели одного из существующих педтехникумов.

8. Указать Курскому Губоно, что политпросвет работа среди украинцев на родном языке должна быть предметом самого внимательного и заботливого отношения со стороны Губполитпросвета.

В частности Курскому Губоно необходимо:

а) принять меры к тому, что бы ликпункты с украинской клиентурой были обеспечены украинскими ликвидаторами;

б) для подготовки ликвидаторов-украинцев летом 1926 года организовать за счет местных и центральных средств соответствующие курсы на 50 человек;

в) летом 1926 года организовать за счет местных и центральных средств курсы на 25 человек для подготовки и переподготовки работников-украинцев для изб-читален и библиотек;

г) в волостях с компактным украинским населением организовать, по одной на волость, украинские избы-читальни; в уездах центральных и районных библиотеках ввести в штат библиотекарей, знающих украинский язык и образовывать фонды литературы и газет на украинском языке для украинских библиотек-передвижек и для снабжения изб-читален и библиотек. Предложить Губоно изыскать необходимые средства и меры для продвижения украинской литературы в районы с украинским населением; предложить Губоно в этих целях наладить связь с Государственным Издательством Украины.

9. В целях подготовки политпросвет-работников для украинской деревни предложить Губоно разработать план организации соответствующих отделений при Совпартшколах, а также организации школ политграмоты и вечерних школ повышенного типа; означенный план представить в Совнацмен НКП к 1-му марта.

10. Предложить Курскому Губоно разработать план приспособления, начиная с начала 1926/27 учебного года, учреждений профобразования для обслуживания украинского населения — в первую очередь по линии среднего и низшего сельско-хозяйственного и медицинского образования. Разработанный план представить Совнацмену Наркомпроса к I/V сего года.

11. Указать Курскому Губоно на необходимость создания обстановки, которая благоприятствовала бы проведению намеченных мероприятий в области украинизации культпросветучреждений и прежде всего провести широкую разъяснительную кампанию среди украинского населения о роли и значении родного языка в деле просвещения.

12. О ходе работ по просвещению среди украинского населения губернии регулярно уведомлять Совнацмен НКП каждые два месяца.

13. Курсы по переподготовке работников для украинских школ с 24 увеличить до 71 за счет субсидии центра.

14. Принять меры к украинизации дошкольных учреждений в губернии, обслуживающих детей, родным языком которых является украинский.

15. Принять все меры на предмет удовлетворения культурных потребностей на родном языке польского и еврейского трудового населения.

16. Поручить т. Перелю лично присутствовать в Малом Совнаркоме при обсуждении бюджета Курской губернии и защищать бюджет Курского Губоно.

Еженедельник Народного Комиссариата Народного просвещения РСФСР.— 1926.— № 6.— С. 7—9

Постанова

Воронежского губвиконкому про підготовчі роботи з українізації низового апарату

Квітень 1926 року

О подготовительных работах по украинизации низового аппарата

Циркулярно всем уисполкомам

Учитывая всю важность работы среди украинского населения, населяющего часть губернии, главным образом южные уезды, на родном его языке, и скорейшего его приобщения к культурному, политическому и хозяйственному строительству, необходимо теперь же поставить на очередь разрешение вопроса об украинизации низового соваппарата в селениях и волостях с преобладающим украинским населением.

В качестве подготовительных мероприятий к переводу с будущего года в некоторых волостях делопроизводства отдельных частей низового аппарата на украинский язык нужно немедленно приступить к проведению среди украинского населения широкой разъяснительной кампании о политике Советской власти в национальном вопросе, о достигнутых результатах в области национального строительства в национальных республиках СССР и учету советских работников, знающих украинский язык, с целью использования их в украинизированных районах.

Отношение украинского населения к украинизации низового соваппарата (сельсовет, райвик, раймилиция, нарсуд и др.) должно быть зафиксировано в протоколах сельских сходов и принято во внимание при выборе районов, подлежащих украинизации в первую очередь.

Проведение указанных мероприятий должно занять не более 2-х месяцев с таким расчетом, чтобы к 1-му июля 1926 г. уисполкомы доставили: отчеты о проделанном, списки совработников, знающих украинский язык, и свои соображения об украинизации соваппарата в уезде. Соображения об украинизации аппарата нужно увязать с наличием средств в местном бюджете, в которых, несомненно, явится большая потребность, и наличием совработников, хорошо владеющих украинским языком и могущими быть привлеченными к работе в украинизированном аппарате и заключать в себе название подлежащего украинизации аппарата, штаты по каждому учреждению и сметы расходов, связанных с осуществлением мероприятий по переводу делопроизводства на украинский язык.

В целях успешного проведения и предупреждения возможных сложностей в процессе работ недоразумений необходимо созвать совещание при уисполкоме с участием представителей УОНО, милиции, уполн. Губсуда, агента Госстраха, представителей райвиков, на котором подвергнуть детальному обсуждению вопрос об украинизации низового соваппарата. При постановке этого вопроса на сельских сходах ни в коем случае не должно быть допущено какого бы то ни было нажима на население.

Зампредгубисполкома *Шевелев*
Зав. Орготделом ГИК'а *Раевский*
За секретаря Орготдела *Киселев*

Бюллетень Воронежского Губернского Исполнительного Комитета советов Р.К. и К.Д.— 1926.— № 5.— 23—24.

**Постанова президії Воронезького губвиконкому
та практичні заходи щодо українізації низового
радянського апарату в Ровеньській, Ніколаївській і
Талівській волостях**

27 червня 1927 року

**Об украинизации советского аппарата в волостях Ровеньской
Россошанского уезда, Николаевской Валуйского уезда и
Таловской Богучарского уезда**

Постановление Президиума Губисполкома
от 27 июня 1927 г.

1. Доклад принять к сведению. Принимая во внимание наличие подготовленных работников для украинизированного низового советского аппарата Таловской, Ровеньской и Николаевской волостей, предложить уикам под руководством Орготдела Губисполкома принять меры к практическому переводу на украинский язык всего делопроизводства советского аппарата указанных волостей.

2. В целях закрепления и углубления знаний украинского языка лиц, прошедших курсы, а также для подготовки работников, не прошедших украинских курсов, предложить викам украинизируемых волостей организовать во внеурочное время вечерние курсы для всех работников.

3. В целях установления правильных сношений низового советского аппарата украинизированных волостей с уездными органами обязать Россошанский, Валуйский и Богучарский уисполкомы организовать уездные вечерние курсы по изучению украинского языка и делопроизводства, выделив на них минимально по одному техническому работнику от каждого отдела уика.

4. Имея в виду необходимость установления правильных сношений украинизированных органов с губернскими учреждениями, поручить Орготделу Губисполкома осуществить выделение губернскими учреждениями, имеющими отношение к украинизированному волостным учреждениям, по одному работнику, знающему украинский язык.

5. Предложить ГубОНО и уполномоч. нацмен принять меры к укомплектованию подведомственных ГубОНО учреждений в г.г. Валуйках, Богучаре и Россоши, а также волостных центрах украинизированных волостей квали-

фицированными педагогами-украинцами, могущими вести работу как на волостных, так и на уездных украинских курсах по переподготовке советского аппарата.

6. Обязать Россошанский, Валуйский и Богучарский уисполкомы обеспечить необходимой справочной украинской литературой учреждения уезда, имеющие в ней потребность.

Зам. председателя Губисполкома *В. Столтник*
Секретарь Губисполкома *П. Дьяконов*

**О практических мероприятиях по украинизации
низового соваппарата в Таловской, Ровеньской
и Николаевской волостях**

На основании постановления Президиума от 27-го июня с.г. (прот. № 15 п.8) об украинизации низового советского аппарата Таловской, Ровеньской и Николаевской волостей предлагается срочно провести следующие мероприятия:

1. Принять меры к переводу делопроизводства сельсоветов, волисполкомов, народного суда, милиции в указанных волостях полностью на украинский язык. Все протоколы заседаний сельсоветов, волисполкомов и различных комиссий при них, переписка с вышестоящими органами Советской власти, объявления, извещения, выпускаемые к населению по различным случаям, а также устные доклады работников низового советского аппарата как внутри украинизированных учреждений, так и перед населением должны быть на украинском языке. В ближайшее время должны быть приняты меры к снабжению указанных органов делопроизводственными книгами, бланками, штампами и проч. на украинском языке.

2. Все работники украинизированного низового советского аппарата во время исполнения своих служебных обязанностей (в сельсовете, волисполкоме, нарсуде, милиции) должны при устных сношениях с украинским населением пользоваться обязательно украинском языком (слобожанским говором).

3. Все украинизированные советские учреждения должны быть снабжены украинско-русскими и русско-украинскими словарями и самыми необходимыми справочниками на украинском языке.

4. В целях закрепления и углубления знаний украинского языка для работников украинизированного низового совет-

ского аппарата, прослушавших украинские курсы в г. Россоши, а также для подготовки лиц, не прошедших курсы, должны быть срочно организованы во внеурочное время вечерние курсы.

5. С целью увязки украинизируемых волостей с уездными центрами подтверждается необходимость организовать в г.г. Валуйках, Россоши и Богучаре (если там это еще не сделано) во внеурочное время уездные вечерние курсы по изучению техники украинского языка и делопроизводства, выделив на них от каждого отдела уика минимум по одному техническому работнику.

6. Валуйскому и Богучарскому уисполкомам предлагается выполнить к 1-му сентября постановление Президиума Губисполкома о введении в штат УОНО инспекторов, вполне владеющих как устно, так и письменно украинским языком. Россошанскому же уику предлагается обязать 2-х инспекторов изучить украинский язык в течение лета или же заменить их владеющими таковым.

Вместе с тем, необходимо укомплектовать Валуйский и Богучарский педтехникум и школы II-й ступени опытными преподавателями украинского языка, а УОНО инспекторами украинцами, которых можно было бы использовать в качестве руководителей украинских уездных курсов. В волостных центрах украинизируемых волостей должны быть в районных школах работники, которые могли бы вести работу на волостных украинских вечерних курсах.

Проведение всех мероприятий, связанных с украинизацией, должно быть предусмотрено в бюджете на 1927—28 г.

О предпринятых вами мероприятиях необходимо не позже 10-го августа донести в Губисполком.

Член Президиума ГИК'а *Дьяконов*
Заворготделом Президиума ГИК'а *Горошко*
За секретаря Орготдела ГИК'а *Гусев*

Бюллетень Воронежского губернского исполнительного комитета. — 1927. — № 7. — С. 30—31.

Вказівки
Центрально-Чорноземного обласного відділу народної освіти щодо переведення українізованих шкіл I ступеня на російську мову

1933 рік

УКАЗАНИЯ
о переходе украинизированных школ I ст. ЦЧО на программы НКП по русскому языку, изданные в декабре 1932 года

1 ГОД ОБУЧЕНИЯ

Вся работа школы при переходе на русский яз. должна быть начата с предварительной работы над словарем детей.

Работа со словарем

Выяснение русских слов уже известных детям, направление произношения и уточнение их значения.

Название предметов классного и вообще школьного обихода. Слова, связанные с плановой работой. Некоторые термины, связанные с трудовой деятельностью и общественными отношениями, общие украинскому и русскому языку и их русской форме. Устранение классово-чуждых элементов речи учащихся.

Знакомство и проработка тех слов и предложений, какие встретятся во время беседы на уроках обществоведения, естествоведения и других дисциплин.

Предварительная словарная работа должна вестись на уроках каждой дисциплины. Причем, до ознакомления детей с русским алфавитом и выработки предварительных навыков чтения на уроках русского языка, учитель сам прочитывает все статьи, рассказы и стихотворения из книг по обществоведению и естествоведению, необходимые для закрепления знаний и проводит беседу о прочитанном. В целях ознакомления с русской правильной речью дети со слов учителей заучивают наизусть стихотворения.

Предварительный курс по русскому языку.

Простые вопросы учителя и ответы на них учеников. Составление кратких предложений из знакомых и вновь усвоенных слов по образцу предложений, составленных учителем.

Игры, проводимые на русском языке. Пение революционных песен на русском языке.

Проработка фраз и слов первых страниц той книги по русскому языку, какую будут читать дети после ознакомления с русским алфавитом. Исправление произношения тех русских слов, какие усвоены ранее неверно. Постановка произношения незнакомых слов.

Знакомство с алфавитом и чтение русского текста и обучение письму должно быть начато с первых же дней. Упражнения в чтении и письме должны вестись на предварительно проработанных словах и предложениях так, чтобы дети сами понимали значение прочитанных слов.

Чтение и письмо ведется целыми словами и предложениями, но затем эти предложения подвергаются анализу: предложения делятся на слова, слова на слоги и слоги на буквы с соответственным анализом звуков прочитанных слов.

Выработка навыков в чтении ведется не только на специально заготовленных плакатах из разрезной азбучки или напечатанных на бумаге и по учебной книге русского языка, но и по книгам других дисциплин.

Перед чтением необходимо проводить ту словарную работу, о какой сказано выше для того, чтобы подготовить детей к лучшему прочтению текста и к пониманию прочитанного. Знакомить следует с теми словами, какие встречаются в тексте.

Необходимо добиваться полного понимания каждой прочитанной фразы. Работа в связи с чтением состоит из выяснения непонятных слов и выражений и проверка понимания общего смысла читаемого и использование словесного материала прочитанного текста.

Особое внимание должно быть обращено на все случаи переносного значения слов.

В целях развития устной речи и проверки понимания можно пользоваться разбором прочитанного текста по вопросам, ответы на которые могут быть найдены в тексте, прочитаны вновь и сказаны учениками.

Работа над словарем в связи с чтением состоит в выяснении значения новых слов и синонимов уже известных ранее, употребление их в переносном значении. Полезно с первого же года обучения каждому ученику завести словарь новых терминов, встречающихся в книге.

При выработке предварительных навыков чтения и письма особое затруднение создается совпадением форм букв при различии их значения (и,е) и при чтении слов с новыми для

детей буквами (ё и э). Поэтому чтению и письму слов с этими буквами должно быть уделено особое внимание. Больше нужно будет ввести упражнений на специально подобранном материале (чтение слов из разрезной азбучки и специально заготовленных плакатов, списывание с доски написанного учителем с предварительным анализом).

После вышеуказанной предварительной работы, на которую должно быть отведено не более двух недель, необходимо будет приступить к систематическому выполнению новой программы по русскому языку, данной Наркомпросом в декабре 1932 г. по 1 году обучения.

Программа, данная на второе полугодие по первому году обучения до конца текущего учебного года должна быть полностью выполнена.

2 ГОД ОБУЧЕНИЯ

Вся та предварительная работа (словарная работа и предварительный курс по русскому языку, обучению чтению и письму), которая указана по первому году обучения, должна быть проведена также и по второму году обучения.

На предварительную работу также как и по 1-му году обучения должно быть отведено не более двух недель.

После предварительных занятий необходимо будет приступить к систематическому прохождению курса программы по русскому языку для второго года обучения.

Особое внимание должно быть уделено овладению навыками, указанными в 4 п. раздела «Первоначальные сведения по грамматике». Некоторые сведения этого раздела должны быть уже знакомы детям при прохождении курса украинского языка, напр., звуков на гласные и согласные, звонкие и твердые.

Однако, в связи с ознакомлением с русским алфавитом и выработкой первоначальных навыков правильного письма, нужно еще раз более тщательно проработать весь этот раздел.

3 ГОД ОБУЧЕНИЯ

Учащиеся 3-ей гр. уже полгода изучали русский язык, а потому предварительной работы можно не проводить.

В разделе «Чтение» должны быть применены указания программы Наркомпроса полностью по 1, 2, 3 и 4-ым пунктам.

В разделе «Письмо» проработать весь материал целиком.
В разделе «Развитие устной и письменной речи» 1 пункт проработать полностью.

По второму пункту выбросить из первого абзаца слова: «Извлечение из нее статьи или заметки для стенгазеты».

Из 2 абзаца выбросить слова «Составление и запись рассказов о проделанной работе. Записывание наблюдений и выводов из работы».

По 3-му пункту применить указания программы до слов: «составление лозунгов в связи с писанием плакатов», «составление объявлений» оставить.

Из 4-го пункта применить указания полностью.

Из 5-го пункта применить указания до слов: «творческое дополнение к картинке».

Из 6-го пункта оставить только составление лозунгов и заметок для стенгазеты.

7-ой и 8-ой пункты не прорабатывать на 3-ем году обучения, а перенести на 4-ый год.

В разделе «Грамматика и правописание» полностью применить указания 1-го, 2-го, 3-го, 4-го, 5-го, 6-го, 7-го, 8-го, 9-го пунктов.

Пункты 10-ые, 11, 12, 13, 14, 15 и 16-ые не прорабатывать на 3-ем году обучения, а перенести на 4-ый год. Но элементарные сведения о прилагательных, местоимениях и глаголах должны быть даны учащимся.

На 3-ем году обучения необходимо также использовать указания 4-го пункта программы по второму году обучения из раздела «Первые сведения по грамматике», если перечисленные в этом пункте сведения не сообщались учащимся на уроках русского языка в первом полугодии 1932—33 уч. года или сообщались не в таком объеме.

4 ГОД ОБУЧЕНИЯ

В разделе «Чтение» должны быть применены указания программы по 1-му пункту (за исключением «Уменьше подготовиться к публичному чтению вслух») полностью по 2, 3, 4-му пунктам.

5-ый пункт «Беседа о внешкольном чтении» должен быть применен в объеме программы по 3-му году обучения (см. 4-й пункт раздела «Чтение»).

В разделе «Письмо» программа может быть применена полностью.

В разделе «Развитие устной и письменной речи» должны быть применены полностью указания пунктов 1, 2, 3, 4 и 6-го.

5-ый пункт проработать в объеме 7 п. аналогичного раздела программ по 3-ему году обучения.

7-ой пункт полностью опустить.

8-ой пункт применить до слов: «Описание картины с передачей художественных деталей».

9-ый пункт опустить. Вместо этого пункта применить указания 8-го до аналогичного раздела программы по 3-ему году обучения, 10-ый пункт применить целиком. 11-ый выпустить.

В разделе «Грамматика, правописание и элементарные сведения о языке и письме можно проработать 1, 4, 5, 6, 7, 8, 11 и 12 пункты. К проработке этих пунктов можно приступить только после проработки из программ по 3-ему году обучения пунктов: 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16-го из раздела «Грамматика и правописание». Причем, прохождение 13-го пункта программы 3-его года объединить с прохождением 11-го пункта программы 4-го года обучения. Прохождение 14-го пункта программы 3-го года объединить с прохождением 12-го пункта программы 4-го года. Пункты 2, 3, 9, 10, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19-ый полностью снимаются и переносятся на осень 1933 года.

Из списка литературных произведений, указанных в программах Наркомпроса для классного чтения по 3-ему году обучения на 1-ое и 2-ое полугодие следует по выбору учителя проработать на 3-ем и 4-ом году обучения произведения, какие найдутся в библиотеке. Причем, общее количество прочитанных произведений не должно быть меньше общего количества указанного на одно полугодие.

Часть произведений из списка 1-го и 2-го полугодия, какие не могут быть проработаны в классе за недостатком времени, проработать в порядке внеклассного чтения.

Из списка внеклассного чтения художественной литературы прочитать по выбору учителя 45 произведений (по 3-им и 4-ым гр.), имеющих значение для интернационального воспитания. По 4-ой гр. проработать не менее 5-ти произведений из 2-го раздела «Образцы русской литературы 19-го века» и 2 произведения из списка литературы XX века.

УЧЕБНАЯ СЕТКА
для украинизированных школ I степени ЦЧО

№№ по пор.	Название дисциплины	I	II	III	IV
1	Русский язык	7	7	9	9
2	Математика	6	6	6	6
3	Естествознание	2	2	3(2)	3
4	Обществоведение	2	2	2(3)	3
5	География	—	—	2	3
6	Труд	3	3	3	3
7	Физкультура	1	1	1	1
8	ИЗО	2	2	2	1
9	МУЗО	1	1	1	1
		24	24	29	30

Бюллетень Областного отдела Народного образования ЦЧО.— 1933.— № 3.— С. 18—21.

Поволзький край

Розселяючись у цьому регіоні ще з другої половини XVI ст., українці ніколи не втрачали своїх характерних рис, завжди шанували традиції, перенесені з історичної батьківщини. Відомий український драматург Марко Кропивницький наприкінці XIX ст., поїхавши в Покровську слободу з місцевим візником, згадував: «Так неначе я з нашим полтавчанином... Не вірилося, що фурман був покрівчанин» (Вісти ВУЦВК— 1928.— 19 січня).

Звичайно, цілі століття без рідної церкви, у відриві від України відповідно вплинули на поволзьке українство.

«Прислужилася» і школа російською мовою, і «салдатчина». Щоправда, школа менше, бо хлоп'я чи дівча, як тільки її залишали, як зазначали спостерігачі, «тут же й забували російську». Вдома, на вулиці, на гулянках вони розмовляли винятково своєю «хохляцькою». Солдатчина ж дуже калічила хлопців. Повернувшись зі служби, вони вже «штокали», «вокали» і дітей своїх навчали «штокати» та «вокати».

Жінки, які все своє життя майже далі сусіднього села не бували, були покалічені менше. Діди ще добре розмовляли... Молодь розмовляла кепсько. У молоді на 40—45% тільки українська вимова великоруських слів. Наприклад, російське «сделал» вимовляють «сділав», «получив», «год», «чашка» замість «одержав», «рік», «миска».

Взагалі поволзькі українці погубили деякі слова. Що таке «рік» не знають, не вживається воно, а «торік», «позаторік» вживають і добре знають, що ці слова означають.

Кореспонденту якось довелося чути таку розмову школяра з матір'ю:

— Мамо, скажи мені, що воно таке: «Волнуется желтеющая нива».

— Побіжи та й спитай свого вчителя... Хіба я знаю!..

А коли посідали снідати, хлоп'ятко взяло в руки велику миску з холодцем та й давай її хилити то в один, то в другий бік, та й гукає: «Мамо! Дивись як хвилюється холодець!..» (там само).

І тих, хто не цурався своєї нації, незважаючи на терор, що чинили проти українців Поволжя, починаючи з 1917 року і білі, й червоні, було багато. Перепис 1926 року засвідчив таку (хай і зменшену) кількість українського населення на Поволжі. В Астраханській губернії — 13926, в тому числі 12765 осіб у Болхунському районі. У Ленінському повіті Сталінградської губернії налічувалося 26570 українців, з них 12454 (49%) — у Капустиноярському районі, в Ніколаєвському повіті — 41704.

Із загальної кількості українського населення Камишинського повіту Саратовської губернії — 52607 (інші дані — 170000), у двох районах — Котовському та Красноярському його було більшість — відповідно 69,3 та 72,4 відсотка, у кількісному вираженні — 29301 особа. У Балашовському повіті із загальної кількості українців 80072 особи, 57462 припадало на два райони з українською більшістю: Єланський (51,9%) і Самойловський (79,3%).

Чимало наших співвітчизників проживало в Республіці Німців Поволжя — 68565. В основному вони мешкали в Покровському районі — 74,9 відсотка від загальної кількості.

Однак більшовицька влада тут, навіть після того, як XII з'їзд РКП(б) проголосив курс на коренізацію, нічого не робила для підтримки місцевого українства у прилученні до рідної культури. Щоправда, влада відкрито не могла забороняти їм це робити. То ж тільки ентузіазм українських патріотів міг зрушити справу з місця. І таких знайшлося чимало.

За ініціативою вчителя Воздвиженської школи Бугурусланського повіту Ф. І. Боднера місцевий відділ народної освіти відкрив з початком 1923–1924 навчального року першу українську «школу-примітивку». Незважаючи на те, що частина тутешнього українського населення зустріла спочатку цю ідею неприхильно, мовляв, «для чого нам вчитися по своїйому, коли живемо серед росіян», школа все таки працювала свій перший рік успішно.

Навчаючи дітей, вчитель працював і серед дорослих і молоді за допомогою організації української «культпросвіти», книгозбірні і драматичного гуртка. І все це розвіяло стримане ставлення населення до української школи, а також втягнуло чимало молоді в культурно-освітню роботу.

Чутка про цей навчальний заклад швидко промайнула всіма українськими колоніями, і їхні мешканці почали

цікавитися українською школою. Ф. І. Боднер після цього виступав у багатьох селах повіту, закликаючи тамтешніх селян українізуватися.

Поступово цей процес поширився на Бугурусланщині, через два роки там уже діяло 11 початкових шкіл, а також ставилося питання про відкриття семирічної.

Щоправда, на той час, вони були слабо забезпечені і кадрами, і українською літературою. Бібліотека з 240 книг була лише у Воздвиженці.

Інші школи не мали й цього, оскільки з України вчасно не надіслали, а самі батьки купити не мали можливості, бо українські книжки у місцеві книгарні не надходили.

Однак навчання в українських селах рідною мовою продовжувалося. Запроваджувалося воно комплексним методом, учителі при цьому побували на курсах підвищення кваліфікації у Воронежі.

Учителі, треба сказати, не обмежувалися шкільною роботою. Вони вели і вечірні курси лікнепу, хоч останні через брак підручників функціонували російською мовою. Майже щонеділі влаштовувалися лекції про сільське господарство, на природничі й антирелігійні теми (Вісті ВУЦВК.— 1926.— 20 січня).

У Бузулуцькому повіті українізація розпочалася з 1925–1926 навчального року, а вже через рік тут діяло 10 початкових шкіл, з них 2 утримувалося на кошти самого населення. Всі вони були забезпечені шкільними підручниками і необхідним приладдям на 75 відсотків, укомплектовані вчителями, що добре володіли українською народною мовою (там само).

Але все це було досягнуто за рахунок ентузіазму місцевих учителів-українців. Влада ж тут на той час сприяла хіба що розвалу вже існуючої мережі українських шкіл. Так, на Самарській губернській нараді уповноважених нацменшин 15–18 січня 1925 року зазначалося, що протягом звітного періоду кількість татарсько-башкирських шкіл зросла з 123 до 134, чуваських — з 106 до 114, естонських — з 2 до 4, німецьких і єврейських залишалася незмінною, а от українських — скоротилася з 15 до 13 (Бюллетень сообщений и распоряжений Самарского губернского отдела народного образования.— 1925.— № 1–2.— С. 25).

З метою поповнення педагогічних кадрів на місцях нарада вважала за доцільне рекомендувати своїй владі поставити питання про «необхідність з майбутнього навчального

року вжити всіх заходів по втягуванню національної молоді, що знає російську мову, в Бугурусланський і Бузулуцький педтехнікуми, і особливо української, чуваської та німецької, котрі не мають у губернії національних педтехнікумів» (там само.— № 3.— С. 32).

Про відкриття хоча б національних відділень, у тому числі й українського, як бачимо, зовсім не згадується.

Та й дивуватися, очевидно, не треба, оскільки навіть у побажаннях нацменшин на VIII губернському з'їзді — про українців жодного слова (там само.— № 8-9.— С. 61).

У подібному становищі залишалася українська школа в цьому регіоні і надалі. Так, у 1926 році школами I ступеня було охоплено лише 25 відсотків українських дітей, більшість цих навчальних закладів тільки вважалися українськими, оскільки викладання в них здійснювалося російською: з 43 вчителів українців було менше половини. На 80033 офіційно зареєстрованих на Самарщині українців на той час не було жодної національної хати-читальні, клубу, бібліотеки (там само.— 1928.— № 9-10.— С. 47—48).

Жодним словом про духовні запити українців не згадувалося в постанові на доповідь інструктора ЦВК СРСР Вільдяєва на засіданні малої президії Самарського губвиконкому (там само.— № 5.— С. 54—55).

Цей відвертий, але прихований спротив українізації у вказані роки був притаманний усім регіонам Поволжя. Скажімо, вороже до цієї справи ставилися окремі вчителі-росіяни. В селі Курнаївці Республіки Німців Поволжя на зібранні батьків учителька-росіянка намагалася довести їм, що тамтешнім українцям зовсім не треба знати українську мову, оскільки вони живуть не в Україні.

В інших селах учителям-українцям, котрі домагалися українізації шкіл, чіпляли ярлики на кшталт «кулак», «шовініст», «фашист». Це, природно, відлякувало багатьох ентузіастів, і вони кидали розпочату справу (Вісті ВУЦВК.— 1928.— 19 січня).

У той же час поволзьке українське населення до школи з рідною мовою навчання ставилося добре. В розмовах з батьками можна було почути такі зауваження: «А воно правда, що дитині краще навчатись українською мовою, чим руською!» (там само).

І саме прагнення українських низів плекати рідну культуру змушувало місцеву владу повертатися до проблеми українізації.

20–23 червня 1928 року відбулася перша конференція вчителів-українців Республіки Німців Поволжя, на яку прибуло 24 педагоги з Федорівського, Покровського, Краснокутського та Паласівського кантонів.

Згадана конференція констатувала дуже непривабливий стан українізації — на вказану дату в автономії існувало лише 6 українських шкіл. У Покровському кантоні, де українського населення налічувалося до 98 відсотків, 4 заклади з рідною мовою навчання відвідувало лише 612 учнів, а російською — 598; у Паласівському — на чотири українські села була тільки одна школа, що охоплювала 221 дитину українських селян.

Подібне становище склалося тоді і в Федорівському кантоні, де мали можливість навчатися рідною мовою лише 138 дітей (там само.— 22 липня).

Наркомат освіти автономії намагався пояснити таке становище пасивним ставленням до українізації населення. «Зокрема,— підкреслював заступник наркома Вегеле,— треба підготувати населення так, щоб воно прийняло українську школу, треба йому розповісти про значення рідної мови не тільки в школі, а й дома... Необхідно створити таку атмосферу, щоб усюди — в сільській раді, в кооперативі — куди б не звернувся селянин-українець у справах,— йому відповідали українською мовою. А для цього треба українізувати не тільки школу, а й сільраду, комітети взаємодопомоги, сільськогосподарські та споживчі товариства. Насамперед же треба було українізувати політосвітні установи...

Звичайно, можна було перекладати вину і на царське самодержавство, яке позбавило багатьох українців волзького краю національної самосвідомості, відбило бажання вивчати рідну мову...

У виступах же вчителів йшлося про те, що наркомосвіта майже нічого сенько не робила, аби поліпшити справу українізації шкіл» (там само).

Тільки на цій конференції представники Наркомату освіти автономії дізналися, що протягом року в республіці закрито 6 українських шкіл. Заступник наркома Вегеле, наприклад, коли перед ним поставили запитання, чи відомо йому по те, що у Федорівському кантоні зачинилися дві українські школи тільки через те, що не було українських підручників, що в Миколаївці українську школу знову перевели на російську мову, оскільки так захотілося партячейці та комсомолу (батьки ж виносили аж дві резолюції за украї-

нізацію), відповів: «Наркомосвіта того не знає і не чула» (там само).

Крім того, на конференції було встановлено, що роз'яснювальна кампанія щодо розвитку української духовності в Республіці Німців Поволжя ще не здійснювалася. А через це в багатьох відповідальних партійних працівників визначеної твердої позиції з цього питання не було. Наприклад, на одному зі з'їздів рад Покровського кантону, на якому розглядалася проблема українізації, один із таких відповідальних партпрацівників заявив: «Які ви українці, ви — хохли, то для чого ж вам та українська школа!» (там само).

У Федорівському кантоні такий же відповідальний партпрацівник на запитання: «Чи будуть українські школи другого ступеня?» — відповів: «Годі вам дурниці робити, вчилися по-руському, то й вчіться» (там само).

Але ця проблема порушувалася протягом усіх чотирьох днів роботи конференції. У багатьох виступах, йшлося, що в крайньому випадку потрібні хоча б семирічки. Вчителька Мартищенко навела цікавий факт щодо сприйняття комсомольцями російської мови, яка свідомо насаджувалася місцевою владою: «Робить хто-небудь доклад руською мовою, то по одному, по двох тікають на вулицю... Не виходить у нього нічого. А коли по-українському, всі слухають, беруть слово, обговорюють... Я працюю ще й з піонерами. Тут так само... коли дівчора розповідає рідною мовою, їй не треба підшукувати якесь там слово, як думає, так і говорить. Воно й виходить жвавіше» (там само).

Можна було дуже багато зробити навіть і за тих складних обставин, які створювалися навколо українізації, якби всі вчителі пройнялися усвідомленням відповідальності. Проте траплялися й парадоксальні ситуації. Так, виступаючи на згаданій конференції, одна з вчительок з Краснокутського кантону заявила: «У нас в кантоні немає ні одної української школи... Та нам і не треба, бо, наприклад, с. Карпенок так «обрусело», що зовсім не розуміють української мови... Руську розуміють краще...

Питають — а якже карпенківці розмовляють поміж собою дома, в сільраді... по руському?

— Ні... по хохляцькому!...

— Це що ж оті хохли, якийсь окремий народ, чи як? І взагалі, чи є така національність?

— Ні... то я... неправильно... розмовляють по-українському...» (там само.— 22 липня).

Резолюцією конференції передбачалося: дати своєчасно школам підручники та інше навчальне приладдя; виділити кошти на організацію бібліотек; для координування справи українського шкільництва утворити посаду інспектора в Наркоматі освіти; з метою безперервного навчального процесу українізувати Тернівську семирічку; порушити питання про широку українізацію радянських і громадських установ на селі; негайно українізувати політосвітні установи (там само).

На недостатню увагу до українського питання місцевих організацій свідчила наявність негативних настроїв серед тих, хто мав розв'язувати проблеми коренізації, що, мовляв, «селяни-українці самі проти українізації», що «мова українців Нижньої Волги ближча до російської, аніж до української», що «українців як нації на Нижній Волзі не існує, а є тільки «хохли», які краще розуміють російську мову».

І лише з початком 1929 року ситуація змінилася. Перша крайова партійна нарада про роботу серед нацменшин у своїй резолюції ухвалила: «Враховуючи наявність великої кількості українців на території Нижньоволзького краю (при цьому вказується цифра в 600000 осіб), що притік українців щорічно посилюється, в тому числі й за рахунок нових переселенців з Радянської України, що в рамках встановлених адміністративних кордонів є райони з переважанням у них українців, але головним чином та обставина, що мова п.-в. українців значно відрізняється від російської мови і ближча до справжньої української, ніж до російської, перша крайова партнацнарада вважає необхідним розпочати негайно проведення українізації в Нижньоволзькому краї. Нарада висловлюється за рішучу українізацію в районах з переважанням українського населення і за практичне здійснення всіх заходів з українізації в найближчі два роки» (На культурному фронті.— 1931.— № 20–24.— С. 55).

Ця ухвала, щоправда, виконувалася повільно. Наведемо приклад, як це стосувалося українізації окремих районів.

На Нижній Волзі в 1930 році виділялося чотири таких: Владимирський Астраханського округу, де проживало до 90 відсотків українців; Самойловський у Балашовському окрузі — там мешкало понад 40 тисяч українців; Красноярський, у якому за рахунок приєднання окремих населених пунктів Данилівського мало мешкати 45 тисяч українського населення; Миколаївський Камишинського округу, де в той час налічувалося близько 81 відсотка українців (Известия

Нижне-Волжского крайисполкома.— 1930.— № 19–20.— С. 235).

Однак зафіксоване на папері рішення на місцях у багатьох випадках ігнорувалося.

Наприклад, у вже згаданому Владимирському районі місцева влада всіляко противилася коренізації, пояснюючи свою позицію тим, що українців у них немає — є лише «обрусевшие хохлы» (там само).

Під час перевиборів Холмянської сільради Перелюбського району Пугачовського округу місцевої комуністичний осередок виставив кандидатів до її складу винятково з росіян, хоча село було повністю українським. Спроба місцевого активіста провести хоча б одного кандидата-українця зустріла шалену протидію уповноваженого з виборів. Як наслідок — виборці-українці розійшлися, не дочекавшись закінчення зборів, а на того, хто «цілком правомірно наполягав на введення до ради українця, склали протокол, звинувачуючи його в зриві зборів» (там само.— № 13–14.— С. 160).

У Самойловському районі на одній із нарад ухвалили ввести українську мову в школах тільки за тієї умови, якщо українізація стосуватиметься всіх установ району, і коли школи II ступеня також переведуть на рідну мову (фактично це означало небажання розпочинати українізацію).

У цьому ж районі не дозволили під час урочистого засідання, присвяченого черговій річниці соціалістичної революції, виступати українською мовою, мотивуючи заборону тим, що це, мовляв, «суперечить духу інтернаціоналізму» (там само.— С. 161).

Зрозуміло, що це відбивалося на мережі українських шкіл. Таких закладів I ступеня на середину 1930 року в Нижньо-Волзькому краї налічувалося тільки 30, в той час, як татарських — 79, мордовських — 5, німецьких — 48, калмицьких — 177, казахських — 586 (там само.— № 27–28.— С. 327).

Тоді ж на пленумі крайкому партії відзначалося, що «всі школи тюрксько-татарської, чуваської та німецької національності працюють рідною мовою. Підручники в цих школах написані національною мовою. Вчителі — теж націонали. Але українські, наприклад, школи коренізовані тільки на 38%, а українського населення в нашому краї, як відомо, порядно» (там само.— № 37.— С. 472).

Стосовно підлітків-українців відзначалося, що вони охо-

плені рідною школою тільки на 11,9 відсотка, а в Михайлівському районі лише на 6,5 (там само.— С. 473).

Про життя наших земляків у Нижньоволзькому краї на початку 30-х років дає яскраве уявлення перша українська газета місцевого крайвиконкому «Лицем до колхозу», видана тиражем 15000 примірників.

Про що йшлося в ній? Передусім, у дусі того часу, про ліквідацію українського куркуля: «боротьба проти українського куркуля ставить руба завдання про переведення українізації, про переведення масової роботи на рідну мову» — це з Хоперського округу. З Саратова надійшла інформація про газету рідною мовою, з Камишинського округу — про український музей, з Николаєвського району — про українізацію хат-читалень, червоних кутків.

Звернула на себе увагу кореспонденція з Владимирського району Астраханського округу, в якій повідомлялося про вчительок, котрі забороняли дітям розмовляти рідною мовою. І відразу ж ішлося про те, що пленум райвиконкому вирішив з 3 січня 1930 року провести повну українізацію району.

Цікаве й таке повідомлення: в Дубінському районі причини неуспіху минулорічної хлібозаготівлі пояснювали так: «українські льозунги до хлібозаготівель було затримано в райвиконкомі, а українцям послано плякати на російській мові». Секретар райкому та голова райвиконкому, котрі вели боротьбу проти українізації — «українців у нас немає — є обрусілі хохли» — тепер уже колишні.

У спеціальній статті Ю. Бергера «Українізація — політичне завдання», зокрема, зазначалося: «В 1929 році знов було піднято українське питання, але вже сама парторганізація узялася за це. Ми побачили, що наші українці дуже відстали від України, що куркуль в українському селі ще сильний, що бідноту слабо організовано. Ми побачили, що біднота та батраки на зібраннях мало виступають, бо не знають по-російськи і не лонімають, що розказує докладчик. А куркуль добре знає і лонімає по-російськи та роз'яснює біднякові все по-своєму — по-культурному».

У руслі українізації крайовий відділ народної освіти планував у 1930 році «пропустити всіх учителів-українців через українські курси в округах та районах. Перевести всіх учителів українців з російських сіл до українських. Негайно ввести в дев'ятій та восьмій групі для українців українську мову, літературу, історію та педагогічний ухил, там, де

можна виділити вже тепер українців в окремі групи. Всі українці, що кінчають педтехнікуми та університети, мусять вивчати українську мову, а, крім цього, організовано український відділ при Балашівському педтехнікумі. З весни 1930 року всі українські школи I та II ступеня, всі школи селянської молоді цілком переводяться на українську мову. З осені намічається українізувати Миколаївський педтехнікум та один сільськогосподарський технікум. При Саратовському університеті буде відкрито український відділ, теж при робфаці і при радпартшколі в Саратові та Сталінграді або Камишині...»

Планували справді багато.

По-справжньому національно-культурне будівництво серед українців Нижньої Волги розпочалося з 1931 року. Скажімо, кількість шкіл першого ступеня зросла до 429, у яких 1300 учителів навчало близько 41 тисячі учнів.

У багатьох районах розпочалася українізація апарату, партійні конференції і з'їзди рад ухвалили рішення про необхідність її запровадження. Це дало підставу проектувати на 1931–1932 навчальний рік охопити рідною школою 46 тисяч дітей-українців, підготувати 260 нових учителів.

Система лікнепу в українських районах також перейшла на рідну для населення мову. До речі, саме українське село Ільмень першим на Нижній Волзі успішно ліквідувало неписьменність (На культурном фронті.— 1931.— № 20–24.— С. 56).

Значним досягненням в українізації Нижньої Волги був вихід з 5 травня 1931 року крайової газети «Шляхом Леніна». Цей часопис розгорнув широку організаційну роботу в справі українізації. Одним із важливих заходів, здійснених за ініціативою газети, було «скликання 3 серпня 1931 року першої крайової наради українського партійного і радянського активу.

Якщо досі практичні заходи в галузі українізації здійснювалися головним чином по лінії народної освіти, то відтепер, коли національно-культурне будівництво серед українців Нижньоволзького краю ставало масовим явищем, на порядок дня висувалося питання про створення його єдиного плану. Передбачалося ним цю роботу здійснити, починаючи з крайових, районних, сільських партійних, радянських, професійних, господарчих і громадських організацій.

Для здійснення запланованого передбачалося надати нацкомісіям при райвиконкомах функцій контролю район-

них і сільських організацій, як вони виконують директиви партії і радвледи в справі українізації (там само.— С. 56).

Політико-освітні заклади — клуби, хати-читальні, будинки колгоспника, що раніше свою діяльність здійснювали винятково російською мовою, відтепер мали перейти на українську. Нова ситуація також висувала завдання остаточної українізації всієї мережі з ліквідації неписьменності — школи лікнепу, масових гуртків дошкільного виховання, шкіл для дорослих і т. д. Практичне розв'язання цього завдання мав здійснити журнал для малограмотних «Ленінові заповіді», що з'явився друком у 1931 році.

У зв'язку із введенням загальної обов'язкової семирічної освіти планувалося якомога ширше визначити мережу українських шкіл з новим охопленням дітей.

Крім того, передбачалося організувати українську секцію при Саратовському інтернаціональному клубі та секцію українських пролетарсько-колгоспних письменників, українське земляцтво в Саратові, будинок української культури, української фундаментальної і пересувної бібліотек.

Враховуючи те, що українці заселяли в основному сільськогосподарські райони, постала необхідність при місцевому агропедінституті відкрити українське відділення, потурбуватися про забезпечення його кадрами, для чого необхідно було створити аспірантуру з педагогічних, суспільних, економічних і сільськогосподарських дисциплін. Зокрема, ставилося завдання негайно організувати Биківський, Баландинський і Капустиноярський сільськогосподарські технікуми, організувати у Владимирівці на базі школи селянської молоді новий педагогічний та сільськогосподарський технікуми (там само.— С. 57).

Великі сподівання у здійсненні накреслених планів покладали українці Поволжя на владу УСРР.

Так, крайовий відділ народної освіти з Саратова просив 4 серпня 1932 року Наркомат освіти УСРР прискорити відрядження вчителів «з метою забезпечення нормального початку навчального року» (ЦДАВОВУ: Ф. 166.— Оп. 10.— Спр. 1027.— Арк. 34).

Подібні клопотання надходили з інших місць Поволжя. Наприклад, 18 вересня 1932 року телеграма з Сталінграда засвідчувала: «Через відсутність викладачів у Миколаївському педтехнікумі зривається навчання. Просимо вжити термінових заходів до посилки викладачів» (там само.— Арк. 35).

До речі, такі звернення до УСРР мали підставу, оскільки українська влада вже раніше задовольняла потреби процесу українізації в Поволжі. Зокрема, 28 серпня 1926 року Наркомат освіти Татарії просив надіслати для українських національних шкіл цієї республіки програми навіть з російської мови — в тому обсязі, в якому цей предмет читали в Україні. У зв'язку з цим Державному видавництву України доручалося «вислати комплект наших підручників для всіх груп трудшколи, що їх видано «Українським робітником» (там само.— Оп. 6.— Спр. 1.— Арк. 2). Наркомосвіти Татарської РСР повідомляв, що «російська мова в трудових школах з українською мовою навчання вивчається як окремий предмет з 3-го року навчання». Навчальний план трудової школи стосовно розподілу тижневих годин між мовами був такий: 3 і 4 класи: українська — 9, російська — 4; 5 клас: українська — 4, російська і німецька — 3, 6 і 7 класи: українська — 4, російська — 2, німецька — 4 (там само.— Арк. 3).

Крім того, до Казані з Харкова було надіслано також навчальні плани технікумів і вузів України з «Положеннями» про них (там само.— Арк. 6).

Тобто, поряд із допомогою в розвитку української національної школи в Татарії, тамтешні освітяни одержували можливість зіставляти й свої програми з середньої спеціальної та вищої освіти.

Треба сказати, що Наркомат освіти УСРР справді дуже багато зробив для українського відродження в Поволжі. У 1932 році, наприклад, ним було проведено спеціальну нараду про допомогу в національно-культурному будівництві серед українців Нижньоволзького краю, на якій виступив голова комітету національностей цього регіону Божко. Підтримавши процес українізації на Нижній Волзі, нарада ухвалила здійснити низку заходів для його прискорення, привернувши увагу до цього і органів влади РСФРР (там само.— Оп. 10.— Спр. 59.— Арк. 128—130).

Так, з УСРР тоді були готові надавати допомогу. До певного часу начебто підтримували справу українізації і в Поволжі. І визнавали високий рівень українства ось таким чином: «Тільки незначна частина національних меншин, що населяють наш край (українці і німці) може бути поставлена в культурно-економічному відношенні на рівні з російським населенням» (Изв. Нижне-Волжского крайисполкома.— 1929.— № 11—12.— С. 87).

Але утверджувати українство в цьому регіоні після відомих московських постанов у грудні 1932 року автори вищенаведених слів, природно, вже не наважувалися.

ДОКУМЕНТИ

Директивна стаття в нижньоволзькому журналі про ліквідацію неписьменності серед місцевих українців

1931 рік

К 14-й годовщине Октября среди украинцев не должно быть неграмотных

Разрешив в основном задачу ликвидации неграмотности в Н.-волжском крае к 1 мая среди русского населения, культармия и общественные организации края, АССРНП и Калмобласти под руководством партийных организаций ведут революционную борьбу за завершение сплошной грамотности среди культурно-отсталых национальных меньшинств к 14-й годовщине Октября, а в Калмобласти — к 1 октября.

Поднятие культурно-политического уровня национальных меньшинств до уровня, обеспечивающего скорейшее осуществление национальной политики партии, и развитие большевистских темпов хозяйственного строительства ставятся сейчас как острейшая политическая задача. Поэтому малейшая недооценка значения ликвидации неграмотности среди нацмен должна расцениваться как нарушение национальной политики партии и проявление великодержавного шовинизма.

Наряду со вхождением в край таких крупных автономных единиц, как АССРНП и Калмобласть, у нас имеются целые районы, населенные украинцами. Украинцев насчитывается более 400 тысяч.

Проведение «украинизации» упирается в вопрос немедленной и решительной борьбы за поголовную грамотность украинцев в намеченные крайкомом кратчайшие сроки.

Несомненно, за время 3 лет культпохода и культштурма в работе по ликвидации неграмотности среди украинского

населения имеются большие достижения, и, они, безусловно, являются залогом того, что директива Крайкома ВКП(б) будет выполнена в срок.

По переписи, проведенной в апреле месяце, в крае оставалось неграмотных украинцев, неохваченных учебой, около 5000 чел. В течение года обучалось украинцев в школах ликбеза 4860 чел., что составляет средний % охвата 80—85. Наибольшее количество учащихся-украинцев имеется в Самойловском районе — 86500 ч., в Еланском — 7550 ч., в Николаевском — 6280 ч., в Камышинском — 3870 ч.

В Николаевском и Камышинском районах неграмотных украинцев, в настоящее время неохваченных учебой, нет. Это обстоятельство является показателем того, как местные районные организации умеют правильно ставить вопрос о национальной политике партии и методами культпохода и культштурма по-боевому разрешают ликбез среди нацмен как задачу сугубо классовую и политическую.

В работе среди нацмен и особенно украинцев встречаются огромные трудности. Трудности в работе среди украинского населения заключаются в недооценке работы среди нацмен и «украинизации» со стороны некоторых местных организаций; мало подготовленных кадров культармейцев и недостаточно хорошо поставлен учет работы неграмотных.

Так, когда в с. Рудне культармейцы стали организовывать ликбез в поле, пред. колхоза Грамек заявил: «Я не допущу ни одного ликпункта в весенний сев», а зам. пред. Матышевского с/с Сивов с успокаивающим настроением махрового оппортуниста ответил: «Неграмотных осталось немного, все пожилые, они сами по себе постепенно вымрут». Такое безобразное отношение мы расцениваем как факт объективной поддержки борьбы кулачества против ликбеза, осложняющий проведение ликбезработы среди украинцев.

В этом же районе религиозники выступают против ликбеза и политчасов, ведя самую гнусную агитацию против посещения школ в праздничные дни.

Классовые враги, кулаки и сектанты, нагло выступают на массовых собраниях, пытаются сорвать культштурм. Во Владимирском районе кулаки, иногда пролезая в украинские ликпункты, срывают стенгазеты и портреты вождей, а на собраниях выступали: «Накормите, оденьте, тогда будем учиться». Во время весеннего сева в Баландинском районе

среди украинского населения была пущена злостная кулацкая агитация за срыв посещения школ женщинами. Кулаки агитировали: «сначала хлеб, семена, а потом ликбезпоход».

Проводя ликбезпоход в условиях ожесточенной классово-борьбы, культармия, насчитывающая более 3 тысяч человек в украинских районах, сумела дать решительный отпор кулачеству, преодолеть трудности и поднять качества ликбезработы. Как правило, школы ликбеза обучают на украинском языке.

Рост политической сознательности культармии и учащихся характеризуется тем, что учащиеся и культармия принимают активное участие в проводимых хозяйственно-политических кампаниях — хлебозаготовках, подготовке осеннего сева и т. д.

В Самойловском районе 27 украинских ликпунктов выделили 319 ударников-ликбезников и очистили 15 центнеров семян, организовали 16 ударных бригад на севе. В поле, на стане, в колхозе развернута массовая культурно-политическая работа по вопросам сдельщины, распределения доходов в колхозах, о применении женского труда в колхозах, о проведении уборочной кампании, о выпуске 5000-го трактора на СТЗ. В результате культармия и ликбезники добились перехода на звеньевую индивидуальную сдельщину, повысили норму выработки, наладили учет труда и произвели мобилизацию средств на акции МТС.

Соревнование и ударничество являются главными движущими методами в борьбе за качество в украинских школах Еланского района. Вступили в соревнование 15690 уч-ся и 915 школ. Школы отсортировали 672 центнера семян, провели снегозадержание на 110 га, распространили займа «Пятилетка — в 4 года» на 2800 руб. Вступили в ударники колхоза 126 уч-ся. Передано в партию 2 ч., в комсомол — 5 ч.

Сейчас на полях Руднянского района культармейцы являются культуполномоченными в бригадах; на поле обучается 2345 украинцев.

Лучшим примером организации ликбезработы среди украинцев может служить село Ильмень Руднянского района. На полях охвачены летними формами работы 174 неграмотных, 405 малограмотных, 232 повышенников. Село полностью ликвидировало неграмотность.

Все учащиеся обслуживаются политчасом на родном языке. В весеннем севе работало 103 ударника-ликбезника. В

колхоз вовлечено 37 хозяйств. Отсортировано 17 центнеров семян. Выдвинуто на совработу и в комсомол 6 ликбезников. Организована ячейка ОДН в 325 чел. Выписывается журнал «По заветам Ленина», издающийся на украинском языке, в количестве 135 экз.

Село Ильмень заслуживает первой премии в крае как лучшее ударное украинское село в ликбезпоходе.

Наряду с огромнейшими успехами в районах имеется ряд недочетов: недостаточная подготовка кадров, отсутствие специальных организаторов по нацменработе, недостаточное количество учебников и ряд других. Ни в коем случае нельзя обходить того положения, что выполнить директиву Крайкома возможно будет только при еще большей мобилизации общественного внимания к вопросу ликбеза среди нацмен и в частности среди украинцев, при жесточайшей критике и немедленном преодолении всех недостатков.

Надо практиковать шире культпоходовские меры воздействия на срывающих ликбезпоход. Так, село Алисовка и Козловка Руднянского района за срыв ликбезпохода награждены «рогожными знаменами».

Надо решительно повести борьбу против недооценки ликбезработы в период осеннего сева.

Слабый охват украинцев в таких районах, как Преображенский, где учтено 1743 ч., а учится 1136, в Саратовском районе учтено 1473 ч., а учится 1125 ч., надо немедленно заполнить ударной работой местных организаций.

Необходимо в ближайшие дни в районах выделить, где не выделены, специальных работников, организаторов по нацмен работе. Обеспечить все украинские школы журналом «По заветам Ленина» и краевой газетой на родном языке. Развернуть широко подготовку культармейцев, перестраивая ликбез на высшую ступень на основе политехнизации и производственно-технической базы предприятий, совхоза, МТС, колхоза.

Борясь беспощадно с оппортунизмом, давая решительный отпор классовому врагу и шовинистическим вылазкам, твердо проводя национальную политику партии, к 14-й годовщине Октября ликвидируем неграмотность среди украинцев Н. Волги.

На культурном фронте (Сталинград). — 1931. — № 12–13. — С. 16–17.

**Резолюція
спеціальної наради при заступникові наркома освіти
УСРР Карпеко щодо допомоги в українізації
Нижньоволзького краю**

1932 рік

**РЕЗОЛЮЦІЯ
спеціального совещания при зам. наркоме тов. Карпеко
«О помощи в нацкультстроительстве среди украинского
населения Нижне-Волжского края»**

Заслушав доклад Председателя Комитета Национальности Нижне-Волжского края т. Божко, т. Цибульского, совещание с удовлетворением отмечает:

1. Что Нижне-Волжский край развернул значительную работу по обслуживанию украинского населения на их родном языке, в части практического осуществления всеобщего начального обучения, доведя контингент охвата учащихся украинскими начальными и средними школами до 46 тыс., обучая 20179 неграмотных, 18495 малограмотных и повышенников 6992 в школах ликбеза на украинском языке, доведя коэффициент грамотности украинского населения до 89,1%, а также развернул стационарную и краткосрочную сеть подготовки украинских кадров — организовав 2 украинских педтехникума и одно отделение, одну украинскую совпартшколу, украинское отделение при Саратовском комвузе, рабочего педагогического факультета и украинского отделения при Саратовском пединституте. Развернул сеть краткосрочных курсов по подготовке учителей для начальной и средней школы и курсы украинизации советского партийного и профессионального аппарата в 3-х украинских районах.

2. Взяв установку полной коренизации начальных и образцовых средних школ в 1932–33 учебном году, а также политпросветучреждений, техникумов, совпартшколы и украинских отделений Комвуза и Пединститута, а всей остальной сети в 1933/34 году, край имеет особые трудности, заключающиеся:

а) в недостатке кадров и особенно кадров для кадров, а также кадров для ведения научно-методической работы;

б) в отсутствии массовой литературы и особенно учебников;

в) программ на родном языке для всех типов учебных заведений и условий для полного разрешения этих вопросов в крае.

3. Совещание особо отмечает, что до сих пор связь Нижне-Волжского края с НКП Украины была неорганизованной и эпизодической, что не могло создать систематической помощи НКП краю.

4. Совещание считает, что состояние украинизации в Нижне-Волжском крае на данном этапе требует особенно усиленной и систематической помощи со стороны НКП Украины и всех его учреждений, до Н. В. Края, а поэтому постановляет:

1. Предложить Учраспреду НКП в порядке единовременной помощи выделить из состава кадров для работы в школах первой степени 500 человек учителей-украинцев, для работы в школах колхозной молодежи и ФЗС — 20 человек следующих специальностей: обществоведов — 7; естествоведов — 5; преподавателей украинского языка и литературы — 10; физико-математиков — 3.

Для работы в педагогических техникумах и совпартшколе — 23 чел., из них: обществоведов — 5; естествоведов — 3; преподавателей украинского языка и литературы — 6; физики и математики — 2; дошкольников — 1; политпросветдисциплин — 2.

2. Просить ВУК Робос принять участие в вербовке кадров, проведя мобилизацию вполне подготовленных и опытных в работе т. т.

3. Учитывая особые условия и трудности национально-культурного строительства края, в целях усиления партийного руководства работы, просить Культпроп ЦК КП(б)У и ВЛКСМУ обеспечить для работы в Нижней Волге не менее 25% партийно-комсомольского состава из командированных т. т.

4. Придавая особое и главное значение помощи Нижней Волге со стороны НКП Украины как жертвы в части выделения в край кадров для кадров, занимающих ведущие участки украинизации, командировать из имеющегося состава номенклатурных работников для работы в Пединституте и Комвузе:

- а) преподавателей исторических дисциплин — 1
- б) преподават. укр. языка и литературы — 1
- в) —" — эконом. дисциплин — 1.

Для работы в педагогических техникумах 2 товарищей на работу в качестве директоров, 3-х товарищей в качестве зав. РОНО полностью украинизированных районов и 1 научно и педагогически квалифицированного работника для работы в УМС КрайОНО.

5. Научно-методическому сектору НКП, сектору науки в целях помощи КрайОНО в методическом руководстве украинскими школами и обмена опытом предложить — высылать все издаваемые научно-методические документы, в т. ч. в КрайОНО, а ДВУ — включить в план снабжения программами для школ 1-й степени, средних и ВУЗ'ов по заявкам КрайОНО.

6. Научно-исследовательским институтам включить в план своей работы вопросы изучения особенностей работы среди украинцев Нижней Волги.

7. Поручить сектору кадров НКП совместно с КрайОНО разработать план шефства учебных заведений Украины над учебными заведениями Нижне-Волжского края.

8. Предложить Книгоцентру включить в план снабжения Нижне-Волжский край учебниками для школ I степени, повышенных средних школ и ВУЗ'ов по заявкам КрайОНО по контингентам, равным украинским, а также и массовой литературой.

9. Поручить сектору Искусств разработать ряд мероприятий в части популяризации украинской культуры и искусства и обслуживания украинского населения Нижней Волги посылкой украинских передвижных театров, капелл и т. д.

10. Просить ВУК Робос через свои областные организации взять культшефство над украинскими районами края.

11. В целях изучения специальных вопросов и проблем нацкультстроительства среди украинцев Нижне-Волжского края командировать специальную бригаду для проведения этой работы.

12. Сектору кадров в план разверстки по набору в ВУЗы включить Нижнюю Волгу, исходя из контингентов по заявкам КрайОНО.

13. ВЗИПКО — предложить обеспечить снабжение литературой заочников-просвещенцев края по заявкам ЗС Украинского Николаевского техникума, оказывая всяческую помощь последнему в осуществлении

заочного обучения учителей-украинцев Нижней Волги на родном языке.

14. В целях обмена опытом в работе и помощи в повышении квалификации работников Нижней Волги считать целесообразным научные командировки их в Украину, а также и Представительство на специальных научных конференциях съезда. Предложить научно-преподавательским институтам и секторам Н.К.П. включать в план приема по заявкам КрайОНО, посылаемых в научные командировки, а также посылать приглашения Н.В. КрайОНО на спец. научн. конференции и съезды.

Особое постановление:

1. В виду того, что НКП Украины шефствует и конкретно помогает ряду краев, областей и республик, включающих до 8 млн. укр. населения, и в силу того, что до сих пор работа по шефству носит далеко не организованный характер, считать целесообразным при втором замнарком в аппарате НКО иметь специального работника для организации шефской работы в системе НКП.

2. Отмечая развертывание значительной работы по обслуживанию украинского населения на родном языке, живущего в других краях, областях, Республиках СССР, перевода массовых, средних школ на родной язык, развертывая подготовку украинских педагогических кадров средней и высшей квалификации все больше и больше, увеличивает запросы к Украине о снабжении их кадрами, учебниками и литературой. В силу того, что бумажные фонды Украины только на свои контингенты полностью заявки удовлетворению (нерозбірливе слово — В. С.), а поэтому считать целесообразным и весьма срочным разрешить вопрос организованно коллегией НКП Украины совместно с коллегией НКП РСФСР, а также и ряд других вопросов по обслуживанию и помощи Украины краям, областям и республикам Р.С.Ф.С.Р. по обслуживанию укр. населения.

Зам. Наркомпрос *Карпеко*

Правлений машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 166. — Оп. 10. — Спр. 52. — Арк. 128—130.

Якщо вірити офіційним даним Уральського обласного відділу народної освіти, то в 1926–1927 році місцеве українське населення було охоплено школою на 39 відсотків. А на одну хату-читальню припадало 8485 українців, у той же час, як росіян — 1480, вотяків — 2499, татар і башкир — 1787, пермяків — 2593, білорусів — 5429, марійців — 1769 (Задачи народного просвещения на Урале.— Свердловск, 1928.— С. 59).

Але в даному випадку йдеться не про навчання українців Уралу рідною для них мовою, а про ставлення до наших співвітчизників узагалі. На той час ніхто з них не мав можливості навчатися українською мовою, бо місцева влада ніякої допомоги в цьому плані не надавала.

У співдоповіді Шаматова «Стан і завдання народної освіти серед нацменшин Уралу» на другому Уральському з'їзді народної освіти в 1928 році, як і в її обговоренні, про українізацію школи, як і місцеве українство, зовсім не згадувалося (там само.— С. 25–48).

Жодним словом не згадується про освіту рідною мовою серед українців і в резолюції цього з'їзду (Задачи культурной революции.— Свердловск, 1928.— С. 34–40).

Усе, на що уральська влада спромоглася,— це циркуляр, яким Троїцькому окружному відділу народної освіти доручалося в 1927 році відкрити ліквідаційні пункти в українських селах: у Троїцькому районі — 25, Верхньо-Уральському — 25, Каракульському — 75, Увельському — 25, Степовому — 25 (Бюллетень Троицкого окружного исполкома.— 1927.— № 52.— С. 1469).

Цей крок був вимушеним для місцевої влади, оскільки вона і надалі планувала використовувати українців для освоєння цілинних земель на південному Уралі. Так, заслухавши доповідь представника наркомату землеробства РСФРР Гольцагуера про планове заселення Троїцького округу, Президія окрвиконкому відзначила, що необхідний контингент у 100 тисяч найбільш прийнятним є з «губерній

чорноземної степової смуги, і особливо України» (там само.— № 39.— С. 1086).

Що ж стосується школи рідною мовою, то вона з'явилася тут уперше восени 1927 року завдяки зусиллям Наркомату освіти УСРР. Про це, зокрема, щасливі батьки з українських хуторів Троїцького району писали в день відкриття своєї першої школи імені Тараса Шевченка до столиці УСРР, особливо дякуючи наркому Миколі Скрипникові (ЦДАВОВУ: Ф. 166.— Оп. 7.— Спр. 249.— Арк. 9).

Ця подія пробудила в багатьох місцевих українців прагнення не тільки навчати своїх дітей рідною мовою, а й організувати драматичні, музичні та хорові гуртки. В самому Троїцьку створилася ініціативна група, яка поставила за мету взяти на себе координацію всієї української роботи в окрузі. Саме вона домагалася в 1928 році «перевести майже всі школи в укрупнках на нацмову. Також намічена робота по виділенню декількох сільрад і навіть району. Навколо них мусять повстати інші культурні організаційні села» (там само.— Арк. 8).

Самостійна діяльність свідомих українців Троїцька пояснювалася тим, що місцева влада постійно обминала своєю увагою їхні духовні запити, хоч про інші меншини вона турбувалася. Так, Президія Троїцького окружвиконкому визнала за доцільне ввести як експеримент діловодство національною мовою в татарському селі Редутове з 1 жовтня 1927 року (Бюллетень Троїцького окружного исполнительного комитета.— 1927.— № 44.— С. 1228).

Тільки в березні 1928 року президія окрвиконкому висловила за те, щоб залучити кошти, зібрані з самооподаткування населення, на спорудження в Троїцькому районі школи селянської молоді для українців. Місцевому райвиконкому доручалося погодити із зацікавленим українським населенням питання щодо будівництва школи (Бюллетень Троїцького окружного исполкома.— 1928.— № 11.— С. 340).

Тоді ж було подано першу заяву на українські підручники (там само.— № 9.— С. 274).

А взагалі до 1928 року українців на Уралі не вважали за національну меншину, а тому фактично ніякої роботи серед них не велося. Тільки 1929 року в Троїцькому окрузі з'явилася перша українська сільрада, яку назвали Новоукраїнською. Тоді ж відкрили три школи. Правда, вони тіснилися в непристосованих орендованих приміщеннях, оскільки нові будувалися досить повільно.

І це за умови, що переселенці з великим бажанням підтримували відкриття українських шкіл, допомагали за можливостями під час спорудження, а подекуди будували їх за власні кошти (Вісті ВУЦВК.— 1930.— 7 лютого).

З 1929 року на Уралі починали працювати курси підвищення кваліфікації працівників освіти нацменшин. Відтепер на них могли навчатися і два вчителі українських шкіл (Бюллетень офіціальних распоряжений Уральського областного отдела народного образования.— 1929.— № 7–8.— С. 29).

На цей же рік передбачалося забезпечити українськими книжками початкові школи (там само.— № 18.— С. 13–14).

А от коли постало питання про забезпечення дітей наочними посібниками, то, на відміну від шкіл багатьох інших народів, українським навчальним закладам не виділили глобусів і карт СРСР, а лише атласи і карти півкуль (там само.— № 3–4.— С. 25).

Не спостерігалось належної уваги до проблеми українізації і в спеціальній постанові малої президії Уральського обласного виконавчого комітету «Про коренізацію апарату національних районів і рад» від 29 березня 1932 року. Якщо стосовно більшості меншин було розписано кожний конкретний захід, то щодо українства з даної ухвали неможливо з'ясувати навіть те, який регіон підлягає переведенню на українську мову.

Щоправда, виразно вказувалося лише на перспективу відкриття з серпня 1932 року Троїцького педтехнікуму з українською мовою навчання (Офіціальний сборник важнейших законов правительства, постановлений, распоряжений Уралоблисполкома.— 1932.— № 22.— С. 270–272).

За неувагу до розвитку освіти нацменшин керівників Троїцького округу гостро критикували в московській пресі, зазначаючи при цьому, що «махровий шовінізм процвітає в міськраді та органах народної освіти» (За коммунистическое просвещение.— 1932.— 12 червня).

Але, піддаючи такій критиці місцеву владу, мали на увазі не великодержавний шовінізм у кабінетах Троїцької міськради і району стосовно української меншини, а винятково неувагу до татарських і башкирських шкіл (там само).

Цьому дивуватися не доводиться, оскільки українців на Уралі фактично взагалі намагалися не бачити.

29 грудня 1927 року

Привітання
українців Троїцького округу Уральської області
братам з України у зв'язку з відкриттям
першої школи

18 вересня 1927 року

Ми, громадяни українських хуторів Троїцького району і округи, зібравшись загальними зборами на відкриття першої 4-х групової української школи, присвяченої імені нашого славетного, незабутнього революційного поета й борця за визволення трудящих Тараса Григоровича Шевченка, шлем щирий привіт братам Радянської України, які під проводом Радянського уряду, а особливо Народного комісара освіти т. Скрипника, не забувають нас, українців, розкиданих за межами Укр. Соц. Рад. Республіки по всіх краях земної кулі. Шлем привіт Комуністичній партії України за її правдивий підход до розв'язання національного питання. Дякуємо Комісара Народної Освіти т. Скрипника, бо за його приводом українці, що живуть за межами Радянської України, щорічно забезпечуються українською школою, підручниками, учителями-українцями та інше.

Ми, українці, мешкаючи за Уралом, надіємось, що й надалі спільними заходами нашої праці та праці Наркомосвіти У.С.Р.Р. матимем змогу досягти не тільки початкових, а й вищих спеціальних шкіл на українській мові.

Президія зборів
18/IX.1927р.
хут. Дробишева.
Суналінська с/Рада

/Підписи/

Копія. Рукопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 166.— Оп. 7.— Спр. 249.— Арк. 9.

Надсилаючи до Вас копію протокола та копію докладної записки — ініціативна група прохає Вас допомогти нам в проведенні наміченого нами програму роботи.

Закинуті далеко за межі УСРР в силу економічних умов/переселення/ та політичних/ еміграція з капіталістичної Польщі/, українське населення дістало після «Жовтня» змогу почати розвиток своєї культури. Не маючи певного керівництва — розвиток почався запізно, тільки в кінці 1927 р. Але розвиток почався швидко. Українське населення села почало звертатись за порадами щодо відкриття українських шкіл, організації драматичних, хорових та музичних гуртків. Особливо велика тяга до цього у школярів, але і доросле населення сильно активне. В осени ц. р. в р-ні м. Троїцька, була урочисто відкрита перша Укр. школа на Уралі, присвячена пам'яті Т. Г. Шевченка. При школі зорганізовано, як доросле населення, так і молодь. Відкритий червоний куток. Але, не маючи досвіду в роботі, не маючи методологічної керівничої та драматичної літератури — міське українське населення не змогло взяти цілком на себе керівництво розвитком культурної роботи на селі, не змогло стати в поміч культурним організаціям при наміченому переведенню їми роботи серед укрнаселення.

На 1928 р. «ОКРОНО» має перевести майже всі школи в укрпунктах на нацмову. Також намічена робота по виділенню декількох сільрад і навіть району. Навколо них мусять повстати інші культурні організації села. Тим часом йде переселення українців з меж УСРР до Уралу, до Троїцької округи.

От всі моменти, що примушують нас звертатись до всіх культурних організацій, як УСРР так РСФРР та місцевих органів, допомогти нам на перших кроках нашої роботи на селі та в місті. Зарані ми будемо вдячні Вам за поради, керівничу та драматичну літературу.

Тут ми маємо маленький укр. драмгурток, що ставив декілька постановок на користь «МОДРУ», «Відповіді

Чемберлену» та на «Клуб робітників». Але репертуар страшно застарілий, часу романтизму.

По всіх питаннях, що будуть цікавити Вас, а також висилку всіх матеріалів тощо, шліть на адресу: м. Троїцьк, Уралобл. РИК, Клименко Тихону Трофимовичу.

Ініціативна група: *Клименко
Умаць
Марченко
Мартинівський
Гросов
Фомицька*

29/XII-27р. *Т. Клименко*

Згідно:

Копія. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф.166.— Оп. 7.— Спр. 249.— Ар. 8.

Казахська АСРР

Кількість вихідців з України що проживали в казахських степах, сягала майже мільйона осіб. Їхнє життя звичайно відрізнялося від устрою місцевого населення — це було пов'язано з перенесенням сюди традицій предків з берегів Дніпра.

За час непу українські господарства Сірого Клину, як називали цей регіон, зміцніли, всі вони стали заможними, як правило, з власними сільськогосподарськими машинами. В кожному українському селі були парові млини, олійні, вовночесальні та маслобійні.

Порівняно з корінними степовиками — українці, вкладаючи всі зусилля в рільництво і баштани, не мали багато худоби. Їхні господарства відрізнялися одне від одного тим, що могли мати на 2—3 корови чи 1—2 коней більше-менше. Таким чином, не було відчутної диференціації серед українців, власне, не було кого ділити на бідняків, середняків чи незаможників. Середнє українське господарство в Приіртишші (всього їх там було 30000), наприклад, у часи непу, використовуючи машини, засівало 250—300 гектарів пшениці, 150—200 — вівса, 100—150 — ячменю і 50-80 гектарів баштану.

Тому й не дивно, що, примножуючи своє багатство завдяки власній праці, українські села й хутори виступили проти суцільної колективізації. Тоді влада вдалася до накладання непомірних податків. Так, якщо казахське господарство оподатковували на суму 2000—3000 карбованців, то українське мало сплатити 10000—15000 карбованців протягом 3—5 днів. А після сплати цих сум буквально через кілька днів надходили нові оподаткування — збільшені удвічі.

Уповноважених з колективізації з українських сіл почали просто виганяти. Не домагалися і додатково прислані загони кінної поліції. Так, у селі Піщанка місцеві селяни роззброїли 50 міліціонерів.

У райцентр Єрмаківку, де налічувалося 1200 дворів, місцевої міліції, що не змогла придушити бунт українців, з Павлодара прибуло 200 міліціонерів на допомогу. Однак і цей загін був розбитий, українські повстанці вбили секре-

таря райкому, голову райвиконкому, прокурора і начальника міліції.

З метою приборкання українського села в Північному Казахстані з Омська було відряджено полк регулярного війська. Разом з армійськими підрозділами до кожного села прибували виїзні сесії народного суду, слідчі і прокурори. В сільських клубах нашвидкуруч організовувалися показові процеси над українськими господарями. Як правило, прокурор вимагав вищої міри покарання, а суд ухвалював однотипне: «За участь у повстанні проти радянської влади та проти переведення державних заходів позбавити обвинуваченого всіх громадянських прав і заслати за межі Казахської АСРР у віддалені місцевості СРСР на 5—10 років. Рухоме й нерухоме майно конфіскувати на користь держави».

Засуджених одразу ж під конвоем відправляли до Павлодара, куди наступного ранку відправляли також і їхні родини, не дозволяючи нічого з собою брати. Звідти їх страдницький шлях пролягав до Якутії, в Забайкалля...

У спустошені українські господарства заселяли казахів, котрих виловлювали по степах і організовували у колгоспи, до яких передавали і майно виселених українців. За неповними підрахунками, з Казахстану виселили до 30 тисяч українських родин.

У другій половині 20-х років у радянському Казахстані звернули увагу на українську проблему. Зокрема, в офіційному виданні «Казахстан на пути к социалистическому строительству» зазначалося: «Нам кажется, что в условиях Казахстана, где среди русского переселенческого населения значительная часть является выходцами с Украины, вопрос о необходимости развертывания дела народного образования на их родном языке также назрел. Рассуждения некоторых т.т. о том, что украинцы, выходцы из Украины, уже русифицировались и совершенно не нуждаются в преподавании в своих школах на родном языке — есть нездоровое отношение к делу, есть попытка отвернуться от разрешения вопроса, есть попытка взять (поставить) под сомнение существование украинского вопроса со всеми вытекающими отсюда последствиями. Нам кажется, что украинский вопрос есть, и он нуждается в необходимом разрешении. Выделение в 1926–27 г. 17-ти украинских поселков в самостоятельное административное управление (советы) есть уже некоторое разрешение украинского вопроса. Это мероприя-

тие партийно-советских органов в свою очередь говорит о наличии в Казахстане украинского вопроса».

П'ятий пленум Казкрайкому ВКП(б) у грудні 1929 року з цього приводу зазначав: «Необходимо сделать решительные шаги в направлении обслуживания на родном языке нацменьшинств, в частности, украинцев. Считать необходимым в трехлетний срок обеспечить школы в украинских селах учителями, знающими украинский язык, и пособиями на украинском языке. СНК обеспечить в этот же срок перевод делопроизводства в украинских сельсоветах на украинский язык».

Станом на 1 січня 1930 року в Казахстані на українську мову викладання переводилося 400 шкіл. Відповідно готувалися підручники, переходила на українську мову преса. Зокрема, в Октябринському районі всі школи мали стати українськими (ЦДАВОВУ: Ф. 166.— Оп. 9.— Спр. 779.— Арк. 53).

Газета «Вісті ВУЦВК», писала, що «26–27 року число українських рад тільки в одній Уральській окрузі було 17. Але з того часу минуло 4 роки і за цей період моторні чиновники знайшли кращий спосіб учота українських рад. Вони, аби спростити відчитність, сполучили дві графи в одну і вийшло: «Російсько-українські ради». Нема чого казати — гарне спрощення» (Вісті ВУЦВК.— 1930.— 20 липня).

Тим часом оргвідділ ЦВК КАСРР пишався своєю роботою щодо українізації іншими показниками: «Якщо ми не знаємо, скільки чисто українських рад, то щодо притягнення українців до рад — ми добилися великих наслідків» (там само).

За даними оргвідділу КазЦВК, до рад Казахстану було на той час обрано 14968 українців, або 15,8 відсотка від загального складу. Так, серед членів ЦВК українців було 10, окрвиконкомів — 32, райвиконкомів — 178 (з них 9 — голови), міськрад — 47 і сільрад — 14285 (397 — голови).

Однак наявність такої кількості українців у радах не внесла істотних змін до обслуговування представників нашої нації рідною мовою. Жодна українська рада в діловодстві на той час її не вживала (там само).

21 березня 1930 року Президія КазЦВК ухвалила спеціальну постанову, в якій, зокрема, планувалося:

1. «Запропонувати Окрвиконкомам у місячний термін урахувати сільради і райони, де українці становлять най-

більшу частину населення, ведучи облік українських рад окремо від російських. При майбутньому районуванні, виходячи із загально-установлених принципів цього районування, особливо урахувати потребу залишення і вирізнення національно-однорідних українських рад і районів.

2. У селищах та районах, де українці становлять найбільший відсоток населення, всім радянським, кооперативним органам, що обслуговують населення, вжити практичних заходів, які б забезпечили перехід до 1-го січня 1931 р. до обслуговування цього населення українською мовою не пізніше 1-го січня 1933 р. Окрвиконкомам забезпечити виконання цього пакту.

3. Окрвиконкомам та райвиконкомам з населенням росіян та українців забезпечити більше залучення й висування українців як до складу, так і на керівні посади до виборних органів та апарату радянських, кооперативних, колгоспних органів і організацій, максимально використовуючи для цієї мети звітно-перевірчу (роботу) й часткове переобрання Рад, а також перевиборчу кампанію споживчої кооперації, які проводяться у сучасний момент.

4. Наркомосу проробити конкретний план, який втілює би 1933 учебного року в українських селищах та районах викладання по школах українською мовою, забезпечивши до цього часу створення потрібних для цієї справи кадрів учителів-українців, або таких, що знають українську мову, підручників та учбових приладь українською мовою, а також спеціальних шкіл або відділів при школах для українців.

5. Окрвиконкомам та відповідним Наркоматам і Краєвим установам та організаціям забезпечити Х.Ч. (художню частину — В. С.), бібліотеки, ради, колгоспи, кооперативні органи газетами, літературою, довідковим матеріалом загального характеру українською мовою.

Наркомосу, філіям Держвидаву та Казвидаву вжити заходів до широкої популяризації й розповсюдження в українських районах Казакстану відповідних видань України.

6. З метою забезпечення термінової підготовки кадрів з українців-батраків, бідняків по різних галузях будівництва — при організації різних курсів підготовки та перепідготовки робітників, зокрема, робітників низового радянського апарату, в районах та округах, де українське населення складає більшість, набрати на загальні курси більший відсоток українців.

7. Звернутися до ВУЦВК з проханням узяти шефство над

українськими районами Казакстану та надати всебічну допомогу й підтримку в справі швидшого здійснення накреслених заходів по лінії вербовки можливої кількості вчителів, робітників-українців для радянської та колгоспної роботи, постачання підшефних районів виданнями українською мовою).

25 липня 1930 року голова Казахстанського Центрального Виконавчого Комітету Ерназаров та т.в.о. секретаря Орумбаєв звернулися з таким листом до ВУЦВКу: «На території Казакстану живе 860978 українців, що складає 13,2% до загальної кількості населення КАСРР (за даними перепису 26–27 р.). Округи, в яких живуть найбільш компактні маси українців, такі: Актюбинський (92298 чол.), Кустанайський (164068 чол.), Петропавлівський (184333 чол.), Акмолинський (110350 чол.), Сир-Дар'їнський (40500 чол.), Уральський (20438 чол.).

Президія КазЦВК накреслила низку заходів у галузі посилення обслуговування українського населення рідною мовою, як потрібну умову, що забезпечує дальшу активнішу участь українців поруч з іншими нацменшостями, що заселяють КАСРР, у соціалістичній перебудові Казакстану.

Здійснюючи ці заходи, ми натрапляємо на цілу низку труднощів, швидше розв'язання яких можливо за умови сприяння й допомоги братської Української СРР.

Ми не маємо достатніх кадрів із українців для переведення викладання по школах рідною мовою. Наші кадри низових радянських колгоспних та інших робітників надто малі, потребують перепідготовки тоді, коли матеріальна база для організації спеціальних курсів для українців надто обмежена.

За рахунок малого пролетарського прошарування взагалі та дуже малої кількості українських робітників у Казакстані, зокрема, ми не можемо зміцнити українські сільради, колгоспи і т.п. робочими-українцями.

Величезні завдання в галузі переведення культурноосвітньої роботи серед корінного місцевого населення (казаків), а також східних нацменшин, що є найбільш культурно відсталими, змушують нас зосередити всі наші матеріальні ресурси на розгортанні заходів у справі цих національностей і не дозволяють нам розгорнути видавничої роботи (газети, література, підручники та учбові приладдя і т. п.) українською мовою.

У зв'язку з цим Президія КазЦВК звертається до Президії

ВУЦВК з проханням про сприяння й допомогу в справі постановки обслуговування українського населення Казакстану рідною мовою.

Нам здається, що ця допомога може здійснюватись у формі шефства ВУЦВК або окремих округ чи Наркоматів України, встановленого над Наркомосом Казакстану, аби всіляко допомагати останньому в справі виконання завдань КазЦВК по обслуговуванню українців.

Практично форми допомоги можна звести до такого:

1. Командування робітників або колгоспних бригад в українські райони Казакстану для участі в переведенні важливіших політично-господарчих кампаній (засівна, хлібозаготівлі, переобрання Рад і т. п.) та надсилка делегацій українців з Казакстану для ознайомлення в зразкові райони і села України.

2. Командування для довготривалої або постійної роботи до українських р-нів КАСРР (до рад, колгоспів, кооперацію) відповідних кадрів українських робітників, зокрема, вербовки відповідної кількості українських вчителів і робітників Х. Ч. та ін. для роботи в Казакстані.

3. Командування відповідних робітників-українців для керівництва курсами підготовки та перепідготовки, що організовуватимуться в Казакстані для українців.

Надання на відповідних курсах та в школах України відповідної кількості місць для українців-казакстанців.

Постачання культустанов українських районів (Х. Ч., шкіл, рад, колгоспів, кооперативів) газетами, підручниками, учбовим приладдям, літературою, довідковими матеріалами загального характеру українською мовою. Популяризація й розповсюдження цих видань в українських р-нах.

Президія КазЦВК запевнена, що ВУЦВК, обміркує висунуті нами вимоги й знайде належні форми для сприяння та допомоги в цьому, що має для нас велике політичне значення» (ЦДАВОВУ: Ф. 166.— Оп. 9.— Спр. 779.— Арк. 31—32).

Народний комісаріат освіти УСРР відгукнувся на прохання казахських колег про шефство у проведенні культурно-освітнього обслуговування земляків, розробивши низку заходів.

Постановою його колеги на доповідь члена колеги НКО КазАСРР В. Горба передбачалося:

«Покладаючи на себе шефство над Казакстаном щодо

культурно-освітнього обслуговування української людності на терені його, справу шефства над відповідними культурно-освітніми установами розгорнути по всіх культ.-науково-літературних установах України: з боку технікумів, Виш'ів, організацій масової комуністичної освіти, літератури, мистецтва.

2. Ураховуючи відкриття Українського Педагогічного технікуму і Українського відділу ІМП'роса в Казакстані, визнати за можливе відрядити на роботу в цих учбових установах певну кількість потрібних спеціалістів — педагогів з робітників України, поклавши виконання цього на сектор кадрів НКО УСРР.

3. З метою забезпечення найкращого переведення первісної підготовки учителів-українців, що їй намічено НКО Каз. АСРР, вважати за можливе доручити науково-методичному сектору та Всеукраїнському Заочному Інститутові в належній формі задоволити прохання в цій справі з боку НКО Каз. АСРР, прийнявши разом з цим до уваги командування для цієї мети (період роботи курсів перепідготовки) двох-трьох фахівців-лекторів.

4. Доручити секторові кадрів визначити можливу кількість місць для українців Казакстану у технікумах і ВИШ'ах України.

5. Погоджуючись цілком з потребою відкриття в м. Алма-Аті представництва ДВО вважати за потрібне, аби ДВО з сектором масової комун. освіти НКО обговорив справу надіслання в порядку шефства тридцяти бібліотек для українських районів Казакстану.

6. З метою ознайомлення трудящих українців Казакстану з пролетарським Українським театром, доручити т. Горбу з'ясувати в НКО Каз. АСРР можливості і термін відрядження одного з театрів України до найбільших центрів людності Каз. АСРР.

7. Визнати за доцільне командування трьох культурних бригад в українські райони для допомоги в практичному здійсненні намічених заходів культурного обслуговування українців Казакстану.

8. Висунути перед відповідними органами питання в справі шефства органів преси над українськими газетами, що видаватимуться в Казакстані.

9. Всім секторам НКО у розвиток цієї постанови завести до плянів роботи питання культобслуговування українців Каз. АСРР.

10. Для ознайомлення зі станом українського населення Казакстану культ-наукових та літературних кол Харкова вважати за потрібне на відкритому засіданні кафедри по національному питанню Укр. інст. Марксизму в присутності представників науково-літературних кол заслухати доповідь тов. Горба про стан української людности в Казакстані. На цьому засіданні визначити організації, що можуть взяти шефство над секцією української пролетарської культури в Алма-Аті.

Водночас із гаслами про українізацію Північного Казакстану більшовицька влада вже діяла в напрямі знищення українства в цьому регіоні. Наприклад, у селі Баян-Аулі неподалік Павлодара 50 українських родин тільки через те, що вони відмовлялися продати власні будинки під приміщення районних організацій, були викинуті пізньої осені 1928 року на вулиці з усім домашнім скарбом. Українці змушені були виїхати з Баян-Аулу й оселитися за 35 кілометрів у напівзруйнованому «культцентрі», який спорудили колись із мокрого саману.

Важливою лінією влади у провадженні антиукраїнської політики було накладання непомірних хлібозаготівельних завдань. За їх невиконання українських хліборобів засуджували на строк 3—5 років з конфіскацією всього майна. Щоб уникнути цього покарання, українці Баян-Аулу переганяли свою худобу в сусідні райони Західно-Сибірського краю, де її міняли на зерно. Так, найкращого коня віддавали за 5 пудів пшениці, прекрасну корову — за 3, а добру вівцю — за 1 пуд. Це зерно відразу ж здавали на елеватор у рахунок виконання державного завдання.

Саме невиконання ось таких здирницьких планів хлібоздачі і послужило приводом для припинення українізації 1932 року: Сталін і Молотов підписали спеціальну постанову з цього приводу щодо Кубані, а наступного дня такі ж заходи планувалося здійснити і щодо Сірого Клину.

Відтепер, українізація цього регіону полягала лише в тому, що сюди направлялися ешелонами «антирадянські» елементи з УСРР...

Не знаючи ще про це, 15 грудня 1932 року член колегії Наркомату освіти КАСРР Горб звернувся до своїх колег з Харкова з проханням допомогти в подальшому розвитку українізації в Казакстані. Але вже через п'ять днів, коли там ознайомилися з директивою Сталіна-Молотова про припи-

нення українізації, то він знову послав термінову телеграму до Харкова, але вже із проханням припинити відрядження до Казакстану педагогів з України. Природно, там змушені були погодитися...

ДОКУМЕНТИ

Лист

**зав. Уральським повітовим відділом народної освіти
КАСРР С. Абрамушкіна до Наркомату освіти УСРР
з проханням надіслати комплект підручників
для першої української школи**

21 жовтня 1927 року

В Уральском Уезде из общего количества населения в 98000 чел. имеется 19000 украинцев. Между тем на украинском языке ни одной школы в уезде до сих пор не было.

Уральский Уоно в настоящем году вследствие преподанной директивы от Выше стоящих органов приступил к осуществлению задачи организации школ для украинцев на их родном языке, для чего подыскан соответствующий работник, окончивший Украинский педтехникум, но учебников, а также и каталогов на украинском языке в местных филиалах Госиздата не оказалось, а вследствие этого и самая работа украинской школы у нас затормозилась, поэтому Уоно обращается к Вам с просьбой выслать для Украинской школы комплект учебников реком. Украинск. Г. Усом на 40 человек учащихся 1-й группы. Адрес для высылки: С. Богдановка, Уральского уезда и Губернии, Приреченской Украинской школе. Это будет наилучший подарок для украинцев нашего уезда ко дню 10-й годовщины.

С тов. приветом Зав Урал УОНО *Абрамушкин*

Оригінал. Машинопис.

ЦДАГОУ: Ф. 166.— Оп. 7.— Спр. 249.— Арк. 2.

Звернення

**Казахського Центрального Виконавчого комітету
до Всеукраїнського Центрального Виконавчого комітету
з проханням сприяти в розвитку освіти та культури
українського населення Казахстану
і заходи його влади в цьому плані**

25 липня 1930 року

ДО ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ЦЕНТРАЛЬНОГО ВИКОНАВЧОГО КОМІТЕТУ РАД

ДОРОГІ ТОВАРИШІ

На території Казакстану живе 860978 українців, що складає 13,2% до загальної кількості населення КАСРР (за даними перепису 26/27 р.). Округи Казакстану, в яких живуть найбільші компактні маси українців такі: Актюбинський (92098 чол.), Кустанайський (164068 чол.), Петропавловський (184333 чол.),

Акмолинський (110350 чол.), Сир-Дар'їнський (40500 чол.), Уральський (20438 чол.).

Президія КазЦВК накреслила низку заходів у галузі посилення обслуговування українського населення рідною мовою, як потрібну умову, що забезпечує дальшу активнішу участь українців поруч з іншими нацменшостями, що заселяють КАСРР, у соціалістичній перебудові Казакстану.

Здійснюючи ці заходи, ми натрапляємо на цілу низку труднощів, швидкіше розв'язання яких можливо за умови сприяння й допомоги братської Української СРР.

Ми не маємо достатніх кадрів із українців для переведення викладання по школах рідною мовою. Наші кадри низових радянських, колгоспних та інших робітників з українців надто малі, потребують перепідготовки, тоді, коли матеріальна база для організації спеціальних курсів надто обмежена для українців.

Занадто мало пролетарського прошаровання взагалі та дуже малої кількості українських робітників у Казакстані, зокрема, ми не можемо зміцнити українські сільради, колгоспи і т. и. робочими-українцями.

Величезні завдання в галузі переведення культурно-освітньої роботи серед корінного місцевого населення (каза-

ків), а також східних нацменшостей, що найбільш культурно-відсталі,— примушують нас зосередити всі наші матеріальні ресурси на розгортання заходів у справі цих національностей і не дозволяють нам розгорнути видавничої роботи (газети, література, підручники та учбові приладдя і т. и.) українською мовою.

У зв'язку з цим Президія КазЦВК звертається до Президії ВЦВК з проханням сприяння й допомоги в справі постановки обслуговування українського населення Казакстану рідною мовою.

Нам здається, що ця допомога може здійснитись у формі прийняття шефства ВУЦВК, або окремих округ чи Наркоматів України. Наркомпрос УСРР встановлює шефство над Наркомосом Казакстану, всіляко допомагаючи останньому в справі виконання завдань КазЦВК в обслуговуванні українців.

Практичну форму допомоги можна звести до такого:

1. Командирування робітників або колгоспних бригад в українські райони Казакстану для участі в переведенні важливіших політично-Господарчих кампаній (засівна, хлібозаготівлі, переобрання Рад і т. и) та надсилка делегацій українців з Казакстану для ознайомлення в зразкові райони та села України.

2. Командирування для довготривалої або постійної роботи до українських р-нів КАСРР (до рад, колгоспів, кооперацій) відповідних кадрів українських робітників, зокрема вербовки відповідної кількості українців-вчителів та робітників Х. Ч. та ін. для роботи в Казакстані.

3. Командирування відповідних робітників-українців для керівництва курсами підготовки та перепідготовки, що організовуватимуться в Казакстані для українців.

Надання на відповідних курсах та в школах України відповідної кількості місць для українців-казакстанців.

Постачання культустанов українських районів (Х.Ч., шкіл, рад, колгоспів, кооперативів) газетами, підручниками, учбовим приладдям, літературою, довідковими матеріалами загального характеру українською мовою. Популяризація й розповсюдження цих видань в українських р-нах.

Президія КазЦВК запевнена, що ВУЦВК обміркує висунуті нами вимоги й вишукає належних форм для сприяння та допомоги в цьому, що має для нас велике політичне значіння.

ДОДАТОК: Постанова Президії КЦВК'а від 21/III ц. р. про посилення обслуговування українського населення рідною мовою.

З БРАТЕРСЬКИМ ПРИВІТОМ

Голова Казакського Центрального
Виконавчого Комітету (*Ерназаров*)
ТВО Секретаря Казакського Центрального
Виконавчого Комітету (*Орумбаєв*)

Вірно:

Заст. Зав. Оргвід. КЦВК'а (*Дев'ятов*)

ВИТЯГ

з протоколу засідання Президії Казакського Центрального
Виконавчого Комітету від 21-го березня 1930 року

Протокол № 35

СЛУХАЛИ: 4. Про заходи в справі посилення роботи серед німецького та Українського населення (Доп. т. Дев'ятов).

УХВАЛИЛИ: Про посилення обслуговування українського та німецького населення рідною мовою. Коренізація як форма й метода втягнення найширше мас соціалістичного будівництва, що її переводять (здійснюють) на основі клясового підходу, інтернаціоналізму, масовости і рівного відношення, в розумінні обслуговування трудящих всіх національностей, є головне завдання, що сприяє переведенню політики партії й Радвлади в період соціалістичної реконструкції.

У зв'язку з невідкладним завданням дня є форсоване переведення заходів, що сприяє найшвидшому втягненню в соц. будівництво Казакстану нацменшостей, що заселяють КАСРР, зокрема українців та німців, що складають значний відсоток загальної кількості населення Казакстану.

Виходячи з цього Президія КазЦВК ухвалює:

В галузі посилення обслуговування українського населення рідною мовою

1. Запропонувати Окрвиконкомам у місячний термін урахувати сільради і райони, де українці становлять найбільшу частину населення, ведучи надалі облік українських рад окремо від руських. При майбутньому районуванні, ви-

ходячи з загально-установлених принципів цього районування особливо урахувати потребу залишення і вирізнення національно-однородних українських рад і районів.

2. У селищах та районах, де українці становлять найбільший відсоток населення, всім радянським, кооперативним органам що обслуговують населення, вжити практичних заходів, якіб забезпечили перехід до 1-го січня 1931 р. до обслуговування цього населення українською мовою й перехід ведення справи українською мовою не пізніше 1-го січня 1933 р. Окрвиконкомам забезпечити виконання цього пакту.

3. Окрвиконкомам та Райвиконкомам з населенням росіян та українців забезпечити більше залучення й висунення українців, як до складу, так і на керівні посади до виборних органів та апарати радянських, кооперативних, колгоспних органів й організації, максимально використовуючи для цієї мети відчитно — перевірку й часткове переобрання рад, а також перевиборчу кампанію споживної кооперації, що їх переводять у сучасний момент.

4. Наркомосу проробити конкретного пляну, який забезпечив-би введення з 1933 р. учбового року в українських селищах та районах викладання по школах українською мовою, забезпечивши до цього часу створення потрібних для цієї справи кадру вчителів або таких, що знають українську мову, підручників та учбових приладь українською мовою, а також спеціальних шкіл або відділів при школах для українців.

5. Окрвиконкомам та відповідним Наркоматам і Красвим установам та організаціям забезпечити Х. Ч., бібліотеки, ради, колгоспи, кооперативні органи газетами, літературою, довідничим (справочним) матеріалом загального характеру українською мовою.

Наркомосу, філіялам Держвидату та Казвидату вжити заходів до широкої популяризації й розповсюдженню в українських р-нах Казакстану відповідних видань України.

6. З метою забезпечення найшвидшої підготовки кадрів з українців-батраків, бідняків по різних галузях будівництва — при організації різних курсів підготовки та перепідготовки робітників, зокрема, робітників низового радянського апарату, в районах та округах, де українське населення складає більшість, забезпечити на загальні курси найбільший відсоток українців.

7. Звернутися до ВЦВК з проханням про прийняття шеф-

ства над українськими районами Казакстану та всебічної допомоги й підтримки в справі швидшого здійснення накреслених заходів / по лінії вербовки можливої кількості вчителів, робітників-українців для радянської та колгоспівської роботи, постачання підшефних р-нів виданнями українською мовою.

Витяг дійсний: /підпис/.

Копія. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 166.— Оп. 9.— Спр. 179.— Арк. 31—34.

**Постанова
колегії Наркомату освіти КАРСР про заходи щодо
культурно-наукового обслуговування українського
населення Казакстану**

25 серпня 1930 року

Здійснюючи практично рішення вищих партійних і радянських органів в справі переведення в життя основних положень Ленінової нац. політики, базуючись на останніх рішеннях Центральних керівних органів Казакстану по даному питанню й в справі підсилення культурно-наукового обслуговування Українського населення Казакстану, Казнаркомосвіти УХВАЛЮЄ:

1. Оргпляновому секторові НКО вкупі з ЦП Робос в найкоротший термін перевести підготовну роботу щодо відкриття українських шкіл, насамперед шкіл молодшого концентру в р-нах, де є значні групи українського населення — Акмолинський, Семипалатинський, Актюбинський, Кустанаєвський і др., враховуючи разом з тим ті рішення, що їх видав Уряд по загальному початковому навчанню.

2. В цей же термін конкретно накреслити сітку українських шкіл, що їх мають організувати групи учнів, що навчатимуться, педагогів-українців, що володіють українською мовою й можуть повести виховно-педагогічну роботу в українських школах. Водночас врахувати потрібну додаткову кількість педагогів і кількість українських підручників в наступному учбовому році.

3. З метою дальшої підготовки педагогів із українців для тих що закінчують українські школи, вважати за потрібне в

цьому же році заснувати в Казакстані 1-й Український Педагогічний технікум в м. Кустанай.

4. Для своєчасної й нормальної роботи Українського Педагогічного Технікуму просити Крайком ВКП, Каз. ЦВК і Раднарком звернутися з відповідним листом до Центральних органів України про сприяння в справі командировання з України відповідних робітників для Українського Педагогічного Технікума.

5. Просити КазЦВК та Раднарком виділити відповідні асигнування для забезпечення прийому мобілізованих на Україні робітників освіти для Казакстану, й зокрема для Укрпедтехнікуму.

6. Погодитися з організацією представництва Держвидату України при Крайдержвидавництві. Зобов'язати Краєвий Відділ ДВА розгорнути роботу у просуванні української книги на основі умови з Держвидатом України, відкрити з цією метою Відділи Української книги по всіх районних магазинах Держвидату, де є значні групи українського населення. Визнати за потрібне, аби Держвидавництво України виділило свого представника в справі просування української книги при Крайовому Відділі Держвидаву.

7. Запропонувати оргпляновому і секторові масової комуністичної освіти забезпечити на початку цього року відкриття українських політико-освітніх установ, забезпечивши їх відповідною українською літературою.

8. Запропонувати Секторові Масової Комуністичної освіти разом з ЦП Робос вжити заходів для організації в м. Алма-Ата при одному з клубів секції розвитку української пролетарської культури для переведення глибокої культурно-наукової роботи серед українців, що живуть в Алма-Аті.

9. Доручити Оргпляновому Секторові в найближчі дні перевести широку нараду, присвячену питанням культурно-наукового обслуговування Українського населення Казакстану з притягненням представників профспілкових, кооперативних та громадських організацій.

10. Вважаючи, що одним з рішучих моментів в справі розвитку української культури серед українців Казакстану насамперед є питання підготовки кадрів,— просити Крайком ВКП(б) звернутися до ЦК КП(б)У про командировання партійців та комсомольців із лав робітників та колгоспників українців Казакстану до відповідних українських ВИШ'ів.

11. Застосування в життя ухвал в питанні культурно-наукового обслуговування українського населення Казакстану й постановку всіх цих накреслень у Крайкомі, КазЦВК і Раднаркомі, покласти на члена колегії Наркомосвіти тов. ГОРБА.

Місто Алма-Ата
25-го Серпня
1930 р.

Народній Комісар
Освіти КСРР (*Мендешев*)

Члени Колегії (Дейнога)
(*Джолдубаєв*)
(*Аюпов*)
(*Горб*)

Копія. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 166.— Оп. 9.— Спр. 179.— Арк. 36—37.

**Постанова
колегії Наркомату народної освіти КАРСР
про подальше розгортання роботи з обслуговування
українців**

30 листопада 1930 року

О дальнейшем развертывании обслуживания украинцев

Заслушав доклад тов. Горба о дальнейшем развертывании культурного обслуживания украинцев Казакстана, Коллегия Народного Комиссариата просвещения КАССР ОТМЕЧАЕТ:

1. Наличие первоначальных мероприятий осуществляемых НКП в области усиления культурно-научного обслуживания украинского населения не заняло еще определенного места и внимания среди соответствующих районных руководящих организаций, проводящих работу среди украинских трудящихся.

2. Районные инспектуры Народного просвещения еще недостаточно развернули разъяснительную и политико-просветительную работу, которая должна быть целиком подчинена задаче наибольшего и наилучшего удовлетворения культурно-социальных нужд украинского населения.

Коллегия Наркомпроса КАССР, принимая шефство Наркомпроса УССР в деле обслуживания украинского населения Казакстана и мероприятия, намеченные со стороны Украины в помощь дальнейшему усилению культурно-

социального обслуживания украинцев, исходя из общего плана, намеченного в этой области, ПОСТАНОВЛЯЕТ:

1. Предложить всем секторам НКП в двухнедельный срок проверить выполнение ими ранее вынесенных решений коллегией НКП в деле обслуживания украинцев, дав одновременно местам исчерпывающие указания в этой области.

Указать сектору массовых мероприятий на невыполнение им решений предыдущего заседания коллегии о посылке специальных указаний по вопросу разворачивания п. п. работы среди украинцев.

2. Предложить всем Райинспекторам Наробразы украинских районов в течение декабря м-ца глубоко проверить степень выполнения ими решений и директив НКП в области разворачивания и усиления культурного обслуживания украинцев. Перевод обучения детей украинцев на обучение их родному языку, открытие новых школ, продвижение украинской книги системой Огиз РСФСР, потребительской кооперации, использование учителей, прибывших с Украины, и т. д. К работе привлечь представителей местных организаций и колхозников.

3. Указанным районо немедленно начать подготовительную работу определения комплектов школ, учебников и необходимое количество педагогов, владеющих украинским языком к будущему 1931—32 г., имея в виду украинизацию учебных и п. п. учреждений в решении руководящих органов, сообщив НКП к 1/І-1931 г. количество школ обслуживающих украинское население.

4. Предложить украинскому отделению Кустанайского Минпроса и Актюбинскому педагогическому техникуму не позже 15/ІІ-31 г. представить НКП подробный отчет и данные о ходе работы, контингента студентов и т. п.

5. Предложить Районо не позже 15/ІІ-31 г. зачислить всех учителей-украинцев на Всеукраинск. Заочный Институт народного просвещения, отослав списки на них в Харьков — Наркомпрос, ВЗИНО, копию их сектору кадров НКП КАССР.

6. Сектору Кадров в 1/І-31 г. разработать и представить на утверждение коллегии мероприятия дальнейшей подготовки кадров из украинцев Казакстана.

7. Сектору кадров распределить соответственно по районам места в вузы и техникумы, представленные НКП УССР для украинцев Казакстана.

8. Сектору массовых мероприятий совместно с Восток-

Кино наметить план работы продвижения украинских кинофильмов ВУФКУ на соответствующей с ним договоренности со сторонами Восток-Кино.

9. Просить НКП УССР культурные бригады, намеченные им к командированию в украинские районы Казакстана, послать в следующие р-ны Цюрюпинский (Павлодарск. округа), Социалистический (Акмол. округа) Актюбинск., Денисовский, Федоровский (Кустан. окр.), Красноармейский (Петропавловского округа).

10. Считать необходимым в ближайшие дни обратиться с письмом от имени НКП КАССР ко всем учителям-украинцам Казакстана.

Данное постановление в деле культ. обслуживания украинцев, как и ранее вынесенное, напечатать в очередном Бюллетене Наркомпроса.

Народный Комиссар по просвещению
К.А.С.С.Р. (Мендешев)
Секретарь коллегии (Казанцев)

Верно: Управделами НКП.

Копія. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 166. — Оп. 9. — Спр. 179. — Арк. 3—4.

**Довідка
про потребу українських педагогічних кадрів
у школах Казакстану та ступінь її задоволення**

10 жовтня 1931 року

**Відомості про вимоги НКО Казакстану на педробітників
та ступінь їх задоволення**

НКО Казакстану через свого представника тов. ГОРБА ще в жовтні місяці 1930 року звернувся до НКО УСРР з проханням командирувати педробітників для обслуговування укр. населення Казакстану.

За постановою Колегії НКО УССР з 24/X-30 р. Сектор Кадрів в погодженні з представником НКО Казакстану тов. ГОРБОМ мав надіслати 156 викладачів I концентру за таким розподілом по районах:

Назва району	Вимоги	Задоволення
Урджерський	5	—
Максимогорьковський	10	9
Чикментський	8	9
Кустанайський	5	—
Пресновський	8	—
Калінінський	3	—
Есільський	5	—
Темірський	8	8
Актюбінський	15	14
Рузаївський	10	8
Талдикурганський	5	5
Атбасарський	8	1
Цюрупінський	12	2
Буконський	3	—
Булаївський	5	—
Акмолінський	5	—
Акбуланський	8	8
Сталінський	6	—
Іртишський	8	7
Джувалінський	4	2
Алакульський	3	2
Федоровський	12	7

РАЗОМ

156

82

Одночасно в порядкуві самообілізації через ВУК Робос було командировано 46 педагогів — разом 130 осіб, що складає 83% виконання вимоги Казакстану.

Крім того для шкіл II концентру було командировано 8 викладачів та для педтехнікумів — 7.

Треба зазначити, що частину випускників, що за попереднім розподілом мали їхати на роботу до Казакстану, через відсутність в свій час грошей на переїзд, було ко-

мандировано в розпорядження інших республік (АМССР, Далекий Схід та інш.).

Група Розподілу Кадрів НКО
(Свердликівський)

10/X-31 р.

Копія. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 166.—Оп. 10.—Спр. 1027.—Арк. 67.

**Довідка, підготовлена членом колегії
Наркомату освіти КАРСР Горбом, про порайонне
розселення українців у Казахстані
і наявність у них українських шкіл**

15 жовтня 1931 року

**СПИСОК
РАЙОНОВ С УКРАЇНСКИМ НАСЕЛЕНИЕМ В
КАССР и КИР. АССР**

№№ п/п	Назван. р-нов	Ко- лич. масс. школ	К. ШКМ	Тех- ни- ку- мов	Раб- фа- ков	Ин- сти- ту- тов	Раб- кол. унив.	Ха- рак- тер рай- она
КАЗ. АССР								
1.	Петропавлов- ский							Зер- но- вой р.
2.	Кокчетавский							
3.	Айртавский							
4.	Шучинский							
5.	Рузаевский	6						
6.	Булаевский	12						

7.	Пресновский	10						
8.	Акмолинский	8						
9.	Сталинский	7						
10.	Атбасарский	8	1	1				
11.	Мендыгаринский							
12.	Убаганский							
13.	Семиозерный							
14.	Адамовский							
15.	Кустанайский	6	Укр. отд л.					
16.	Федоровский	72	5	11			1	
17.	Уральский							
18.	Шемонаихинский							
19.	Буконьский							
20.	Усть-Каменогорск.	4						
21.	Павлодарский	12	2					
22.	Мак. Горьковск.	16	1					
23.	Цюрупинский	4						
24.	Иртышский	8						
25.	Калининский	2						
26.	Курдайский							
27.	Талды- Курганский	6						

28.	Джувалинский	12						
29.	Актюбинский	23	2	1				
30.	Ак-Булакский	18	3					
31.	Карагандинский							Промышлен. р.
32.	Джетыгаринский							
33.	Чикментский	15						Р-н техн. культуры
34.	Лепсинский	4						Животноводч.
35.	Урджарский	10						
36.	Алакульский	3						
37.	Денгизский	2						
38.	Темирский							
39.	Джарминский							
40.	Есильский	2						

278 15 3 1 1 1

КИР. АССР

1. Аранан-Буринский
2. Базар-Курганск.
3. Беловодский
4. Джалай-Абадский
5. Джеты-Огузовск.
6. Иссык-Кульский
7. Каракольский
8. Рыковский
9. Фрунзенский

ПРИМЕЧАНИЕ ПО КАЗ. АССР:

1. Указанные районы в результате последнего районирования (укрупнения) имеют на своей территории от 25%—92% украинского населения по отношению к общей численности населения соответствующего района.

Подчеркнутые районы — решающие в практическом осуществлении мероприятий казахских организаций в деле украинизации, а также по компактности украинского населения КАССР.

2. Цифровые показатели за данными на 1-е октября 31 г. По остальным районам показатели отсутствуют. За неточностью и незначительностью данных о политпросвет. сети — эти данные не указаны.

Показанное количество сети представляет собою часть учебных учреждений из существующего значительно большего количества сети обслуживающей украинское население Казахстана, — перешедшее частично и полностью к преподаванию на украинском языке.

3. Кроме указанной сети, существует ряд кратковременных курсов по подготовке в ФЗС (Ак-Булакский р-н), по подготовке в ВУЗ (Акмолинский), введено преподавание украинского языка и литературы в Ак-Булакском педтехникуме, не учтенная сеть украинских ликбезов, издается на украинском языке Федоровская газета «За сплошную коллективизацию» и ряд политпросвет. кружков по изучению украинского языка и литературы и т. п.

4. Всего районов по Казахстану — 125.

ПРИМЕЧАНИЕ ПО КИР. АССР

1. Работа по украинизации на территории указанных районов Киргизстана имеет свои первоначальные шаги лишь с августа 31 г. Данных о ходе практического развертывания не получено.

Всего районов по Киргизстану — 24.

15/X-31 г.

Казахстан, Алма-Ата.

Оригинал. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 166.— Оп. 10.— Спр. 13.— Арк. 143-145.

**Лист
від українських учителів КАРСР до заступника
наркома освіти УСРР О. Карпеко з проханням
допомогти підручниками й методичними розробками**

13 листопада 1931 року

Записка № 135 Дата листопада 13 1931 г.

От Ново-Російської ШКМ Актюбінського р-ному Наркомос України
т. Карпеко

Ми, українці, що працюємо в Казакській республіці в кількості 14 осіб, командировані цього року на роботу по українзації, до цього часу не маємо жодного українського підручника і навіть українського чи будь-якого програму і працюємо без керма і вітрил, становище наше, безумовно, негарне. І ті величезні завдання, що покладає на нас партія, ми, безумовно, повинні і виконаємо за умов, коли ви нам допоможете. Дуже просимо Вас, щоб Ви нам якнайскоріше допомогли.

З ком привітом
За дорученням групи

Горбань

Оригінал. Рукопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 166. — Оп. 10. — Спр. 13. — Арк. 23.

**Протокол наради
в заступника наркома освіти УСРР Є. Гірчака
щодо обслуговування українського населення
Казакстану**

25 березня 1932 року

ПРИСУТНІ т. т. Гірчак, Бенькович, Іванівський, Пу-
ревич, Демченко, Свердлярівський, Михайлова.

Книгоцентр — Кушнеренко, ЦК ЛКСМУ — Альтзицер,
ВУЦВК — Літвінець, Центр. Бібколектор — Міхлін,
Горб — Казакстан.

СЛУХАЛИ: Інформацію тов. Горба про стан обслу-
говування української людності Казакстану:

Відмічаючи розгорнену роботу щодо обслуговування укр.
людності за останній час, треба констатувати, що на сьо-
годні є ще багато хиб.

Основне, що можна висунути з практичних заходів, це:

1. Надсилка з України до Казакстану та з Казакстану на
Україну бригад для обміну досвідом роботи.

2. Необхідно оформити прикріплення окремих районів не
тільки УСРР, а й передових районів всього Союзу до відпо-
відних районів Казакстану.

3. Необхідно для обслуговування українців Казакстану
організувати як слід надсилку українських газет та літера-
туру, відкривши філію ДВОУ в Алма-Аті.

4. Вжити заходів щодо відкриття українського ПедВУЗ'а
в Казакстані для підготовки українських кадрів.

5. Виділити до осіннього набору у ВУЗ'и — 100 місць, з
них — 30 місць в ВУЗ'и, 70 у технікуми.

Висловились: т. т.

КУШНЕРЕНКО: Книгоцентр за два останні квартали
1931 р. надіслав літератури на 20000 крб. Всі намагання
організувати як слід справу з просуненням укр. книжки
розбивались бюрократичним ставленням до цього ОГІЗ'у.
Необхідно організувати філію ДВОУ в Алма-Аті. Є
випадки повернення літератури, яку ОГІЗ навіть розпа-
ковував.

БЕНЬКОВИЧ: Немає певних матеріалів щодо справж-
ньої мережі самодіяльного мистецького руху. Біля 2-х міс.
в Казакстані був український театр. З матеріалів, які дав
театр, є потреба в постійному перебуванні в Казакстані
українського театру, це можна здійснити тоді, коли Казак-
станом будуть дані належні умови театру.

ДЕМЧЕНКО: По лінії лікнепу до Казакстану надіслані
програми та підручники, надіслані бібліотеки. Треба готу-
вати кадри через заочне навчання, жодного заочника Казак-
стан не дав.

ІВАНІВСЬКИЙ: Треба поставити питання про виготов-
лення методичної літератури, яка була пристосована до міс-
цевих потреб Казакстану, для цієї роботи треба використати
Ундіп, Досвідну станцію.

МІХЛІН: є багато фактів, які доводять про те, як ста-
вився ОГІЗ до розповсюдження української книжки, необ-
хідно поставити питання про організацію нашої філії в
Казакстані. ВУРПС надіслав до Казакстану літератури на
3000 крб., тепер приготовлено літератури ще на 6000 крб.,

але треба вжити заходів, щоб ця література була розповсюджена серед українського людства Казакстану.

УХВАЛИЛИ: Тов. Горбу спільно з Сектором Перевірки протягом 3-х днів перевірити постанову Колегії НКО та взаємозобов'язання Народних комісарів УСРР та Кир. АСРР.

Для остаточних пропозицій обрати комісію в складі т. т. Іванівського, Демченко, Свердлярівського.

Голова (Гірчак)

Оригінал. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 166.— Оп.— 10.— Спр. 9.— Арк. 21—22.

Протокол

засідання президії Федорівського райвиконкому КАРСР
про співпрацю з оргвідділом ВУЦВКа

3—4 липня 1932 року

Протокол № 28

засідання президії Федорівського Р.В.К
від 3—4 липня 1932 року

Присутні члени Президії: Супрун, Чесноков, Гевель, Бондаренко, Коптева, Ліпшошкін, Берлін.

Від організацій: М'ясорадгосп — Горлач, Склярів — Педтехнікум.

Від відділів Р.В.К. Чухлін, Руденко, РКМ — Лавриненко, Ушанкін — Райплян.

Слухали: Листа Оргвідділу ВУЦВК від 26/VI-32 р. № 1222 про обмін досвідом з нашим районом (доповід.— Берлін).

Ухвалили: За те, що ВУЦВК бере шефство над нашим районом в галузі проведення нацполітики в нашій районі, від усієї робітничо-селянської маси району надіслати ВУЦВКу щире подяку.

Доручити оргвідділові негайно зайнятися питанням організації обміну досвідом з оргвідділом ВУЦВК, для чого необхідно надіслати в ВУЦВК матеріали, які свідчили за економічне політичне зрушення району.

Регулярно надсилати примірник районної газети «Більшовицький штурм» в оргвідділ ВУЦВК.

Організувати систематичне надіслання протоколів Р.В.К., 2-х різних у роботі сільрад других матеріалів про оргмасову роботу сільрад, секцій та депутатських груп і т. і.

Прохати Оргвідділ ВУЦВК, як що можливо, командирувати до нас на працю робітника хоть на один рік, який би міг бути по роботі інструктором оргмасової роботи в Р.В.К.

Зі своєї сторони райвиконком дає обіцянку забезпечити його в цих галузях перебування у р-к, а також переїзду.

По всіх цих питаннях командирувати в ВУЦВК члена Президії тов. Коптеву. Оргвідділу та райВНО організувати досилку матеріалів для висвітлення у виданнях ВУЦВК.

Оргвідділові при організації курсів голів та секретарів с/рад міцно зв'язатися з оргвідділом ВУЦВК, надісланий плян курсів прийняти в цілому і за котрий також ОРГВ винести щире дяку.

Голова Р.В.К'у Супрун
Відп. секретар Берлін

Печатка Федорівського
РВК казахською та
українською мовами

Оригінал. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 1.— Оп. 8.— Спр. 229.— Арк. 4—5.

Додаткова угода про співпрацю між наркоматами освіти УСРР і КАРСР

19 липня 1932 року

Руководствуясь заветами Ленина о помощи и поддержке передовых пролетарских центров — отстающим национальным Республикам Народный Комиссариат Просвещения УССР и Всеукраинский Комитет Союза Работпрос в лице своего представителя на Всеукраинском 4-м съезде Работпроса тов. Горба и Народный Комиссариат Просвещения КАРСР в лице Наркома тов. Мендешева, Центральное Правление Союза РАБПРОС тов. Есовой и делегатов Съезда 15/І-1931 г. подписали обоюдное социалистическое обязательство.

Подписание указанного акта, имеющего важное культурно-политическое значение в деле создания и развития

культурной связи двух братских советских республик, произошло в момент осуществления первоначально шефствующих мероприятий со стороны Советской Украины — Казакстану в деле помощи по усилению обслуживания трудящегося украинского населения в КАССР.

Народные Комиссариаты Просвещения КАССР и УССР: первый в лице Наркома тов. Мендешева, второй в лице своего представителя тов. Горба обсудили итоги осуществления указанного социалистического обязательства и считают, что обязательство за период от 15/1-1931 г. ко дню подписания настоящего соглашения — в основном выполнено и характеризуется следующими показателями:

Советская Украина, ее пролетарская общественность, Наркомпрос УССР и ВУК Работпрос совместно с другими украинскими организациями за прошедший период от ноября 1930 г.

а) командировали в Казакстан для работы среди украинского населения свыше 250 культурных работников и педагогов-ударников.

б) прислали 122 стационарных украинских библиотек;

в) выполнили заказ Казакстана на украинские учебники, посылку газет «За культурную революцию», совместно с комсомолом и пионерами Украины прислали 7 политехнических мастерских, 1 киностационарку, 3 передвижки, 15 радиоустановок и т. п.

г) прикрепили ряд высших и средних учебных заведений УССР к соответствующим учебным учреждениям Казакстана.

д) в 1931 г. предоставили для трудящихся Казакстана и культурных работников свыше 250 мест в различных ВУЗ'ах и техникумах УССР.

е) в течение указанного периода шефствующей культурной помощи со стороны советской Украины, ее пролетарской общественности, Наркомпросом УССР проводилась и проводится программно-методическая помощь Наркомпросу КАССР, развилась и развивается культурная связь между КАССР и УССР и по линии других организаций.

Советский Казакстан, его пролетарская общественность, Наркомпрос КАССР и ЦП Рабпрос совместно с другими организациями осуществили:

а) украинизацию свыше 300 школ из общей сети школ, обслуживающих украинское население в КАССР, свыше 20

ШКМ, приступили к перестройке работы соответствующих культурно-просветительных организаций для обслуживания трудящихся украинцев на их родном языке и уточнили план работы в этой области.

б) организацию 3-х украинских педагогических техникумов и одного вечернего Рабфака.

в) основные мероприятия по продвижению трудящихся украинцам Казакстана книги на их родном языке.

г) на курсах подготовки и переподготовки в 1931 г. подготовили соответствующее количество учителей-украинцев, обеспечили подготовку трудящихся украинцев на курсах подготовки в ВУЗ'ы, Рабфаки и Техникумы.

д) при помощи организаций Советской Украины Казакстан полностью украинизировал одну районную газету, приступил к полной украинизации второй газеты, создал краевую украинскую радиогазету и провел совместно с командированным Украиной Государственным Украинским Рабсельтеатром имени Шевченко месячник пролетарской украинской культуры.

Задачи, поставленные решениями XVII Всесоюзной конференцией ВКП(б) в условиях победоносного осуществления задач 4-го завершающего года первой пятилетки, требует как никогда всемерного ускорения полного всеобщего и всеобщей грамотности взрослого населения, поднятия технического образования, создания широких кадров из рабочих и крестьян и усиления строительства и развития национальной по форме, социалистической по содержанию культуры при одновременном усилении мобилизации внимания к этим задачам со стороны всей советской общественности, комсомола и просвещенцев на основе правильного проведения в жизнь Ленинской национальной политики, на основе решительного проведения 6-ти исторических указаний т. Сталина. Отмечая главные показатели осуществления социалистического обязательства Украины и Казакстана, придавая глубокое политическое и культурное значение пролетарскому опыту шефствующей Советской Украины в деле помощи национальному Советскому Казакстану, в развитие вышеуказанного обязательства мы считаем необходимым подписать следующее обоюдное дополнительное соглашение Наркомпросов КАССР и УССР:

1. С целью ознакомления практических работников культурного строительства КАССР и УССР с новейшими достижениями строительства Казакской и Украинской нацио-

нальных пролетарских культур Наркомпросы поименованных братских советских республик в течении года с момента подписания настоящего соглашения обмениваются бригадами в соответствующем составе сроком на 1 месяц.

2. Наркомпросы КАССР и УССР по предварительной договоренности и согласованию прорабатывают вопрос и организывают к 1-му января 1933 г. при Харьковском техникуме советского Востока — казахстанское отделение с казахским и украинским секторами для подготовки и педагогов-обществоведов;

3. Наркомпрос КАССР к 1-му января 1933 г. дополнительно организует 4-й украинский педагогический техникум для подготовки национальных украинских педкадров в Казакстане, а Наркомпрос УССР обеспечивает этот техникум основными квалифицированными кадрами, прикрепляя к нему для учебно-программно-методической консультации одного из средних или высших учебных заведений УССР.

4. Совместно с соответствующими организациями в течении года организуют и осуществляют:

а) капитальный выпуск специального издания достижений социалистического и культурного строительства КАССР и УССР имеющиеся к 15-ой годовщине Октябрьской революции — на казахском и украинском языках.

б) по предварительной согласованности на одном из республиканских совещаний, съездов или конференций по культурному строительству взаимно обмениваются: на Всеказахском совещании — докладом НКП УССР о культурном строительстве в УССР, на Всеукраинском — докладом НКП КАССР о культурном строительстве КАССР.

в) в течении года организуют и взаимно обмениваются экскурсиями пионеров-школьников в составе не менее 30-ти человек для ознакомления с пионер-работой в школах КАССР и УССР.

г) организуют при взаимной помощи: при Харьковской Всеукраинской государственной библиотеке имени Короленко — отдел казахистики, при Алма-Атинской Всеказахской государственной библиотеке — отдел украиники.

5. Наркомпрос КАССР совместно с соответствующими организациями при помощи Наркомпроса УССР организывает и создает стационарный украинский государственный театр в Казакстане.

6. Наркомпрос УССР на протяжении 1932—1933 г. предоставляет Казакстану 15 мест аспирантуры в соответствующих ВУЗ'ах и научно-исследовательских институтах УССР.

7. В течении года поименованные Наркомпросы организуют и проводят массовый смотр культстроительства среди нацмен КАССР и УССР по единому разработанному плану и материалами итогов этого смотра взаимно обмениваются.

8. Наркомпрос КАССР при содействии НКП УССР берет на себя инициативу по организации в Караганде базы научно-технической консультации.

9. В дальнейшем усиливает связь по закреплению школ Украины над школами Казакстана всех национальностей для обмена опытом и взаимопомощью в работе школ по вопросам: интернационального воспитания (комдвижение, пионеризация, антирелигиозная пропаганда), политехнизации, участие школ в политхозкампаниях, достижений в деле реализации исторического решения ЦК ВКП(б) о начальной и средней школе и строительства национальной школы.

10. Учитывая намеченные мероприятия Наркомпросом братской КирАССР по усилению культурного обслуживания украинцев Киргизстана, Наркомпрос КАССР при участии комсомола и просвещенцев Казакстана берет на себя обязательство разработать методы и формы и организовать культурно-общественный буксир и братскую помощь в усилении культобслуживания трудящихся украинцев Киргизстана и других национальных меньшинств в КирАССР.

Указанное соглашение Наркомпроса КАССР и УССР обязуемся всесторонне и полностью осуществить в соответствии с изложенными в нем пунктами.

Срок выполнения данного соглашения определяем с 20-го мая 1932 года по 20-ое июля 1933 года.

Арбитрами избираем газеты: «Казакстанская Правда», «Социалды Казакстан» и «За культурную революцию».

Утверждено и подписано на заседании коллегии Наркомпроса КАССР 20-го июля 1932 года.

*Мендешев
Горб*

гор. Алма-Ата
19-го июля 1932 года.

Копия. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 166. — Оп. 10. — Спр. 918. — Арк. 2-6.

Лист
члена колегії Наркомосвіти КАСРР Горба
до заступника наркома освіти УСРР О. Карпеко
щодо його позиції стосовно виконання додаткової угоди
про співпрацю у справі українізації

15 грудня 1932 року

Получил Ваше письмо от 25/XI-с. г. К сожалению, посланная мною 9/XI телеграмма перепутана и искажена так, как это возможно только на большом расстоянии.

Выражаю удивление неполучением Вами подробного письма, посланного мною 11/XI-с. г. непосредственно на В/имя.

Первая часть посланной телеграммы говорила о том, что Наркомпрос Казакстана приступил к практическому осуществлению дополнительного соглашения между НКП КАССР и УССР от 20 июля 1932 года.

В беседе с Вами (начало сентября) по этому вопросу выяснено было, что по мероприятиям, предусмотренным указанным дополнительным соглашением, Вами лично дано соответствующее указание всем секторам. Это же соглашение в оригинале послано было мной в адрес НКП УССР еще в конце июля 1932 г.

Прилагая копию этого соглашения прошу информировать меня о ходе подготовки к его выполнению в части, касающейся НКП УССР.

Считаю также необходимым высказать по отдельным мероприятиям и мои соображения:

а) по пар. 1 — посылку бригады удобней осуществить в период 15/V- 1933 г.

б) по пар. 3—НКП УССР в основном свое обязательство выполнило. Вместо командирования 4-х работников, как это предполагалось, Украиной уже командировано в этот техникум 3 человека и 1 работник в укр. отделение Уральского ПедВУЗ'а.

в) по пар. 4 «б» — командирование экскурсантов-пионеров удобно провести в мае.

г) можно оказать помощь НКП УССР основной руководящей силой 5-6 человек в момент, когда Казакстан приступит к осуществлению этого мероприятия.

д) по пар. 7 — массовый смотр провести в течение мая месяца 1933 года.

Учитывая, что Наркомпрос Казакстана в январе будет докладывать на Президиуме КЦИК'а о ходе выполнения указанного соглашения по его линии, я прошу к 10/I-1933 года сообщить мне Ваши окончательные замечания по всем пунктам соглашения с указанием сроков, хотя бы ориентировочных, осуществления всех мероприятий, предусмотренных соглашением по линии НКП УССР, дабы я имел возможность ориентироваться в этих вопросах, особенно в момент слушания доклада НКП КАССР на Президиуме КЦИК'а.

С коммунистическим приветом

(Горб)

«15» декабря 1932 г.

Гор. Алма-Ата.

Телеграма
члена колегії Наркомату освіти КАСРР
до Наркомату освіти УСРР щодо припинення
відрядження українських учителів до Казакстану

20 грудня 1932 року

ТЕЛЕГРАМА

Алма-Ата 4788 10 20 12 = Молния Харьков
Наркомпроса Карпеко =
Командирование работников Казакстан прошу прекратить = Горб

Резолюція Є. Гірчака: «Дати вказівку відпов. ОВНО припинити надсила вчителів. 21/XII-32 р.»

Оригінал телеграми.

ЦДАВОВУ: Ф. 166.— Оп. 10.— Спр. 1027.— Арк. 2.

Директива
Наркомату освіти УСРР обласним відділам народної
освіти щодо припинення відрядження українських
учителів до Казахстану

21 грудня 1932 року

У.С.Р.Р.
Народний Комісаріат Освіти
21/XII-32 р. До Донецьк Обл. ВНО
№ 4.13.03 Харк. —" —
 Дніпроп. —" —
 Одеса —" —

Облікрозподіл НКО повідомляє, що згідно телеграми Казакського НКО надсилка вчителів до Казакстану припиняється.

Пропонується надіслати до НКО списки вчителів, що їх командировано до Казак. СРР за формою, що було Вам надіслано.

Зав. Облікрозподілу НКО (*Склярєвський*)

Копія. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 166. — Оп. 10. — Спр. 1027. — Арк. 1.

Сибірський край

У своїй доповіді 3 березня 1928 року зав. Сибірським крайовим відділом Народної освіти О. Голишев відзначав, що «українці, які за своєю питомою вагою займають основне місце серед національних меншин у цьому регіоні, за ступенем культурного обслуговування перебувають на одному з останніх місць. Часто вони, проживаючи компактно і зберігши рідну мову, не обслуговуються достатньо» (Культурное строительство в Сибирском крае.— Новосибирск, 1928.— С. 22).

У 1925–26 навчальному році українці Сибіру мали лише 22 початкові школи — стільки ж як і латиші. Німців обслуговувало 65 національних шкіл, естонців — 45 (там само.— С. 90). А в наступному році, коли мережа українських навчальних закладів зросла до 56, то для німців, наприклад, їх відкрили вже 85, білорусів — 65, татар — 139 (там само.— С. 90).

Однак уже через рік українських шкіл I ступеня залишалося лише 44, в яких навчалось 2220 дітей. Крім того, правда, станом на 1 грудня 1927 року українською мовою вели заняття в 13 пунктах ліквідації неписьменності (їх відвідувало 514 осіб) і 2 хатах-читальнях (Состояние просвещения в Сибирском крае.— Новосибирск, 1928.— С. 5, 16).

Для тих, кого хвилювала доля рідної нації, це було трагедією. Вони не хотіли вірити в те, що українці вже втратили свою душу. Не вірили, бо відчували, що вона жива.

Наприклад, у Бійську, де з 45 тисяч населення українцями себе визнали лише 600 осіб, базар балакав українською. В Алтайському окрузі в окремих великих селах (Воеводське і Богарі) проживало до 75 відсотків українців.

Але «село відмовляється від української школи, молоді не хочуть у ній вчитися», такою була завжди відповідь місцевого начальства. Мовляв, «у нас тільки й лишилося українського, що в декого з старих бабів сорочки з підтичкою та мережкою. Що ж до української книжки, то може де є «Сборник малороссийских песен». Ніхто ніколи не питав тут української книжки» (Вісті ВУЦВК.— 1927.— 1 квітня).

Такі підходи, до речі, були засуджені секретаріатом Сибірського крайкому ВКП(б) 30 березня 1928 року. Тоді відзначалося, що «національна політика стосовно українців у Сибірському краї здійснювалася занадто слабо. Наявні розмірковування про недоцільність чи непотрібність обслуговування українців як окремої національності безпідставні. Заяви деяких керівних працівників краю і на місцях, а також вказівки в офіційних документах радянських органів про те, що «українці обрусіли, не розмовляють по-українськи, не бажать учитися своєю рідною мовою і що населення вважає українську мову для дітей непотрібною», — непереконливі. За це кажуть масові бесіди з українцями на зборах і під час відвідування шкіл, де українці, як дорослі, так і діти, одностайно висловлюються за розвиток культури і шкіл своєю рідною мовою» (Револуция и национальности.— 1930.— № 1.— С. 92).

Але місцевій владі не хотілося перейматися проблемами української освіти. Саме тому в одному з найбільш заселених українцями Славгородському окрузі було всього 25 українських шкіл, якими в 1928—1929 навчальному році було охоплено лише 1605 дітей. І хоч це було більше порівняно з попереднім навчальним роком (630), але ж тут і далі російські школи відвідувало понад десять тисяч дітей українців (там само.— С. 91).

Не витримували критики й інші «аргументи» противників українізації. Зокрема, пояснення Славгородського окружного відділу народної освіти про те, що «темپ розгортання українських шкіл затримується відсутністю кваліфікованих учителів, котрі знають українську мову», не могли бути прийнятними, оскільки тільки в одному Славгородському районі з 29 педагогів українців працювали в українських школах лише 12, а інші — в російських.

До речі, українські школи в Славгородському окрузі 1929 року були закриті... (там само.— С. 92).

Саме така обставина, між іншим, змусила президію Ради національностей ЦВК СРСР у грудні 1929 року констатувати, що в загальній діяльності Сибкрайвиконкому з роботи серед нацменшин є «слабкість роботи і недооцінка політичного значення організаційного й соціально-культурного обслуговування українців і білорусів як нацменшин їхньою рідною мовою» (там само.— С. 92).

Недостатньо була розвинена серед українського населення і мережа політпросвітзакладів. Навіть порівняно з

іншими нацменшинами — німцями, татарами — спостерігалася повна відсутність політпросвітки серед українців їхньою мовою (там само.— 1930.— № 1.— С. 90—91).

І в Москві, звідки на весь світ заявляли про опіку над національними меншинами, в 1930 році змушені були визнати: «Незважаючи на те, що в Сибіру є 164 пункти, населені винятково українцями, на місцях навіть не вважали потрібним провести українізацію» (там само.— 1930.— № 1.— С. 89).

Справді, для українців у Сибіру зроблено було мало. В 1930 році тут тільки почали організовувати підготовче відділення для українців при Омському педтехнікумові, при Омській радпартшколі відкрили українське відділення. У майбутньому планувалося відкрити український педтехнікум у Славгороді (Просвещение Сибири.— 1930.— № 2.— С. 88).

Зрештою, в 1930 році в сільській місцевості Сибірського краю діяло 72 початкові українські школи, в 214 класах яких 105 педагогів навчали 4924 дитини. Зокрема, в Омському окрузі, відповідно 58, 173, 83 і 3898, Славгородському — 10, 29, 17 і 767, Томському — 4, 12, 5 і 259. Крім того, одна змішана українсько-російська школа існувала в Мінусинському окрузі, в якій двоє вчителів у чотирьох класах навчали 114 дітей (Просвещение в Сибкрае.— Новосибирск, 1930.— С. 10—17).

Та цього для кількості українців у цьому регіоні було дуже мало. Через це, «коли, здавалося б, не повинно бути синів і пасинків серед нацменшин РСФРР», вони, як не дивно, були, зазначав В. Шляховий у солідному московському журналі. І далі: «Взяти хоч би українців у Сибіру. Я називаю їх «пасинками» тому, що вони, незважаючи на всі наші успіхи в галузі національно-культурного будівництва, відстали в справі культурного обслуговування рідною мовою навіть у порівнянні з такою відсталою національністю, як киргизи та інші. Крім того, їх (українців) місцеві працівники часто навіть не рахують нацменшиною» (Просвещение национальностей.— 1931.— № 2.— С. 82).

І це було правдою. Місцева влада більше клопоталася про розвиток освіти серед татар, казахів, німців, естонців. Навіть і в публікаціях про роботу серед нацменшин, які з'являлися в крайових газетах «Рабочий путь» і «Советская Сибирь», про українців не згадувалося й словом. Як не можна було знайти української книги в місцевих магазинах.

Подібна ситуація склалася і з місцевим радіомовленням.

Якщо Омська радіостанція «РВ-44» по кілька годин на місяць транслювала передачі татарською, казахською та німецькою мовами, то українською — жодного слова (там само.— С. 82—83).

Сибір за роки існування радянського владі, продовжував автор, «не відставав від життя: такі державної ваги кампанії, як хлібозаготівлі, колективізація, швидкими і рішучими темпами втілені в життя так само, як і в європейській частині РСФРР. А на культурному фронті серед нацменшин, особливо українців, Сибір ганебно відстав» (там само.— С. 83).

Так, не маючи підтримки від місцевої влади, українські початкові школи, в більшості однокомплектні, не могли стати тим притягальним вогником, який міг зігріти рідним словом. Не закріплювалися в них і вчителі з України. Попрацювавши рік-два, вони кидали ці школи, але не тому, що їм було важко витримати суворий клімат — ні, а лише тому, що не відчували підтримки в своїй роботі.

Українська школа, як підкреслював В. Шляховий, по суті була відірвана від життя. Головна причина полягала в тому, що всі інші заклади, куди селянам доводилося щодня звертатися (райвиконком, суд, пошта тощо), користувалося російською мовою. Тому селянин-українець, звертаючись туди, змушений був розмовляти хоча б ламаною російською. А це служило причиною невдоволення, яке окремі групи населення пов'язували з українізацією, бо, мовляв, у навколишньому житті, в роботі місцевих установ і організацій вони не бачать ніякого застосування рідної їм мови. А діти, закінчивши українську школу, не можуть продовжувати навчання в навчальному закладі II ступеня, оскільки не витримують іспитів з російської, якої вони не вчили (там само.— С. 83).

Було очевидним, що успіх українізації школи залежав від успішної українізації всіх місцевих радянських, кооперативних, політико-освітніх установ, тому сибірські організації закликали подумати над проблемою підготовки кадрів, необхідних для обслуговування українського населення. Треба було негайно розпочати українізацію таких районів, як Полтавський, Павлоградський, Черлацький Омського, а також деякі адміністративно-територіальні одиниці Славгородського та Рубцовського округів (там само.— С. 83).

Мабуть, публікація статті В. Шляхового змусила президію крайового комітету ВКП(б) і колегію крайової ро-

бітничо-селянської інспекції повернутися до проблеми корекції, оскільки в спільній постанові цих двох інституцій від 19 грудня 1931 року підкреслювалося, що «не велося достатньої боротьби з прикриванням деякими районами своєї бездіяльності з обслуговування національних меншин (укр., біл.) опортуністичними посиленнями на обрусіння» (Сборник постановлений и распоряжений президиума Западно-Сибирского крайисполкома и его управлений и отделов.— 1932.— № 35.— С. 3185).

Відтак ставилося завдання до 1 липня 1932 року закінчити формування самостійних адміністративно-територіальних одиниць нацменшин, «особливо врахувавши при цьому необхідність оформлення національних районів і сільрад з українським і білоруським населенням» (там само.— С. 3186).

Планів справді з'явилося чимало. І це вселяло надію на те, що зрушення в справі українізації таки відбудуться.

Наприклад, постановою президії Західносибірського крайвиконкому від 28 листопада 1932 року стосовно проведення районних учительських курсів-конференцій передбачалося, що до участі в таких у Славгороді й Омську з 27 до 29 грудня буде залучено по 23 педагоги з українських шкіл (там само.— 1932.— № 264.— С. 5898).

Природно, ухвалюючи це рішення, більшовицька влада Сибіру ще не знала про те, що через два тижні Москва звільнить їх від клопотів про українізацію...

ДОКУМЕНТИ

Циркулярний лист відділу нацменшин Сибірського крайвиконкому про переведення низового апарату на рідну мову населення

3 лютого 1932 року

От нацменотдела Крайисполкома
3 февраля 1932 г., № 503.

ОБЛ и РАЙИСПОЛКОМАМ и ГОРСОВЕТАМ О переводе на родной язык низового аппарата, обслуживающего национальные меньшинства

Решением краевого комитета партии 21 декабря 1929 г. был установлен полуторагодовой срок для перевода на родной язык соответствующей национальности всего низо-

вого аппарата, обслуживающего национальные меньшинства края. 21 июля 1931 г. крайкомом было подтверждено это решение, с установкой закончить полностью коренизацию в 1931 г.

Несмотря на ряд твердых директив Крайисполкома, эти решения партии не выполнены; коренизация низового аппарата и перевод всей массовой работы на родной язык нацменьшинств проводятся весьма медленно, в особенности в национальных областях и нацрайонах (за исключением немецкого района).

Краевым совещанием нацменьшинств, обследованием КрайРКИ и отдела нацменьшинств ЗСКИК вскрыта недооценка со стороны низового руководящего состава работников ряда районов, дела коренизации аппарата и обслуживания нацменьшинств, особенно украинцев и белорусов, считая их обруселыми, и в тех районах, где нацменьшинства вкраплены отдельными сельсоветами и поселками в русское население. Эта недооценка также ярко выражается в городах и промышленных предприятиях.

В целях решительного сдвига в деле коренизации низового аппарата нацменьшинств и быстрейшего подъема их в культурно-хозяйственном развитии, отдел национальностей ЗСКИК просит:

1. Составить подробный план коренизации всего сельского аппарата (сельсоветов, торгово-кооперативных и др. организаций) нацменселений и тех, где национальные меньшинства составляют более половины.

2. Пересмотреть сеть сельских советов, смешанных по национальности, наметить выделение из них самостоятельных сельсоветов нацменьшинств, включив таковые в общий план коренизации сельского аппарата (п. 1).

3. В сельсоветах и всех сельских организациях нацменселений и селений с преобладающим количеством нацменьшинств необходимо теперь же ввести, как правило, разговорную речь, ведение всей массовой работы (заседания сельсоветов, секций, общие собрания и др.) на родном языке данной национальности.

4. Пересмотреть состав работников по национальности всех сельских организаций, выявить всех нацмен, работающих не среди своей национальности, и немедленно перебросить последних в села для укрепления кадрами данной национальности.

5. При наличии надлежащих условий в том или другом

нацменсельсовете, необходимо переводить все делопроизводство и других организаций села на родной язык данной национальности.

6. Составить подробный план подготовки нацменсельсоветских кадров для коренизируемых сельсоветов путем организации курсов и др. мероприятий, обеспечив это требуемыми средствами.

7. С привлечением заинтересованных межрайонных, городских и районных ведомств и организаций проверить состояние и потребность в нацменкадрах всех государственных, торгово-кооперативных и общественных сельских организаций (учителя, избачи, ликвидаторы, члены правлений, агрономы, приказчики, технические работники канцелярий и др.), перебросить выявленных нацмен для работы среди своей национальности, составить планы укомплектования их учреждений и подготовки кадров и представить Нацотделу ЗСКИК.

8. Выявить и представить Нацотделу ЗСКИК списки всех нацмен; руководящих работников, специалистов и технических работников тех национальностей, кои нет в данном районе, с указанием их занимаемой должности, на предмет переброски их и замены работниками тех национальностей, кои имеются в вашем районе.

9. В зависимости от наличия в том или ином районе национальных меньшинств и их разнородности, в руководящем составе и канцеляриях районных и городских организаций должно быть предусмотрено надлежащее количество нацмен или лиц, знающих язык обслуживаемых национальностей.

10. В районах, где коренизируются отдельные сельсоветы (без перевода всего района), внутреннее ведение делопроизводства и письменность в данном сельсовете устанавливается на родном языке данной национальности, а сношения с районными организациями производится на русском языке, или на языке, принятом в районе; однако, подача заявлений, жалоб, ходатайств и др. письменных связей со всеми органами района края должна быть широко обеспечена гражданам на языке их национальности.

11. Райисполкомам: Павлоградскому, Полтавскому, Славгородскому, Родинскому, Ключевскому, Карасукскому, Знаменскому и Черлакскому как имеющим преобладающее большинство украинского населения, и

Волчихинському — белорусского населения, на ряду с проработкой коренизации сельских организаций, необходимо составить планы перевода всего делопроизводства и массовой работы на языках указанных национальностей всего районного аппарата.

12. Райисполкомам: Залесовскому (мордва), Тарскому и Тевризскому (татары), Болотнинскому и Ачинскому (белоруссы), Борисовскому и Ново-Омскому (казаки) и другим, где имеются компактно населенные большие массы национальных меньшинств, дать свои соображения о возможности организации (путем выделения из смежных районов) нацменовских районов.

13. Всем горсоветам, особенно новостроек, решительно усилить работу среди национальных меньшинств, произвести точный учет всех нацмен рабочих, улучшить их бытовое положение, культурное обслуживание, провести организацию интернациональных клубов, библиотек, вовлекая в это дело профорганизации, максимально расширить подготовку нацмен через ФЗУ, курсы и выдвиженчество.

14. Учítывая важность и срочность намечаемых мероприятий по коренизации, отдел национальностей просит облисполкомы, райисполкомы и горсоветы возложить эту работу практически на плановые органы, вовлечь в проработку и разрешение этих вопросов широкие массы национальных меньшинств: колхозников, бедноту, общественные организации и, пользуясь подъемом, выявить нацменактив для выдвижения на руководящую районную и сельскую работу.

15. Вся работа по составлению планов коренизации сельского и районного звена должна быть закончена в месячный срок и все материалы просьба представить в отдел нацменьшинств Крайисполкома не позднее 10 марта 1932 г.

Зав. отделом нацменьшинств ЗСКИК *Алагызов*
Секретарь *Малков*

Сборник постановлений и распоряжений Президиума Западно-Сибирского Крайисполкома, его управлений и отделов. — 1932. — № 36. — С. 3200—3202.

Українське населення в цьому регіоні вже в 1917—1922 роках засвідчило всьому світові свою державницьку життєздатність — 27 травня 1919 року його представники ухвалили Конституцію національно-культурної автономії українців Далекого Сходу (Повний її текст див.: Сергійчук В. Українська соборність. — С. 308—313).

На основі цього доленосного документа українські громади Зеленого Клину, як називають розселення наших земляків у даному регіоні, почали себе реєструвати в органах влади Далекосхідної Республіки. Так, 26 червня 1919 року було ухвалено статут Української громади Хабаровського округу, згідно з яким «Діяльність Окружної Ради заключається в поширенні національної свідомості серед української людности округу й поліпшенню економічного добробуту та піднесення культурного урвня, як також охорона національних інтересів тої ж людности. В першу чергу Окружна Рада домагається заведення в селах з українською людністю українських шкіл згідно з пар. 1, 2 і 3 сего статуту» (Центральний архів військовий у Варшаві: Ф. 380. — Оп. 2. — Спр. 361. — Арк. 5).

Статути українських громад, треба підкреслити, узаконювалися урядом Далекосхідної республіки. Наприклад, 30 листопада 1921 року наказом № 31 було «надано право організувати культурно-національну автономію Благовіщенській Окружній Українській Раді з районом діяльності на північ від залізниці до межі Амурської області» (там само. — Арк. 9).

У цей період життям українців Далекого Сходу досить детально цікавився керівник Української Народної Республіки в екзилі Симон Петлюра. Восени 1921 року навіть постало питання про відрядження туди спеціального представника УНР. З цього приводу відбулися переговори з японськими дипломатами у європейських країнах. А Міністерство закордонних справ УНР підготувало спеціальний «Начерк пляну діяльності на Зеленому Клині» (ЦДАВОВУ: Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 381. — Арк. 173—175).

Зважаючи на те, що українці Далекого Сходу ще раніше зверталися до уряду УНР з проханням призначити для них консулом генерала Шведина, у МЗС УНР вважали за можливе в той час «тільки при помочи японських засобів зв'язатися з українством на сході і тільки при їх допомозі посилати наше консульське представництво, відповідні матеріали і відомості і то тим більше, що ця територія є зараз частинно окупована Японською армією» (там само.— Арк. 173 зв.).

Однак японці, за словами Т. Олесіюка, шукали опертя на Зеленому Клині не серед селянства, що в переважній більшості своїй було українським, а серед міського, російського населення. А відтак «з антагонізму поміж українським селом та російським містом скористали більшовики, щоби повалити солодково-ліберальну та безвольну владу Далекосхідної республіки та вигнати звідсілля японців» (Табор (Париж).— 1928.— Ч. 17.— С. 81).

Маючи на меті остаточно заволодіти Далеким Сходом, російські більшовики врахували особливе становище українців, котрі там мешкали. Саме тому вже з 1921 року вони почали заgravати з далекосхідним українством, обіцяючи йому підтримку в розвитку національної культури, сприяння у налагодженні тісних зв'язків з великою Україною, яку тепер мала репрезентувати УСРР.

Українська людність Далекого Сходу, намагаючись підтримувати живий зв'язок із материнською землею, природно, ухопилася за цю соломинку. У грудні 1921 року, наприклад, Українська Окружна Рада за Байкалом уповноважила Івана Мостіпана «взяти на себе обов'язок порушення перед Урядом У.С.Р.Р. таких питань:

«1. Домагатися від Уряду У.С.Р.Р. представництва у Далеко-Східній Республіці для захисту прав тих Українців, які личать себе горожанами У.С.Р.Р.

2. Порушити справу переїзду на Україну тих Українців, які бажають вернутися на Україну.

3. Порушити питання про наділення землею селян та представлення праці робітникам, які вернуться на Україну.

4. Домагатися від Уряду У.С.Р.Р. допомоги українському народові Д.Сх. Р. літературою, книжками, шкільними підручниками й другими культурними засобами.

5. Домагатися від Уряду У.С.Р.Р. безплатної висилки преси, видаваної державними й недержавними установами, й всяких інших виданнів в хоча би по два (2) примірники на кожну Окружну Раду (в кількості 10).

Ці питання повинні бути вирішені у найблищому часі, бо зволікання становить українську людність у дуже важке, як матеріальне, так і моральне становище» (ЦДАВОВУ: Ф. 4.— Оп. 1.— Спр. 757.— Арк. 127—127 зв).

Від більшовицької влади українці Зеленого Клину одержали зовсім іншу «допомогу»: ще до її там проголошення 5 листопада 1922 року у Владивостоці заарештували голову Українського Далекосхідного Секретаріату Юрія Глушка-Мову. А після остаточного встановлення більшовицької влади в Примор'ї розпочинаються масові арешти українських діячів. У Владивостоці, наприклад, схоплено Горового, Неділька-Борківського, Стрельбицького, Геруцького, Корсуна, Кисилева, Дубовика, Нечипоренка, Смутьського; в Читі — Козака, Кузурмака-Ященка, Левченка, Тишкевича, Кайницького — всього 200 осіб на Зеленому Клині. Їх довго тримали під слідством у Читі, де з 5 до 13 січня 1924 року відбувся судовий процес.

Під час процесу звинувачували вже тільки 24 українських діячів, оскільки проти інших достатніх доказів їхньої вини перед радянською владою не було зібрано. Але й ті, хто залишився на лаві підсудних, зробили таку заяву: «Виїзна сесія Верховного суду РСФРР не має права їх судити, бо тоді радянської влади на Далекому Сході не було, а були уряди — Сибірський, Всеросійський адмірала Колчака, отамана Семенова та братів Меркулових. Навіть якщо українська діяльність шкодила владі, то і в такому випадку вона шкодила не радянській владі, а комусь іншому. Тому українці не вважають себе винними».

А один з учасників процесу — В. Кійович додав до цього у своєму останньому слові: «Мене не можна обвинувачувати в тому, що я українець, як не можна обвинувачувати москвина в тому, що він — москаль.

Це поставило суд під головуванням Матвєєва в скрутне становище, але з Москви був наказ: неодмінно покарати. Тому українців умовили визнати себе винними, а пролетарський суд, мовляв, після того буде готовий милосердно над ними зжалитися... Цей компроміс був дотриманий обома сторонами: 14 українців засудили на різні терміни, інших виправдали. Петру Горовому спершу оголосили смертний вирок, але одразу ж замінили його на десятирічний термін.

Цей показовий судовий процес у Читі, вже після рішень XII з'їзду РКП(б) про коренізацію, природно, гнітюче вплинув на місцевих українців.

У харківській газеті повідомлялося, що після того кілька місяців багато українців у Читі навіть не називали себе українцями (Вісті ВУЦВК.— 1926.— 2 квітня).

Водночас він дав привід місцевій владі з недовірою поставитися до української інтелігенції, внаслідок чого позакривалися всі українські організації, а також школи. Директиви Ради національностей, про розвиток української школи клалися під сукно, оскільки українські книги і підручники, що згідно з розпорядженнями з Москви надсилалися до місцевих відділів народної освіти, місяцями залишалися невитребуваними на складах залізничних станцій, бо вказані органи відмовлялися їх забирати (там само.— 13 квітня).

Таку ситуацію на Далекому Сході тоді однозначно охарактеризував Микола Трублаїні: «Зараз позавмирили всі українські організації, за винятком Забайкальського українського робітничого клубу, що ще продовжує животіти» (там само).

А окремо він розповів і про те, як такий стан впливав на багатьох українців. Один з них розповів йому, що коли влітку 1925 року до Благовіщенська прибула українська трупа, то він не був на її спектаклях: «Я, знаєте, не ходив на вистави, лише чув про них, казав учитель. Знаєте, боязно було, щоб не сказали українець, контрреволюціонер» (там само.— 6 квітня).

Користуючись деморалізацією українського населення, великодержавні шовіністи з Приморського та Амурського губернських відділів народної освіти в квітні 1924 року відповіли ДалькрайВНО, що «в населення немає прагнення до організації українських шкіл» (Народное просвещение на Дальнем Востоке.— Владивосток, 1926.— С. 64).

Для відмови у відкритті українських шкіл наводилися аргументи, що, мовляв, «українізація, яка здійснювалася в 1921–22 рр., не увінчалася успіхом: усі школи перейшли під тиском населення на старе становище; скрізь викладання ведеться російською мовою.

Від населення до ВНО ніяких клопотань про відкриття українських шкіл не надходило.

За повідомленням Амурського ГубВНО, відкриті в губер-

нії українські школи виявилися нежиттєздатними і закрились. Саме населення було проти, посилаючи відповідні вироки...» (там само.— С. 65).

Насправді ж, великодержавні шовіністи просто зараховували українське населення до російського. Для них головними було розширити освіту, а через неї притягнути до соціалістичного будівництва туземців та іногородців. Тому й не дивно, що і в 1923 році в Далекосхідному краї не було жодної української школи, а серед національних таких навчальних закладів було відкрито: 84 — для корейців, 1 — ороченів, 1 — поляків і 2 — мусульманів (Вопросы просвещения на Дальнем Востоке.— Чита-Владивосток, 1923.— № 2.— С. 159–160).

Але, незважаючи ні на що, серед українського населення Чити, якого там налічувалося понад 10 тисяч осіб, заворушився найактивніший прошарок, і влітку 1924 року там було закладено Губернський Робітничий Забайкальський Український клуб.

Проте управління НКВС Забайкальського губвиконкому 16 червня 1924 року запропонувало статуту клубу досить важливий пункт: «відкриття шкіл і влаштування курсів позашкільної освіти не може бути представлено приватному товариству, яким є український клуб» (ЦАВ у Варшаві: Ф. 380.— Оп. 2.— Спр. 361.— Арк. 24).

Без коштів, без відповідного помешкання (клуб містився у невеликій кімнаті), не маючи зв'язку з Україною, він лише животів.

Наражаючись на вороже ставлення з боку російських клубів і не знаходячи ніде підтримки, клуб не міг широко розгорнути своєї роботи. З української преси передплачувалися лише американські «Щоденні Українські вісті» та журнал «Знання». Коли хтось із членів клубу передплачував ще якусь українську газету, то приносив її до клубу і там її разом читали.

Переважно вся діяльність клубу полягала в роботі драмгуртка... Ставили «Наталку-Полтавку», «Борці за мрії», «Степовий гість», «Пекло» та інші п'єси.

У 1925 році клуб організував у Читі свято Тараса Шевченка, до якого власним коштом видав дві тисячі портретів великого Кобзаря з текстом «Інтернаціоналу» та «Заповіту».

На 1926 рік члени клубу сподівалися одержати бодай невелику дотацію від Забайкальської губполітосвіти, аби

розширити свою діяльність. (Вісті ВУЦВК.— 1926.— 2 квітня).

Незважаючи на спротив влади, що посилалася на якісь рішення сільських сходів щодо закриття в 1921—1922 роках шкіл з рідною мовою навчання, місцеве українство тягнулося до материнської мови. Один із його представників так розмірковував про це в той нелегкий для нього і його однодумців час: «А у нас, у Верхне-Удинську, залізничники колись заснували українську школу, а років три тому прийшло розпорядження закрити її. І от тепер навіть згадувати про українську школу не можна. Кажуть, що українців нема, а є хахли-малороси. І треба нам російську мову лише знати. Я от, скажім, помічник машиніста, дітей у мене таких, щоб до школи посилати, нема, але от у мого брата є хлопчик, ходить до російської школи, а чому б йому не ходити до української. Дома ж він говорить українською мовою. Так саме, як мої діти підростуть, я хотів би їх послати до української школи, а її нема» (там само.— 30 березня).

Такі ж місцеві українці розповідали тоді відомому письменникові Миколі Трублаїні, котрий переїхав увесь Зелений Клин, що тут є цілі українські села і слободи. Але ні про яку українську школу чи про адміністративний відділ українських сільрад та районів поки що ніхто й не думає. Українці-переселенці чули глухо, що є Українська Радянська Республіка, і пишуть до неї листи, мовляв, коли ж і в них буде своя школа, своя газета тощо» (там само.— 23 серпня).

З тодішньої столиці УСРР — Харкова ці листи переслали до Москви. Наркомат освіти РСФРР їх розглядав, ухвалював спеціальні рішення. Наприклад, 9 березня 1926 року колегія Наркомосвіти РСФРР запропонувала «ДальВНО прискорити розв'язання питання про українізацію шкіл у місцевостях з українським населенням» (Еженедельник Народного Комиссариата просвещения РСФСР.— 1926.— № 11.— С. 6).

Як це вплинуло на місцеву владу, свідчать подорожні нотатки М. Трублаїні.

Він писав, що пам'ятаючи в потязі розмову про закриття українських шкіл, пішов у Благовіщенську до губнаросвіти, щоб докладно довідатися про цю справу. А там почув:

— Так у нас, бачте, українських шкіл нема.

— А, дозвольте запитати, чому?

— Підручників відповідних нема. Колись тут було закла-

дено кілька українських шкіл, але за відсутністю підручників вони закрилися.

— Невже ж не можна було звернутися до Наркомосвіти УСРР чи до її уповноваженого в Москві, щоб допомогти вам набути українських підручників?

— Та знаєте, тепер нам пересилають з Харкова книжки. Тільки вони лежать на станції, і ми їх не викупуємо. У нас же українських шкіл зараз немає.

— І давно ви стали одержувати книжки з України?

— Уже давненько. Тепер начальник станції збирається продати їх з торгів.

— Невже ж у вас таке байдуже відношення до українських шкіл? Адже ж ви мусите обслуговувати національні меншости, а такими є українці, хоч їх тут у дійсності більше, ніж росіяні.

— Та бачте, я не можу вам дати докладних відомостей про справу з українською школою тому, що я тут недавно... (Вісті ВУЦВК.— 1926.— 6 квітня).

Тривале перебування за межами України, винятково російська школа до 1917 року, інші асиміляційні процеси, а також Читинський суд 1924 року над українцями, звичайно, справили відповідне враження на населення Зеленого Клину. Через два роки, коли відбувся Всесоюзний перепис — тоді згідно з інструкцією переписники мусили особливо уточнювати приналежність до великоросійської, української чи білоруської національностей. Але водночас дані перепису засвідчують, що значна частина українців Далекого Сходу твердо заявила тоді про свою національність:

	Всього населення	Українці	%
1. Владивостоцький округ	572031	148768	26,0
Міста	166125	15105	9,1
1. Владивосток	107980	6019	5,6
2. Никольськ-Уссурійськ	37344	3572	10,1
3. Ольга	884	210	24,9
4. Спаськ	11414	4816	42,2
5. Сучан	6455	399	6,2
6. Угольний	4048	90	2,2

Райони			
1. Гродеківський	22213	2928	13,2
2. Іванівський	20216	11550	57,1
3. Михайлівський	30657	11320	36,9
4. Ольгинський	19140	6379	33,3
5. Покоївський	24540	1004	4,1
6. Посієтський	42482	1324	3,1
7. Спаський	29476	21119	71,7
8. Суйфінський	47710	5311	11,4
9. Сучанський	38209	2769	7,2
10. Ханкайський	25493	12985	50,9
11. Чернігівський	23028	15122	65,7
12. Шкотівський	33818	7298	21,6
13. Шмаківський	32461	21826	67,2
14. Яковлівський	21193	12728	60,1

Принагідно слід зазначити, що росіяни, крім Михайлівського району, де їх перепис виводить 54 відсотки, ніде не становили більшість.

	Всього	Українців	%
2. Хабаровський округ	188360	49530	26,3
Міста	61431	7049	11,5
1. Хабаровськ	49704	3791	7,6
2. Ваза	2341	202	8,6
3. Іман	4914	2073	42,2
4. Ін	2495	290	11,6
5. Муравйов-Амурський	1977	549	30,0
Райони	126929	42481	33,5
1. Іманський	46722	29346	62,8
2. Вяземський	23758	6806	28,7
3. Михайло-Семенівський	8080	812	10,1

4. Некрасівський	39166	5075	12,9
5. Советський	10203	443	4

Крім того, перепис подає в цьому округу також близько 12 тисяч білорусів і 8500 корейців.

	Всього	Українці	%
3. Амурський округ	395783	100500	25,4
Райони			
1. Александрівський	52111	29622	56,9
2. Амуро-Зейський	21689	518	1,4
3. Катерино-Никольський	10575	56	0,5
4. Завитинський	24913	12051	48,4
5. Іванівський	41581	17813	41,6
6. Мазанівський	15245	5587	36,6
7. Михайлівський	23367	4075	17,4
8. Свободненський	33387	5165	15,9
9. Селемджінсько-Буреїнський	2270	21	0,9
10. Тамбовський	52567	16294	31,0
11. Хингано-Архаринський	20766	2360	11,4
12. Чекудинський	828	1	0,4

Необхідно вказати, що дані Всесоюзного перепису 1926 року щодо 315 тисяч українців на Зеленому Клині були невдовзі поставлені під сумнів Василем Кийовичем. Він, спираючись, зокрема на перепис українського населення Зеленого Клину, здійсненого в 1918 році далекосхідними українськими організаціями (437 тисяч осіб), вважав, враховуючи всі ненормальності життя з 1918 року, що кількість українців повинна не зменшитися до 315000 осіб, тобто на 28 відсотків, а піднятися мінімум на 30 — тобто до 568 тисяч.

Такий висновок був зроблений у результаті спеціальних досліджень у Чернігівському, Спаському, Шмаківському та інших районах, які засвідчили: частку українського населення в Примор'ї треба подвоїти, а в Приамур'ї підняти до 50—60%. До речі, підправляла офіційні дані перепису і книга «Дальневосточный край» (1932), в якій на с. 30 зазначалося:

українців у Ханкайському районі — 54 відсотки (перепис дає 50,9), Завитинському — 50 (48,4), Михайлівському на Амурі — 56 (17,4).

У цій же книзі пишеться й таке: «Переселяючись з південних степових областей, українці приносили сюди свій культурно-побутовий уклад, мову й культуру, що, незважаючи на жорстоку русифікацію, яку здійснював царський уряд, збереглися в своїх підставах, і безперечно це дає велику можливість для проведення повної українізації всіх районів та перетворення краю в дійсно українську землю не тільки на формальних підставах, але й фактично.»

На підтримку В. Кийовича виступив і такий відомий дослідник розселення нашого етносу у світі Т. Олесюк, котрий вважав, що «кількість українців у властивім Зеленом Кліні в мінімальних границях виносила 599000 в році 1926» (ЦАВ у Варшаві: Ф. 380.— Оп. 2.— Спр. 98.— Арк. 144).

А окремі знавці далекосхідних справ налічували тоді на Зеленому Кліні понад мільйон українців (там само.— Арк. 143).

Микола Трублаїні, котрий навесні 1926 року мав можливість ознайомитися зі станом українського життя безпосередньо на місці, зазначав, що з півтора мільйонів населення цього регіону кількість українців налічує від 500 до 700 тисяч.

Зокрема, він вказував, що в «Приморській губернії, де українців менше, ніж по Амурщині, ми маємо за офіційними даними 35,3% українців по відношенню до всієї маси населення. Росіян у Примор'ї є 35,9%. Треба зазначити, що багато українців по статистиці попали в росіяни. По окремих повітах українців ще більший процент. У Нікольсько-Усурійському повіті українці складають 46%, а у Спаському — аж 71,5%. Причому 60 % росіян складають міське населення, а 97% українців живе на селі.

Ці цифри торкаються Приморщини, що ж до Амурщини, то є всі дані думати, що тут українців ще більше, ніж у Примор'ї. Амурщину можна вважати справжньою українською колонією. Навіть міста на Амурщині в значній мірі заселені українцями.

Крім того, велика кількість українців зараз у Забайкаллі (коло 60 тис.) та у Бурят-Монголії (поверх 20 тис.)» (Вісті ВУЦВК.— 1926.— 13 квітня).

А кількість українського населення на Далекому Сході продовжувала зростати не лише за рахунок природного

приросту, а й за рахунок переселення з України, що, за словами М. Трублаїні, «з цього року починає пробиватись невеличким струмком, але дедалі продовжує ширитись та рости» (там само).

Один з українців Благовіщенська, писав М. Трублаїні, «весь час розпитував про музичну справу на Україні і дуже обурювався, що в нас (в УСРР — В.С.) не співають «Ще не вмерла Україна».

«— Добродію, скажіть же, будь ласка, який у нас зараз гімн?

— Інтернаціонал, товаришу, відповідав я йому.

Він розводив руками, здіймав на піваршина догори брови і тяжко охкав.

— Не розумію, не розумію ... говорив він» (там само.— 6 квітня).

У господарському устрої і в побуті перші наші переселенці зберегли характерні ознаки української сільської культури: мазані хати, садки біля них, планування вулиць, внутрішнє убранство помешкань, садиба, домашнє майно, подекуди й одяг — усе це в окремих селах було немов цілком перенесено з України.

І тільки згодом, під впливом місцевих кліматичних умов та господарських вимог дещо в побуті почало змінюватися, пристосовуючись до них: зникла хата-мазанка, бо дощове літо облуплювало її і не давало висушити з середини, зникала мазана долівка, замінившись дощатою підлогою, бо мазана хата в цьому регіоні надто холодна і вогка взимку. Одяг теж поволі змінився на міський або сільськосибірський, з фабричних тканин і так званого староміщанського крою.

Мова селян-українців — особливо людей середнього віку й молоді — здебільшого була ламана, нібито російська, але зі значними вкрапленнями українських слів, з українськими зворотами й конструкцією речень, більш-менш чисто балакали українською мовою старі, що виїхали з України дорослими, але і в мові тих, зокрема в господарській і побутовій термінології, з'явилося багато запозичень з російської та інших мов (там само.— 28 серпня).

У владивостоцькій газеті «Приморский крестьянин», що видавалася російською мовою, час від часу друкувалися фейлетони та замітки українською. Наприклад, один із дописів, уміщений на шпальтах цього часопису, засвідчував про ставлення місцевих селян до української мови ось таким чином: «Крестьяне нашей деревни с большим интересом

читають «Приморський крест'янин». В першу чергу прочитуються «Маленькі фейлетони» Марка Сурмача. Не мешало бы «Маленькі фейлетони» издать отдельной книжечкой».

У своїх матеріалах М. Трублаїні наводив й інший факт: «Приморський крест'янин» мы любим. Особенно интересуют крестьян заметки, написанные украинским языком и фельетоны Марка Сурмача. Крестьяне говорят, что было бы хорошо, если б побольше писалось на украинском языке, потому что тогда им было бы понятнее» (там само.— 13 квітня).

Однак протягом майже чотирьох років після XII з'їзду РКП(б) в Далекосхідному краї не було помітно зрушення в справі українізації. Очевидно, вплинули на прискорення цього процесу публікації М. Трублаїні, на які змушені були звернути увагу в Москві, а також зростання українського переселенського руху в Примор'я з другої половини 20-х років. Тому з Москви було відряджено спеціальну комісію для перевірки стану коренізації по лінії політпросвіти.

У доповіді комісії в лютому 1927 року вказувалося, що «з числа національних меншин ДСК найзначиміші в кількісному відношенні складають: українці (25%), корейці, китайці, туземні народності (чукчі, коряки, гиляки, ороцени, гольди, ламути, камчадали, тази, ольгі та інші), білоруси, татари, євреї і поляки. Найбільшою групою є українці. Робота серед них в закладах ВНО абсолютно не розгорнута. В Окр. ВНО і РВК-х до останнього часу мало думали про організацію українських шкіл та інших закладів. Направлена з центру література лежить на складах ВНО. Настрій РВК-в не на користь організації роботи.

По професійній лінії деяка українська робота проводиться...» (ЦДАВОВУ: Ф. 166.— Оп. 7.— Спр. 3.— Арк. 29 зв.).

Матеріали крайового відділу освіти за 1928-1930 роки свідчать: місцева влада не зважила на московські вказівки по-серйозному. Скажімо, в різних постановках Далькрай-ВНО щодо переведення шкіл на рідну мову для місцевого населення йдеться, як правило, про китайські та корейські школи (Бюллетень официальных распоряжений Далькрайно.— 1928.— № 1.— С. 12; 1929.— № 5.— С. 8—9; 1930.— № 6—7.— С. 61).

Але самі далекосхідні українці не залишалися байдужими до розвитку своєї національної духовності. Вони наполе-

ливо домагалися від влади відповіді на запитання: «Коли буде лєнінська національна політика проведена в життя». А чули таку відповідь: «нет работников» (ЦДАГОУ: Ф. 1.— Оп. 20.— Спр. 4171.— Арк. 58).

Таку ж відповідь почули селяни Новокиївки Мазанівського району і в 1929 році, коли попросили відкрити в їхньому селі українську школу. «Слово, «українець»,— писав у 1929 році до Харкова з Далекого Сходу Панас Ратченко,— дуже важко почути, а слово «хохол», «малорос» лунає скрізь. Воно вкорінилося не тільки у безпартійних, але навіть партійців, Його викрикують шутя і без всякої церемонії... В партію, в комсомол і на з'їзди посилаються активісти. Активістом називається той, хто активно виступає на зібраннях. А на зібраннях виступає той, хто добре балакає по-руськи (за українську школу виступати не сміють, щоб не назвали націоналістом — петлюрівцем, хохлом, малоросом, або Махном, Мазепою, Квачем)...» (там само.— Арк. 58—59).

Усвідомлення місцевою більшовицькою владою того, що мовний бар'єр значною мірою гальмує колективізацію, бо викликає недовіру до російськомовних її ідеологів, спричинило зрештою до розгортання українізації. Його підштовхували також «партійці і комсомольці, які приїхали недавно з України» (там само.— Арк. 59).

«Вони,— як стверджував П. Ратченко,— виступають за українську школу сміливіше, не бояться, що їх назвуть петлюрівцями» (там само.— Арк. 59).

Справді, потік українських переселенців на Далекий Схід у другій половині 20-х років, які сміливіше могли вимагати задоволення своїх культурно-освітніх прав, значно посилювався. Так, у 1927–28 господарському році із загальної кількості сімейних переселенців на Далекий Схід (36,7 тисяч) на Україну припадало 11,2 тисячі, Центральну Росію — 8,6 тисячі, Білорусь — 5,1 тисячі, Казахстан і Середню Азію — 4,9 тисячі, Сибір — 6,9 тисячі (Рыбаковский Л.Л. Население Дальнего Востока за 150 лет.— М., 1990.— С. 75).

З огляду на ці обставини об'єднаний пленум Далькрайкому і Далькрайової контрольної комісії ВКП(б) 26 січня 1931 року змушений був розглянути питання щодо українізації на Далекому Сході. В постанові цих двох органів більшовицької влади зазначалося, що «до цього часу ще повністю не проведено в життя постанову ДКК ВКП(б) про

українізацію культурно-освітніх закладів (у першу чергу шкіл) і радянських органів у районах з великим процентом українського населення, зовсім слабо налагоджено ознайомлення трудящих українців з досягненнями соціалістичної культури цього народу в інших частинах Радянського Союзу». Було ухвалено: «Запропонувати фракції президії ДКВК негайно підготувати і провести українізацію ряду районів і сіл у краї, українізувати ряд районних газет, організувати планове ввезення в край і розподіл української політичної, навчальної та художньої літератури, розпочати роботу з організації шкільної і вузівської мережі українською мовою» (Дальневосточный партработник.— 1931.— № 11—12.— С. 56).

Минув майже рік, від виходу в світ спеціальної статті цього часопису «Ударити по великодержавному нехтуванню до українізації», але рішення крайкому й досі не було втілене в життя. В деяких районах була поширена опортуністична «теорія» про те, що далекосхідні українці своєї мови не знають і не хочуть знати, бо російська більш багата й культурна, і «якщо ми йдемо до соціалізму, то треба орієнтуватися тільки на російську мову» (там само.— С. 56). А крайком партії, мовляв, «з усією більшовицькою рішучістю неодноразово засуджував ці русотяпські міркування, кваліфікуючи їх як великодержавний шовінізм. Одночасно крайком пропонував по-більшовицьки взятися за українізацію» (там само.— С. 56).

Але постанова крайвиконкому, ухвалена для втілення в життя рішення крайкому ВКП(б) щодо повної українізації до 1 жовтня 1931 року Ханкайського, Чернігівського, Спаського, Калінінського, Александрівського і Завитинського районів виявилася тільки на папері (там само.— С. 57).

Особливо різко проявлялося нехтування українізацією в Александрівському районі, де українців налічувалося 70 відсотків. Замість практичного, серйозного втілення рішень щодо українізації, наголошувалося в згаданій директивній статті, «з самого початку райвиконком почав бити паніку, що, звичайно, не могло вплинути і на подальший хід справи. В результаті в районі на українську мову не переведено жодної установи, ні одної господарчої чи громадської організації».

Для районного активу організовані гуртки українізації, але їх майже ніхто не відвідує. Ні райком партії, ні райвиконком ніякої роз'яснювальної роботи серед населення про

значення українізації не здійснюють. У райкомі партії і в райкомі комсомолу дехто, між іншим, заявляє:

— Ну, що ж, доведеться тікати — українізація буде» (там само.— С. 57—58).

А факти Александрівського району свідчать «про опортуністичну недооцінку українізації. Українізацію поки що здійснюють на словах».

А між тим, серед українського населення Александрівського району наяву великий інтерес до справи національно-культурного будівництва рідною мовою, до української книги, газети і т. д. Населення вітає рішення крайкому і крайвиконкому про українізацію. В селах Комісарівка, Україна, Лохвиця колгоспники за власною ініціативою організували гуртки українізації і доволі регулярно відвідують їх. Багато колгоспників і одноосібників безпосередньо самі передплачують українські газети і журнали. В районному книжковому розподільнику українські книги беруть наросхват» (там само.— С. 59).

У статті наголошувалося, що наведені факти безумовно засвідчують, що александрівські товариші забули слова товариша Сталіна на XVI з'їзді партії про боротьбу з ухилами в галузі національного питання: «Суть ухилу до великоросійського шовінізму полягає в прагненні обійти національні відмінності мови, культури, побуту; в прагненні підготувати ліквідацію національних республік і областей; у прагненні підірвати принцип національного рівноправства і розвінчати політику партії щодо націоналізації апаратів, преси, школи і в інших державних і громадських організаціях».

Ухильники цього типу виходять з того, що, оскільки при перемозі соціалізму нації повинні злитися воедино, а їх національні мови мають перетворитися в єдину спільну мову, то надійшла пора для того, щоб ліквідувати національні відмінності і відмовитися від політики підтримки розвитку національної культури раніше пригнічених народів.

Не може бути сумніву, що цей ухил у національному питанні, що прикривається до того ж маскою інтернаціоналізму та іменем Леніна, є найвитонченішим і тому найнебезпечнішим видом великоросійського націоналізму» (там само.— С. 59—60).

Слова Сталіна, про які нагадали керівникам Александрівського району, мали подіяти і на їхніх колег з інших регіонів Далекосхідного краю. Тим паче, що в примітці від

редакції ще раз наголошувалося, що «в справі українізації головною небезпекою продовжує залишатися великодержавний шовінізм. Ударити по великодержавному шовінізму як головній небезпеці на даному етапі і взятися з усієї сили за українізацію — таке завдання парторганізацій районів, що українізуються» (там само.— С. 60).

З початку 1932 року, як свідчать документи, темпи українізації в Далекосхідному краї посилювалися. Правда, велике значення мала допомога УСРР, що постійно була доволі відчутною. Завдяки цьому в 1932 році рідною мовою навчалося 51800 українських дітей, котрих вчили, переважно місцеві педагоги. Зокрема, своїми силами 1931 року тут було підготовлено 360 вчителів.

На той час у Далекосхідному краї вже було утворено 14 українських районів, 9 з яких вважалися районами суцільної українізації.

Культурне шефство уряду УСРР над цим регіоном, про що було проголошено 1931 року, дало позитивні наслідки. Так, для українців Далекого Сходу завезли літератури рідною мовою на 100 тисяч карбованців, відрядили понад 300 вчителів.

Але масштаб і темпи розгортання українізації Далекого Сходу вимагали вже на 1932 рік 2171 працівника культурного фронту (Вісті ВУЦВК.— 1932.— 24 липня).

Вона мала зачепити і тих українців, що прибували сюди в порядку переселення на неосвоєні землі і організованого набору для новобудов. Наприклад, постановою політбюро ЦК КП(б)У від 7 березня 1932 року передбачалося мобілізувати 1100 комсомольців у вказаний регіон (ЦДАГОУ: Ф. 1.— Оп. 16.— Спр. 35.— Арк. 144).

Але про тих вихідців з УСРР, котрих відправляли на Далекий Схід як спеціальну робочу силу, після грудня 1932 року ніхто, як і про місцевих українців, вже в плані задоволення їхніх національних духовних потреб не клопотався...

ДОКУМЕНТИ

Повноваження Свободненської окружної української ради І. Мостіпану добиватися перед урядом УСРР допомоги українцям Далекого Сходу

Початок 1922 року

Шановний Іване Левковичу.

Прилучаючи до цього листи, які послані:

1. Центральному Виконавчому Комітету У.С.Р.Р. під № 5.
2. Комісаріатові Закордонних Справ під № 6.
3. Тоже Земельних справ під № 7.
4. Тоже Праці під № 8.
5. Тоже Народної освіти під № 9.
6. Тоже Транспорту під № 10.
7. Державне Видавництво під № 11.

Свободненська Українська Окружна Рада, надаючи Вам, Шановний Іване Левковичу, уповноваження, прохає Вас вжити всіх заходів, які знайдете потрібними, для того щоб усі пакти, зазначені у дорученні, були порушені перед Українським Соціалістичним Урядом, бо зараз на Далекому Сході велика економічна Криза, багато робітників всяких фахів є безробітні і ніякої праці достать не можуть. Безробітні кадри ще збільшують вояки, які теж звільнені від праці військової служби ці всі люди проїдають свої останні манатки, більшість з них голодує, а через те потрібно вжити всіх заходів, щоб вони були перевезені на Україну, зарібку зараз майже ніякого не має, крім того, бідність доповнює неврожай, хліб буде дорогий, мука з 80 копійок дійшла до 2 рублів 50 копійок за пуд, а м'ясо впало до 8 коп. За 70—80 карбованців можна купити хагу, всі розчоти роблються виключно на золото.

Зараз Українці добилися у Свободному Українській Семінарії, відчинено кілька Українських шкіл, навіть у самому Свободному, але дуже великий брак книжок, шкільних підручників немає ні в одній школі. Отже, потрібно вжити всіх заходів для того, щоб якнайшвидше були послані з України всі підручники потрібні для шкіл і особливо для Української Семінарії.

Свободненська Українська Рада писала у Комісаріат Народної Освіти вислати такі книжки і підручники для шкіл по 5000 : 1— Букварь, 2 — Перша читанка, 3 — Друга читанка, 4 — Щотниця, 5 — Задачник, 6 — Граматика; по 500 примірників: 1 — Історія, 2 — Географія, 3 — Пиродознавство, 4 — Сінтаксис. По 200 примірників: 1 — Геометрія, 2 — Фізика; По 100 прим: 1 — Алгебра, 2 — Хімія. Крім сього, прохалося від Комісаріату Народної освіти ще дві бібліотеки для вчителів, але навіть відповіді на ці листи Рада не отримала, тому прохання спитати, куди дівся лист Свободненської Ради від 31 липня № 238 і вжити заходів, щоб всі ці підручники були тим або іншим способом вислані.

Голова Свободненської Окружної
Української Ради
Писарь

Чернетка. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 4.— Оп. 1.— Спр. 70.— Арк. 179—179 зв.

Лист

уповноваженого українських організацій
Далекого Сходу І. Мостіпана до Всеукраїнського
Центрального Виконавчого комітету з проханням
допомогти українцям Зеленого Клину

1 травня 1922 року

Украинское население Дальне-Восточной республики представляет из себя в некоторых областях этой республики положительное большинство. Оно тяготеет к своей родине — Украине, стремясь иметь постоянную связь с жизненными центрами украинского народа, стремясь иметь постоянный обмен старыми и новыми культурными приобретениями и открытиями во всех областях науки и искусства. В настоящее время Япония и Китай посредством реакционных организаций, имеющих свои центры в Харбине и во Владивостоке и устраивающих там всякие центровые съезды в противовес Читинским, пользуются темное украинское население для выполнения своих империалистических планов. Почему все трудовые автономные укр. органы Д-Вост. республики давно уже вопиют и призывают к центральным органам У.С.С.Р. с просьбами помочь им орга-

низовать трудовые украинские массы Дальнего Востока, присылать им за плату политическую и обще-просветительную литературу, прислать представителя У.С.С.Р. для выяснения гражданской правомочности тех граждан, которые имеют на Украине мелкую недвижимую собственность и тех граждан, которые желают обратно переселиться на Украину и т. д.

Хотя я все эти вопросы возбуждал еще в ноябре 1921 года в Комиссариате Иностр. дел Украины, и они были разрешены прелиминарно, но видно вопль украинского населения Дальнего Востока не был хорошо услышан, или не совсем понят и, очевидно, важные вопросы государственного значения до сих пор не выяснены, ибо украинские органы Д.В.Р. все время засыпают меня просьбами, снова возбудить эти вопросы в Центральных органах У.С.С.Р., я же не имею никаких средств для новой поездки в Харьков и обратно. Почему прошу ЦК Укр. Сов. Соц. Республики рассмотреть в ближайшее время перечисленные мною вопросы и о вынесенных постановлениях уведомить Краевую Укр. Раду Д.В.Р., город Чита, и Крестьянско-рабочую укр. Окружную раду в г. Свободный, Амурской области, в копии мне = г. Нежин, Черниг. Казачья ул. д. № 10. И. Мостипану.

Уполномоченный украинских органов
Д.В.Республики *И. Мостипан*

Р.С. К сему прилагаются Копия отношения Окр. Крест.-Раб. Укр. Рады Амурской обл. (г. Свободный). И ее поручение, возбудить перечисленные выше вопросы пред Государственными органами У.С.С.Р.

Оригінал. Рукопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 4.— Оп. 1.— Спр. 70.— Арк. 175—175 зв.

**Протокол
засідання Президії Головополітпросвіти
Наркомату освіти РРФСР щодо національної роботи
на Далекому Сході**

15 лютого 1927 року

**Протокол № 11/53
засідання Президиума Главполитпросвета
15-го февраля 1927 года**

Начали заседание в 9 час. 15 мин.

Окончили в 1 час 20 мин.

Присутствовали: т.т. Русер-Нирова, Мещеряков (с правом решающего голоса), т.т. Бондарев, Ширшов, Гирман (представитель Совнацмена) и т. Макаров (представитель Цекпроса) (с правом совещательного голоса).

Вызваны: т.т. Кан, Чаплиев (Инспектор НКП), Шмулевич, Аронов, Эпштейн.

Слушали: 1. Доклад и практические предложения т. Чаплиева об обследовании политпросветработы в Дальне-Восточном крае.

В обсуждении приняли участие т.т. Мещеряков, Русер-Нирова, Бондарев, Ширшов, Гирман, Макаров, Шмулевич, Павлов.

Постановили: 1. В основном предложения т. Чаплиева утвердить, поручив т. Мещерякову — окончательно отредактировать их, внося в них изменения согласно указаний, сделанных на заседании.

2. Предложения т. Чаплиева дополнить следующими пунктами:

а) констатировать, что даже реорганизуя ОНО, местные руководящие партийные органы считали невозможным ломать самостоятельные н/отделы политпросвета и оставили их;

б) констатировать неблагополучие с составом работающих работников п/п в ряде округов;

в) констатировать с удовлетворением, что кроме Владивостокского округа, зарплата избачей сравнена с учительской;

г) констатировать мнение инспектора, что влияние Главполитпросвета весьма заметно;

д) учитывая, что среди населения Дальне-Восточного края имеется до 50% нацмен, ГПП отмечает слабость работы среди нацмен и считает необходимым ее усиление по отношению к отдельным национальностям;

е) считать неправильной политику ДальОНО по отношению к украинскому населению, предложить Даль. Край. П.П. приступить к развертыванию политпросветработы на украинском языке, для чего:

ж) приступить к снабжению изб-читален и красных уголков, обслуживающих украинское население, литературой на украинском языке (особенно популярной крестьянской и художественной);

з) в округах с компактным украинским населением при центральных библиотеках организовать передвижной библиотечный фонд из украинской литературы;

и) предусмотреть в бюджете 27—28 г. организацию курсов по подготовке и переподготовке ликвидаторов для работы среди украинского населения;

к) поставить вопрос об организации украинского отделения при одной из совпартшкол ДВО;

л) указать на своевременность постановки вопроса о работе среди туземного населения (северных народов) Дальне-Восточного края.

Копія. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 166.— Оп. 7.— Спр. 3.— Арк. 39—39 зв.

**Лист
мешканця Златоустовська П. Ратченка
про українізацію Далекого Сходу**

1929 рік

**Як провадиться в життя ленінська національна політика
на Далекім Сході**

На початку революції, т.е. в 1917 і 1918 роках, можна було сподіватися, що ленінська національна політика буде проведена дуже гарно. Але вийшло так. В кінці 1918 року прийшли інтервенти і надія на відкриття рідної школи на селі пропала. Селянство розбилося на два лагери. Куркульня стала на бік інтервенції, а біднота пішла за Радянську владу.

Першим на Амурщині підняли червоний прапор за Радянську владу Івановський й Мазановський райони з центрами Іванівка і Сохатіно (українські села, а старовірівські села стали на бік білогвардійців). Солдати-фронтовики, які їхали додому через Харків, навезли української більшовицької літератури, з якої селяни бачили, що тільки Радянська влада може визволити український люд від національного гніту. Японці рішили знищити революційний рух і першими запали Іванівка і Сохатіно. Перші революціонери були побиті. Від куль і вогню загинуло в селі Іванівці і Сохатіно більше 1000 чоловіка. Так почалася партизанська війна на Амурщині. Події на Україні вплинули на Далекий Схід, але реакція на Україні пошкодила українському рухові на Далекім Сході. Українці не сміли називати себе українцями. Боротися мовчки за радянську владу з надією, що радянська влада не обидить. А коли діждалися радянської влади, тоді подекуди несміливо стали нагадувати про рідну школу. Але їм не дали говорити. Так українська справа на Далекім Сході завмерла. Ще в 1924 році деякі поодинокі люди запитували в інструкторів, які їздили по селах: коли буде ленінська політика проведена в життя. То чули таку відповідь: «нет работников». В 1929 році селяни села Новокиївки Мазановського району запросили, щоб їм відкрили в селі українську школу, тоже получили відповідь «нет работников». Слово українець дуже важко почути, а слово «хохол», «малорос» лунає скрізь. Воно корінилося не тільки у безпартійних, але навіть у партійців. Його викрикують шутя і без всякої церемонії. Тепер, коли проводиться колективізація, перед селянином стоїть питання, що робити, де дітися. Піти до колхозу, остатися навіки хохлом, а на Україну виїхати нема сили. Та ще чи приймуть там. Селяни села Новокиївки Мазановського району, щоб хоч трохи мати спомин про Україну, організувавшись в колхоз, назвали його колхоз «ім. Шевченка» (біднота 60 сімей). Але їх попередили шовіністи, з куркульських сімей організували свій колхоз, і в пам'ять двоголавого орла назвали свій колхоз «Красный Орел». Шевченківського колхозу рік (РВК — райвиконком — В. С.) не ствердив, і колхоз розпався. Осталось непосіям 800 пудів пшениці, якої «Красный Орел» посіяти не міг. Як бачите, шовіністи не спиняються ні перед чим, аби тільки поставити на своєму. Наскільки великодержавний шовінізм звив собі гніздо на Далекім Сході, можна судити по кількості українських делегатів на IV Крайовому З'їзді

Советов. На з'їзді 254 чолов. делегатів, із них українців тільки 22, не дивлячись, що на Далекім Сході (газ. «Амурська Правда» № 33) українського населення переважна більшість, що це нікому не секрет. Коли читач прочитає цю статтю, то перед ним все таки питання: як так. Грудящий люд посилає на з'їзд кого сам хоче. Річ ясна, на це відповідь найти легко. В партію, в комсомол, і на з'їзди, посилаються активісти. Активістом називається той, хто активно виступає на зібраннях. А на зібраннях виступає той, що добре балакає по руські (За українську школу виступати не сміють, щоб не назвали націоналістом — петлюровцем, хохлом, малоросом, або Махном, Мазепою, Квачем). Дякуючи таким обставинам, українці на Далекім Сході почувають себе не як на батьківщині, як на чужині, чого в Радянськім Союзі недопустимо (СССР є батьківщина трудящих). На це слід звернути увагу. Партійці і комсомольці, які приїхали недавно з України, виступають за українську школу сміливіше, не бояться, що їх назвуть петлюрівцями. Там, де вони є, селяни веселішають і сміливіше вступають у колхоз.

О. Ярема.

Ратченко Афанасій Максимович
(Екимчак/Амурськ/прииск — Златоустовськ.

Копія. Машинопис.

ЦДАГОУ: Ф. 1.— Оп. 20.— Спр. 4171.— Арк. 58—59.

**План
розвитку книготорговельної мережі української
літератури в Далекосхідному краї
на 1931 рік**

Квітень 1931 року

**Проектируемая сеть книжных пунктов на 1931 г.,
работающих с украинской литературой**

№ пп	Наименование районов	Кол. населения		Проектируемая книжная сеть. Оборот по укр. лит.				
		Все- го	Укр.	По- лок	От- дел	Ла- вок	куль	тм.
1	Тамбовский	52707	19708	13	5	2	—	10650
2	Калининский	46722	29346	47	9	—	1	16250
3	Шмаковский	39000	22614	23	5	1	1	10750
4	Ханкайский	25443	12067	7	5	1	—	6100
5	Мазановский	12245	7103	13	1	—	—	2500
6	Ивановский (Вл.)	20216	11550	6	5	3	1	5500
7	Спасский	29746	21919	16	6	3	1	10050
8	Яковлевский	21193	12728	17	2	—	1	6750
9	Ивановский (Ам.)	41581	17631	5	6	2	—	10100
10	Черниговский	23028	16376	6	4	1	1	9500
11	Завитая	31782	18686	19	4	1	1	7730
12	Михайловский	30657	13463	6	6	—	—	5400
13	Александровский	59963	3866	32	6	1	—	14650
		434333	241853	217	64	13	7	111950

Копія. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф.166.— Оп. 10.— Спр. 105.— Арк. 12.

**Супровідний лист
начальника крайового управління зв'язку Савельєва
керівникам підприємств зв'язку про доведення до всіх
працівників постанови Далькрайвиконкому про
українізацію від 20 березня 1931 року**

23 травня 1931 року

Всем заведывающим предприятиями связи.

Ниже приводится постановление Президиума Д. В. Крайисполкома от 20 марта 1931 года о практическом проведении украинизации советского, хозяйственного, кооперативного аппарата и других политпросветучреждений.

В соответствии с намеченным Президиумом ДКИК сроком, украинизацию аппарата связи указанных в постановлении районов в основном надо закончить к 1-му октября тек. года, с тем чтобы к этому сроку все делопроизводство украинизируемых районов было переведено на украинский язык. В целях осуществления этого мероприятия в срок, предлагается все распоряжения Управления, касающиеся этого вопроса выполнять точно и в срок.

Постановление Президиума Крайисполкома широко объявите всем работникам связи.

23 мая 1931 г. № 6.

У. Н. Савельев

**ПОСТАНОВЛЕНИЕ
ПРЕЗИДИУМА КРАЙИСПОЛКОМА**

О практическом проведении украинизации советского, хозяйственного, кооперативного аппарата и других политпросветучреждений.

(Прот. № 4 от 20/3-1931 г.)

В условиях многонациональности населения в крае, обслуживание нацмен на их родных языках, подтягивание их культурно-хозяйственного уровня, является важнейшим делом во всей сети мероприятий по практическому проведению ленинской национальной политики. Сейчас основной задачей является создание нац. риков и сельсоветов, переводение всего делопроизводства на родной язык соответствующей национальности и подготовка кадров из нацмен.

Президиум ДКИК в соответствии с постановлением ВЦИК от 10/1-30 г., постановлением 5 пленума ДКИК и президиума ДКИК от 15/1 и 3/II-31 г., подтвержденными 4-м съездом советов, об обслуживании нацмен на их родных языках, постановляет:

1. Провести украинизацию тех районов, где украинцы представляют абсолютное большинство. Исходя из этого, выделить такими районами: Спасский, Ханкайский, Черниговский, Завитинский, Калининский и Александровский, в которых делопроизводство всех советских, хозяйственных, кооперативных и др. организаций должно быть снизу доверху в основном переведено на украинский язык, при одновременном обеспечении остальной части населения обслуживанием на их родном языке.

2. В районах, где украинцы представляют национальное меньшинство, как-то: Шмаковском, Мазановском, Ивановском, Яковлевском, Тамбовском, Ивановском Ам., Михайловском Прим., обслуживание их на родном языке должно быть обеспечено за счет организации переводческих бюро при соответствующих исполкомах, хозяйственных, кооперативных организациях и введения должности уполномоченного по делам национальных меньшинств при президиумах указанных выше риков.

3. В целях подготовки кадров работников из украинцев по проведению украинизации предложить всем рикам и сельсоветам выявить наличие украинских работников в районах (учителей, агрономов и т. д.), используя их для подготовки кадров по переводу делопроизводства аппарата на украинский язык через краткосрочные курсы, организуемые за счет заинтересованных советских, кооперативных, хозяйственных и др. организаций.

4. Одновременно с этим орготделу, Уполнацмену и Крайоно в течение месяца выявить по краю актив украинских работников, используемых на общей работе, и направить их в соответствующие районы и краевые организации для работы по проведению украинизации аппарата.

5. Указанным в п.п. 1, 2 Рикам и соответствующим хозяйственным и кооперативным организациям немедленно приступить к составлению календарного плана по переводу делопроизводства на украинский язык, чтобы закончить в основном украинизацию соответствующего аппарата к 1 октября 1931 г.

6. Считая, что проведение украинизации аппарата в указанных районах сопряжено с рядом трудностей (отсутствие соответствующего контингента подготовленных украинских работников и литературы), признать необходимым открытие в крае специальных курсов по подготовке кадров работников. Орготделу в декадный срок проработать этот вопрос и представить на утверждение Президиума ДКИК.

7. Проведение мероприятий по украинизации на местах встретит сопротивление со стороны классово-чуждых элементов (кулаков, нэпманов, попов и др.), пытающихся потянуть за собой обруселых украинцев и отдельных представителей великорусской национальности. В связи с этим районные и сельские советы должны решительно ударить по этим социальным группам, мешающим на деле проводить национальную по форме и социалистическую по содержанию культуру. Рики и сельсоветы обязаны провести большую разъяснительную работу среди трудящихся о значении проводимых партией и советской властью мероприятий по поднятию хозяйственного, политического и культурного уровня нацмен».

УЦ -1 Ничик.

Бюллетень Дальне-Восточного Управления связи (Хабаровск) — 1931. — № 6. — С. 110 — 112.

**Постанова
Далькрайвиконкому про винесення доган окремих
керівникам крайових установ і організацій за
непредставлення планів українізації
у встановлені терміни**

6 червня 1931 року

**О НЕПРЕДСТАВЛЕНИИ КРАЕВЫМИ
УЧРЕЖДЕНИЯМИ ПЛАНОВ УКРАИНИЗАЦИИ**

Принято президиумом ДКИК 6 июня 1931 г.

1. Констатировать, что несмотря на целый ряд категорических предложений и напоминаний о представлении плана украинизации и посылку примерной схемы состав-

ления плана, краевые учреждения, за исключением крайоно, управления связи, крайсуда, крайхлебживсоюза и кулспромсоюза, требуемого плана до сих пор не представили.

2. Считая, что вышеизложенное является результатом не только полной недооценки всей политической важности практического проведения украинизации, но и прямым нарушением постановлений президиума ДКИК от 15 января (протокол № 95, п.п. 1, 3 и 16) и от 20 марта с. г. (протокол № 4),— за непредставление планов украинизации к обусловленному сроку объявить выговор руководителям следующих учреждений и организаций: крайфу, госбанка, Дальлеспрома, крайрыбакохотсоюза, крайзу, крайплана, крайздрава, крайпрокуратуры, ДВКПУ, Зернотреста, крайотдела труда и крайколхозсоюза.

3. Всем указанным в п. 2 ведомствам в полдекадный срок представить уполнацмену ДКИК указанные планы.

Председатель Далькрайисполкома *Асаткин*
Врид секретаря ДКИК *Егоров*

Сборник постановлений и распоряжений Далькрайисполкома.— 1931.— № 15.— С. 18.

Постанова

президії Далекосхідного крайвиконкому про план
українізації культурно-освітніх установ

10 червня 1931 року

О ПЛАНЕ УКРАИНИЗАЦИИ КУЛЬТУРНО-ПРОСВЕТИТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ КРАЯ

Принято президиумом ДКИК 10 июня 1931 г.

1. План украинизации культурно-просветительных учреждений, предусматривающий: а) украинизацию в 13 районах (см. пр. № 4 от 20 марта 1931 г., пр. ДКИК) на 809 комплектов школ I ступени; б) 6 групп ФЗС; в) 42 группы дневных школ колхозной молодежи и 24 вечерних ШКМ; г) 309 дошкольных учреждений; д) 209 изб-читален; е) 26 библиотек,— утвердить.

2. Предложить Крайоно:

а) обеспечить перевод на украинский язык школ I ступени не позднее 1-го января 1932 г., причем 1-е и 2-е группы перевести на украинский язык с начала учебного года, а 3 и 4 — с второго триместра;

б) в школах ФЗС, где имеется украинское население, создать украинские группы, в которых ввести украинский язык как предмет;

в) ШКМ в девяти районах, имеющих большинство украинского населения, украинизировать полностью первые группы в течение первого триместра, а вторые и третьи в течение второго триместра;

г) вечерние ШКП в местах с большинством украинского населения перевести на украинский язык с начала учебного года;

д) сеть дошкольных учреждений и изб-читален, наменную к развертыванию в порядке культпохода, украинизировать с момента открытия учреждений, намечающегося с 1-го октября, бюджетную же сеть перевести на украинский язык с начала 1931—32 учебного года;

е) сеть библиотек в украинизируемых районах развернуть в количестве 36, из них 26 украинских, причем книжный фонд создать с привлечением средств хозяйственных и общественных организаций, с расчетом по 1 украинской книге на 2 человека населения.

3. Предложить Крайоно немедленно развернуть подготовительно-методическую, организационную и разъяснительно-массовую работу во всех 13 районах, использовав в первую очередь все учительство этих районов.

4. Для обеспечения украинизации всех культурно-просветительных учреждений кадрами:

а) предложить Крайоно выявить и провести перераспределение наличных в крае педкадров, владеющих украинским языком, пропуская их через курсы по переподготовке длительностью не менее одного месяца;

б) предложить ДВ крайотделу труда провести учет и мобилизацию педагогических работников украинской национальности, работающих в различных советских хозяйственных и общественных организациях, обеспечив выделение не менее 150 чел.;

в) просить Крайком ВЛКСМ за счет 800 чел., мобилизуемых на подработку комсомольцев, обеспечить 200 чел. украинцев;

г) Крайно организовать трехмесячные курсы для всех работников, мобилизованных комсомолом ДВкрайтруда.

5. Принимая во внимание, что количество работников, мобилизуемых в пределах края, будет недостаточно для украинизации культурно-просветительных учреждений, просить СНК РСФСР поставить вопрос перед правительством УССР о переброске на ДВ необходимого количества педагогических и культурных работников для украинских районов в числе 288 чел., а именно:

а) 200 учителей начальных школ при общей потребности в 809 чел.;

б) 37 преподавателей для школ повышенного образования (при общей потребности в 107 чел.);

в) 13 работников дошкольных учреждений при потребности в 309 чел., обеспечив работниками из Украины базовые и показательные учреждения в райцентрах или крупных колхозах;

г) 13 избачей (при общей потребности избачей и работников красных уголков в 209 чел.), обеспечив завозимыми работниками районные избы-читальни;

д) 2 библиотекарей-методистов;

е) 11 преподавателей совпартшкол и педтехникумов;

ж) 9 инспекторов народного образования для районов сплошной коллективизации;

з) 3-х работников для организуемого украинского отделения при Благовещенском агропединституте;

Поручить ДКОНО составить по этому вопросу проект докладной записки в СНК РСФСР от имени президиума ДКИК. Срок пятидневный.

6. Поручить ДКОНО и ДКФУ внести в президиум ДКИК в пятидневный срок свои конкретные предложения по вопросу об источниках и суммах, необходимых на осуществление плана украинизации, в частности на переброску в ДВК из Украины необходимых кадров, а также на приобретение школьных библиотек.

7. Предложить ДВО ОГИЗа для организации украинских школьных библиотек и библиотек общего пользования завезти из Украины литературы и учебных пособий не менее, чем на сумму 600 тыс. рублей.

8. Учитывая отдаленность Дальнего Востока от центра и исключительную трудность условий проведения украинизации при недостатке кадров украинских работников и украинской литературы, просить ЦИК организовать шеф-

ство украинских организаций над организациями ДВК для обеспечения кадрами, литературой, создания педагогических техникумов и вузов, театров, организации печати по Украине.

Председатель Далькрайисполкома *Асаткин*
Секретарь ДКИК *Ир*

Сборник постановлений и распоряжений Далькрайисполкома. — 1931. — № 14. — С. 3-4.

**Постанова
президії Далькрайвиконкому щодо
звітної доповіді голови Тамбовського райвиконкому
Івасенка і на співдоповіді з національної
політики інструктора Дорошенка**

10 серпня 1931 року

**ПО ОТЧЕТНОМУ ДОКЛАДУ ПРЕД. ТАМБОВСКОГО
РАЙИСПОЛКОМА ТОВ. ИВАСЕНКО
и СОДОКЛАДУ ПО НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИТИКЕ
ИНСТРУКТОРА ДКИК ТОВ. ДОРОШЕНКО**

Принято президиумом ДКИК 10 августа 1931 г.

Президиум ДКИК отмечает, что Тамбовским райисполкомом проделана большая работа:

В области улучшения качественного состава сельсоветов.

1. В состав сельсоветов входит 73,1 проц. колхозников, 58,7 проц. бедняков и батраков, 32 проц. середняков и 9,3 проц. прочих.

2. На 1 июля с. г. коллективизировано 77,6 проц. хозяйств по району.

3. На 94,3 проц. выполнен план скотозаготовок.

4. На 10 июля 1931 года выполнено 76,4 проц. плана посева по району, а также план контрактации выполнен на 1 мая 1931 года на 104 проц. по зерновым, 60 проц. по овощам и 72 проц. по селу.

5. На 95 проц. охвачены обучением дети школьного возраста по району против 66 проц. 1929 года.

В области проведения национальной политики.

1. На 1 июля 1931 года коллективизировано 97 проц. нацменов.
2. На 100 проц. охвачены дети школьного возраста в 1930—31 учебном году.
3. Открыта одна изба-читальня в 1931 году.
4. Имеется сдвиг в усилении борьбы с проявлением великодержавного шовинизма и мобилизация масс вокруг этого вопроса.

Вместе с тем президиум ДКИК отмечает ряд недочетов в работе Тамбовского рика:

1. Бесплановость в работе сельсоветов.
2. Недостаточно проводится работа по выдвижению и продвижению нацменов и мероприятия по повышению их квалификации. Вместе с тем недостаточно проводятся курсовые мероприятия по подготовке кадров для района.
3. Бездеятельность секций рика и сельсоветов.
4. До сего времени не при всех сельсоветах организованы группы бедноты (из 40 сельсоветов организовано 36 групп). Работа с беднотой в большинстве своем носит кампанейский характер.
5. Отсутствует систематически-плановая работа сельсоветов среди молодежи и женщин.
6. До сих пор ряд колхозов не переведен на сдельщину, учет труда не налажен. Со стороны отдельных руководителей колхозов имеет место недопонимание значения сдельщины, как основы поднятия производительности труда, вместе с тем в отдельных случаях имеют место кулацкие настроения.
7. Несвоевременный нажим на кулацко-зажиточную часть населения как со стороны сельсоветов, так и со стороны рика, следствием чего явился полный срыв выполнения твердых заданий по севу (выполнено плана на 12 проц.)
8. Недостаточны подготовка к уборочной кампании, подъем паров, обработка урожая, сеноуборка и силосование.
9. Слабо проведена работа по мобилизации денежных средств.
10. Район чрезвычайно слабо подготовлен к приему переселенцев-красноармейцев (передано 135 кулацких дворов и 72 дома закуплено, что удовлетворяет действительную потребность в жилплощади на 60 проц.), что может создать условия к обратничеству красноармейцев.

11. Дальсельстрой, до апреля месяца 1931 года ведавший работами строительства, ничего не сделал (не обеспечил стройматериалами, рабочей силой и т. д.), в результате работа по строительству в красноармейских колхозах стоит под угрозой срыва. Рик не принял решительных мер к развертыванию строительства и не обеспечил вниманием и своим руководством эту важнейшую хозяйственно-политическую задачу.

12. Безобразно плохо организована внутрирайонная почта (30 и 32 дня идет до сельсовета).

В области национальной политики.

1. Отсутствие практической работы по проведению украинизации района, попытка смазать политическое значение решений президиума ДКИК об украинизации района разговорчиками об «обруселости» украинцев и т. д.
2. Не выделено ни одного нацменовского сельсовета при наличии полной возможности к этому, особенно из голландцев и мордовцев.
3. Отсутствует работа с нацменовской беднотой и особенно среди голландцев.
4. Абсолютно отсутствует политико-воспитательная и массовая работа среди голландских женщин и молодежи.
5. Женщины голландцев угнетены в правовом отношении, вместе с тем со стороны рика совершенно не было ничего предпринято по втягиванию женщин в общественно-политическую жизнь села, по устранению явно контрреволюционных действий в этом направлении со стороны кулачества и руководителей религиозного культа, а отсюда, как следствие, среди женщин голландцев нет ни одного члена сельсовета, членов правлений колхозов, абсолютное непосещение собраний заседаний и т. д.
6. Абсолютно отсутствует работа по выявлению кулачества среди голландцев (не числится ни одного кулака).
7. Отсутствует точный учет нацменов.
8. При наличии в районе 50 культурно-просветительных учреждений (избы-читальни, красные уголки), совершенно недостаточно последних в нацменовских (кроме украинских) селах (1 изба-читальня).
9. Отсутствие руководства и помощи со стороны крайоно нацменовским (голландским) школам. Несмотря на запрос рика, со стороны крайоно не было предпринято до сих пор мер к замене чуждых учителей в голландских школах.

10. Имели место искривления национальной политики со стороны Кресто-Воздвиженского и Верхне-Полтавского сельпо, выразившиеся в недоснабжении промтоварами голландцев.

В завершении успехов мощного темпа коллективизации центральной задачей является организация коллективного хозяйства и успешное разрешение узлового вопроса в этом деле — правильной организации труда и систематического повышения производительности его.

Исходя из вышеизложенного, предложить рикю и сельсоветам:

1. Решительно перестроить свою работу на основе действительного поворота их деятельности к конкретным хозяйственно-политическим задачам, на деле обеспечить своей работой выполнение планов по всем ведущим отраслям хозяйства и культурного строительства района, перестроить советы в боевые органы организации масс на борьбу за успешное выполнение планов на основе широкого развертывания соцсоревнования и ударничества.

Прикрепить к важнейшим участкам хозяйства района членов рика и соответственно на территории сельсовета — членов советов, возложив на них живое руководство и ответственность за выполнение конкретной работы.

Для действительного введения сдельщины во всех колхозах, на всех работах предложить рикю и райколхозсоюзу проведение следующих мероприятий:

а) выработать примерные нормы выработки на основе проведенных работ в колхозах. При определении норм выработки исходить из выработки ударных бригад и лучших колхозников;

б) внедрить индивидуальную сдельщину в каждом колхозе, организовав ежедневный учет и запись выполнения работ колхозников в трудоднях при обязательном учете качества работы, делая надбавку или скидку в зависимости от качества работ;

в) организовать в колхозах систематическую массовую работу по разъяснению колхозникам правильного понимания трудодня (количество и качество), затраченного ударником-колхозником на выполнение простых, средних работ (неквалифицированных).

2. Вся эта работа должна проходить с расчетом 100-процентного охвата бедняцко-средняцких хозяйств в колхозы к весне 1932 года и на ее основе-завершения ликвидации

кулачества как класса, а равно и очищения существующих колхозов от кулацкого элемента.

3. Категорически в самый ближайший срок выявить по району кулацкие хозяйства, подводя их к индивидуальному учету по сельскохозяйственному налогу. Одновременно довести твердые планы (хлебозаготовки, лесозаготовки, мясозаготовки, рыбозаготовки и досрочное взыскание денежных средств по обязательствам).

4. Обеспечить работу по устройству общественно-бытовых учреждений (детъясли, детсады, детплощадки, столовые и т. д.).

5. Обратит все свое внимание на уборочную кампанию и обработку урожая, подъем паров, сеноуборку, силосование, предстоящие хлебозаготовки и подготовку к осенней посевной кампании.

6. Немедленно развернуть работу по выявлению излишков рабочей силы в колхозах для направления их на отходные работы в промышленность, широко популяризируя при этом постановление Совнаркома о льготах при отходничестве. Одновременно обратит серьезное внимание на уборочную кампанию в совхозах, обеспечив их своевременно и полностью рабочей силой. Зернотресту немедленно развернуть работу по заключению договоров с колхозами на рабочую силу.

7. Обязать Дальсельстрой и рик мобилизовать все внутренние силы и средства на обеспечение полностью строительства в совхозах и переселенческих красноармейских колхозах стройматериалами, кадрами специалистов-строителей, рабочей силой и т. д. с таким расчетом, чтобы к ноябрю 1931 года обеспечить жилплощадью все 100 проц. прибывающих переселенцев-красноармейцев.

8. Рикю немедленно на основе развертывания массово-политической работы ликвидировать прорыв в мобилизации денежных средств и вместе с тем принять все меры к своевременному начислению нового налога и вручению окладных листов, а также на основе мобилизации внимания колхозно-бедняцко-средняцкой массы выявить кулацкие хозяйства, давая им твердые сокращенные сроки взносов платежей.

9. Широко развернуть работу по сбору второстепенного вида экспорта, создавая при этом персональную заинтересованность колхозников и индивидуальных хозяйств.

10. По линии потребкооперации остаток нереализованных товаров в среднем на 415651 руб. в месяц при среднем месячном обороте 332711 руб. говорит о негибкости системы потребкооперации в вопросах быстрой реализации товаров, а отсюда — о плохом обслуживании населения и плохой мобилизации средств.

Предложить рикю немедленно устранить подобного рода явления, на основе решений Совнаркома и президиума ДКИК не останавливаясь перед привлечением виновных к ответственности.

11. Райпотребсоюзу немедленно использовать все местные и внутренние возможности по открытию и улучшению общественного питания.

12. Путем курсовых мероприятий и более смелого выдвижения широко и эффективно развернуть работу по подготовке руководящих кадров советских колхозных работников, обратив серьезное внимание на нацменов.

13. Рикю и сельсоветам немедленно наладить работу секций вообще и секций советского строительства и контроля исполнения в частности.

14. В кратчайший срок райисполкому оформить при всех сельсоветах группы бедноты, обеспечив их надлежащим планом и руководством. В то же время развернуть работу среди женщин и молодежи.

15. Отпускаемые средства на дело народного образования должны быть использованы риком по их действительно прямому назначению; одновременно предложить крайоно и крайфу с будущего бюджетного года предусмотреть средства, обеспечивающие проведение в районе всеобуча.

16. Наличие в районе двух зерносовхозов, двух МТС, красноармейское переселение и т. д. требуют значительно улучшенного обслуживания рабочих, колхозников медпомощью; существующая же сеть медучреждений далеко этому не отвечает. Поэтому рикю принять решительные меры по развертыванию этой работы, в первую очередь в совхозах. Крайздраву проработать вопрос о расширении сети медобслуживания. Крайфу предусмотреть бюджетом 1932 года увеличение отпуска средств на открытие дополнительных медучреждений.

17. Краевым организациям, и особенно крайснабу и крайплану, более уделить внимание практическому руководству районными организациями и отделами, не допуская таких безобразных распоряжений, как данное край-

снабом по скотозаготовкам Тамбовскому району, при выполнении которого нужно было изъять 83 проц. всего поголовья скота района, что еще раз подтверждает назначение экономики района, бюрократизм планирования и т. д. Вместе с тем райисполкомам вообще и Тамбовскому в частности обратить внимание на учет и статистику экономики района, регулярно давая сведения краевым организациям.

18. Рикю немедленно урегулировать вопрос с внутрирайонной почтой.

По вопросу национальной политики.

1. Рикю немедленно приступить к практическому осуществлению украинизации украинской части района на основе постановлений ВЦИК от 10 января 1930 года, 5-го пленума ДКИК и президиума ДКИК от 15 января, 3 февраля и 20 марта 1931 года, подтвержденных 4-м съездом советов ДВ края, обеспечив развертывание массовой работы вокруг этих важнейших решений.

2. Немедленно переключить работу всех районных организаций на обслуживание нацменов в соответствии с вышеупомянутыми постановлениями.

3. Рикю проработать вопрос о выделении (из голландцев и мордовцев) числа нацменовских сельсоветов, обеспечив их надлежащим руководством.

4. Обязать рик немедленно развернуть работу с беднотой, батрачеством, женщинами и молодежью, втягивая их в общественно-политическую жизнь села, развернув среди них политико-воспитательную массовую работу, и на этой основе принять все меры к выявлению и очищению колхозов от кулаков.

5. Усилить выдвижение и продвижение и курсовые мероприятия среди нацменов, готовя их на руководящие советские и другие работы в районе.

6. Развернуть работу по организации красных уголков в нацменовских селах, обеспечив их соответствующей литературой на родном языке, мобилизуя при этом силы и средства самого населения, а также и по обслуживанию их.

7. Районо и рикю принять меры к обеспечению голландских школ учебниками и учебным пособием.

8. Крайснабу немедленно разъяснить местам порядок и норму снабжения нацменов вообще и приграничной полосы в частности. Рикам на местах проследить за выполнением,

устранив практику излишнього снабження голландцев в Тамбовском районі.

Обязать орготдел периодически проверять работу рика по конкретным важнейшим вопросам и по исполнению риком и сельсоветами настоящего решения.

Председатель Далькрайисполкома *Асаткин*
Секретарь ДКИК *Ир*

Сборник постановлений и распоряжений Далькрайисполкома. — 1931. — № 19. — С. 33—38.

Витяг

**з протоколу засідання Секретаріату Всеукраїнського
Центрального Виконавчого комітету про взяття
культурного шефства над дев'ятьма українськими
районами Далекého Сходу**

10 серпня 1931 року

**Витяг з протоколу № 15/500
засідання секретаріату Всеукраїнського Центрального
Виконавчого комітету з 10 серпня 1931 р.**

Обговорювали: Доповідь представника Крайового виконавчого комітету Далекého Сходу про стан українізації на Далекому Сході (Допов. т. СТРАШКО).

Постановили: 13. Доповідь представника Крайового виконавчого комітету Далекého Сходу про стан радянського та культурного будівництва серед української трудящої людности Далекého Сходу і випрацьований крайовими організаціями план розгортання українізації взяти до відому.

Секретаріат ВУЦВК цілком поділяє заходи братерської СФРР республіки і далекосхідних організацій, що накреслили цілу програму, як перейти на обслуговування трудящих українців Далекého Сходу, що становлять близько 24% (350000 чол.) усієї людности, їхньою рідною мовою.

Доби розгорнутого соціалістичного наступу на всю широчінь постає завдання залучити до якнайдіяльнішої участі в соціалістичному будівництві трудящих усіх національностей у кожній місцевості СРСР. Українізація низки районів РСФРР за більшістю української людности тепер, як ніколи,

диктується саме цим завданням. Проте недостатня забезпеченість цих районів відповідними кадрами, надто ж лінією народної освіти, вимагає конкретної допомоги від України.

Ідучи на зустріч клопотанням Уряду РСФРР та організацій Далекého Сходу, Секретаріат ВУЦВК ухвалює:

1. Щоб заслухати систематичні зв'язки з українською трудящою людністю Далекého Сходу й допомогти Далекосхідним організаціям в обслугованні її українською мовою, взяти над дев'ятьма українськими районами Далекého Сходу культурне шефство.

2. Щоб персоніфікувати шефство, визнати, що кожний із найбільших промислових та культурних центрів України — Харків, Київ, Дніпропетровськ, Полтава, Одеса, Суми, Сталіно, Запоріжжя та Херсон здійснює шефство над певним районом із цих дев'яти.

Оргвідділу ВУЦВК разом з представником Далькрайвиконкому довести цей захід до місць.

3. Запропонувати міськрадам зазначених міст найближчого ж часу: а) скласти й подати Секретаріатові конкретні пляни шефської роботи;

б) не обмежуючись апаратними заходами спопуляризувати політичне значення шефства серед широких мас робітників та колгоспників і залучити їх до практичного здійснення шефських зобов'язань.

4. Схвалюючи заходи НКО УСРР та ВУК спілки Робос на допомогу вже цього року Далекому Сходові, запропонувати ВРНГ УСРР НКО кооперативним організаціям та ДВОУ випрацювати конкретні пляни допомоги Далекому Сходові українськими кваліфікованими кадрами для культурних та учбових закладів літератури тощо.

Оригінал за належним підписом
за оригіналом: *НЕЦЕРЕТНИЙ*

Згідно:

Копія. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф.166. — Оп. 10. — Спр. 105. — Арк. 6—7.

Доповідна
керівників Укркниготоргу Секретаріату Президії
Всеукраїнського Центрального комітету про виконання
постанови щодо українізації Далекого Сходу

Вересень 1931 року

До Секретаріату ВЦВК'у за № ск/с
500-13/IX-31 року.

Подаємо відомості про виконання постанови секретаріату ВУЦВК'у (прот. № 15/500) про допомогу Далекому Сходові в галузі українізації від Укркнигоцентру ДВОУ.

1. Відправлено на Далекий Схід української літератури за час Червень-Вересень 1931.

Назв	—	5299
Примірників	—	274720
На суму нето Крб	—	101050

2. Передбаченко завести української літер. на Далекий Схід протягом 4 кварталу 1931 року орієнтовно на Кр.40000.

3. Допомогти книготорговельнім організаціям (ОГИЗ'у) та кооперації (організувавши українські відділи в 16-ти районних пунктах Д. Сходу способом інвентаризації укр. літературою відповідним асортиментом.

4. При одержанні великих замовлень на укр. літературу від Далекого Сходу нацменами утворюється бібліографічно-книгарська комісія для відбору асортименту української літератури для забезпечення Далекого Сходу такою укр. літер., яка дійсно потрібна в умовах Далекого Сходу. Скарг на надсилку потрібної літератури від Дал. Сходу не було.

5. З 1-го Жовтня командирється ним уповноважений зі зразками укр. літератури з метою активізації просунення української літератури до споживача.

6. В жовтні місяці передбачається від'їзд на Далекий Схід бригади в складі інструктора УКЦ та 2-х укр. письменників з метою обслідування стану обслуговування укр. населення Д. Сходу укр. літературою та практичної допомоги місцевим організаціям в справі обслуговування укр. населення літературою.

7. Запроваджується практичний інструктаж та метод. керівництво щодо торговельної мережі Д. Сходу з укр. книжкою.

8. Надсилається бібліографічно-рекомедац. списки та реклямний матеріал для пропаганди укр. книжки на Д. Сході.

(ДОБРИЙ)
(КУШНАРЕНКО)

Копія. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф.166.— Оп. 10.— Спр. 105.— Арк. 8.

Відомості
Наркомату освіти УСРР про потребу вчителів для
Далекого Сходу та ступінь її задоволення

8 жовтня 1931 року

Відомості про вимоги Далекого Сходу на вчителів I концентру
українських шкіл та ступінь задоволення

За постановою Колегії НКО УСРР з 10/VII-31 р. Сектор Кадрів НКО разом з ВУК Робосом мав командирувати до районів Далекого Сходу вчителів для обслуговування українського населення.

За погодженням з представником Далекого Сходу тов. СТРАШКО було складено такий список районів, до яких треба командирувати робітників.

№	Назва району Заг. кільк.	Вимоги			Задоволення	
		Кільк.	з ВУК Кільк.	з НКО Кільк.	НКО	ВУК
1	Александрів.	30	12	18	11	
2	Тамбовський	18	7	11	7	
3	Івановський	14	6	8	5	
4	Благовещенський	27	9	18	8	Розподілу
5	Завитянський	18	6	12	2	
6	Мазановський	12	4	8	8	по

7	Кагинінський	18	6	12	—	
8	Івановський	19	5	14	7	
9	Михайловський	15	4	11	7	районах
10	Спаський	15	4	11	8	
11	Чернігівський	15	4	11	6	
12	Хакайський	18	6	12	11	
13	Шмаковський	22	7	15	10	невідомо

РАЗОМ 241 80 161 90 70

Крім того, НКО на сьогодні командировав в розпорядження Облоно м. Хабаровськ — 18 викладачів I конц. та до Агропедагогічного Інст. 3 чолов. (з них: 1 проф. краєзнавець, 1 — доцент істор. України та літератури та 1 викладач політекономії.

Для виконання повністю вимоги Далекого Сходу дано телеграфне розпорядження райвідділам Наросвіти про відправлення в розпорядження Далекого Сходу педробітників I концентру.

До 10/X — мають виїхати до 80 чол., що цілком задовольє вимоги Далекого Сходу.

Група Розподілу Кадрів НКО (Свердликівський)

8/X-31 р.

Оригінал. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 166.— Оп. 10.— Спр. 1027.— Арк. 68.

**Відомість
про кількість надісланих Наркоматом освіти УСРР
учителів для роботи в українських школах
Далекого Сходу**

2 листопада 1931 року

**Відомість про кількість надісланих викладачів для
обслуговування українських шкіл Далекого Сходу
на 26/XI-31р.**

З них

Назва району	Загальна кільк. надісла- них	I кон- цент.	II кон- цент.	Уст. проф осв.	Політ осв. роб.	За освітою		
						За- кін пед- тех	Закін корот терм. кур.	кад- ров. викла- дачі
Хабаровськ	39	27	7	4	1	13	17	9
Спаський	13	10	2	1	—	—	8	5
Благовещен.	1	8	1	2	—	8	—	3
Іванівський	14	14	—	—	—	12	—	2
Тамбовський	10	10	—	—	—	5	2	3
Чернігівський	5	5	—	—	—	—	2	3
Михайлівський	7	7	—	—	—	—	7	—
Мазанівський	10	10	—	—	—	—	10	—
Олександрів- ський	6	6	—	—	—	—	5	1
Хайканський	11	11	—	—	—	—	11	—
Завітянський	11	11	—	—	—	—	2	9
Калінінський	8	8	—	—	—	—	—	8

Разом 153 135 10 7 1 38 72 43

Група розподілу кадрів НО
2.XI-31 р.

Копія. Машинопис.

ЦДАВОВУ: Ф. 166.— Оп. 10.— Спр. 90.— Арк. 31.

**Постанова
президії Далькрайвиконкому про українізацію
політпросвітзакладів**

25 листопада 1931 року

**ОБ УКРАИНИЗАЦИИ
ПОЛИТПРОСВЕТУЧРЕЖДЕНИЙ ПО ДВК**

Принято президиумом ДКИК 25 ноября 1931 г.

1. Отметить совершенно недостаточные темпы в проведении украинизации политпросветучреждений украинизируемых районов вследствие явной недооценки этой работы со стороны отдельных риков, сельсоветов и общественных организаций, благодаря чему охват всеобучем на 15 октября составляет 86,2 проц. (против 94,1 проц. по краю); невыкуп литературы и учебников для украинских школ и изб-читален (Тамбовский, Ханкайский, Ивановский, Шмаковский, Завитинский, Александровский, Владивостокский районы), а Яковлевский рик выкупленную литературу употребил как оберточную бумагу; невнимательное отношение к прибывающим украинским учителям (отказ в предоставлении квартир, снабжении продуктами питания и т. п.).

2. Крайно своевременно не развернул подготовки украинских кадров и не обеспечил завоза из Украины потребного количества.

3. Предложить ДКФУ в счет сметы Крайно 1932 г. ассигновать в его распоряжение 132 т. р. на завоз и 35100 руб. на подготовку кадров для всеобуча.

4. Просить крайпрокуратуру в декадный срок расследовать факты вредительского отношения яковлевских кооперативных работников, преступно разбазаривших украинскую литературу и учебники.

5. Предложить ДРКИ расследовать факты безобразного отношения отдельных районных организаций (шмаковской, ивановской и др.) к просвещенцам-украинцам, невыкупа украинской литературы, учебников и т. п. и привлечь виновных к ответственности.

6. Под личную ответственность председателей риков украинизирующихся районов в пятидневный срок обеспечить выкуп присланной украинской литературы и учебников и немедленно разослать по школам.

Всех командированных украинских учителей обеспечить квартирами и питанием по нормам, установленным Совнаркомом.

Председатель Далькрайисполкома *Буценко*
Секретарь ДКИК *Ир*

*Сборник постановлений и распоряжений
Далькрайисполкома. 1931.— № 28.— С. 20—21.*

**Постанова
Президії Далькрайвиконкому про затвердження
тимчасово виконуючим обов'язки редактора
української крайової газети Страшка**

9 січня 1932 року

**О редакторе украинской газеты «Социалистическая
реконструкция»**

Принято Президиумом ДКИК 9 января 1932 г.

Временно исполняющим обязанности редактора украинской газеты «Социалистическая реконструкция» утвердить тов. Страшко по совместительству.

Зам. председателя Далькрайисполкома *Крутов*
И. о. секретаря ДКИК *Макарьев*

*Сборник постановлений и распоряжений Далькрайисполкома.—
1932.— № 1.— С. 13.*

**Постанова
Президії Далькрайвиконкому про відбір матеріалів
для української виставки в Москві**

11 травня 1932 року

**О подборе материалов о социалистическом строительстве
среди трудящихся украинцев ДВК для украинской выставки
в Москве (д. № 9).**

Принято Президиумом ДКИК 11 мая 1932 г.

1. Утвердить бригаду по подбору материалов в составе трех человек: бригадир — Страшко и члены Зозуля — крайком ВЛКСМ и Иващенко — редакция «Социалистична перебудова».

2. План подбора материалов и ориентировочную смету расходов, предложенную бригадой, утвердить, с отнесением расходов в сумме 2100 руб. за счет фонда непредвиденных расходов.

3. Бригаде обеспечить своевременность (не позже 1 июня) подборки материалов. Завам отделов ДКИК и всем краевым организациям оказать максимальное содействие бригаде в получении и обработке материалов.

4. Общее руководство работой бригады возложить на отдел нацмен ДКИК.

Председатель Далькрайисполкома *Буценко*
И. о. секретаря ДКИК *Егоров*

*Сборник постановлений и распоряжений
Далькрайисполкома. — 1932. — № 17—18. — С. 9.*

Постанова

**Президії Далькрайвиконкому про затвердження
завідуючим українського сектору відділу
національностей**

29 червня 1932 року

**О зав. Украинским сектором отдела национальностей
при ДКИКе (д. № 92).**

Принято Президиумом ДКИК 29 июня 1932 года.

Зав. Украинским сектором отдела национальностей при крайисполкоме утвердить тов. Магдийчук Д.С.

Зам. председателя Далькрайисполкома *Фигонтов*
И. о. секретаря ДКИК *Егоров*

*Сборник постановлений и распоряжений
Далькрайисполкома. — 1932. — № 20—21. — С. 62.*

Постанова

**Президії Далькрайвиконкому про переведення на
українську мову районних і сільських установ
Чернігівського району**

3 серпня 1932 року

**О переводе на украинский язык районных и сельских
учреждений в Черниговском районе (д. № 85).**

Принято президиумом ДКИК 3 августа 1932 г.

1. Постановление Черниговского РИКа от 31 мая 1932 г. № 21 в отношении перевода на украинский язык районных и сельских учреждений утвердить.

Отметить нарушение РИКаами установленных 2-м расширенным пленумом и президиумом ДКИК сроков перевода на украинский язык в украинских районах.

2. Предложить Спасскому, Ханкайскому, Завитинскому, Калининскому и Александровскому РИКаам проверить по своим районам выполнение постановления пленума и Президиума ДКИК о переводе учреждений и сел на украинский язык и о результате сообщить президиуму ДКИК не позднее 25 августа 1932 г.

Зам. председателя Далькрайисполкома *Фигонтов*
И. о. секретаря ДКИК *Егоров*

*Сборник постановлений и распоряжений
Далькрайисполкома. — 1932. — № 23. — С. 34.*

Постанова

**Президії Далькрайвиконкому про обслуговування
українського населення в частково українізованих
районах**

9 серпня 1932 року

**Об обслуживании украинского населения на украинском языке
в частично украинизированных районах (д. № 85)**

Принято Президиумом ДКИК 9 августа 1932 г.

1. В изменение п. 2 постановления президиума ДКИК от 20 марта 31 г. утвердить постановление комиссии по укра-

инизации при президиуме ДКИК от 13 февраля с. г. о переводе обслуживания на украинском языке населения Шмаковского, Ивановского и Яковлевского районов, имеющих абсолютное большинство украинцев.

2. Предложить всем краевым организациям и учреждениям обслуживание указанных в п. 1 районов производить на украинском языке.

Зам. председателя Далькрайисполкома Шуб
И. о. секретаря Егоров

*Сборник постановлений и распоряжений
Далькрайисполкома.— 1932.— № 23.— С. 51.*

Якщо Москві буде вигідно...

Відсутність в Україні власного масового національно-комуністичного руху змусило керівників російського більшовизму вдатися до насадження своїх осередків на наших землях. З українців до них долучилося дуже небагато. З метою поширити свою владу на терені України з російського центру їм доручили проголосити нібито самостійну радянську Українську Народну Республіку. Щоб прихилити довірливих малоросів до новостворюваної червоної імперії, Ленін навіть пообіцяв у листопаді 1917 року передати до Києва козацькі прапори Запорозької Січі, що ховалися царським урядом у Петрограді.

Але коли українські комуністи, втягнуті російськими більшовиками в боротьбу проти прагнення власного народу бути господарем на своїй землі, зіграли свою роль, з Москви їм наказали залишити територію України. У розмові з головою Центрального виконавчого комітету рад робітничих, солдатських і селянських депутатів Володимиром Затонським нарком у справах національностей більшовицької Росії Сталін заявив відверто: «Мы все здесь думаем, что ЦИК Ук(раины) должен, нравственно обязан покинуть Таганрог и Ростов. Достаточно, поиграли в Правительство и Республику, кажется, хватило, пора бросить игру» (ЦДАГОУ: Ф. 57.— Оп. 2.— Спр. 170.— Арк. 6).

Поки Москві було вигідно, Ленін вимагав від комуністів, котрих направляв для роботи в Україну, розмовляти українською мовою, а у відомстві Сталіна існував і український відділ.

Поки було вигідно...

А тому в той час, коли в структурі Наркомату в справах національностей у 1921 році існували спеціальні польський, литовський, естонський і єврейський відділи, то український підрозділ узагалі був ліквідований. Про увагу Наркомнацу до проблем найбільшої меншини в РСФРР — української — звіт за 1921 рік — жодного слова (РСФСР. Отчет Народного Комиссариата по делам национальностей за 1921 год.— М., 1921.— 50 с.)

Коли ж українські селяни продовжували воювати проти

ставлеників радянської Росії навіть після вимушеного переходу Уряду УНР у вигнання, очікуючи від останнього визвольного походу на рідні землі, Москва знову вдалася до обіцянок вільного розвитку нашої духовності.

Але коли шляхом політичного ошуканства російським комуністам вдалося придушити український національно-визвольний рух, то вони наказали зупинити українізацію. І серед завдань КП(б)У в «галузі більшовицької українізації та національно-культурного будівництва», які висунув на активі у Харкові керівник українських комуністів Станіслав Косіор, уже зовсім не згадувалося про здійснення цієї роботи в інших регіонах СРСР. Одне з головних завдань відтепер полягало в «нещадній боротьбі з українськими націоналістичними елементами, очищаючи свої лави від націоналістичних елементів» (Літературна Україна.— 1933.— 22 липня).

Українців Кубані, Слобожанщини, Поволжя, Казахстану, Уралу, Сибіру і Далекого Сходу під час запровадження паспортної системи насильно записували «руськими», і таке визначення національності, як відомо, в СРСР уже не підлягало заміні.

Мільйони українців радянська влада переселила насильно в Новосибірську, Кемеровську та інші області Сибіру, Забайкалля і Далекого Сходу. Сотні тисяч, якщо не мільйони українців — політичних в'язнів і засланих — опинилися в найсуворіших за кліматичними умовами північно-східних областях Російської Федерації, включаючи Сахалін, Камчатку й Чукотку.

Багато тисяч висококваліфікованих українців в усіх галузях промисловості, передусім нафтогазової, вугільної, металургійної, лісової, «добровільно» допомагали розбудовувати нові індустріальні центри в Кузбасі, Норильську, на Ангари, Колимі.

Зрештою, тисячі й тисячі передових українських інженерно-технічних працівників, як цілком справедливо вважав Ю. Ходоровський, знайшли в Сибіру можливості науководослідної праці та притулок перед страшним у своїх настановах московським закидом національного ухилу, якого вони дочекались б дуже швидко на своїй землі. Величезні досягнення саме отих наших учених і новаторів зіграли вирішальну роль у широкому загосподаренні суворих і безмежних земель, які українці освоюють і цивілізують уже багато поколінь.

Але добивалися наші земляки цього «не методом насильства і експлуатації чужих багатств і чужої робочої сили, але власною, надзвичайно важкою працею, своїм потом, своєю кров'ю. Багато-багато українців поклато голови в жорстоких умовах боротьби за існування на широких просторах тундри і тайги» (Ходоровський Ю. Україна та питання Сибіру.— Накладом в-ва «Орлик», 1948.— С. 19).

Віддаючи Росії свої таланти, здоров'я і життя, українці від неї не одержували ніколи допомоги в духовному розвитку. Щоб зігріти свою душу на чужині рідним словом чи піснею, нашим землякам завжди треба було ховатися.

Однак українці ніколи не здавалися, незважаючи на постійне придушення. Наприклад, у Ленінграді, за свідченням О. Кононенка, традиційно відзначали день народження Великого Кобзаря в Академії мистецтв. І ці щорічні урочистості давали можливість постійно підтримувати отой жевріючий вогник, навколо якого горіло невелике ясне полум'я українського суспільного життя у Ленінграді. Збиралися студенти Академії, молоді художники: Антін Матвієнко, Микола Невеселий, Феодосій Гуменюк, Володимир Кальненко, Роман Куриляк, Микола Коваленко, Леонід Колибаба...

І хоч у 1964 році Феодосію Гуменюку не вдалося відновити Українське товариство імені Тараса Шевченка в Ленінграді, місцеві українці не розбіглися. В майстерні художника Володимира Кальненка в дружньому оточенні регулярно збирався їхній гурток. Хто приносив шматок сала, хто цибулину, а хто й пляшку доброго вина. Точилися гарячі дискусії, співали гарні українські пісні, колядували на Різдво.

Крім художників, тут бували архітектор і поет Жигло, інженер і поет Полішкарів, композитор Мацієвський, доктор біологічних наук і письменник Кононенко, інженер Школенко, лікарі Баранюк, Парфенюк і Савченко, кандидат філософії Тетяна Лебединська... З України приїздив кобзар Олексій Чуприна, слухати якого приходили також чимало студентів-українців.

Окремо слід сказати і про повпреда української культури в Північній Пальмірі, лауреата Шевченківської премії письменника Петра Жура.

Саме завдяки цим патріотам 7 вересня 1987 року відбулося установче зібрання Ленінградського українського то-

вариства імені Тараса Шевченка (Українська думка (Лондон).— 1992.— 27 лютого).

Справді, тільки тоді, коли російські комуністи, намагаючись врятувати створену ними імперію, змушені були піти на деякі поступки розиткові національно-культурних рухів, українці Росії розпочали процес організованого відродження, гуртуючись у громади.

Наприклад, з початку 1988 р. на Сахаліні почало діяти коло ініціаторів зі створення українського товариства. До реєстрації йшли довго і важко, часто наштотвуючись на байдужість і навіть протидію місцевої адміністрації. 23 квітня 1989 року провели Установчу конференцію. Прийняли статут Товариства, вибрали керівні органи, окреслили напрямки роботи. Товариство волею більшості одержало назву «Київська Русь». Відгукнулися на цю подію обласне радіо, газети.

Багато допомагали львів'яни. Зокрема, за їхньою участю 7—8 липня 1990 року на озері в міському парку Южно-Сахалінська провели грандіозне свято Івана Купала (Укр. слово (Мурманськ).— 1990.— Ч. 3—4).

Значний вплив на відродження українського життя в Мурманську справив фестиваль «Українські вечорниці», що відбувся в грудні 1988 року.

Повідомлені обласною газетою «Полярна правда», місцеві українці в призначений час потягнулися до будинку культури Первомайського району. Заходили несміливо, а на порозі їх зустрічали дещо незвичним для Мурманська вітанням: «Добрий вечір!» Проходьте, будь ласка!» І люди проходили, роздягалися, призвичаювалися. В кімнатах чулася українська мова, звучали рідні пісні.

От тоді й почала формуватися ініціативна група зі створення Українського культурного товариства. Протягом весни 1989 року вона виробила свій Статут, затвердила його в міськвиконкомі й одержала дозвіл використовувати Будинок культури Первомайського культурного товариства в Заполяр'ї, підштовхнула до національного пробудження й представників інших етносів. З 1990 року в Мурманську утворилися татарсько-башкирське, білоруське і молдавське національно-культурні об'єднання.

Самі ж українці Мурманська своє усвідомлення в приналежності до Матері-України, гордість й нерозривний зв'язок з нею та її історією відкрито продемонстрували

7 листопада 1990 року, коли на центральному майдані міста підняли синьо-жовтий прапор (там само).

Після проголошення Україною незалежності в 1991 році до неї знову, як і в 1917, потягнулися її вірні сини й дочки.

Не всі, правда, змогли чи й зможуть уже повернутися на рідну землю. Але душа тих, хто залишається в Росії, прагне не втрачати своє ество, їй постійно потрібне життєдайне джерело, щоб підтримувати здоровий національний дух.

Та російська держава і досі не збирається нічого робити для розвитку української духовності, хоч Україна зробила більш, ніж треба для росіян.

Від багатьох невігласів, пишеться в челябінській газеті «Рідне слово» (1994, Ч. 1), можна почути таке: «Не нравиться — езжайте на свою Україну...»

Що тут казати? Воно і не штука поїхати б, погамувавши в собі оте «чому я не сокіл, чому не літаю». Але за певних умов: коли б хто повернув втрачені роки, компенсував сили і здоров'я, потрачені на розбудову місць вимушеного проживання, та викоринив із сердець почуття дружби та братерства між людьми добрими, лагідними, незалежно від національностей.

Тому й волають українці Російської Федерації не тільки до президентів і депутатів, а й до Всевишнього і всього світу: «Врятуйте наші душі!»

На жаль, ніхто того не чує...

ВРЯТУЙТЕ НАШІ ДУШІ!

*Відкритий лист президентам Б. Єльцину і Л. Кучмі,
парламентам Російської Федерації та України*

Вельмишановні панове!

Після розпаду Савітської імперії всі тільки й чують про «угнетенное русскоязычное население, которое необходимо защищать», та яке, натомість, не вельми послішає на історичну Батьківщину, а повернувшись, за першої-ліпшої нагоди намагається-таки повернутися в теплі краї. А чимало високих службових осіб (цілий парламент РФ!) та розмаїтих

притосованців різних переконань і поглядів разом зі своїми оплачуваними на місцях прислужниками то в одному, то в іншому місці колишнього Союзу безперервно розпалюють вогнище на міжнаціональному ґрунті. Не встигнуть виповзти з одного полум'я, як заповзають до іншого пекла. Їх не стільки хвилює те, як поживає рязанський чи ярославський «мужик» (а живе він аж надто убого!), як те, що ж робиться в Придністров'ї, Прибалтиці, Середній Азії. Казахстані, Україні, на Кавказі...

Так само в Радянському Союзі партократів не стільки хвилювало те, як жили радянські люди, як те, що ж їли і в чому ходили пролетарі всіх країн. Це типово імперська політика, а ніякий не інтернаціоналізм. І — цілковита зневага потреб і бажань власного народу.

Саме тому російські шовіністи вигадали жупел насильницької українізації, як і українізації взагалі, бо русифікація (жорстока й насильницька) в Україні процвітала й процвітає, хоч усьому світові відомо, що росіяни, які живуть і працюють в Україні, в національно-культурному, освітньому й політичному (там є партії під назвою «Россия», діє «Донское казачество» і т.п.) відношеннях мають те саме, що й мешканці самої Росії: національні дитячі садки, школи, вузи, кіно, радіо, телебачення, книговидавництво, періодика, театри, спілкування в суспільстві... Мають набагато більше, ніж мають українці — мешканці своєї історичної Батьківщини.

Що ж мають багатомільйонні українські сестри й брати в національно-культурному відношенні, які живуть і працюють у цивілізованій Росії, лідери якої з найвищих світових трибун заявляють про свій демократизм, про те, що вони вже переродилися з гнобителів на визволителів, що саме так зване російськомовне населення вони мусять боронити від національних меншин, а не навпаки? Можемо з сумом засвідчити — не маємо анічогісінько. І хто захищає (чи хоч гарантує!) наші людські права, Російська чи Українська держави? Хто з українських лідерів подав голос на наш захист? Ніхто. Нас, неврахованих, духовно спаплюжених, оббріханих, приборканих, заляканих і пригнічених, не помічає ніхто. Зробили фарс з I Конгресу українців Росії в Москві, до керівництва якого обрали своїх ставлеників, для котрих національні українські потреби чужі, а то й ворожі, чим розкололи українство Росії, та й потому. А українці ж не остання нація в Російській Федерації ні за

чисельністю, ні за вагомим внеском в економіку, науку й культуру Росії. І сьогодні в так званих гарячих точках, завзято роздмухуваних російськими шовіністами, гинуть «ни в чем не повинные русские парни», та все чомусь переважно з українськими прізвищами. То невже ж українці в Росії не заробили чесною працею собі на національні дитячі садки, школи, вузи, засоби інформації, культурні заклади, церкви? Невже в цивілізованій державі ми мусимо почуватися й помирати духовними рабами? Нам не лише не допомагають матеріально, а ще обкладають наші стихійно створені товариства такими податками за злиденні приміщення, що немає ніякої змоги не те, що проводити якісь культурні акції, а й просто зустрітися по-людському.

Можна лише уявити, що було б, якби Українська держава в таке саме становище поставила б росіян, котрі живуть і працюють в Україні. Уже б не один генерал гуркотів танками навколо України, а то й термосив би її зсередини, як, до речі, це вони намагаються робити й за нинішніх обставин, коли так зване російськомовне населення в Україні фактично має в своїх руках економіку, політику, війська й культуру. Саме тому за цілковито розваленої української економіки, коли національне духовне відродження не має й цента, російськомовна продукція розливається морями по всій Україні.

Боляче й прикро про все це писати. Але це істина, яку російські засоби масової інформації ніколи не надрукують, а перевернуть з ніг на голову, бо досвід у цьому мають ще з часів Московського князівства. І річ не в тому, що людські права українського народу розтоптувалися методично й послідовно в царській та радянській Російській імперії, а в тому, що й сьогодні багатомільйонне українське населення в Росії (демократичній) не має жодних національно-культурних прав.

Тому ми й звертаємося до обох президентів та обох парламентів незалежних і братніх держав, по-перше, не роздмухувати міжнаціональної ворожнечі, антиукраїнської істерії, бо антиросійської з українського боку нема, всі спірні питання розв'язувати лише за міжнародними нормами й на рівноправній основі, припинити з боку Росії посягання на територію суверенної України і, нарешті, позитивно вирішити національно-культурні потреби українців, що живуть і працюють у Російській Федерації. Бо ми

змушені будемо звертатися в міжнародні правозахисні організації по допомогу, оскільки не можна вимагати людських прав від інших держав, розтоптуючи їх у своїй.

З повагою

Московське товариство
української культури «Славутич»,
товариство імені Т. Шевченка, С.-Петербург,
товариство «Рідна Родина», Тюмень
та інші українські товариства РФ.

Голос України. — 1994. — 22 жовтня.

Володимир Сергійчук народився 13 березня 1950 року в селі Прибережне на Житомирщині. Після закінчення Ружинської середньої школи навчався в Київському університеті імені Тараса Шевченка, де нині працює професором кафедри давньої та нової історії України.

Доктор історичних наук, академік Академії Наук Вищої школи України.

Автор багатьох публікацій з історії України, зокрема, книг: «Армія Богдана Хмельницького», «Кого зрадив гетьман Мазепа», «Іменем Війська Запорозького», «Морські походи запорожців», «Національна символіка України», «Німці в Україні», «Погроми в Україні: 1914–1920 р.р.», «Етнічні межі і державний кордон України», «Наша кров — на своїй землі», «ОУН-УПА в роки війни», «Десять буремних літ. Західноукраїнські землі в 1944–1953 роках», «Трагедія українців Польщі», «Українська соборність», «Симон Петлюра і єврейство» (укр. та англ. мовами), «Правда про “золотий вересень” 1939-го», «Депортація поляків з України» та інших.

Зміст

Поки Москві було потрібно...

3

Москва

70

Ленінград

99

Кримська АСРР

116

Північно-Кавказький край

139

Центрально-Чорноземна область

186

Поволзький край

207

Уральська область

227

Казахська АСРР

233

Сибірський край

267

Далекосхідний край

275

Якщо Москві буде вигідно...

323

Про автора

331

Науково-популярне видання

Володимир Сергійчук

«УКРАЇНІЗАЦІЯ РОСІЇ»

**Політичне ошукацтво українців
російською більшовицькою владою
в 1923–1932 роках**

Українська видавнича спілка

Редактор *Мирослава Шевченко*

Технічне редагування
та комп'ютерна верстка *І. О. Селезньової*

Підписано до друку 24.03.2000.

Формат 84х108/32.

Папір офсетний.

Друк офсетний.

Умовн. друк. арк. 17,64.

Обл.-вид. арк. 18,8.

Умовн. фарбовідб. 17,64.

Тираж 5000.

Зам. № 0—179.

ГП РВО «Поліграфкнига».
03057, Київ-57, вул. Довженка, 3.